Sinan Yıldırmaz

Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi (1945 - 1960)

iletişim

SİNAN YILDIRMAZ İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Doktora derecesini 2009 yılında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nden aldı. Türkiye'nin toplumsal ve siyasal tarihine ilişkin yürüttüğü çalışmaları dışında, Türkiye'de muhafazakârlık ve edebiyat üzerine çeşitli makaleleri yayımlanan Yıldırımaz'ın temel ilgi alanları arasında emek tarihi, köylülük çalışmaları, sosyal tarih, kitap/okuma tarihi ve düşünce tarihi yer alıyor. *Praksis*, *Eğitim Bilim ve Toplum ve İktisat* dergilerinin yayın kurullarında yer alan Yıldırmaz'ın *Politics and the Peasantry in Post-War Turkey: Social History, Culture and Modernization* (I.B. Tauris, 2017) ve *Toplumsal Tarih Çalışmaları* (Libra Kitap, 2019) başlıklı iki kitabı bulunuyor.

© 2016 Sinan Yılmaz
Bu kitabın yayın hakları Bloomsbury Publishing Plc.'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 3102 • Araştırma-İnceleme Dizisi 511
ISBN-13: 978-975-05-3238-2
© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Aybars Yanık
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI *Köy Postası* dergisi kapağı, 1955.
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Berkay Üzüm
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SİNAN YILDIRMAZ

Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi (1945-1960)

iletişim

Annem Gülseven Yıldırmaz'a...

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 9

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş 13

İKİNCİ BÖLÜM

Teoride Köylüler ve Köy Sosyolojisinin Oluşumu 29

Modernleşme teorisi ve köylülük 37

Türkiye'de "köy sosyolojisi"nin oluşumu 47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kente Yönelen Köylüler: Kırsal Yapının Dönüşümü, Göç ve Gecekondu 69

İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomi politikalarındaki değişim 71

Kapitalizm, modernleşme ve kentleşme 79

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Marshall Planı, küçük köylülük ve göç 83

Köyden kente göçün nedenleri ya da göç analizinde tek bir tipoloji yaratmak mümkün müdür? 90

Kente gelen köylüler ve "gecekondu"nun icadı 120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Siyasetin "Aktif Bir Unsuru" Olarak Köylüler 141
"Arslanköy Davası" ve "hukuk devleti" anlayışının gelişmesi 162
DP iktidarı döneminde köylüler ve siyaset 182
Köyde siyasetin mekânı olarak kahvehaneler 195
Köylüler ve antikomünizm 211

BEŞİNCİ BÖLÜM
"Köy Edebiyatı"nın Oluşumu 239
Köy edebiyatını tanımlamak 241
Köy edebiyatındaki tarih 246
Köy edebiyatı kanonunun oluşumu 269
Edebiyatın gerçekliğinden köyün gerçekliğine 297

ALTINCI BÖLÜM
Sonuç 299

KAYNAKÇA 307
DİZİN 323

SUNUŞ

Bu kitap 2009 yılında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde savunmuş olduğum doktora tezime dayanıyor. İngilizcesi 2017 yılında I.B. Tauris Yayınevi tarafından yayımlanmakla birlikte, bu çalışma İngilizcesinde yer almayan bölümler de içeriyor. Özellikle köy edebiyatı türünün gelişiminin anlatıldığı Beşinci Bölüm'ün yarısı İngilizce kitapta yer almıyor. Bunun dışında bazı bölümler kısmi olarak daha önce Türkçe olarak da yayımlanmıştır.[1] Fakat önceki farklı dillerdeki baskılar da dahil bu haliyle bütünüyle ilk defa yayımlanıyor.

Doktora çalışması sırasında danışmanım M. Asım Karaömerlioğlu'nun akademik ve kişisel yardımları olmadan bu çalışmanın bitmesi mümkün değildi. Araştırma konusunu biçimlendirmekte gösterdiği yardımlar ve dağıldığım zamanlarda bireysel ve akademik olarak toparlanmamı sağlayan önerileri, yıllar sonra bile bu çalışmanın Türkçesini hazırlarken bana yol gös-

1 "Kente Yönelen Köylüler: Kırsal Yapının Dönüşümü, Göç ve Gecekondu", Besime Şen ve Ali Ekber Doğan (der.), *Tarih, Sınıflar ve Kent*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 398-464; "Nefretin ve Korkunun Rengi 'Kızıl': İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Anti-Komünizm", İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (der.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 47-73; "Bir Seçimden Daha Fazlası: Arslanköy Olayı ve Davası", *Toplumsal Tarih*, sayı 303, 2019, s.72-76.

terici oldu. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde bana çok değerli katkılarda bulunan ve beni akademik olarak zenginleştiren sevgili hocalarım Zafer Toprak, Şevket Pamuk, Çağlar Keyder, Duygu Köksal, Cengiz Kırlı, Ahmet Kuyaş ve Nadir Özbek'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Atatürk Enstitüsü'nü yalnızca akademik bir okul olmaktan öteye taşıyan merhum Necla Turunç, Kadriye Tamtekin ve Leyla Kılıç'ın desteğini ise sürekli hatırlayacağım.

Hem kurumsal hem de akademik olarak vermiş olduğu destekler ile hiçbir zaman bu yolda yalnız olmadığımı hissettiren çok değerli hocam Mehmet Ö. Alkan'a ayrıca teşekkür ederim. Bunun dışında uzun yıllardır çalışmakta olduğum İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde akademik hayatın ve mücadelenin her aşamasında yan yana olduğumuz çok sevgili hocalarım ve arkadaşlarımı burada anmadan geçmek istemiyorum. Erken dönemlerden itibaren beni akademik olarak destekleyen ve bu alanda neredeyse hepimizin sevgi ve hayranlığını kazanmış hocam Murat Özyüksel başta olmak üzere, Adil Baktıaya, İlker Aktükün, Y. Doğan Çetinkaya, Hakan Güneş, Erhan Keleşoğlu, Ahmet Bekmen, Ateş Uslu, M. Görkem Doğan, Güven Gürkan Öztan ve Ertan Erol dostluk ve destekleriyle bu çalışmanın kesinlikle bir yerinde kendilerini göreceklerdir. Akademik anlamda ilk adımı attığım yer olan İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün değerli hocaları Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu, Aynur Soydan Erdemir ve H. Cevahir Kayam'a da tekrar teşekkür etmek isterim. 1950'li yıllar üzerine her daim dertleştiğimiz ve dönemin köylü ve işçilerinin izlerini birlikte sürmeye başladığımız sevgili dostum M. Hakan Koçak'a da bir selam göndermezsem olmaz.

Bu çalışmanın yayımlanmasında verdiği desteklerden ötürü İletişim Yayınları'nın değerli editörü çok sevgili Kerem Ünüvar'a, özenli düzeltmeleri ve önerileri için Aybars Yanık'a ve çok değerli Tanıl Bora'ya da teşekkür ediyorum. Yayıncılık dünyasına kazandırmış olduğunuz sayısız başarılı çalışma olmasaydı belki bu kitap ve daha birçokları olmayacaktı.

Elbette sevgili eşim Yasemin Temizarabacı Yıldırmaz'a tekrar tekrar teşekkür etmek isterim. Akademik hayatımın her aşamasında vermiş olduğu destek ve cesaret, her türlü engeli aşmamda benim için en büyük dayanak olmuştur. İlk kitabımı biricik kızımız Emek'e ithaf etmiştim. Bunu ise beni her daim kollayan ve başarılarımdan her zaman gurur duyduğunu bildiğim sevgili annem Gülseven Yıldırmaz'a adıyorum.

Elbette bütün hata ve eksiklikler yalnızca bana aittir...

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, toplumsal ve ekonomik olarak bir dönüşümle tanımlanır. Savaş sonrası dönemde, dünya ekonomik ve toplumsal düzeninin yeniden yapılanması süreci ile Türkiye'nin geçireceği dönüşüm doğrudan bir etkileşim içerisinde gerçekleşecektir. Savaş sonrasında yaşanacak olan bu dönüşümün maddi temelleri ise büyük oranda bir önceki dönemin gelişmeleri içerisinde görülebilir. Dönemi ele alan çoğu siyaset bilimi ve ekonomi politik çalışmaları bu etkileşime odaklanır.[1]

1 Bu türden çalışmalara örnek olarak şunlar verilebilir: Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul, 1996; Nihal Kara İncioğlu, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği (der.), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992; Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, New Jersey, 1959; Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999; Asım Karaömerlioğlu, "Turkey's 'Return' to Multi-Party Politics: A Social Interpretation", *East European Quarterly*, 40(1), 2006; Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990. Son yıllarda bu dönemi ele alan en kapsamlı çalışma için bkz. Ateş Uslu, "Hür Dünyanın Saflarında", Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (der.), *Osmanlı'dan Günümüze Siyasal Hayat*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2019; Mete Kaan Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Makro siyaset ve ekonomik gelişmeler açısından dönemin çok boyutlu biçimde ele alındığı bir sosyal bilimler literatürüne sahip olduğumuzu söylemek mümkündür. Fakat bunun yanında, dönemin toplumsal sınıflar ve gruplar açısından ne anlama geldiğine ve dönüşümün etkilerinin toplumun bileşenleri arasında nasıl yer bulduğuna ilişkin çok fazla çalışma yoktur. Yine de son dönemde özellikle emek tarihi çalışmaları alanında bu alana yönelik daha bütünlüklü bir bakışın geliştirilmeye çalışıldığı söylenebilir.[2] Bu çalışma, en temel düzeyde, çoğu zaman bir "geçiş" dönemi olarak tanımlanan 1945-1960 yılları arası dönemde, toplumun en geniş kesimini oluşturan "köylülüğün" bu dönüşümü nasıl yaşadığına odaklanıyor.

1945-1960 yılları arası dönem, en yaygın biçimiyle, bir "geçiş dönemi" olarak tanımlanır. Geçiş dönemi tanımlamasının bu dönemi açıklamak açısından belli bir anlamı olsa bile, tanım dönemin "arada kalmışlığı"nı göstermesi bakımından da anlamlıdır. Bu dönem için kabul gören "geçiş" nitelemesi iki boyutlu bir içeriğe sahiptir. En yaygın anlamı, "çok partili sisteme geçiş" olarak kabul edilebilir. Tek partili dönemin siyaset anlayışından çok partili yarışmacı bir sisteme geçiş, bir oluşuma gönderme yapar. Daha önce olmayan amaç ve örgütlenme açısından farklılaşmış, çoğul politik yapıların varlığı ile biçimlenmiş bir siyasal sistemin oluşturulduğu bir dönemin vurgulanması açısından da anlamlıdır. Türkiye siyasal yaşamında önceki dönemlerde bu yöndeki politik hareketliliğin, "çok partili siyaset denemeleri" olarak adlandırılmasına karşın, bu dönemin

2 Sinan Yıldırmaz, "İşçilerin Kütüphanesi: Türkiye'de Sendikalı İşçilerin Entelektüel Kaynakları (1946-1961)", *Çalışma ve Toplum*, sayı 59, 2018, s. 2083-2128; Aziz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010; Görkem Akgöz, "İşçiler Greve Karşı: 1947 Sendikacılığının İlk Yıllarında Grev Tartışmaları", *Mülkiye Dergisi*, 38(4), 2014, s. 121-158; M. Görkem Doğan, "Türkiye'nin İlk Sendikalar Yasası Döneminde Grev Hakkı Tartışmaları", Mehmet Ö. Alkan ve Y. Doğan Çetinkaya (der.), *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015; Hakan Koçak, "50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak", *Çalışma ve Toplum*, sayı 18, 2008, s. 69-85; Barış Alp Özden, "Health, Morality and Housing: The Politics of Working Class Housing in Turkey, 1945-1960", *New Perspectives on Turkey*, sayı 49, Güz 2013, s. 91-120.

"geçiş" üzerinden tanımlanması, belirli bir gelişmenin yaşandığını gösteriyor. "Geçiş" kavramsallaştırması, aynı zamanda bir sürekli oluş halini nitelediği için tam olarak gerçekleşmemiş anlamına da gelebilir. Bu anlamıyla "geçiş" kavramı, dönemin ne olduğundan çok, "geçişin" niteliğine odaklanmayı beraberinde getirir. Üzerinde duracağımız dönem hakkında üretilen literatürün en geniş tartışmalarından birisini de bu "geçiş" tartışması oluşturuyor. Tek partili sistemden çok partili sisteme geçişin, içsel dinamiklerle mi yoksa dışsal dinamiklerle mi gerçekleştiği tartışması akademik olduğu kadar politik olarak da bir ayrışmayı niteler.[3]

Dönemin "geçiş" karakterini taşıdığına ilişkin ikinci anlamı, daha örtük olmasına rağmen, dönemin "arada kalmışlık"ını daha açık gösterir; özellikle sosyal bilimler alanında araştırma yapanların temel araştırma konularını içeren iki "büyük" dönemin arasında kalmış ve neredeyse birinden diğerine "geçiş"i sağlayan bir dönem özelliği gösterir. Tek parti döneminin devleti kuran zihniyet ve kurumlarının yanında, 1960'ların toplumsal ve ekonomik açıdan daha dinamik ve dönüştürülmeye daha açık dünyası arasında, bu iki dönem arasında *yalnızca* teleolojik bir geçiş anlamını taşır. Bu yüzden özellikle Türkiye hakkındaki sosyal bilim çalışmalarında, eğer özellikle bu dönem araştırma konusu değilse, yalnızca bir "geçiş" anlayışıyla değinilmeden geçilemeyecek bir dönem olarak ele alınır. Bu durumu yaratan en önemli unsurlardan biri, dönem hakkındaki bilgilerimizin yeterli olduğunu düşünmekten kaynaklanır. Bu dönem içerisinde köylülerin siyaset ile olan ilişkisinin anlatılacağı bölümde de görülebileceği gibi, dönem hakkında en yaygın başvurulan kaynaklar yazıldıkları dönem ve bakış açıları yüzünden dönemin bilgilerine ulaşmakta bir engel oluşturan "algı kırılması"nın devam etmesine yol açar. Dönemin bu biçimiyle bir "geçiş" olarak tanımlanması, dönem hakkında yeterli

3 Nihal Kara'nın çok partili sisteme geçiş kararına etki eden faktörleri incelediği çalışması bu tartışmadaki tarafların kimlerden oluştuğunu gösterir. Bkz. Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Kararının Nedenleri", *Yapıt*, sayı 8, Aralık-Ocak 1984-1985.

düzeyde çalışma yapılmasının da önüne geçebiliyor. Temel bazı tarihî dönemeçler dışında –örneğin Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelişi ya da 27 Mayıs 1960 darbesi– dönem üzerine çok fazla bilgi üretiminin gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Yine de son dönemde yapılan çalışmalarda bu alanın biraz daha gelişmeye başladığı göz ardı edilmemelidir.

Dönemin, Türkiye siyasi tarihinde bir *ilk* olarak, darbe ile sonlandırılmış olması ve devam eden dönemde görece daha "özgür" bir toplumsal yapının kurulmuş olması DP döneminin belirli kesimlerce bütünüyle yargılanmasına yol açacaktır. Dönem hakkındaki bilgi üretimine etki etmiş en önemli "algı kırılması"nı yaratan faktör olarak 27 Mayıs 1960 darbesinin gerekçeleri, dönemi anlama çabalarında, özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda oluşacak olan sosyal bilimler alanında, neredeyse genel bir kabul görecektir. Bu durumu ortadan kaldırabilmek ve bu dönemde gerçekleşen olaylara daha derinlikli ve yeni bir gözle bakabilmek için bu etkinin ortadan kaldırıldığı bir tarih anlatısı kurmaya hâlâ ihtiyaç vardır. Bunun dışında dönemi algılama çabamızın önündeki bir başka engel, bütün dönemin tarihini kendi "ikonografik" söylemi üzerinden kuran ve her biri DP'nin devamı olduğunu iddia eden merkez sağ anlayıştan kaynaklanır. 1945-1960 yılları arası dönem üzerine yürütülecek bir çalışma bu iki engeli de aşmak durumuyla karşı karşıyadır. Bu çalışma, en azından araştırma konusu olarak seçilen köylüler üzerinden, dönemi *yeniden düşünmeye* çalışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gerçekleşen dönüşümün niteliğini anlayabilmek için dönemin siyasi tarihinden çok sosyal tarihini yazmaya ihtiyaç vardır. Bu dönüşümden en çok ve doğrudan etkilenen unsur olarak köylülerin sosyal tarihini yazmak, aslında, 1945-1960 yılları arasındaki dönemin farklı bir gözle yeniden düşünülmesine yönelik de bir çabadır.

1945-1960 yılları arasında köylülüğün sosyal tarihi köylülükle ilgili birden çok alanı kapsamak durumundadır. Bu çeşitliliğin sebebi, toplumsal dönüşümün de birden çok alanı kapsamasıdır. Sosyal tarih çalışmalarının en önemli özelliklerin-

den birisi "bütüncül tarih" (*total history*) anlayışına sahip olmalarıdır.[4] "Bütüncül tarih" Peter Burke'un sözleriyle, "geçmişi bütün ayrıntılarıyla anlatmak yerine, insan etkinliklerinin farklı alanları arasındaki ilişkileri vurgulayan bir yaklaşım".[5] Bu çalışmada, incelenen dönem boyunca köylüler ile ilişkili her konu yer almıyor elbette. Fakat çalışma boyunca birden çok alanın köylülüğe olan etkisi incelenmeye çalışılacak. Birbiriyle doğrudan bağlantılı olan bu alanlar bu çalışmanın temel sorusuna cevap bulmaya yönelik olarak ele alınıyor: İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanan toplumsal, politik ve ekonomik gelişmeler köylülüğü nasıl dönüştürmüştür?

Özellikle üzerinde bulunduğumuz coğrafyada bütünsel bir köylülük tanımına gidebilmek zordur. Hem bölgesel olarak hem de aynı bölge içerisinde köylülüğün farklılaştığı görülmekle birlikte, değişmeyen, köklü ve tarihsel geleneklere dayanan bir köylü imgesi çizmek pek mümkün değildir.[6] O yüzden, bu çalışmada, belirli tarihsel ve ekonomik niteliklere sahip bir köylülük tanımlaması yapmak yerine, burada üzerinde durulacak alanlar ve metinlerdeki köylülük nitelemesi genel anlamda kabul edilecektir. Çoğu metinde, köylülük, en genel anlamıyla tarımla uğraşan ve kentte oturmayan kişiler olarak tanımlanır. Bütün bu genel tanımın altında yer alan farklılaşmalar ise –örneğin ağa, çiftçi, ortakçı/yarıcı vs.– bu araştırmada ele alınan konular bağlamında ortaya konmaya çalışılacaktır. Araştırma boyunca bütün bölgelerde görülen farklı köylülük biçimlerine ayrı ayrı değinmek mümkün olmadı. Bunun en temel sebebi her bölge köylülüğünü ayrı ayrı ele almayı mümkün kılacak kaynak ve araçların sınırlılığıdır. Dönemin köylülük üzerinden

4 Zafer Toprak, "Sosyal Tarihin Alanı ve Türkiye Gerçeği", *Tarih ve Toplum*, sayı 54-55, Yaz-Sonbahar 1991, s. 77. Türkiye tarihyazımı üzerine güncel benzer bir tartışma için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, "Sefaletten İhyaya: Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihi ve E.P. Thompson", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, sayı 17, 2014, s. 201-221.

5 Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. vi.

6 John Waterbury, "Peasants Defy Categorization (as Well as Landlords and the State)", Ferhad Kazemi ve John Waterbury (der.), *Peasants & Politics in the Modern Middle East*, Florida International University Press, Miami, 1991.

genel bir değerlendirmesini yaparken bu bölgesel farklılıklara araştırma boyunca olabildiğince değinmeye çalıştım.

Araştırmanın konusu olan dönemde bütün bu köylülük tipleri arasındaki farklılıklar çok açık olarak dile getirilmez. İncelenen dönemde yazılmış kaynaklarda köylülük genellikle tek bir tanımlayıcı kategori altında ele alınır. Bir önceki dönemin köycülüğünün toplumsal sınıflar arasındaki farklılıkları vurgulamaktan kaçınan yaklaşımının da etkisiyle, köylüler arasındaki farklar yerine bütün köylü gruplarını tek bir tanımlama altında birleştirmek çabasına rastlanır. O yüzden, bu dönemde sınıfsal bir çerçeveyi de niteleyen köylülükten (*peasantry*) daha çok köyde oturan anlamına gelen (*villager*) bir kullanım tercih edilir. Bu yüzden özellikle alıntı metinlerde yer alan "köylülük" kavramı aksi dile getirilmedikçe bu kullanımı üzerinden anlaşılmalıdır.

Araştırma boyunca köylülük hakkında başvurulan kaynaklar, çoğunlukla 1945-1960 yılları arasında üretilmiş olanlarla sınırlı tutulmaya çalışılmıştır. Tek parti dönemindeki köy ile ilgili çalışmalar veya 1960 sonrası dönemde üretilen çalışmalar farklı bir gözle değerlendirilmesi gerektiği için büyük ölçüde araştırma dışında tutulmuştur. Kaynak konusundaki bu sınırlandırma en genel anlamıyla dönemin köylülük hakkındaki genel anlayışını görebilmek ve ortaya koyabilmek için tercih edilmiştir. Özellikle köy edebiyatı ve köy sosyolojisi araştırmaları hem sayıca fazla olduğu için hem de farklı bir dönemin anlayışını yansıttıkları için yalnızca incelenen dönemde yayımlananlarla sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma aynı zamanda dönemi diğer dönem literatüründen soyutlayarak kendi içerisinde tanımlayabilme fırsatını da sunmuştur.

Her bölüm içerisinde yeri geldiğinde bu konuda açıklamalar yapılacak olsa bile, burada bir önceki dönemde köylülüğün nasıl tanımlandığı üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. 1945-1960 yılları arasındaki dönem söz konusu olduğunda köylülüğün nasıl *dönüştüğünü* gösterebilmek için, daha önce nasıl *görüldüğünü* belirlemek gerekir. Tek parti döneminde köylülüğün "somut" bilgisine ulaşmak çok kolay değildir. Bu-

nun en temel sebeplerinden biri, köylüler ile somut olarak ilişkiye geçilmesi sonucunda yürütülmüş olan çalışmaların eksikliğidir. Tek parti dönemi ideolojik kurgusunda köylülük çok önemli bir yer tutmasına rağmen, köylülüğün *gerçekte* ne olduğu konusunda çalışmaların sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Halkevleri'nin köycülük kollarının ve daha sonra Köy Enstitüleri'nin yürüttüğü köy gezileri ve bu geziler sonucunda yayımlanan kısa raporları saymazsak köylülerin ekonomik, sosyal ve politik olarak analizini içeren çalışmalara rastlamak pek mümkün değildir.[7]

Tek parti döneminde köylülüğün sosyal, ekonomik ve politik durumu hakkında araştırmaların bu kadar az olmasının en temel sebebi, köylülüğün somut ve gerçek bir varlık olarak değil, ideolojik düzeyde ele alınmasından kaynaklanır. Köylüler, tek parti döneminin ideolojik söylemi içerisinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen, yalnızca yüceltilen ve "kendi özgü nitelikleri" ile tanımlanan bir içeriğe sahiptir. Tek parti ideolojisinin "halkçılık" boyutu, köylüleri "milletin" temeli olarak tanımlar. Sınıfsal farklıkların vurgulanması yerine özcü bir millet tanımı üzerinden tahayyül edilen köylülük, milletin temel bileşeni olarak ele alınır. İlhan Tekeli'nin sözleriyle, "Durkhe-

7 Tek parti döneminin sonlarına doğru yayımlanan, özellikle yurtdışında eğitim gören Mediha Berkes, Niyazi Berkes ve Behice Boran gibi sosyologların çalışmaları daha çok devam edecek olan dönemin çalışmaları arasına sokulabilir. Bkz. Mehida Berkes, "Elvan Köyü Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 2(1), 1943; Niyazi Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, DTCF Yayınları, Ankara, 1942; Behice Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*, DTCF Yayınları, Ankara, 1945. Bu çalışmaları hem ideolojik yönelim açısından hem de konuların ele alınış biçimi açısından tek parti dönemi köy çalışmalarından ayrı değerlendirmek gerekir. Bir sonraki bölümde köylülerin teorikleştirilmesi süreci incelenirken bu çalışmalardan daha çok bahsedilecektir. Tek parti döneminde daha çok köycülük etkisiyle kaleme alınan bazı önemli çalışmalar ise şöyle sıralanabilir: Sadri Aran, *Evdik Köyü: Bir Köy Monoğrafisi*, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1938; Nedim Göknil, "Garbî Anadolu Köy Monografileri", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 2, 1943; Salâhattin Demirkan, *Küçükçekmece Köyü Monoğrafisi*, İstanbul, 1941; Salâhattin Demirkan, *Celaliye Köyü Monografisi*, İstanbul, 1941; İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Kadro Mecmuası, İstanbul, 1934. Bunların dışında Halkevi dergilerinde ve Köy Enstitüleri dergilerinde yer alan çeşitli kısa gezi ve gözlem yazıları bulunur.

im'cı bir dayanışmacılık anlayışıyla ekonomik sınıflar arasında çıkar çatışmasının olmadığını savunmak, kent ve köy arasındaki farklılıkları da köycülük akımını ve köylüyü yücelterek aşmaya çalışmak sayılabilir".[8]

Sınıfsal farklılıkların yokluğu üzerinden kurgulanan tek parti dönemindeki halkçılık söyleminin en görünür uygulaması köycülük biçiminde gerçekleştirilecektir. Asım Karaömerlioğlu, köycülüğün dört temel özelliğini şu şekilde sıralamaktadır: "şehirleşme ve sanayileşmeye karşı önyargısı; köyü ve köylüyü yüceltmesi; Batılılaşma ile ilişkisi ve son olarak, eğitimi köylerin dönüşümü için kilit güç olarak algılaması."[9] Köycülük, temel olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kapitalist gelişme süreci içerisinde karşılaşabileceği "bozucu" unsurlara karşı ideolojik bir duvar oluşturmak için geliştirilmiştir demek, çok yanlış olmayacaktır. Sınıfsız olduğu iddiasıyla oluşturulan yeni toplumsal yapının sınıflı bir yapıya dönüşmesini politik kontrol ile engellemek temel amaç olarak belirlenecektir. Bu yüzden, Karaömerlioğlu'nun yukarıdaki tanımlamasında da görülebileceği gibi kapitalizmin gelişmesiyle birlikte kırsal alanda yaşanabilecek olan dönüşümün yaratacağı yeni toplumsal düzen, eğitim ve ideolojik yönlendirmeler ile geciktirilmeye çalışılır.

Halkçılık ilkesinin bir uzantısı olarak geliştirilen köycülük, temelde toplumsal altüst oluşlara bağlı olarak gerçekleşebilecek muhtemel sonuçlardan duyulan bir korkuya dayanır. Kapitalizmin gelişmesi aynı zamanda kırsal yapının çözülmesini ve kentlere doğru yoğun bir göçün yaşanmasını doğurabileceği için, köycülük, "köylüyü köyünde tutmak" esasına dayalı bir kalkınma planı çerçevesinde ideolojik yönlendirmeler içerir. Zafer Toprak'ın da söylediği gibi "kendi kendine yeterli küçük üreticilik köycülüğün temel ilkesi"[10] olarak belirlenmiştir.

---

8 İlhan Tekeli, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 147.

9 Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 66.

10 Zafer Toprak, "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 59.

Kendine yeterli ve ekonomik olarak farklılaşmamasına çalışılan aile üretimine dayalı köylülük tek parti yönetiminin ekonomide gözettiği ilkelerden biri haline dönüşecektir. Özellikle 1929 dünya ekonomik buhranı sonrasında kıt kaynaklar ve sınırlı sermaye birikimi ile krizi atlatmanın yollarını arayan tek parti yönetimi, köycülük söylemi ile ekonomik yapının temel unsuru olan köylüleri de kontrol altında tutmaya çalışacaktır.[11]

Kentlerin gelişimi, tek parti dönemi boyunca sınıfsal farklılaşmanın artmasına yol açmaması için çok fazla özendirilmeyecektir. Köycülük söyleminin bu çerçevede tanımlanabilecek bir diğer uygulanma biçimi de Köy Enstitüleri aracılığıyla olmuştur.[12] Köylüyü eğitim yoluyla köyünde tutarak, kendi "doğal" alanı içerisinde kalmasını sağlamak amacıyla oluşturulan Köy Enstitüleri kentlerin büyümesini engelleme çabasının bir uygulaması olarak da tanımlanabilir.

Bütün bu uygulamaların yürütülebilmesine dönük olarak, köycülük düşüncesi söylemsel olarak yüceltilmiş "özcü" bir köylülük tanımı üzerinden geliştirilecektir. Üretim alanında emeğiyle ve güvenliği sağlayan güç olarak ordunun temel bileşeni olarak köylüler, "millet" tanımının en önemli bileşeni olarak kurgulanacaktır. Çalışma boyunca çeşitli yerlerde köylülerin bu şekilde tanımlanmasının da örnekleri verilecektir.[13]

Köylülüğün, köycülük etkisi ile bu kadar soyut ve ideolojik bir düzlemde tanımlanması, tek parti döneminde köylülüğün bilgisine ulaşmayı da zorlaştıran unsurlardan birisidir. Bu dönemki literatür çoğunlukla köylülüğün "ne durumda olduğu" ile ilgilenmekten çok "nasıl olması gerektiği" ile uğraşır. Bu yüzden, tek parti döneminde köylülüğün bir *tahayyül* olarak oluşturulmaya çalışıldığından bahsedilebilir. Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan muhafazakârlık ve tek parti dönemi köycülü-

11 Zafer Toprak, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950", Şevket Pamuk ve Zafer Toprak (der.), *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 30.

12 Mete Tunçay vd., "Cumhuriyet İstanbul'u", *İstanbul'un Dört Çağı-İstanbul Panelleri*, Yapı Kredi Yayınları, Istanbul, 1996, s. 73.

13 Bu yöndeki tanımlamaların örnekleri özellikle "Köylüler ve Siyaset" ve "Köy Edebiyatının Oluşumu" bölümlerinde görülebilir.

günün benzer bir tahayyül üzerinden hareket ettiklerini şu sözlerle dile getirirler: "Hangisinin 'tarihsel gerçekliğe' daha yakın olduğu tartışması bir yana, her ikisi için de, halk ve köylünün eşit ölçüde *muhayyel cemaatler* olduğunu söyleyebiliriz."[14]

Bu anlamda tek parti dönemi boyunca tahayyül edilen bir köylülüğün teorik, ekonomik, politik ve kültürel alanlarda çeşitli araçlar yardımıyla üretilmiş ve sistemin ideolojik ihtiyaçları çerçevesinde kullanılmış olduğunu söylemek mümkündür. 1945-1960 yılları arası dönem hem sistemin ihtiyaçlarının hem de bütün ekonomik ve toplumsal alanın yeniden şekillendiği bir dönem olacaktır. Bu çerçevede toplumun en büyük kesimini oluşturan köylülük de yeniden tanımlanacaktır.

Yukarıda belirtilen bu çalışmanın temel sorusunu cevaplamak üzere daha önce tahayyül edilen köylülüğün, 1945-1960 yılları arasında yaşadığı dönüşümün gözlemlenebileceği en temel alanlar analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden birinci bölümde teorik düzeyde İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde köylülüğün nasıl tartışıldığı üzerinde durulacaktır. Bu bölümde, savaş sonrası dönemin yarattığı yeni ekonomik ve toplumsal düzenin köylülüğü nasıl yeniden tanımladığı ve araçsal bir konuma yerleştirdiği gösterilmeye çalışılmıştır. Özellikle dönem içerisinde gerçekleşecek olan Çin ve Küba devrimleri, azgelişmiş ülkelerde, kırsal nüfusun yoğun olduğu bölgelerde köylülüğün önemini bir kez daha ortaya koymuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın yeniden yapılanma süreci içerisinde, nüfus olarak hâlâ çoğunluğu oluşturan köylülük hem yeni toplumsal devrimler düşünüldüğünde düzeni sarsabilecek bir tehdit hem de gelenekselci muhafazakâr köylü ailesi üzerinden düzeni koruyabilecek bir unsur olarak görülür. Bütün bu gelişmeler köylülüğün bu dönemde yeniden tanımlanmasına yönelik bir ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu durum, teorik bakışı geliştirebilecek bir unsur olarak köylülüğün gerçek bilgisini el-

14 Vurgu bana ait. Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan, "'Biz Anadolu'nun Bağrı Yanık Çocukları' Muhafazakâr Popülizm", Ahmet Çiğdem (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5, *Muhafazakârlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 637.

de etmeyi amaç edinen, tecrübî (*experimental*) yaklaşımların teorik köylülük tartışmalarında ön plana çıkmasına yol açacaktır.

Savaş sonrası genel sosyoekonomik gelişmelerin etkisiyle yeni dönemin "köylü sorunu" da teorideki gelişmelerle birlikte yeniden tanımlanacaktır. Bu çerçevede bu bölümde, bu teorik gelişmelere de temel olan, savaş sonrası oluşan "kırdan kopma" (*depeasantization*) süreci ve Türkiye'nin bu gelişmeler içerisinde yeri ele alınacaktır.

En genel anlamıyla köylülüğe yönelik üç farklı temel yaklaşımdan bahsetmek mümkündür: Marksist, popülist ve modernleşmeci yaklaşımlar. Özellikle sosyalist blok dışındaki ülkelerde, savaş sonrası dönemde, modernleşmeci yaklaşımın önceki dönemde görülen popülist yaklaşımların üzerinde yükselerek hâkim bir konuma yerleşmesi söz konusudur.

Köylülüğe modernleşmeci bir bakış ile yaklaşılmasının ve bunun tecrübî bir yöntem ile ele alınmasının en somut hali, bu dönemdeki "köy sosyolojisi" çalışmalarında görülebilir. Bu çerçevede, Türkiye'de köylülüğün savaş sonrası dönemde teorik olarak nasıl ele alındığı konusu, Türkiye'deki köy sosyolojisi çalışmalarının genel özellikleri vurgulanarak incelenmiştir. Bir akademik "tür" olarak köy sosyolojisinin Türkiye'deki örnekleri üzerinden köylülüğün nasıl ele alındığı ve sosyoloji aracılığıyla köylülüğün bilgisinin ne düzeyde elde edildiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde köylülük üzerinden geliştirilen teorik yaklaşımlar köylülüğün dönüşümüne doğrudan etkide bulunmuşlardır. Zira bu araştırmaların temel sorunsalı, köylülük hakkında bilgi edinmek ve bu bilgilerin politik olarak uygulanabilirliğini sağlamaktır. Bu yönde geliştirilen araştırma yöntemleri, önceki dönemlerden farklı olarak köylülüğün bilgisinin edinilmesine yol açacaktır. Ardındaki siyasi motif bir kenara bırakıldığında, köylülük, bu araştırmaların sonucunda gerçekten var olan, somut bir varlık olarak teorik alanda yer almıştır. Bir önceki dönemde "tahayyül" düzeyinde kurgulanan ve hakkında çok da fazla bilgi bulunmayan köylülük, bu dönemde bilgisine ulaşılmaya çalışılan "gerçek" bir varlık olarak ortaya çıkacaktır.

İkinci Bölüm'de köycülük ideolojisinin engellemeye çalıştığı bu dönemde önemli bir olgu olarak ortaya çıkacak olan kırlardan kentlere doğru göç üzerinden kırsal yapının dönüşümü ele alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ekonomi politikaları önceki döneme göre farklı bir yöne evrilmiştir. Ekonomi politikalarında görülen bu farklılık, savaş sonrası dünyada hegemonik bir güç konumuna yerleşen ABD'nin liderliğinde, daha sonra adına "Soğuk Savaş" denilecek olan yeni dönemin ekonomik yapılanmasının bir sonucudur. Dünya ekonomik sisteminin yeniden yapılanması sürecinde, kendine yeterli olmaya çalışan "devletçi" ekonomi politikaları yerine, uluslararası ekonomik işbölümüne dayalı pazar ve ticaret eksenli "liberal" ekonomi politikaları tercih edilecektir. Bu politikaların Türkiye'deki biçimi sanayi temelli bir kalkınma modelinden tarım temelli kalkınma modeline geçiş ile yaşanmıştır.

Tek parti döneminde korkulan kentlere göç eden köylülük olgusu bu dönemde ekonomik gelişmelerin kırsal yapıyı dönüştürmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Uluslararası ticaret hadlerinin tarım lehine yükselmesi tarımsal üretimden daha önce kazanç elde edemeyen köylülerin de zenginleşmesine ve bununla birlikte önceki dönemde engellenmeye çalışılan sınıfsal farklılıkların oluşmasına yol açmıştır. Kırsal yapının, ileride daha detaylı anlatılacağı gibi, birbiriyle doğrudan ilişkili çeşitli etkenler sonucunda yaşayacağı dönüşüm, toplumsal yapının da tamamen değişmesine yol açacak özellikleri içinde taşımıştır. Göç, kentlere beraberinde köydeki kültürü de getirecek ve kent kültürü kırsal yapının dönüşümüyle birlikte yeniden tanımlanmaya başlayacaktır.

Değişen ekonomi politikaları köylünün malını satabilmesi için gerekli olan ulaşım altyapısını da geliştirecektir. Ulaşımda daha önce sanayi üretiminin bir parçası olarak düşünülen demiryolu yatırımları, sanayi yerine tarımın tercih edilmesiyle yerini karayollarının geliştirilmesine bırakacaktır. Köylülerin pazar ile olan ekonomik bağlantısını kurmasının yanında, karayolları, köylerin kentlerle olan beşeri bağlantısını da kuracaktır. Böylelikle köylülerin kentlere göç edebilmesi için gerekli

olan ulaşım imkânı da kurulmuş ve kolaylaşmıştır. Bu bölümde ayrıca göç ile birlikte kentlerin yeniden yapılanmasına yol açacak olan *gecekondu*ların gelişimi de ele alınmıştır. Gecekondular yalnızca kente göç eden köylülerin yarattığı bir yerleşim biçimini değil, yeni bir kültürün de yaratılmasını sağlamıştır.

Köylülerin kentlere gelmesi kentliler açısından onların daha somut bir varlığa dönüşmelerine yol açmıştır. Daha önce yalnızca ideolojik olarak kurgulanan ve somut olarak karşılaşılmayan köylüler kentlerde görünür hale gelmişlerdir. Bu durum yalnızca kentlilerin köylüleri fark etmesini değil, kırsal yapının dönüşümünün yarattığı etkinin de fark edilmesini doğuracaktır. Böylelikle 1960'lar boyunca kırsal dönüşümün kentlerde yarattığı bu etki üzerinden ekonomi ve sosyoloji disiplinleri üzerinden geniş bir çalışma alanı yaratılacaktır.

Kırsal yapının dönüşümü, daha önce "tahayyül" düzeyinde bilinen köylülerin "gerçek" olduğunun kabul edilmesine yol açan göç olgusunu doğurmuştur. Bu anlamda değişen ekonomi politikaları doğrudan köylünün yaşamına etkide bulunacak ve bu etki de genel anlamda köylülüğün görünürlüğünü daha da artıracaktır.

Köylülerin görünürlüğünü artıracak bir diğer alan da siyaset olmuştur elbette. 14 Mayıs 1950 seçimleriyle Türkiye siyasi tarihinde iktidar ilk kez seçimler yoluyla değişmiş ve bu değişimde en büyük pay oylarıyla DP'yi iktidara getirecek olan köylülerde olmuştur. Köylüler ve siyaset ilişkisinin incelendiği sonraki bölümde, çok partili siyasi yaşamın köylülerin politik algılarında ne gibi değişikliklere yol açtığı ele alınmıştır. Buna yönelik olarak da köylülerin siyasi tavır alış biçimleri hem DP'nin muhalefette olduğu hem de iktidarda olduğu dönemler üzerinden ayrı ayrı analiz edilmiştir.

Köylüler bu dönemde siyasetin aktif bir unsuru olarak, siyasetin işleyiş biçimlerine zaman zaman müdahalelerde bulunmuşlardır. Köylülerin siyaset ile olan ilişkisinde en önemli unsur, siyasetin kendileri için bir hak olarak tanımlanmasıdır. Köylüler bu dönemde bu hakkın savunulması ve korunması için çeşitli araçlarla mücadele etmişlerdir. "Hukuk", bu araç-

ların en önemlilerinden birisi olarak ön plana çıkmıştır. Hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkesi köylülerin siyasete etkide bulunmalarını sağlayacak bir araç olarak köylülerin politik bilinçlerinin oluşumunda önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çerçevede, hukuku bir mücadele aracı olarak kullanmanın örneği olarak "Arslanköy Davası" örnek olay olarak incelenmiştir.

Siyaset yalnızca köylüleri değil, köyün içini de değiştirmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası, sıkça tekrarlanan, siyaset yüzünden köylerde kahvehanelerin *bile* birbirinden ayrılması olgusu, politik muhalefetin köylerde mekânlar üzerinden örgütlenmesi çerçevesinde analize dahil edilmiştir. Kahvehanelerin bu dönemde köylülerin siyasete katılmasını sağlayacak alternatif, özgür bir kamusal mekân olarak gelişimi değerlendirilmiştir.

Köycülük anlayışının bu dönemde biçim değiştirdiğinden bahsetmek mümkündür. Özellikle yüksek siyaset düzeyinde köylülerin siyasetin bir unsuru olarak tanımlanması bir önceki döneme göre farklılık gösterecektir. Bu anlamda köylülerin bizzat siyasetin içerisinde yer alması söylemsel düzeyde de ideolojik bir etkide bulunmuştur. Köycülüğün bu dönemde etkisinin azalması, köylülerin ideolojik olarak kontrolü için yeni araçların da yaratılmasını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede köylüler Soğuk Savaş döneminin hâkim ideolojik manipülasyon araçlarından biri olan antikomünist söylem ile denetlenmeye çalışılacaktır. Köylülerin en çok okudukları haber alma kaynakları üzerinden antikomünizmin etkisi yine bu bölümde tartışılmıştır.

Köylülerin siyaset ile olan ilişkisi bu dönemde yalnızca söylemsel düzeyde kalmamış, farklı bir içerikte de gelişmeye başlamıştır. Köylüler bu dönemde her türlü haklarını talep edebilecek çeşitli araçları kullanmaya başlayacaklar ve böylelikle siyasete doğrudan etki etmenin yollarını keşfedeceklerdir. Çok partili yarışmacı bir politik sisteme geçilmesi köylülerin politik bilinçlerinin gelişiminde çokça etkili olmuş, köylüler siyasi haklarını talep etmeyi ve o hakları için mücadele etmeyi öğren-

mişlerdir. Bu anlamda bu çalışmanın sonuçlarından biri olarak, köylülerin siyasetin aktif bir unsuru olarak önceki dönemden farklı bir özneye dönüştüğü ileri sürülmüştür. Köylüler, siyaset içerisinde kendisi üzerinden ideolojik söylem oluşturulması yerine, bizzat siyasetin içerisinde yer almaya başlamışlardır. Nihai olarak bu dönemde köylüler "gerçek" bir politik varlık olarak hem söylemsel düzeyde hem de aktif siyasetin bir unsuru olarak görünürlüklerini artırmışlardır.

Son olarak ise kültürel alanda köylülerin bu dönem içerisinde nasıl yer aldığı edebiyat alanındaki gelişmeler üzerinden incelenecektir. "Köy edebiyatı"nın oluşumu bu dönemin en önemli kültürel olaylarından birisidir. Özellikle Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* kitabının yayımlanmasıyla köy hakkındaki bilgilerin yeniden sorgulanmasını doğuracak bir ortamın oluştuğu söylenebilir.

Makal, köy edebiyatı akımının tek başına kurucusu sayılamasa bile, en önemli ve en bilinen temsilcisidir. Yazdığı edebiyat niteliği öne çıkan popüler-sosyoloji çalışmalarıyla köycülük anlayışının yeni dönemin ihtiyaçlarına uygun bir biçimde sunumunu da sağlayacaktır. Köy edebiyatı ve büyük ölçüde Makal'ın *Bizim Köy* kitabı köyün gerçeklerinin ve ihmal edilmişliğinin ele alınması için bir çağrı niteliğinde kabul edilmiştir. Bu çalışmada adına "Makal etkisi" denilecek olan gelişme ile birlikte edebiyat alanında köylüler en çok işlenen ve okuyucu tarafından en çok talep edilen tema haline gelmiştir. Diğer bütün alanlardaki gelişmeler gibi, edebiyat alanında da köylüler toplumun bütün kesimleri tarafından fark edileceklerdir. Köy edebiyatı bu dönemde aynı zamanda Soğuk Savaş'ın ilk yıllarının toplumsal eleştiriyi sınırlandıran antikomünist müdahalesi karşısında, toplumsal muhalefetin yürütülebileceği alternatif bir alan haline gelmiştir. Bu alan yoksulluk ve az gelişmişlik konularının kırsal yapının bileşenleri üzerinden tanımlanmasını da sağlamıştır. Böylece köylüler, köycülük ideolojisinin "tahayyül" düzeyinde kurgulanmış dilinden kurtarılarak, muhalefet söyleminin "gerçek" aktörleri olarak var olmaya başlayacaklardır.

Köy edebiyatı bu dönemde gelişmiş ve neredeyse 1970'lere kadar hâkim edebiyat akımı olarak Türkiye'de varlığını sürdürmüştür. Bir edebiyat olayı olarak öneminin yanında, edebî eserlerin içindeki "gerçekçilik" vurgusu nedeniyle köylülerin deneyimleri ve yaşantıları hakkında da çeşitli bilgiler sunabilmiştir. Bu nedenle köy edebiyatı bu çalışmada aynı zamanda içerdiği bilgiler düzeyinde de değerlendirilmiştir. Köy edebiyatı metinleri, edebiyat ve tarih ilişkisi çerçevesinde edebî metinlerin sunacağı bilgilere mesafeli olmak kaydıyla, köylülerin gündelik yaşamlarından politik tavırlarına kadar birçok konuda ipuçları barındırır. Metinlerde ortaya konulan bu ipuçları köylüleri somut, canlı varlıklar olarak görmemizi sağlayacak bilgiler içerir. Bu çerçevede köy edebiyatı metinleri aynı zamanda dönemin köylüleri hakkında bir bilgi kaynağı olarak da bu çalışma içerisinde yer alır.[15]

Sonuç olarak denilebilir ki, 1945-1960 yılları arası dönem boyunca Türkiye'nin her alanda yaşadığı dönüşüm köylülerin hayatlarına da doğrudan etkide bulunmuştur. Bu etki büyük ölçüde bir etkileşimi içerisinde barındırır. Siyaset, ekonomi ve kültür değiştikçe köylüler de değişir ve onların değişimi bütün bu alanları da dönüştürür. Bu dönemde gerçekleşen dönüşümün boyutlarını anlayabilmek için birçok farklı alanın iç içe geçen etkileşimini de göstermek gerekir.

15 Bu çalışma yakın dönemde bu alana ilişkin yapılmış yeni katkıları içermiyor. Özellikle bu kitabın İngilizcesi yayımlandıktan çok sonra yayımlanmış olan Erkan Irmak'ın çalışması bu türün analizini dönemin ve burada ele alınan bağlamın ötesinde tartışma imkânı sunar. Bkz. Erkan Irmak, *Eski Köye Yeni Roman: Köy Romanının Tarihi, Kökeni ve Sonu (1950-1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

İKİNCİ BÖLÜM

Teoride Köylüler ve Köy Sosyolojisinin Oluşumu

Savoir pour prevoir et prevoir pour pouvoir.
– A. COMTE

Eric Hobsbawm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada ve Türkiye'de köylülüğün durumu hakkında şunları söyler:

> İnsanlığın % 80'i için ortaçağ, 1950'lerde ansızın sona erdi; ya da belki daha doğrusu, onlar 1960'larda sona erdiğini hissettiler. ... Bu yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen en dramatik ve uzun erimli ve bizi geçmişin dünyasından koparan toplumsal değişim köylülüğün ölümüdür. ... Ancak Avrupa ve Ortadoğu yöresinde sadece bir köylü kalesi kaldı: Türkiye. Burada köylülük zayıfladı, ancak 1980'lerin ortasında hâlâ mutlak bir çoğunluk olmaya devam ediyordu.[1]

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemin en önemli gelişmelerinden birisi, Hobsbawm'ın "köylülüğün ölümü" olarak adlandırdığı "kırdan kopuş" (*depeasantisation*) süreci olmuştur. Savaş sonrası dönemde dünyanın ekonomik ve sosyal düzen açısından yeniden yapılandığı bir dönemde, köylülük bu yeniden yapılanmanın çok önemli bir ayağını oluşturdu. Yine Hobsbawm'ın sözlerinde görülebileceği gibi, Türkiye'nin bu süreçteki yeri de gözden kaçırılmamalı. Türkiye Avrupa'ya

1 Eric Hobsbawm, *Kısa Yirminci Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 335-338.

göre kırdan kopuş sürecini daha geriden takip etse bile, savaş sonrası dönemde bu dönüşümden Türkiye de etkilenecek ve hem sosyoekonomik politikalarda görülen tercihler sonucunda hem de tarımsal yapıların dönüşümü sonucunda Türkiye'de de kırdan kopuş farklı biçimleriyle görülecekti.

Farshad A. Araghi, kırdan kopuş sürecinin ikili bir ilişki biçiminin sonucunda gerçekleştiğini söyler. Araghi'ye göre bu süreç bir yandan "kırsal çözülme"yi (*deruralization*), yani "kırsal bölgelerin nüfusunun ve miktarının azalmasını", öte yandan da "aşırı kentleşme"yi (*overurbanization*), yani "büyüyen kent merkezlerindeki insan ve faaliyetlerin aşırı yoğunlaşmasını" içerir.[2] Bu gelişme süreci İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik kalkınma modelleri eşliğinde özellikle kapitalizmin az gelişmiş olduğu Üçüncü Dünya ülkelerinde kırsal yapıların dönüşümünü de beraberinde getirecektir. Yine Araghi'ye göre, 1945-1973 yılları arasında yaşanan yoğun kırdan kopuş süreci, dünya pazarının yapılanması ve yeni küresel politik ve ekonomik düzenin ABD'nin hegemonyası altında kurumsallaştığı bir döneme denk düşer.[3]

Köylülüğün Türkiye'de bu dönem içerisinde ekonomik ve politik olarak nasıl bir değişim geçirdiği ilerleyen bölümlerde detaylıca anlatılacak. Bu bölümde ise savaş sonrası dönemde görülen bu dönüşümün teorik düzeyde köylülüğü nasıl tanımladığı ele alınacaktır. Bu çerçevede öncelikle kapitalist gelişme ve kırdan kopuş süreciyle bağlantılı olarak köylülüğün teorik olarak nasıl tanımlandığı üzerinde durulacak, daha sonra ise Türkiye'de, dünyadaki hâkim teorik gelişmelerin etkilediği en somut alan olarak köy sosyolojisinin gelişimi ele alınacaktır.

Köy sosyolojisi, bu dönemde dünyada köylülüğün sorunsallaştırılması sürecinde en önemli alanlardan biri olmuştur. Savaş sonrası dönemde dünya pazarının oluşumu ve uluslararası ekonomik işbölümü sonucunda köylüler bu yeni dünya düzeninin en önemli bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Bu ye-

2 Farshad A. Araghi, "Global Depeasantization: 1945-1990", *Sociological Quarterly*, 36(2), Bahar 1995, s. 338.

3 A.g.m., s. 344.

ni düzen içerisinde, görece az gelişmiş yapıların süreç içerisinde sorun yaratmayacak düzeyde geliştirilmesine ve entegrasyonuna dönük politikaların üretilmesinin gerekliliği bu yapıların bilgisine ulaşmayı da zorunlu kılmıştır.

Doğrudan ve gerçek bilgisi edinilmemiş unsurlar hakkında politik ve ekonomik projelerin de yaratılması pek mümkün değildir. Bu yüzden bu dönemde köylülüğün teorikleştirilme süreci, köylüler hakkında "gerçek" bilgiye ulaşma ihtiyacıyla doğrudan bağlantılı olmuştur. Bu bağlantı, aşağıda daha ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi, deneysel sosyoloji yoluyla bilgi üretimini ortaya çıkarmış ve bu yöntemin en yaygın uygulandığı alan olarak da sosyoloji disiplinini uygulamalı bir sosyal bilim alanı olarak yaygınlaştırmıştır. Böylelikle bu dönemde köylüler ekonomik ve politik olarak dönüşürken, aynı zamanda bilgisi de yeniden üretilen unsurlar olarak görülmüşlerdir. Bu durum, her bölümde ayrı ayrı ortaya konacağı gibi, köylülerin "gerçek" birer varlık olarak incelenmesini de ortaya çıkarmıştır. Köylüler önceki dönemin mitleştirilmiş, idealize edilmiş ideolojik tahayyül biçiminden, bu dönemdeki teorik kaygıların bir sonucu olarak, daha "gerçek" unsurlara dönüşeceklerdir.

Köylülüğün tanımlanma biçimleri, hangi bakış açısıyla olursa olsun, politik bir anlam taşır. Bunun en temel sebebi, bu kadar geniş ve farklı niteliklere sahip bir kesimi tek bir tanım altında toplamanın bizatihi kendisinin politik bir çaba olmasıdır. Tom Brass, bu yöndeki tanımların politik olarak işlevsel bir "tarımsal mit" (*agrarian myth*) yarattığından bahseder. Brass'a göre, "tarımsal mit, çoğu bağlamda 'köylü olmanın', ulusal kimliğin ve kültürün doğuştan gelen yönleriyle ilgili karşılıklı olarak pekiştirici bir dizi argümana referansla savunulan özcü bir ideolojidir".[4] Brass bu kavramsallaştırmayı daha çok popülist ve post-modern köylülük tanımlamalarını açıklamak üzere geliştirmiş olsa bile, her türden köylülük tanımı içerisinde mitolojik bir yanın var olduğunu söylemek mümkündür.

Brass'ın burada bahsettiği biçimiyle mitleştirme, aslında ger-

4 Tom Brass, *Peasants, Populism, and Postmodernism: The Return of the Agrarian Myth*, Frank Cass, Londra, 2000, s. 11.

çeklikle ilişkisi zayıf bazı özelliklerin sanki yeni yapıların temeliymişçesine kurgulanmasını ve böylelikle de bir köken ve tarih ilişkisinin kurulmasını sağlayan bir tür pragmatist/araçsal bakış açısını niteler. Bu mitleştirmenin üç temel görüntüsü ya da söylemi olduğu söylenebilir. İlk olarak "ulusun omurgası olarak köylüler" (*peasants-as-the-backbone-of-the-nation*) biçiminde kurgulanan bir bakışın varlığından bahsedebiliriz. Burada, ulusun hem kendine yeterliliğini sağlayacak üretimi hem de savunma için askerî kaynağı oluşturacak bir köylülük tanımlanır. Böylelikle köylülük, hem ulusu var eden hem de koruyucusu olan bir role kavuşur.[5]

İkinci olarak, kendine yeterli ekonomik birimlerden oluşan köylü hanesinin (*peasant household*) temel alındığı bir politik yapı tanımlanır. Bu yapı, ekonomik olarak bireyciliği ön plana alan kırsal aile temelinde örgütlendiği için var olan yapının sorgulanmadığı, yerleşik hiyerarşiyi ve politik sürekliliği koruyucu rol üstlenen bir yapıya karşılık gelir. Sürdürülebilir bir halde tutulduğu zaman aynı zamanda sınıfsal farklılıklar temelinde yürütülen politikalara –örneğin sosyalist fikirlerin yayılmasına– karşı da bir korunma sağlayacaktır.[6]

Üçüncü olarak da kültürel anlamda sanayileşmenin olumsuzluklarından etkilenmeyen "geleneksel" ve "doğal" bir yapıya sahip olduğu iddia edildiğinden, bu "kötü" etkilerini ortadan kaldırma işlevine sahip bir değerler sisteminin kökeni olarak tarımsal yapılar kutsanır.[7] Bu üç etki birbiriyle etkileşim halinde aslında tek bir soruna, yani kabaca "köylü sorunu" olarak adlandırılan, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte yok olmaya başlayan köylülüğün yerini, sınıf çatışmasına götürecek ve yeni kurulan yapının ortadan kalkmasına kadar varabilecek bir dizi sorunu tetikleyecek sınıfların oluşumu ve gelişimini engel-

5 Köylülerin antikomünizm ile olan ilişkisinin anlatıldığı Dördüncü Bölüm'de bu türden tanımlamaların bu dönemde de sıkça kullanıldığının örnekleri görülebilir.

6 Kırsal yapının dönüşümü ve kırdan kente göç sürecinin anlatıldığı Üçüncü Bölüm'de, Türkiye'de küçük köylülüğün sürekliliği meselesi anlatılırken bu mitleştirme biçiminin tipik örneklerine rastlamak mümkündür.

7 Brass, *Peasants*, s. 11.

lemeye gönderme yapar. Bu sorunu ortadan kaldırabilmek için ise, en basit anlamında eski yapıların yeni yapılar içerisindeki rollerinin yeniden tanımlanması ve politik olarak işlevsel kurumlar haline dönüştürülmesi gerekir.

Köylülerle ilgili sorunu tanımlama biçimlerinin önemi, aslında, köylülerin politik olarak önem kazanmasıyla ilgilidir. Eric. R. Wolf'un da dediği gibi köylüler "tarihsel olarak önemlidir, çünkü sanayi toplumu köylü toplumunun yıkıntıları üzerine inşa edilir".[8] Buradan yola çıkarak denilebilir ki, aslında köylüleri ya da köylü sorununu tanımlama biçimi, köylülerden çok dönüşümün kendisiyle ilgilidir. Asıl incelenen ya da sorunsallaştırılan köylülerin nasıl yaşadığından çok neye dönüştükleri ve bu dönüşümle birlikte karşılaşılacak olan yeni toplumsal yapının özelliklerinin ne olacağının belirlenmesi sorunudur. Yaşadığımız çağda ve özellikle de bu çalışmanın üzerinde durduğu dönem itibarıyla köylüler, asıl olarak sanayileşmenin etkileri nedeniyle önem kazanmıştır.

Köylülerin ve köylü sorununun teorik olarak açıklanmasında üç temel yönelim olduğundan bahsedilebilir. Bunlar Marksist "köylülüğün tasfiyesi" tezi, A. V. Chayanov'un popülist "köylü üretim tarzı" tezi ve son olarak da modernleşme teorisinin kalkınmacı iktisadi düşünceye dayalı köylülük tanımlamalarıdır. Modernleşme teorisi, incelediğimiz dönemde köylülüğün teorik olarak tanımlanmasında daha büyük bir etkiye sahip olduğu için ayrı olarak ele alınacaktır.

Marksist teoride köylülük büyük ölçüde kapitalizmin gelişimi süreci içerisinde ele alınır. Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte kentsel üretimin ihtiyacı olan emek gücü büyük oranda mülksüzleşmiş köylüler üzerinden gerçekleşecektir. Süreç içerisinde kapitalizm geliştikçe tarımsal üreticilerin eski biçimleri tasfiye edilerek yok olacaklardır. Korkut Boratav bu tezi en genel anlamda şu şekilde açıklar:

> Bu tez hareket noktası olarak, kapitalizmin yayılma dinamiğini ve buna bağlı olarak tüm eski üretim ilişkilerini tasfiye edi-

8 Eric R. Wolf, *Peasants*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1966, s. vii.

> ci gücünü vurgular. Köylülük, ilkel sermaye birikimi süreci içinde mülksüzleşerek, kapitalizmin ilk özgür emek depolarını oluşturur ve kapitalist sanayileşmenin ön-koşulları böylece meydana gelmiş olur. Bu sürecin en olgunlaşmış biçimi İngiliz-tipi bir kapitalist tarımdır.[9]

Marksist "köylülüğün tasfiyesi" tezi, Marx sonrası dönemde, V.I. Lenin ve Karl Kautsky'nin köylülüğün kapitalizm sürecinde var olma biçimleri üzerinden yürüttüğü tartışma ile geliştirilecektir. Lenin, klasik Marksizm'in tekil köylülük tanımlaması yerine, farklı gelir grupları üzerinden köylülüğün farklılaşmasına vurgu yapacaktır. Henry Bernstein'ın sözleriyle:

> Lenin, zengin, orta ve yoksul köylülük olarak üç temel köylü sınıfı modeli oluşturmuş ve bunların nihai sınıfsal dönüşümleriyle birlikte tarımsal sermaye (zengin köylüler) ve proleter emek gücü (yoksul köylüler) olarak ayrışacağını öngörmekteydi. Orta köylülüğün azınlık bir kısmı ilk gruba, çoğunluğu ise ikinci gruba katılacaklardır.[10]

Lenin açısından köylülüğün farklılaşmasının aynı zamanda politik bir anlamı vardır. Özellikle "kır proletaryası" olarak tanımlanan yoksul köylülük, Rusya gibi işçi sınıfının az gelişmiş olduğu yerlerde, işçi sınıfı ile birlikte sosyalist devrimi gerçekleştirebilecek güçler arasında tanımlanacaktır.

Kautsky ise, Marksist tezleri büyük oranda savunmakla birlikte, özellikle küçük köylülüğün kapitalizmin gelişmesi ile birlikte hâlâ varlığını devam ettirmesi olgusu üzerinde durur. Deborah Fahy Bryceson'un tanımladığı biçimiyle "Kautsky köylü üretiminin tasfiyesinin yavaş bir süreç olduğuna ve küçük köylü üreticiliğinin tarımsal ve kentsel sanayi kapitalizmi ile birlikte yaşayabileceğine, kırdan kente göçün yaratacağı baskı sonrasında zaman içerisinde tedricen bu biçimin kü-

---

9 Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 113.

10 Henry Bernstein, "V. I. Lenin and A. V. Chayanov: looking back, looking forward", *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 2009, s. 58.

çüleceğine vurgu yapar".[11] Kautsky, Lenin ile tarımsal yapılar üzerinden yürüttüğü tartışmada küçük köylülüğün kapitalizm içinde sürekli hale gelebileceğini ve bunun kapitalizme aykırı bir biçim olarak düşünülmemesi gerektiğini söyler.

Birçok Latin Amerika ülkesinde yaşanan bu türden benzer gelişme Türkiye'deki kırdan kopuş süreci için de oldukça geçerli bir tanımdır. Türkiye'de incelenen dönem içerisinde tarımsal yapıların dönüşümünün ve kırdan kente göçün inceleneceği Üçüncü Bölüm'de, tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesine rağmen Türkiye'de artan küçük tarım işletmeciliği detaylı bir biçimde ele alınacaktır. Türkiye örneği, klasik Marksist yaklaşımın beklediğinden farklı bir biçimde köylülüğün tam anlamıyla tasfiyesi yerine, birçok ara biçimin bir arada yaşayacağı yeni bir yapıyı oluşturacaktır. Bu durum, tarımda kapitalist gelişmeyi engelleyici bir gelişmeyi de yaratmaz. Shanker Thapa, benzeri gelişmeleri şu şekilde açıklar:

> Kapitalizm emeğini satmak zorunda olan özgür ve topraksız işçilere ihtiyaç duyduğu için kırın çözülüşünde bir artış yaşanmadan kapitalist gelişme ihtiyacı olan alternatifleri sağlayamaz. Kapitalist üretim ilişkilerinin ilerlemesi ille de küçük mülkiyet sahiplerinin azalmasını veya köylü hanesinin proleterleşmesini gerektirmez. Proleterleşme süreci Marksistlerin iddia ettiği kadar katı yaşanmaz. Gelişmemiş ülkelerin çoğunda, sanayileşmiş ülkelere göre nispeten yavaştır.[12]

Bu çerçevede Kautsky'nin analizinin, Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerdeki gelişimini açıklamak için oldukça uygun düştüğünü söylemek mümkündür. Marksist teze alternatif olarak geliştirilen ve özellikle 1960'larda tekrar rağbet gören bir diğer görüş ise A. V. Chayanov'un "köylü üretim tarzı" tezidir. Rusya'nın zengin düşünce iklimi içerisinde Nikolay Çernişevs-

11 Deborah Fahy Bryceson, "Peasant Theories and Smallholder Policies: Past and Present", Deborah Bryceson, Cristobal Kay ve Jos Mooij (der.), *Disappearing Peasantries? Rural Labour in Africa, Asia and Latin America*, Intermediate Technology Publications, Londra, 2000, s. 11.

12 Shanker Thapa, "Conceptual Framework to Study Peasant Society and Economy", *Voice of History*, 17-20(1), 2005, s. 48.

ki ve Aleksandr Herzen'den etkilenen popülistler, bir yönüyle Marx'ın tezine katılıyorlardı. Marx'ın tanımladığı düzeyde "ilerici" bir biçimde olmasa bile kapitalizmin kırsal yapıyı yıkıcı bir etkisi olduğu popülistler tarafından da kabul ediliyordu. Fakat vardıkları sonuç, kapitalizmin Rusya'da gelişiminin engellenmesine dönük politikaların desteklenmesi olacaktı.[13] Popülistlerin bu düşünceleri en iyi biçimde A. V. Chayanov tarafından dile getirilmiştir. Chayanov, yalnızca köylülere özgü bir üretim biçimi ve davranışı tanımlamaya çalışarak diğerlerinden ayrılır. Chayanov'a göre köylü üretim tarzı kapitalist üretim mantığından farklı işler ve kâr etme güdüsünden önce ailenin ihtiyacını karşılama amacıyla üretimi gerçekleştirir. Bu yüzden kapitalist üretimin gerçekleşemediği yerlerde bile bu üretim biçimi sürdürülebilir.[14]

Chayanov'un ve popülizmin genel anlayışı, temelde, kapitalizm ile birlikte dönüşüme uğrayacak olan kırsal yapıların mevcut sosyo-kültürel yapıya en az zararı vermesini sağlamak ve bu dönüşüm sonrasında oluşabilecek yapısal bozulmaları engelleyebilmek üzerine oturtulmuştur. Tom Brass, köylülüğün bu neo-popülist tanımı hakkında şu yorumu yapar:

> ... genel olarak neo-popülizm ve özelde Chayanovcu teori, köylülüğü sosyoekonomik değişime direnen, sosyalizme geçişe dair bir konumu olmayan, mevcut mülkiyetin kamulaştırılmasını/yeniden dağıtımını talep etmeyen, politik olarak muhafazakâr ve bu nedenle sermaye iktidarının devamı için tehdit içermeyen farklılaşmamış bir kategori olarak yeniden inşa eder.[15]

Bu yaklaşım Türkiye'deki tek parti dönemi köycülük/halkçılık düşüncesinin ekonomik ve politik anlayışıyla da örtüşür. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, Brass'ın "tarımsal mit"ine benzer idealize edilmiş bir köylülük tanımı da oluşturulur. Türkiye siyasetinde köycülüğün "sınıfsız toplum" yaratmaya yönelik hedefleri, köylülüğün bu tanımı ile de bağlantılandırılabilir.

---

13 Araghi, "Global Depeasantization", s. 342.

14 A.g.m., s. 343; Thapa, "Conceptual", s. 44.

15 Brass, *Peasants*, s. 19.

Chayanov'un bu düşünceleri 1960'larda giderek yükselen ve hegemonik konuma gelen Marksist yönelimli köy çalışmalarına alternatif olarak yeniden ortaya çıkacaktır. Özellikle bu dönemdeki anti-Marksist sosyal bilim çalışmaları, köy analizlerinde Chayanov'un bu sınıflandırmasını geliştirmeye çalışacaktı.[16]

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bu iki düşünceden daha çok, modernleşme teorisinin köylülüğü tanımlama ve algılama biçimleri etkili olacaktır. Bu yüzden modernleşme teorisi ve Türkiye'ye olan etkileriyle birlikte köylülüğü tanımlama biçimlerinin daha detaylı incelenmesi gerekir.

Modernleşme teorisi ve köylülük

1955 yılında Sydney Nettleton Fisher'ın derlediği *Social Forces in the Middle East* kitabında, köylülüğün anlatıldığı bölümün yazarı Douglas D. Crary, Ortadoğu köylülüğünü şu şekilde tanımlar:

> Köylü, Yakın Doğu'nun özüdür. Nüfus veya ekili arazinin dağılımını gösteren haritaların somutlaşmış halidir. Kasabadaki işçiyi ve tüccarı destekleyen odur. Kira ve vergileri ödeyerek toprak sahibini ve hükümeti ayakta tutar. Politikacı ve asker onu istediği yere yönlendirir. Yine de bütün bunların gözünde eğitilmesi, tedavi edilmesi ve daha iyi şartlarda barındırılması gereken kişidir. Komünizm ile Batı arasındaki mücadelede belirleyici faktör odur. İnsanlığın tüm yönleriyle kişileşmiş halidir; ırkın, dilin, dinin, ekonominin, sosyolojinin, siyasetin hammaddesidir – kısacası, Yakın Doğu medeniyetinin ta kendisidir.[17]

Crary'nin yaptığı bu tanım, büyük oranda Brass'ın yukarıda tanımlamış olduğu "tarımsal mit" kavramı ile örtüşür. Ekonomik ve sosyal olarak "az gelişmiş" ve bu anlamda "modernleş-

16 Bu yöndeki çalışmaların detaylı bir analizi için bkz. *A.g.e.*, s. 143-188.

17 Douglas D. Crary, "The Villager", Sydney Nettleton Fisher (der.), *Social forces in the Middle East*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1955, s. 43.

meye" ihtiyacı olan, komünizm tehdidi karşısında durabilecek ve bu savaşta Batı'yı tercih edecek kapasiteye sahip olan, kendine ait ve bütün insanlığı temsil eden "doğal" karakteriyle de "ulusun omurgası" olan bir tanım. Bu oldukça politik tanımlama, asıl olarak dönem içerisinde "az gelişmiş" olarak nitelendirilen "Üçüncü Dünya ülkeleri"ndeki köylülüğe biçilen roller ile alakalıdır. Bu yöndeki tanımlamanın oluşumu, hem İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde köylülüğün bu kadar ön plana çıkması hem de köylülük üzerinde teorik ve politik çalışmaların yürütülmesiyle birlikte gerçekleşecektir.

"Modernleşme" teorisi, aslında felsefi temelleri Aydınlanma düşüncesiyle olgunlaşmaya başlayan bir yöntem veya toplumsal algının sistematikleştirilmiş hali olarak nitelendirilebilir. Aydınlanma düşüncesinden beslenen "ilerleme" fikrinin en sistematik hale getirilmiş ve devletlere politik bir program dahilinde uygulanması için önerilmiş biçimidir. Bu anlamıyla "modernleşme teorisi"ni, bir politik program olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Wolfgang Knöbl'ün tanımladığı biçimiyle:

> Modernleşme teorisi, Marksist olmayan, makro-sosyolojik ve çoğu zaman disiplinlerarası bir toplumsal değişim teorisi olarak, başlangıçta çoğunlukla kültür ve ekonomik ilerleme arasındaki ilişkiye odaklanarak, toplumların gelişimini ya tarihsel ya da tipolojik olarak kavramsallaştırmaya çalıştı. Fakat giderek kültür ve politik gelişme arasında ve ekonomik büyüme ile demokrasi arasındaki ilişkiselliği de kavramsallaştırdı.[18]

Bu tanımdan da anlaşılabileceği gibi, "modernleşme teorisi", temelde toplumların sınıflandırılması çabasına dayanıyordu. Toplumların sınıflandırılmasında ise "evrimci gelişmecilik" ve yapısal işlevselciliğin yöntem ve kavramlarını kullanıyordu.[19]

Modernleşme teorisi, bütünlüklü, makro ölçekte toplumla-

18 Wolfgang Knöbl, "Theories That Won't Pass Away: The Never-ending Story of Modernization Theory", Gerard Delanty ve Engin F. Isin (der.), *Handbook of Historical Sociology*, SAGE, Londra ve Thousand Oaks, California, 2003, s. 96.

19 Dean C. Tipps, "Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective", *Comparative Studies in Society and History*, 15(2), Mart 1973, s. 201.

rın sınıflandırılabilmesi için karşılaştırmalı yöntemi esas alan ve bu toplumların belirli kurallarla işlediği düşünülen sosyal değişimini anlamlandırmaya çalışan bir "büyük teori" olarak kurgulanmıştır. Teorinin bu düzeyde bir bütünsellik anlayışına sahip olması, "dünya üzerindeki tüm toplumların değişim süreçleri[ni], doğa bilimlerindekine uygun bir 'evrensel yasallık' anlayışına uygun olarak"[20] açıklama kaygısından kaynaklanır. Aslında bu yönden bakıldığında başka bir büyük teoriye alternatif üretme çabasının bir sonucu olduğunu görmek çok da zor olmayacaktır. Modernleşme teorisi, Marksist veya daha doğrudan Sovyet tipi kalkınmacılık karşısında benzer yöntem ve iddialara sahip fakat kapitalist bir kalkınmacı moderniteyi ikame etme mücadelesinin parçası olarak geliştirilmiş bir teorik müdahale olarak tanımlanmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında giderek gelişen, 1950'lerde temel analiz yöntemi oluşturulan ve özellikle 1960'lı yıllarda sosyal bilimler alanında hâkimiyetini ilan eden bu teorik çaba dikotomik tanımlamalar üzerinden işler. Bu dikotomiler, benzer biçimde Aydınlanma düşüncesinin oluşturduğu "iyi" ve "kötü" arasındaki farkların uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Modernleşme teorisinin dikotomileri kabaca, medeni-doğal, Batı-Doğu, gerçekçilik-idealizm ve en nihayetinde de bir siyasal sistem tercihi olarak demokrasi ve komünizm arasındaki ilişkisellik üzerine oturtulmuştur. Aslında böylelikle, Harry Harootunian'ın sözleriyle "medeniyet ile barbarlık, benlik ile öteki arasındaki o eski kutupluluğu farklı şekilde yeniden kodlayarak önümüze koymuştur".[21]

Sorun temelde, Ferdinand Tönnies'in tanımladığı biçimiyle *Gemeinschaft*'tan *Gesellschaft*'a geçişin tanımlanması ve bu geçişin kontrol edilmesi anlamına geliyordu. *Gemeinschaft* (cemaat) daha "modern" öncesi toplumlara özgü insanlar arasında ilişkilerin duygusal temelde belirlendiği, irrasyonel ve top-

20 Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 19.

21 Harry Harootunian, *İmparatorluğun Yeni Kılığı: Kaybedilen ve Tekrar Ele Geçirilen Paradigma*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 30.

rağa dayalı, durağan toplumları; *Gesellschaft* (cemiyet) ise rasyonel, amaca yönelik, objektif insan davranışlarının belirlediği, kent merkezli, dinamik toplumları niteler.[22] Böylelikle toplumların sınıflandırılmasında ikilikler üzerinden ilerleyen bir toplum tasarımı gerçekleştiriliyordu.

Tönnies'in *Gemeinschaft-Gesellschaft* ayrımına dayalı toplumsal analizi İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde en gözde analiz biçimlerinden biri haline gelmiştir. Toplumsal yapıları "geleneksel" ve "modern" olarak ayrıştırmak, bu ayrıştırma sonucunda yürütülmesi düşünülen siyaset ile doğrudan bağlantılıdır. Tönnies'e göre, "*Gesellschaft'ın Gemeinschaft* üzerindeki zaferi modern medeniyeti de, Roma medeniyetinin Hıristiyan çağının erken yüzyıllarında yok edilmesine benzer biçimde, er ya da geç yok etmelidir".[23] Bu gerçeklik, *Gemeinschaft*'a özgü yapıların korunması gerektiğine yönelik 19. yüzyıl sonu Aydınlanmacılık karşıtı düşüncelere de ilham vermiştir. Özellikle Nazi dönemi Almanya'sında *Gemeinschaft*'a dönülmesi yönünde çağrıların yapıldığı bilinir.[24] Yaşamının sonlarına doğru Aydınlanmacı karşıtı düşüncelerinden uzaklaşmış olsa bile, toplumsal yapılara ilişkin yarattığı bu ayrım anti-modernist muhafazakârlığın beslendiği kaynaklardan biri haline gelecektir.

Tönnies'in bu görüşleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada, bu sefer sanayileşmiş ve az gelişmiş ülkelerin birbirinden farklı düzeyde tanımlanması için kullanılan bir kavramsallaştırma içerisine yerleştirilecektir. Modernleşme teorisinin yarattığı bu ülkeler arasındaki hiyerarşi, aşağıda incelenecek olan köy sosyolojisinin savaş sonrası dönemdeki amaçları ile de örtüşür. Böylelikle, köy sosyolojisi yöntemiyle belirlenen, *Gemeinschaft* niteliği gösteren ülkelerdeki kırsal yapılar, araştırma sonrası yürütülecek sosyal projeler eliyle kontrol altında tutulabilecektir.

---

22 Ahmet Özkiraz, *Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s. 45.

23 Svend Ranulf, "Scholarly Forerunners of Fascism", *Ethics*, 50(1), Ekim 1939, s. 16.

24 A.g.m., s. 17.

Modernleşme teorisi, yalnızca bir teori olmaktan öte, "modern" olarak tanımlanmayan "Batı dışı" ülkelerin politik olarak nasıl bir gelişme izleyeceklerinin de yöntemini belirler. Temel amaç, "az gelişmiş" toplumların, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı kapitalizminin kontrolünden çıkarak, Sovyetler Birliği'nin tanımlayacağı biçimde bir "kalkınma" programına dahil olmasının engellenmesidir. Aslında bir yandan da SSCB liderliğinde tüm dünyada kabul ettirilmeye çalışılan "alternatif" kalkınma programları karşısına, ABD öncülüğünde yürütülen, Batı tipi modernleşmeyi öneren bir politik program geliştirmek amaçlanmıştır. Harootunian'ın deyişiyle, savaş sonrasında bu iki devlet, "yeni ulus-devletleri kendi modernlik ve kalkınma modellerine katmak için dev bir yarışa girişmişlerdi".[25] Bu yarış içerisinde önerilen, kalkınma teorilerinin mücadelesi olduğu kadar, teorilerin arkasındaki ideolojik yönlendirme de teorilerin içeriğini belirleyecektir. Bu anlamda, "modernleşme teorisi", pratikte uygulanmaya çalışılan kalkınma programıyla birlikte bu programa engel teşkil edebilecek politik unsurların da ortadan kaldırılmasının politikasını, yani antikomünizmi içerir.[26]

İkinci Dünya Savaşı ertesinde, modernleşme teorisinin bu kadar hızlı gelişmesi ve tüm dünyaya kalkınma için gerekli en temel "reçete" olarak önerilmesinin arkasında, savaş sonrasında dünyada yaşanan gelişmeler yatıyordu. Savaş sonrasının en önemli gelişmelerinden biri eskiden önde gelen Batılı ülkelerin sömürgesi olan ülkelerin giderek artan bir biçimde bağımsızlığına kavuşması ve bu ülkelerin birçoğunun "geri kalmış ülkeler" sınıflandırması içerisine girmesiydi. Daha çok tarım toplumu özelliği gösteren bu ülkeler, sömürge dönemi yönetimlerinin de yarattığı kötü etkinin sonucunda Batı dışı bir yönelim içerisine girdiler. Bu durum daha önceki hegemonik ilişkileri sona erdirme tehdidini de içeriyordu. Birçoğu Batı'ya karşı daha milliyetçi bir öz ile kendilerini bağımsızlaştırma yönün-

25 Harootunian, *Imparatorluğun Yeni Kılığı*, s. 3.

26 Antikomünizmin köylüler açısından bu dönemde nasıl uygulandığının analizi bu kitabın Dördüncü Bölümü'nde yer alıyor.

de bir çaba içerisine girince, yaşanan bu dekolonizasyon süreci bu ülkelerin alternatif kalkınma arayışlarını kuvvetlendirecekti. Özellikle kırsal yapının bileşenlerini kullanarak sosyalist bir devrim gerçekleştirip Batı'dan uzaklaşan Çin gibi örnekler de görüldükçe, sorunun ciddiyeti daha da artmıştır.[27] Sömürgecilik sonrası bağımsızlığını kazanan bu "yeni uluslar", "komünizm tehdidi" ile birlikte Soğuk Savaş döneminin akademik ve politik ilgisinin en çok yoğunlaştığı bölgeler olacak ve "modernleşme teorisi" büyük ölçüde bu niteliklere sahip ülkeler hakkında bilgi edinme ve politik yönlendirmenin aracı olarak oluşturulacaktı.[28]

Bu durum aynı zamanda hem az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını sağlamak hem de kalkınma sürecinde karşılaşılabilecek problemlerin de üstesinden gelmeyi gerektiriyordu. Bu problemlerden en önemlisi ise modernleşme ile birlikte beklenen bir sonuç olarak kırsal yapının çözülerek kentleşmenin artmasıyla sınıfsal farklılıkların görünür hale gelmesidir. Aslında Harootunian'ın dile getirdiği gibi bu hem beklenen hem de istenen bir sonuçtur. Kontrol altında tutulmuş bir göç, "az gelişmiş" ülkelerin en sorunlu bölgesi olan kırsal ilişkilerin çözülmesini ve "Maoculuktan ilham alan bir kır devrimini"[29] engellemek gibi bir işleve sahip olabilirdi. Böylece kontrollü bir kalkınmayla en sorunlu bölge olarak tanımlanan ve hakkında çok fazla bilgiye sahip olunamadığı için de kontrol edilmesi en güç olan alanlar ortadan kaldırılmış olacaktı. Fakat bunu başarabilmek için bu bölgelerin bilgisine ulaşmak ve devletin bu bilgileri kullanarak oluşabilecek herhangi bir soruna karşı müdahale kapasitesini güçlendirmek gerekiyordu.

---

27 Savaş sonrasında kendilerini Batı dışı bir kalkınmacılık üzerinden tanımlayarak sistem dışına çıkacak olan ülkeler şöyledir: Arnavutluk, Angola, Cezayir, Bangladeş, Benin, Burma, Bulgaristan, Kamboçya, Çin, Kongo, Çekoslovakya, Etiyopya, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Macaristan, Kuzey Kore, Laos, Libya, Madagaskar, Moğolistan, Mozambik, Polonya, Romanya, Somali, Sri Lanka, Vietnam, Güney Yemen ve Yugoslavya.

28 Colin Leys, *The Rise & Fall of Development Theory*, Indiana University Press, Nairobi; Bloomington: EAEP, 1996, s. 200.

29 Harootunian, *Imparatorluğun Yeni Kılığı*, s. 39.

Bütün bu sebeplerden, modernleşme teorisinin temel araştırma nesnesi savaş sonrasında ortaya çıkan bu yeni ulus-devletlerin yapıları olacaktı. Çoğunluğunda kırsal yapıların hâkim olduğu bu devletlerin, sosyoloji ve iktisat bilimleri aracılığıyla elde edilen bilgiler yoluyla, hareket halindeki bileşenlerini kontrol altında tutabilen, güçlü yapılara doğru dönüşmesi amaçlanacaktı. Bu bağlamda, daha güçlü yapıların yaratılması için ekonomik anlamda "büyüme" kalkınmanın amacı olarak belirlenmiş ve kalkınmayı gerçekleştirecek özne olarak da "devlet" seçilmiştir.[30] Kalkınma ve sonrasında elde edilecek ekonomik büyüme devlet aracılığıyla toplumda yaygınlaştırılacak ve böylelikle de Batı'daki "refah devleti" modelinin Üçüncü Dünya ülkelerine uyarlanmış bir biçimi teorinin politik önermesini oluşturmuştur.[31]

Dekolonizasyon süreciyle oluşan ve SSCB yönelimli bir modernleşme sürecine gidebilecek olan bu yeni ulus-devletlerin Batı tipi modernleşmenin uygulanabilmesi için güçlendirilecek olan yapısının bu modernleşme sürecini yürütebilmesi için gerekli olan "mobilize edici araç" olarak ise "milliyetçilik" öngörülüyordu.[32] Milliyetçilik iki alanda da işe yarayabilecek bir meşrulaştırıcı araç olarak düşünülüyordu. Bunlardan ilki kalkınmanın ne için ve kim için yapılacağının belirlenmesinde kullanıldı. Yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş veya önceden uluslararası ekonomik sistem içerisindeki yerlerini sorgulamaya başlamaları yüzünden daha korumacı ve Batı'ya karşı tepkili olan bu devletlerde, Batı tipi bir kalkınma modeline karşı oluşabilecek muhalefet büyük oranda milliyetçilik ön plana çıkartılarak dengelenebilecekti. "Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak" amacıyla yürütülen bu program her şeyden önce milletin topyekûn kalkınması ve refaha ulaşması için gereklidir. A. Marion ve J. Levy'nin modernleşmenin denetlenmesi-

30 Leys, *The Rise & Fall of Development Theory*, s. 7.

31 Frans J. Schuurman, "Paradigms lost, paradigms regained? Development studies in the twenty-first century", *Third World Quarterly*, 21(1), 2000, s. 8.

32 Philip McMichael, *Development and Social Change: A Global Perspective*, Sociology for a New Century, Pine Forge Press, Thousand Oaks, California, 2. baskı, 2000, s. xxii.

ne ilişkin ortaya koyduğu ilkeler içerisinde önemli bir yere sahip olan milliyetçilik aracılığıyla, "kitleler belli amaçlara yönlendirilebileceği gibi, modernleşme yönünde duygusal bağlantıları sağlamak için de aynı kavram kullanılabilir".[33] İkinci olarak ise özellikle bu devletlerin komünizme yönelmesinin engellenmesi ve bu yönde kontrolü için milliyetçilik önemli bir "panzehir" işlevi görür. Bu yüzden ulus-devletin temel olduğu ve ulus-devletin yüceltilerek milliyetçiliğin hâkim olduğu bir kalkınma söylemi, hem bu ülkeleri uluslararası sistem içerisindeki ekonomik eşitsizlikten rahatsızlık duymayacak bir düzeye "ulusal onur"unu da koruyarak çekecek, hem de bu süreçte sistem dışına herhangi bir biçimde kaymasını engelleyecek kontrol mekanizmalarının oluşumunu sağlayacaktı.

Modernleşme teorisinin akademik yansımaları oldukça etkin olmuştur. 1960'ların sonlarından itibaren özellikle Marksist çevrelerden gelen eleştirilerle etkisini yitirmeye başlasa bile 1970'lere kadar akademide hâkim bir teorik dayanak noktası ve araştırma konusuydu. Teorinin kaynağı olarak gösterilen ABD'li araştırma kurumlarında çalışanların birçoğu bu işin politik yansımasının farkında olsalar bile doğrudan kendilerini politik misyon sahibi insanlar olarak hissedenlerin sayısı çok azdı. Birçoğu doğrudan doğruya kalkınmacılığa ve modernleşmeye gönülden bağlı araştırmacılar olduğu ve bu ülkelerin gerçekten "kalkındırılması" gerektiğini düşündükleri için saha araştırmalarına girişmişlerdir. Colin Leys'e göre, çok azı araştırmalarına W. W. Rostow'un yaptığı gibi *Komünist Olmayan Bir Manifesto* (*A Non-Communist Manifesto*) ismini koyacaklardı.[34]

ABD'de bu yöndeki çalışmalar ilk başlarda özellikle ilginin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu yeni çalışma alanı akademik olarak çoğu genç araştırmacının ilgisini çekiyordu, çünkü İkinci Dünya Savaşı öncesinde Amerikan sosyal bilimlerinde makro sosyal konularda çalışmak yönünde güçlü bir gelenek yoktu.[35] Karşılaştırmalı makro-teorik meselelerle ilgilenmek

33 Özkiraz, *Modernleşme Teorileri*, s. 73.

34 Leys, *A.g.e.*, s. 6.

35 Knöbl, "Theories That Won't Pass Away", s. 98.

aynı zamanda uzun süredir kendi içine kapanmış olan Amerikan akademisini de dışa açılmaya ve bu yolla disiplinlerarası çalışmaların geliştirilmesine zorlayacaktı.

Araştırmalarda amaçlanan daha çok, Jürgen Habermas'in tanımladığı şekliyle bilginin üç farklı biçiminden birisi olarak "araçsal bilgi"ye ulaşmak olacaktı. "Araçsal bilgi", genel anlamıyla, "önceden belirlenmiş izlekler boyunca sosyal değişim sürecini tahmin etmeye ve kontrol etmeye muhtemelen yardımcı olabilecek [bir tür bilgidir]".[36] Üzerinde çalışma yürütülen toplumlar, daha önce bu türden bir bilginin elde edilmediği ve edilse bile nasıl kullanılacağının tam olarak bilinmediği türden olduğu için, neredeyse el değmemiş alanlar olarak tanımlanabilirler. Devletlerin yönetim biçimleri hakkında genel geçer bilgiler olsa bile, bu toplumları oluşturan kesimlerin sosyolojik ve ekonomik bakımdan hem istatistikî hem de gözlem düzeyinde bilgileri elde edilmemiş durumdaydı. Bu yüzden modernleşme teorisinin kendisine uygulama alanı olarak tarif ettiği ülke tiplerinde yoğun bir araştırma ve bilgi edinme sürecine girilmiştir.

Bu büyük oranda ABD tarafından bölgeye saha çalışması yapmak üzere gönderilmiş akademisyenlerin başkanlığında, ülke içinde aynı tarzda ve amaçla çalışmaya gönüllü elit bir akademik kesimin desteklediği araştırma gruplarının oluşumunu sağlamıştır. Araştırmalar, çoğunlukla kırsal yapıların hâkim olduğu bu ülkelerde, köylülerin her türden kültürel, ekonomik, sosyolojik ve politik davranışlarının anlaşılması ve çözümlenmesine yoğunlaşmıştır. Araştırmalarda temel soru, modernleşmenin önünde engel teşkil edebilecek unsurların neler olduğunun bulunmasına ve bunların ortadan kaldırılabilmesine yönelik ne türden önlemler alınabileceğine ilişkindir. Genelde, araştırmacılar modern değerlerin eğitim ve teknoloji transferi yoluyla belirli bir görgüye sahip "elitler" aracılığıyla gerçekleşebileceğine inandıkları için,[37] kırsal yapılardaki elitlerin konumla-

36 Zaheer Baber, "Modernization Theory and the Cold War", *Journal of Contemporary Asia*, 31(1), 2001, s. 74.

37 Leys, *The Rise & Fall of Development Theory*, s. 10.

nışına ve hegemonik ilişkilerin nasıl kurgulandığına odaklanırlar. Bu yüzden araştırmalarda genel olarak köylülerin nasıl davrandığı veya politik olarak nasıl hareket ettiğinden çok, onları yönlendiren etkenlerin neler olduğuyla ve bu etkenlerin nasıl kontrol altına alınabileceğiyle ilgilenirler. Colin Leys'e göre:

> Bu durum aynı zamanda, gelişmenin sosyal karakteri hakkında "semptomatik bir sessizliğe", belki de "değer serbestisi" (*value-freedom*) doktrini tarafından gizlenmiş bir sessizliğe yol açtı. Tartışılan gelişmenin sosyalist bir karakterinin olup olmadığı üstü kapalı olarak geçiliyordu, fakat kapitalist olduğu da açıkça söylenmedi. Bu yalnızca "kalkınma"ydı ve sınıf oluşumu ve çatışması yaratmaya eğilimli ya da doğası gereği eşitsiz veya kriz dolu olarak tanımlanmıyordu.[38]

Bu çerçevede asıl olarak amaca uygun bilgilerin toplanmasıyla, araçsal bir bilgi edinimi sürecinin parçası haline geldiklerini söylemek mümkündür. Araştırmaların çoğu doğrudan ABD hükümeti tarafından destekleniyordu. Fakat çoğunlukla araştırmaları desteklemek üzere devlet destekli Ford Vakfı, Rockefeller Vakfı, Carnegie Vakfı gibi kuruluşlar kullanılıyordu. Bu kurumlar destekledikleri araştırmacıları ulusal çıkarlar doğrultusunda yönlendiriyorlardı. 1950'ler ve 1960'lar boyunca Üçüncü Dünya ülkelerindeki saha çalışmalarından dönen ABD'li araştırmacılar düzenli bir biçimde "sorgulandılar" (*debriefed*) ve Dışişleri tarafından sürekli olarak çalıştıkları bölgelere ilişkin tavsiyelerde bulunmaları istendi.[39] Aslında bu yöndeki çalışmalar bir yandan da adına "Uluslararası İlişkiler" denilen yeni bir sosyal bilimler disiplininin doğmasına yol açacaktı.

Türkiye'de kırsal yapının incelenmesinde, köylülerin sosyoekonomik durumunun anlaşılmasında ve ona yönelik politikaların üretilmesinde, bu dönem içerisinde üretilen bilginin çok önemli bir yeri olacaktı. Türkiye'de adına "Köy Sosyolojisi" denen alt disiplin bu dönemde yerleşecek ve kırsal sorunların incelenmesi sosyal bilimler alanında neredeyse tek hâkim unsur

38 *A.g.e.*, s. 11.

39 *A.g.e.*

haline gelecekti. Bu araştırmaların yoğunlaşması Türkiye'nin "kalkınma sorunu" üzerine yazılmış geniş bir literatür bırakmasının yanında, kırsal yapının "gerçekliğini" de tanımlamıştır. Kırsal yapının bileşenleri, bu çalışmaların ve modernleşme teorisinin ideolojik etkisiyle, yeni bir tanımlanma sürecine bu araştırmalardan elde edilen bilgiler sonucunda girecekti. Bu yüzden modernleşme teorisi, Türkiye'de köylülüğün daha önce "tahayyül" düzeyinde kurgulanan bilgisinin "gerçek" düzeyde tanımlanmasına yol açacak bir etkide bulunmuştur.

Türkiye'de "köy sosyolojisi"nin oluşumu

Köy sosyolojisi, genel sosyoloji içerisinde, görece daha yeni bir alt disiplin olarak gelişmiştir. Gene F. Summers ve Frederich H. Buttle şöyle tanımlarlar:

> Köy sosyolojisi, nüfus büyüklüğünün nispeten küçük ve nüfus yoğunluğun düşük olduğu coğrafi bölgelerin özelliği olan sosyal organizasyon ve sosyal süreçlerin incelenmesine odaklanır. Dolayısıyla köy sosyolojisi, kırsal toplumun sosyolojisi olarak tanımlanabilir. Kırsal toplumlar tek başına var olmadıkları için, köy sosyolojisi ayrıca kırsal toplumun daha geniş toplumla ilişkisine de değinir. Bu nedenle, aynı zamanda da nüfusun ve insan faaliyetlerinin mekânsal dönüşümüne yol açan mekânsal örgütlenme ve süreçler ile ilgilenir.[40]

Genel anlamda sosyolojinin kent temelli sorunları ve siyasal yapıları incelemeyi amaçlamasına rağmen, köy sosyolojisinin oluşumu, kırsal yapıda görülen dönüşümlerle bağlantılıdır. Köy sosyolojisi, bu defa, sosyolojinin anavatanı olan Avrupa'da değil, 19. yüzyıl sonunda kırsal yapıda meydana gelen sorunlara bir çözüm oluşturması amacıyla ABD'de ortaya çıktı.[41]

---

40 Gene F. Summers ve Frederich H. Buttle, "Rural Sociology", Edgar F. Borgatta ve Rhonda J. V. Montgomery (der.), *Encyclopedia of Sociology*, Macmillan Reference USA, New York, 2000, s. 2425.

41 ABD'de köy sosyolojisinin gelişimi için bkz. Linda Lobao, "Rural Sociology", Clifton D. Bryant ve Dennis L. Peck (der.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, Sage Publications, Thousand Oaks, California, 2007; Summers

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD'de devlet, sermaye ve kırsal yapılar arasındaki ilişkinin önemli bir unsurunu köy sosyolojisi alanında çalışan araştırmacılar oluşturur. Yatırımların ve sosyal reform projelerinin gerçekleştirilmesinde üniversitelerin kırsal yapı araştırmaları bölümleri doğrudan görev almıştır. Kurumsallaşmasına yüzyıl başında başlayan ve artık yerleşik bir yere kavuşan bu bölümlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında rolleri ise, ABD'nin değişen konumuna bağlı olarak gelişir. Yeni dönemde ABD'nin savaş sonrasında dünya sistemi içerisinde hâkim konuma yerleşmesine bağlı olarak, köy sosyolojisi benzer amaçlarla, fakat bu sefer ülke içinden dünyanın "az gelişmiş" kırsal yapılarına yönelir. Köy sosyolojisinin kurumsallaşmasında en önemli etken olan kırsal reform ihtiyacı, az gelişmiş ülkelerin reform sorununu halletmek üzere çalışmalarını yoğunlaştırır. En kurumsallaşmış haliyle savaş sonrasında kent ve kır arasındaki ilişkilerini yeniden düzenlemek zorunda kalan Avrupa'da, akademi içerisinde bu yönde çalışmalar başlar.[42] Yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, 1952-1959 yılları arasında köy sosyolojisi alanında yazılan 144 makaleden 43'ü, geri kalmış ülkelerde sosyal değişmenin nasıl başladığı, 29'u çiftçilerin yeni tarımsal uygulamalara adapte olup olmadıkları, 28'i ise küçük tarım toplulukları üzerinedir. Geri kalanlardan 16'sı toplumsal sınıflar ve toplumsal hareketlilik, 15'i göç ve 13'ü yöntem sorunlarına ayrılmıştır.[43] Bu dönemde köy sosyolojisi çalışmaları için ayrılan fonların büyük bölümü, dünyanın az gelişmiş bölgelerindeki çalışmaları özendirmek için kullanılmıştır. Modernleşme teorisinin ve kalkınmacı ideolojinin bir yansıması olarak tanımlanabilecek bu çabalar, sosyolojik bilgi edinme işinin yanında, sosyal reform projelerine temel olması bakımından da değerlendirilmiştir. Köy sosyolojisi ve dünyanın az gelişmiş bölgelerindeki çalışmaların niteliği

---

ve Buttle, "Rural Sociology".

42 Asım Süreyya Iloğlu, "Ziraî Sosyolojiye Bir Giriş", *1962-1963 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1964, s. 31-32.

43 Orhan Türkdoğan, *Türkiye'de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1970, s. 7.

hakkındaki bu misyoner anlayış dönemin araştırmacıları tarafından şu şekilde formüle ediliyordu:

> Köy sosyologlarının yabancı ülkelerdeki görevlerinde yapmak zorunda oldukları gerçek katkı iki türlüdür: Birincisi, belirlenen bölgelerden alan verilerini toplamak, derlemek ve analiz etmektir. Bu, özellikle Uzak Doğu, Ortadoğu ve Afrika'da bakir bir çalışma alanıdır. ... Köy sosyologları tarafından yapılabilecek ikinci temel katkı, özellikle köy yapıları ve işlevlerine vurgu yaparak, kırsal örgütlenme hakkında işlevli bilgi sağlamaktır.[44]

Köy sosyolojisinin ABD'den dünyaya yayılmasında etkili olan isimlerin başında Carle C. Zimmerman ve Pitirim Sorokin gelir.[45] Türkiye'de ders verecek olan Zimmerman, kitaplarıyla Türkiye'deki köy sosyolojisiyle ilgilenen kesimleri doğrudan etkilemiştir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından Türkiye'ye davet edilen Zimmerman, 1963-1964 ders yılı içerisinde İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde de ders vermiştir.[46] Zimmerman'ın çalışmaları Türkiye'de köy çalışmaları alanındaki araştırmacılar tarafından da daha önceden biliniyor ve takip ediliyordu. Le Play sosyoloji okulu ile Amerikan köy sosyolojisinin birleştirilmesi ve Türkiye'deki köy sosyolojisinin gelişiminde Zimmerman'ın önemli bir etkisi vardır.[47]

Köy sosyolojisinin iki temel düşünsel arka planı vardır. Bunlardan ilki, kırsal yapıları kapitalizmin ve teknolojinin gelişme-

---

44 Paul A. Miller ve Arthur F. Raper, "Rural Sociologists and Foreign Assignments", *Rural Sociology*, 18(3), 1953, s. 266.

45 Bu ikilinin köy sosyolojisi konusundaki en temel kitaplarından birisi için bkz. Carle C. Zimmerman ve Pitirim Sorokin, *Principles of Rural-Urban Sociology*, H. Holt, New York, 1929.

46 Burhan Baloğlu, "Carle Clark Zimmerman (1897-1983)", M. Çağatay Özdemir (der.), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 555-579.

47 Le Play sosyolojisinin yüzüncü yılı için Türkiye'de yapılan konferansta Le Play ve Zimmerman bağlantısı açıkça dile getirilir. Hilmi Ziya Ülken, "Dünyada Science Sociale", Türk Sosyoloji Cemiyeti (der.), *Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı: Dünyada ve Türkiye'de Tesirleri*, Türkiye Yayınevi ve Basımevi, İstanbul, 1958, s. 19.

siyle kaçınılmaz bir biçimde yok olacak olan unsurlar olarak tanımlar. Kapitalizmin yıkıcı etkisine karşı bu yapıları korumanın mümkün olmadığını veya bu yapıların gelişme karşısında direnmeye yetecek güçlerinin olmadığını ileri sürer. Bu düşüncenin sosyoloji alanındaki tipik temsilcileri ise Karl Marx ve Émile Durkheim olmuştur. İkinci düşünce biçimi ise, Antik Yunan dönemine kadar giden ve köylülüğün yüceltilmesi üzerinden oluşturulan bir "köylülük miti" üzerinden şekillenir. Bu düşünceye göre kapitalizmin gelişmesiyle oluşan kentsel yapılar medeniyetin çöküş halinde olduğunun bir kanıtı olarak tanımlanır. Kapitalizmin getirdiği bu yıkıcı etkiden, pastoral bir erdemin merkezi olarak tanımlanan kırsal ilişki biçimlerinin yeniden oluşturulmasıyla kurtulmak mümkün olabilecektir. Bu düşünce biçiminin sosyoloji alanındaki temsilcileri olarak Ferdinand Tönnies ve onun da takipçisi olan Zimmerman ve Sorokin gösterilebilir.[48]

Zimmerman ve en genel anlamıyla ABD'deki köy sosyolojisi çalışmaları, Tönnies'in bu ayrımı üzerinden Le Play'nin sosyolojik yönteminin uygulanması temeline dayanır. Le Play'nin aileyi temel analiz birimi olarak alan monografik çalışmalarının sosyal reform projelerinin altyapısını hazırlaması, modernleşme teorisinin amaçlarıyla da örtüşür. ABD'de gelişerek daha sonra 1950'ler boyunca tüm dünyaya yayılan köy sosyolojisi anlayışının, 19. yüzyıl sosyal reform temelli sosyolojik düşüncesinin modernleşme teorisi çerçevesinde yeniden yorumlanması sonucu oluştuğu söylenebilir.

Le Play sosyolojisinin en önemli amacı "sosyal barış"ı sağlamak için "sosyal gerçekliğin" gözlemlenmesi ve uygulamaya geçirilmesidir. Türkiye'de Le Play ekolünün temsilcilerinden Tahsin Demiray, "Le Play'e göre siyaset, halkların esas ihtiyaçlarını tatmin etmek için çalışan bir SANAT'tı. 'Yurtta ve cihanda sulh' için çalışmalı idi,"[49] sözleriyle, sosyal barışın, sınıflar arasındaki gerilimin azaltılmasına yönelik sosyal reform proje-

48 Summers ve Buttle, "Rural Sociology", s. 2426.

49 Tahsin Demiray, "Modern Cemiyet İlmi'nin Kurucusu Le Play'in Hayatı", Türk Sosyoloji Cemiyeti (der.), *Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı: Dünyada ve Türkiye'de Tesirleri*, Türkiye Yayınevi ve Basımevi, İstanbul, 1958, s. 6.

lerinin hayata geçirilmesi olduğunu dile getirir. Bu çerçevede Le Play sosyolojisi, Fransız Devrimi ve sonrasındaki gelişmeler karşısında tedirgin olan ve "devrimin tadında bırakılması"nı savunan muhafazakâr karşıdevrimci geleneğin temsilcilerinden biri olarak kabul edilebilir. Le Play, Fransa'daki muhafazakârlığın en önemli temsilcilerinden olan *Action Française* tarafından "19. yüzyıldaki karşıdevrimin liderlerinden biri," olarak nitelendirilir.[50] Aykut Kansu, Le Play sosyolojisinin toplumsal sınıflandırmalarının ne anlama geldiğini şu şekilde anlatır:

> Sosyolojik bir çözümlemeymiş gibi gözüken bu sahte sınıflandırmanın arkasında, Le Play ve takipçilerinin aslında rahatsız oldukları şey, eskiden aristokrasinin emrinde ona –ve kiliseye– itaat eden bir köylü sınıfı yerine artık geleneksel kontrol mekanizmaları dışında, fabrikatörlere hizmet eden ve onlarla aralarında yalnızca basit bir kontrat ilişkisi olan başıboş işçi sınıfının türemesiydi. Le Play ve Katolik düşünürler, "sosyal sorun" olarak adlandırdıkları bu duruma çareyi fabrikatörlerin tıpkı köylüsüne "sahip çıkan" aristokratlar gibi işçilerine sahip çıkmalarında ve onların dinî eğitimleri dahil tüm ihtiyaçlarını karşılamalarında bulmaktaydı.[51]

Kansu'nun da dile getirdiği "içtimaî mesele"nin halledilmesine yönelik bu türden çabalar, 19. yüzyıl entelektüellerinin düşüncelerini belirleyen en önemli unsur olmuştur. Sosyoloji disiplini de, bir anlamda bu soruna bir çözüm bulma biçimlerinden biri olarak gelişir. Le Play'nin bu süreçteki yeri ise, bu sorunun halledilebilmesine yönelik projeleri yalnızca siyasi bir tavır alış olmaktan çıkararak toplumsal yapının doğrudan araştırılması yoluyla ele alınması gerektiğini ortaya koymasında yatar. Bir toplum mühendisliği çabasının bilimsel biçimi olarak tanımlanabilecek olan Le Play okulu, kendisini diğer ekol-

50 Sanford Elwitt, "Social Science, Social Reform and Sociology", *Past and Present*, sayı 121, Kasım 1988, s. 212.

51 Aykut Kansu, "Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı-Muhafazakâr Düşüncenin İthali", Mehmet Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt. 1, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 160.

lerden "gerçek" ile daha doğrudan bir ilişki içerisinde olduğu iddiası üzerinden ayrıştırır. Monografiler eliyle toplumun gerçekliğinin incelenmesi sonucunda siyasi projeye en uygun yöntemin seçilebileceği anlayışı Le Play sosyoloji okulunun en önemli farklılığı olmuştur. Köy sosyolojisinin gelişimi içerisinde Le Play yaklaşımının kullanılabilir bir araç olarak yeniden gözde olmasında bu unsurun yeri önemlidir.

Türkiye'de siyasal hareketlerin gelişimi içerisinde 19. yüzyıl sosyoloji ekollerinin çok önemli bir yeri vardır. Bernard Lewis'in dile getirdiği gibi, "bütün bu ekollerin bir ortak özelliği, sosyolojiyi bir tür felsefe ve hatta din olarak ele almak ve ahlâki, toplumsal, siyasal ve hatta dinî sorunlar üzerinde sanki vahiy kudretinde bir kaynak olarak görmek eğilimleridir".[52] Türkiye'deki Le Play okulunun temsilcilerinden Nurettin Şazi Kösemihal, sosyolojinin ortaya çıkış sürecinde sosyologların toplumun zor dönemlerinde bir yol gösterici olarak, neredeyse bir peygamber gibi düşüncelerini geliştirdiklerini ifade eder.[53]

Niyazi Berkes erken dönemlerde yaptığı bir çalışmasında Türkiye'de sosyolojinin gelişiminin genel niteliklerini şu şekilde sıralamıştır:

> Türk sosyolojisinin özelliklerini özetlemek gerekirse: (1) Uzun süre siyasi hareketlerin etkisi altında kalmıştır. Bu durum, her sosyoloji okulunun ömürlerinin çok kısa olmasına yol açtı, siyasetin değişmesiyle birlikte kendi konumlarını çok hızlı değiştirmelerine neden oldu ve bu durum verimli araştırmalar yapmalarına izin vermedi. (2) Fransız sosyoloji okulu, Türk sosyologlarının bilimsel bakış açısının şekillenmesinde daha etkili

52 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 230-231.

53 "Nitekim insanlık tarihine bir göz atarsak toplulukların devir devir büyük buhranlara, sıkıntılara uğradıklarını, her devirde de bu buhranları sıkıntıları kısmen olsun önleyecek peygamber, hakîm, filozof, devlet adamı gibi çeşitli tiplerin belirdiklerini görürüz. Ama bu türlü buhranların devasını ilimde arayan, bu maksatla da cemiyet hâdiselerini ilim görüşüyle tahlil eden bir sosyolog tipinin belirmesi için XIX uncu yüzyılı beklemek lâzımdı" (Nureddin Şazi Kösemihal, "Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 6, 1950, 117-118).

hale geldi. (3) Dünya Savaşı'ndan sonra sonu gelmeyen metodolojik tartışmalar başlıca endişesi haline geldi; ve bu nedenle bilimsel araştırmaya dikkate değer bir katkı sağlamadı. Ancak burada bahsetmediğimiz antropoloji, tarih, ekonomi ve folklor gibi diğer sosyal bilimlerde daha ilgiye değer araştırmalar yapıldı. (4) Mali destek eksikliği, bir araştırma programının geliştirilmesini, bir projenin yürütülmesini, yabancı literatür çevirilerinin yapılmasını, dergilerin yayınlanmasını ve sosyolojik derneklerin devamını engelleyen faktörlerden birisidir.[54]

Berkes'in genel değerlendirmesi aslında uzun zamandır Türkiye'de Durkheim ekolü yüzünden sosyoloji alanında bir gelişme yaşanamamasını eleştiren Le Play ve Prens Sabahaddin takipçileri tarafından da dile getiriliyordu. Bu benzerlik, ABD'de sosyoloji eğitimi gören Berkes'in o dönemde orada gelişmekte olan Le Play etkisindeki köy sosyolojisi akımından da etkilendiğini gösterir.

Prens Sabahaddin,[55] Fransa'da doğrudan tanıştığı ve maddi

54 Niyazi Berkes, "Sociology in Turkey", *The American Journal of Sociology*, 42(2), Eylül 1936, s. 246.

55 Burada Prens Sabahaddin'in hayatından uzun boylu bahsetmeyeceğim. Daha çok Prens Sabahaddin'in geliştirdiği anlayış ve onun köy sosyolojisi çalışmalarına etkisi üzerinde durmaya çalışacağım. Bu yüzden, Prens Sabahaddin'in hayatı için şu kaynaklara bakılabilir: Aslıhan Öğün Boyacıoğlu ve Levent Boyacıoğlu, "Prens/Sultanzâde Mehmed Sabahaddin Bey (1879-1948)", M. Çağatay Özdemir (der.), *Türkiye'de Sosyoloji (Isimler-Eserler) I*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 261-319; Kaan Durukan, "Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima-Türk Liberalizminin Kökenleri", Mehmet Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 1, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001; Nezahet Nurettin Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmî Müdafaaları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977; Ali Erkul, "Prens Sabahattin", Emre Kongar (der.), *Türk Toplumbilimcileri I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982; Z. Fahri Fındıkoğlu, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahaddin*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962; Kansu, "Prens Sabahaddin"; Cenk Reyhan, "Prens Sabahaddin", Mehmet Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 1, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001; Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1954; M. Cavid Tütengil, "Prens Sabahaddin", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 4-5, 1949. Prens Sabahaddin'in bütün yazıları için bkz. Ege, *Prens Sabahaddin*; Prens Sabahaddin, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne: Bütün Eserleri*, Mehmet Ö. Alkan (der.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

olarak da destek sağladığı Demolins aracılığıyla Le Play okulunun bir üyesi haline gelir. Sabahaddin'in Le Play okulu ile ilişkiye geçmesindeki temel amacı, bir sosyoloji ekolü üzerinden bilimsel arayış peşinde olmaktan daha çok, kafasındaki modernleşme projesine uygun bir yaklaşımı benimsemek sebebiyledir. O yüzden Demolins'in o dönemde hem kalkınmaya dönük düşünceleri hem de bunu uygulamaya koyma biçiminden etkilenmiştir. Prens Sabahaddin, modernleşmeye dönük çabaların, topyekûn devrimci bir anlayışla gerçekleştirilmeye çalışılmasındansa düzenleyici reformist uygulamalarla halledilmesi gerektiğine inanıyordu. Türkiye'de de bu yaklaşımıyla daha yakın bir ilgi bulacaktı. Örneğin Tahsin Demiray, Sabahaddin'in devrimci düşüncelerden çok reformist bir yanı bulunduğunu, "O zamana kadar, Avrupa'da bir İHTİLÂL fikri ile dolaşıp duranları Sabahattin Bey (Anayasa) üzerinde düşündürmeğe çalışarak onlarda (yıkmak için birleşmek) yerine (yapmak için birleşmek) fikrini uyandırmak istemişti,"[56] sözleriyle dile getirir. Konumuz açısından Prens Sabahaddin'in kendi dönemi içerisinde nasıl tanımlandığındansa üzerinde durduğumuz dönemde nasıl anlamlandırıldığı daha önemlidir. Çünkü köy sosyolojisinin gelişimi doğrudan Prens Sabahaddin'in düşünceleriyle birleştirilir. Bu çerçevede, yine Prens Sabahaddin'in takipçilerinden olan Nezahet Nurettin Ege'nin Sabahaddin'in siyasi/sosyolojik görüşü hakkında söyledikleri anlamlı olacaktır.

> Herhangi ictimaî bir bünyeyi ilmî usullerle tedkik ederek o bünyenin hastalığını teşhis ettikten sonra ona göre bir tedavi sistemi yani Islâhat programı hazırlamak imkânı olduğu ilk defa müdafaa eden, uzun bir mâziye mâlik bir ilme (La Science Sociale)'e istinaden bu teşhisi koyan ve tedavi çarelerini de büyük bir ilmî kudretle tesbit eden büyük vatanperver, aynı zamanda büyük bir sosyolog Prens Sabahaddin Bey'dir.[57]

---

56 Tahsin Demiray, "Science Sociale'in Türkiye'ye Gelişi ve Bizdeki Tesirleri", *Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı: Dünyada ve Türkiyede Tesirleri*, Türk Sosyoloji Cemiyeti (der.), Türkiye Yayınevi ve Basımevi, İstanbul, 1958, s. 22.

57 Ege, *Prens Sabahaddin*, s. 33.

Ege'nin sözlerinde ortaya çıkan en önemli unsur, "bilimsel" bir gözlem sonucunda toplumun gerçekliğine uygun bir sosyal reform yapmak düşüncesidir. Sabahaddin'in Le Play okulu ile olan ilişkisinin temelinde de bu yatar. Le Play'nin ardıllarından biri olan Paul Descamps'ın geliştirdiği deneysel sosyoloji alanı, Sabahaddin'in de bahsettiği "bilimsel" anlayışın uygulamasını içerir.

Türkçeye Nurettin Şazi Kösemihal tarafından çevrilen Descamps'in görüşleri,[58] Türkiye'de köy sosyolojisinin oluşum aşamasında Le Play sonrası monografi tekniğinin en gelişmiş haline karşılık gelir. Bu yolla sosyal reformun dayanacağı toplumun "gerçekliğinin" bilgisine ulaşma yolu olarak deneysel sosyolojinin araçlarının kullanılması önerilir.

Türkiye'de Le Play sosyoloji okulunun Prens Sabahaddin üzerinden gösterdiği gelişmeyi İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurumsal bir görünüme kavuşarak tamamladığını söylemek mümkündür. Savaş sonrası dönemde Prens Sabahaddin en önemli sosyolojik yol gösterici olarak ön planda geçer. Bu dönemde Türkiye'de Le Play-Sabahaddin ekolünün bu kadar ön plana çıkmasında hem ulusal hem de uluslararası gelişmelerin de etkisi vardır. Özellikle tek parti sonrası dönemde DP'nin yükselişiyle birlikte, yalnızca CHP dönemi uygulamaları değil, tek parti dönemi siyasetinin sosyolojik akımı olan Durkheim-Gökalp ekolü de eleştirilir. CHP'nin devletçi anlayışı yerine "liberal ve bireyci" bir anlayışın savunuculuğunu yaptığını iddia eden DP'ye yakın çevreler arasında Sabahaddin'in "liberalizmi" daha yaygın bir kabul görür.[59] ABD'nin az gelişmiş ülkeler için uygulamaya soktuğu kalkınmacı modernleşme teorisi çerçevesinde ülkenin az gelişmiş yapılardan kurtarılması projesi, Le Play-Sabahaddin ekolünün toplumsal yapı tanımlamaları ile de örtüşecektir. Bu dönem içerisinde bile modernleşme teorisiyle Prens Sabahaddin arasındaki ilişki biliniyor ve takdir ediliyor-

58 Bkz. Paul Descamps, *Deneysel Sosyoloji*, çev. Nurettin Şazi Kösemihal, Remzi Kitabevi, Istanbul, 1965.

59 H. Bayram Kaçmazoğlu, "Türkiye'de Sosyoloji Çalışmaları 1950-1960 Dönemi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. dizi 1993-1995, sayı 4, 1997, s. 139.

du. Örneğin Cavit Orhan Tütengil, Max W. Thornburg'un hazırladığı *Türkiye Nasıl Yükselir?* adı ile çevrilen, kalkınma önerilerini de içeren kitabının Prens Sabahaddin'in *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* kitabıyla benzerlikler taşıdığından bahseder.[60]

Savaş sonrası dönemde kalkınmacılığın ve köy araştırmalarının bu bağlamda ön plana çıkması Prens Sabahaddin takipçileri açısından da önemli bir kalkış noktası olmuştur. Bu dönemde modernleşme teorisinin de desteklediği "köy sorunu"nu halletmeye yönelik projelerin geliştirilmesi aşamasında köy monografileri ve köy tetkikleri önemli bir yer işgal eder. Savaş sonrası toplumsal hareketliliğin düzenlenebilmesi ve ülkeler arasındaki eşitsizliği kontrol etmeye dönük olarak geliştirilecek projelerde, söz konusu toplumların "gerçek" bilgisinin elde edilmesi Le Play ekolünün getirdiği metot ile gerçekleştirilecektir.

Hilmi Ziya Ülken, 1954 yılında *Sosyoloji Dergisi*'nde yayımladığı "Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Makamına" başlıklı açık mektubunda şunları söyler:

> Eğer bir memleketin içtimaî monografisi yapılmış ise, o memleket hakkında içtimaî bir teşhis koymak mümkün olur. Bu suretle o memlekette yapılacak sıhhi, pedagojik veya ahlâki her hangi bir reformun yolu aydınlanmış demektir. ... Köy monografisine ait araştırmaların vereceği ilk mühim netice muhtelif içtimaî olgular veya türlü içtimaî müesseseler arasındaki karşılıklı tesir ve münasebetleri meydana çıkarmaktır. Bu suretle nüfusun köylerden şehirlere doğru birikmesi, bazı köylülerin tarlasını bırakması ve memurlaşmaya temayülü, ticarî ve sınaî iş hayatına doğru temayül, suçların nevilerine göre artma ve eksilme nisbetleri, meslek seçimi işleri gibi yalnız umumî ve statistik vasıflarile ve birbirinden müstakil olarak incelemiye alışmış olduğumuz olguları monografik araştırmaların neticelerine göre ve birbirine karşılıklı bağlılıkları bakımından incelemiye hasıl olacaktır.[61]

60 Tütengil, *Prens Sabahattin*, s. 4.

61 Hilmi Ziya Ülken, "Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Makamına", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 9, 1954, s. 61, 64-65.

Ülken, bu yazısında Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar itibarıyla köyden kente doğru bir yönelim olduğunu ve bu yönelimin tehlikeli boyutlara ulaşmadan kontrol altına alınabilmesi için devlet destekli araştırma projelerine ve bu projeler sonunda hazırlanacak bir sosyal reform girişimine ihtiyaç olduğunu söylemek ister. Böylelikle dönemin başlarından itibaren köy sosyolojisi çalışmalarına verdiği teorik ve maddi desteğin daha üst bir aşamaya taşınmasına yönelik bir çaba içerisine girer. Ülken bu yazısında oluşturulmasını önerdiği kurumun nasıl işleyeceğine yönelik de önerilerini sunar, neredeyse bu kurumun yönetmeliğini de ortaya koyar. Ülken beklediği kurumsallaşma için 27 Mayıs darbesinden sonra Devlet Planlama Teşkilatı ve Köyişleri Bakanlığı'nın kurulmasını beklemek durumunda kalacaktır. Bu dönemde köy sosyolojisi devlet düzeyinde çok fazla kurumsal altyapıya sahip olamasa bile teorik ve işleyiş biçimleri düzeyinde sonraki döneme aktarılacak bir bilgi birikiminin oluşması sağlanmıştır.

Köy sosyolojisi çalışmaları aslında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yapılıyordu. Özellikle, halkçılık ideolojisinin bir yansıması olarak kırsal yapı ilişkilerinin değil, kırsal kültür açısından monografik çalışmalar Halkevleri bünyesindeki "Köycülük" kollarında yürütülüyordu. 1945 yılının öncesinde köy çalışmalarında amaçlanan, Osmanlı döneminde, çöküntü içinde ve bakımsız bırakılmış köylülerin Cumhuriyet ile birlikte nasıl geliştiğini göstermek olmuştur. Tek parti döneminin millet anlayışı içerisinde önemli bir yere sahip olan köylülük bu anlamda bir önceki döneme göre tanımlanmış ve köylüye özgü olduğu söylenen değerlerin yüceltilmesine çalışılmıştır.[62] Halkevleri yayınlarında ve daha sonra Köy Enstitüleri içerisinde bu nitelikte çalışmalara rastlamak mümkündür.

Le Play-Sabahaddin ekolünün etkinlik kazanmasından önce var olan köy çalışmalarında bu geleneği sahiplenen ve bu yönde çalışmalar yürüten Selahaddin Demirkan'dır. Eminönü Halkevi Köycülük Şubesi başkanı olan Demirkan, monografi tekniği-

62 Recep Ertürk, *Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1997, s. 6, 53.

ni kullanarak araştırma yapan ve bu yönde teorik çalışmaları da bulunan biri olarak 1950'lerde de etkisini sürdürür. *Köye Doğru* dergisini çıkararak bu alanda iddialı olduğunu da göstermiştir.[63]

İlgilendiğimiz dönem açısından köy sosyolojisi çalışmalarını belirleyen olaylar, aslında İkinci Dünya Savaşı yıllarında başlar. 1940'ların ortalarında iki farklı anlayışın birbiriyle rekabet içinde olduğunu söylemek mümkündür. Rakip taraflardan ilki Le Play-Sabahaddin ekolünün temsilcisi olan ve Hilmi Ziya Ülken'in yönettiği *Sosyoloji Dergisi* etrafında toplanan araştırmacılardan oluşur. Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Dergisi*'nin ilk sayısında toplumsal araştırmalara temel oluşturması açısından, monografik anket yöntemine ilişkin bir cetvel yayımlar.[64] Bu çalışmasında Ülken, Le Play yöntemiyle sosyolojik araştırmalar için başlama vuruşunu yapar. Daha sonraki araştırmalarda bu monografi cetveli kullanılarak köy sosyolojine özgü çalışmalar yürütülür. *Sosyoloji Dergisi*'nin ikinci sayısında bu araştırmalar yayımlanmaya başlar ve 1950'lerin sonlarına kadar artan sayıda çalışmayla, yeni sosyoloji öğrencileri aracılığıyla köy sosyolojisi çalışmaları hız kazanır.[65] Bu çalışmaların en tipik özelliği,

---

63 Demiray, "Science Sociale'in Türkiye'ye Gelişi ve Bizdeki Tesirleri", s. 33.

64 Hilmi Ziya Ülken, "İçtimaî Araştırmalar", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 1, 1942.

65 *Sosyoloji Dergisi*'nde yayımlanan ilk köy monografisi Nedim Göknil'in çalışmasıdır. Nedim Göknil, "Garbî Anadolu Köy Monografileri", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 2, 1943. Sonraki çalışmalar ise söyle sıralanmıştır. Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol, "Karataş Köyü Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 6, 1950; Salâhattin Demirkan, "Bağlum Köyünde Köylü İşletmesi Anketi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 7, 1952: Cahit Tanyol, "Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 7, 1952; Cahit Tanyol, "Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 8, 1953; Cahit Tanyol, "Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 9, 1954; Cavit Orhan Tütengil, "İhsaniye Köyü İncelemesi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 9, 1954; Yusuf Kurhan, "Eskitaşlı Köyü Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956; Yusuf Kurhan, "Yenibedir Köyü Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956; Rahmi Taşçıoğlu, "Manisa İli Mütevelli Köyü Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956; Cavit Orhan Tütengil, "Keçiller Köyü İncelemesi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956; Hilmi Ziya Ülken ve Ayda N. Tanyeli, "Gönen Bölge Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956; Turhan Yörükân ve Turgut Cebe, "Çatak Köyü Araştırması", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956; Mehmet Yurduseven, "Antalya İhsaniye Köyü İncelemesi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 15, 1960; Cahit Tanyol, "Peşke Binamlısı Köyü", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 16, 1961, Cahit Tanyol, "Elifoğlu Köyü", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 17-

sosyolojiden çok sosyal antropoloji araştırmalarına benzemesi ve köyün yalnızca "gerçekliğinin" yansıtılmasını amaçlamasıdır. Genelde çalışmaların hiçbirinde bir sonuç bölümü yoktur. Buradaki amaç, bu araştırmaların yalnızca bilgi toplamak ve derlemek üzere yapılmış olmasından dolayı, sonuçların ancak genelleme yapabilecek düzeyde bilgi birikimi olduktan sonraya bırakılmak istenmesidir.

İkinci olarak, özellikle yurtdışında sosyoloji eğitimi görerek Türkiye'ye dönen ve monografi tekniğiyle köy sosyolojisi çalışmaları yürütmüş olan Ankara Üniversitesi ekolünü sayabiliriz. Niyazi Berkes'in öncü nitelikte sayılabilecek *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma* başlıklı çalışması, Amerikan köy sosyolojisi çalışmalarının temel özelliklerini taşır.[66] Yine Behice Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları* çalışmasında da iki farklı köyün karşılaştırılması üzerinden kırsal yapının niteliklerine ilişkin bir analiz gerçekleştirir.[67] Bu iki çalışmanın diğerlerinden en temel farkı, ekonomik temelli bir analiz üzerinden köyün yapısal sorunlarını incelemesidir. Bazı farklı özellikler taşısa bile, bu gruba dahil edilebilecek olan bir başka araştırmacı ise İbrahim Yasa'dır. 1934 yılında ABD'ye eğitim için giden ve Missouri Üniversitesi'nde köy sosyolojisi eğitimi alan Yasa, 1944-1945 yılları arasında Hasanoğlan Köyü üzerine yaptığı çalışmasıyla Türkiye'deki köy sosyolojisi çalışmalarında önemli bir isim olur.[68] 1948 yılında Berkes ve Boran'ın komünistlik suçlamasıyla üniversiteden atılmasının ardından, 1950'li yıllar boyunca köy sosyolojisi alanında bu yöndeki çalışmaların devamı gelmeyecektir. Bu yöndeki sınıf temelli analizler için 1960'ların ortalarına kadar beklemek gerekecektir.

18, 1962-1963. Burada verilen son çalışmalar 1960'lı yılların sayılarında yayımlanmasına rağmen araştırmalar önceki dönemde yapılmıştır.

66 Niyazi Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, DTCF Yayınları, Ankara, 1942.

67 Behice Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*, DTCF Yayınları, Ankara, 1945.

68 Suna Başak, "İbrahim Yasa (1911-1993)", M. Çağatay Özdemir (der.), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 918; İbrahim Yasa, *Hasanoğlan Köyü'nün İçtimaî-İktisadî Yapısı*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1955.

Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Dünyası* dergisinde köy sosyolojisi hakkında yazdığı makalede, İbrahim Yasa'yı her iki akım arasında bir yere koyarak, köy sosyolojisi çalışmalarında üçlü bir ayrıma gider.[69] Aslında Yasa'nın çalışmaları ilk gruptan daha çok ikinciye yakın olmasına rağmen, Boran ve Berkes'in üniversiteden uzaklaştırılması sonrasında Yasa da ilk gruba yaklaşacaktır. Yöntem olarak eski yaklaşımını devam ettirmeye çalışmakla birlikte, düşünsel anlamda Le Play-Sabahaddin ekolüne yakın bir yerde durur. Yasa'nın hem Hasanoğlan hem de Sindel köyü üzerine yaptığı çalışmalarda vurguladığı Ülken'in monografik araştırmalar için sunduğu *nomanklatür* çalışmasını geliştirerek benzer tarzda daha uygulanabilir bir sistem yaratmaya çalışır.[70] Yasa'nın bu çalışması bir sonraki dönemde daha etkin bir alana kavuşacak olan köy çalışmalarının temel yöntem metinlerinden biri haline gelecektir. Bu çalışmanın önemi, Ülken'in *nomanklatür*ünde yer almayan sosyal yapı değişmelerine daha fazla yer ayırmasında yatar. Aşağıda da belirtileceği gibi, dönemin başındaki daha statik araştırma tekniklerinin yerini, dönemin sonunda değişimi görmeye çalışan bir anlayış alacak ve bu anlayışın en önemli temsilcilerinden birisi de Yasa olacaktır. Yasa, köy sosyolojisi alanına yaptığı bu katkı ile bir yandan Ülken ve Le Play-Sabahaddin çizgisini devam ettirecek, diğer yandan da ABD'deki köy sosyolojisi çalışmalarına daha yakın bir konuma gelecektir.

Bu gelişme, aynı zamanda ikinci gruba karşı yöntemsel bir tartışmayı da doğurmuştur. Boran-Berkes ekolünün ekonomik faktörlerin belirleyiciliğine yönelik yaptıkları vurgu, ilk gruptaki araştırmacılar tarafından eleştirilecek ve yargılanacaktır. Le Play-Sabahaddin ekolünün temsilcileri, köy sosyolojisi araştırmalarında değer yargılarının olabildiğince azaltılmasını ve toplumsal yapının bütünlüklü bir "gözleminin" yapılması gerektiğini öne sürüyorlardı. Bu anlayışa göre yapıların analizi ve yorumlanması daha sonra, sosyal reform projeleri çerçevesinde

69 Ülken, "Türkiye'de Köy Sosyolojisi", *Sosyoloji Dünyası*, 1(1), 1951, s. 25.

70 İbrahim Yasa, "Köylerin Sosyolojik Bakımdan İncelenmesinde Bazı Esaslar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIV(1), Mart 1959.

gerçekleştirilmelidir. Bu ekolün kurumsallaşmış hali olan Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin yayımladığı *Sosyoloji Dünyası* dergisinin ilk sayısında yer alan "Maksad" başlıklı yazıda, araştırmalarda gözetilecek unsurlar şöyle sıralanır:

> Gerek Türk Sosyoloji Cemiyeti, gerekse onun organı olan bu dergi ilmî faaliyetlerinde bilhassa üç noktayı göz önünde bulundurmaktadırlar: 1) İlimle siyaseti karıştırmamak; yani ilmin siyasete karışmaması nisbetinde siyasetin de ilme karışmamasını temenni etmek; 2) Tetkiklerinde her türlü prejüjelerden korunmak; bu arada dinî, ananevî prejüjelerle ideolojilerden ileri gelen prejüjeleri saymalıyız. (İlmin objektifliğini, bitaraflığını ve istiklâlini temin için dergimiz bu noktalara riayeti vazife bilir); 3) Araştırmalarını gerek nazarî, gerek tecrübî sahada yapmakla beraber mümkün olduğu kadar içtimaî gerçekle alâkalı ve amelî olmıya dikkat etmek.[71]

Burada sözü edilen "ilme siyaset karıştırmama" anlayışı doğrudan Marksist sosyolojiye yöneltilmiş bir eleştiri olarak anlaşılmalıdır. Özellikle Boran-Berkes ekolünün "komünist" damgası yemesinden sonra, "tek sebebe dayalı" olduğu iddiasıyla ekonomiye öncelik veren anlayışların hepsini eleştirme tavrı görülür. Bunun için araştırmalarda önerilen yöntem, monografilerde bütünlüklü bir görüşün benimsenmesi yönünde olur. Bu eleştirilerin dayandığı iki temel bakış açısı vardır. Bunlardan ilki olan Mümtaz Turhan'ın *Kültür Değişmeleri*[72] adlı çalışması, kültürel değişmelerin maddi koşullardan bağımsız hareket edebileceğini göstermesi bakımından Le Play-Sabahaddin ekolü tarafından hemen benimsenmiştir. Ülken, Boran-Berkes ekolünün altyapı-üstyapı ilişkisi içerisinde incelediğini belirttiği kültürel değişmelerin daha "bilimsel" bir anlayışla Turhan tarafından çürütüldüğünü iddia etmiştir.[73] Bunun yanında Mümtaz Turhan, yeni dönem içerisinde eski sosyoloji an-

---

71 "Maksad", *Sosyoloji Dünyası*, sayı 1, 1951.

72 Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1951.

73 Ülken, "Türkiye'de Köy Sosyolojisi", s. 25.

layışını harmanlayabilen bir anlayışı yaratması bakımından da önemli bir şahsiyettir. Bu dönemde oldukça ön plana çıkacak olan Turhan, Gökalp'in hars-medeniyet ayrımını 1950'li yılların düşünsel ortamına uyarlayarak Le Play-Sabahaddin ekolünün milliyetçilik anlayışını da belirleyecektir.[74]

Boran-Berkes ekolünün eleştirilmesinde kullanılan diğer bir düşünür ise Georges Gurvitch'tir. Türkiye'de ilk çevirileri Le Play-Sabahaddin ekolünün temsilcilerinden Nurettin Şazi Kösemihal tarafından *Sosyoloji Dergisi*'nde yapılan Gurvitch,[75] Türkiye'ye gelerek konferanslar da verecektir. Sovyet Devrimi sırasında devrime katılmış fakat daha sonra rejimle anlaşamayarak önce Çekoslovakya ve oradan da Fransa'ya gitmiştir.[76] Durkheim sosyolojisine karşı çıkışı ve bütünlüklü bir toplumsal algıya dönük sosyolojik düşünce geliştirmesiyle kendine özgü bir sosyolojik felsefe geliştirmiştir. Gurvitch'in "derinliğine sosyoloji" olarak adlandırdığı yaklaşıma göre toplumsal gerçek birçok alt ve üstyapılardan meydana gelmiştir ve bu katlar birbirini karşılıklı olarak etkiler.[77] 1950-1951 yılları arasında Sorbonne Üniversitesi'nde Gurvitch'le beraber çalışan Kösemihal,[78] Gurvitch'in aslında çok boyutlu toplumsal algı anlayışını en basit düzeyiyle ele alarak, "tek-sebeplilik" olarak vurgulanan araştırmalara karşı teorik bir karşı duruş gerçekleştirecektir. Fakat Vahat Sağ'ın da dile getirdiği gibi Kösemihal'in en büyük yanlışı "yöntem" ve "teknik" kavramlarını birbirinin yerine ve belirsiz bir biçimde kullanmasında yatar.[79] Bu durum

74 Kaçmazoğlu, "Türkiye'de Sosyoloji Çalışmaları 1950-1960 Dönemi", s. 132.

75 Georges Gurvitch, "Sosyolojinin Bugünkü Temayülü (I)", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 4-5, 1949.

76 William Paul Simmons, "Gurvitch, Georges", Christopher John Murray (der.), *Encyclopedia of Modern French Thought*, Fitzroy Dearborn, New York, 2004, s. 282.

77 Doğan Ergun, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 93.

78 Hayati Beşirli, "Nurettin Şazi Kösemihal (1909-1972)", M. Çağatay Özdemir (der.), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 755.

79 Vahap Sağ, "Nurettin Şazi Kösemihal", Emre Kongar (der.), *Türk Toplumbilimcileri I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 307-308.

aslında Le Play-Sabahaddin ekolünün kendilerinin en büyük "yöntem" olarak kabul ettikleri monografi "tekniğini" tanımlama biçimleriyle de ilgilidir. Gerçeğin bulunabilmesinin tek "yöntem"inin monografi tekniği olduğunu düşünen bu anlayış, yöntemin özünün de bu olduğunu düşünür.

Türkiye'de köy çalışmaları yapan araştırmacıların yanında, Türkiye üzerine özellikle yabancıların yaptığı köy sosyolojisi çalışmaları da görülmüştür. Özellikle 1950'li yılların başında sosyal antropoloji alanında Türkiye'de çalışmalar yapan Paul Stirling'in köy incelemeleri, yurtdışında da Türkiye'deki sosyal yapılar hakkında ilginin uyanmasına neden olur.[80] ABD merkezli kalkınma kuruluşlarının araştırmalarının yanında, köy araştırmaları alanına önemli katkılarda bulunan kişiler de zaman zaman Türkiye'deki üniversitelerde çalışmışlardır. Bunlardan Barbara ve George Helling,[81] kırsal yapının istatistiksel analizi konusunda önemli bir katkı sunmuştur. Modernleşme teorisinin önemli isimlerinden biri olan Daniel Lerner'in sosyolojik araştırması[82] ve yine Richard Robinson'ın çeşitli çalışmaları da dünyadaki önemli köy araştırmaları arasında kabul edilebilir.[83]

Bütün bu araştırmaların yanında köy sosyolojisi üniversitelerde ilk defa ders olarak okutulmaya başlar ve bu alanda kurumsallaşmanın ilk adımları atılmış olur. Yeni kurulan Erzurum Üniversitesi'nde Köy Sosyolojisi asistanı olarak çalışan Orhan Türkdoğan'ın Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'na gönderdiği bir yazıyı alıntılayan Fındıkoğlu, bu kurumsallaşmayı şu şekilde anlatır:

> ... üç yıl önce Erzurum'da kurulan ve şimdilik iki Fakülteli olan Üniversitenin öğretim programı, Amerikan Le Play'ci-

80 Paul Stirling, *Turkish Village*, Weindenfeld and Nicolson, Londra, 1965.

81 Barbara Helling ve George Helling, *Rural Turkey: A New Socio-Statistical Appraisal*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1958.

82 Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Free Press, Glencoe, Ill., 1958.

83 Bu alanda Türkiye üzerine yerli yabancı literatürün sınırlı bir dökümü için bkz. John F. Kolars, "Community Studies in Rural Turkey", *Annals of the Associations of American Geographers*, 52(4), 1962.

liğinden mülhem bir yenilik taşıyor: *Köy sosyolojisinin ve köy monograficiliğinin ziraî ekonomi tedrisatı içinde ehemmiyetli bir yer işgal etmesi.* Eserimiz için kaleme alınmış bir raporda şu husus bilirtiliyor: "... Köy sosyolojisi, Üniversitenin Ziraat Fakültesi programında mevcuttur ve Türkiyede öyle zannediyorum ki ilk defa olarak Üniversitemizde okutulmaktadır. Çünkü, bizim Üniversite, *Nebraska* Üniversitesini model olarak almıştır."[84]

Köy sosyolojisi çalışmalarının çoğunda gözlemlenebilecek ortak unsurun belirli bir anket soru tekniğine dayanarak köy gerçekleri hakkında olabildiğince fazla bilgi edinmek olduğu söylenebilir. İncelemelere bakıldığında, araştırmacının tek amacının köyde insanların nasıl yaşadıkları ve kültürel olarak nasıl davrandıklarını öğrenmek olduğu düşünülebilir. Maddi yaşam koşullarının betimlendiği bölümler dışında, bölgeye özgü kültürel alışkanlıkların da detaylı bir betimlemesi yapılır. Kız alıp verme âdetleri, kan davası görülüp görülmediği, köyün tarihsel ve coğrafi özellikleri hepsinde ortak olan noktalardır. Genelde düz bir anlatımla köyde yaşayanların alışkanlıkları anlatılır. Cavit Orhan Tütengil'in "İhsaniye Köyü İncelemesi"ndeki anlatım tarzı tipik bir örnek olarak gösterilebilir:

> Orta halli bir köylü kışın bir gününü şöyle geçirir: Sabahleyin evinin ihtiyacı olan odunu getirmek üzere ormana gider. Un öğütür, şehre giderek evinin ihtiyaçlarını satın alır. Yahut ava gider, köy odasının yerinde birikenlere katılarak sohbet eder. ... Öğle vakti eve gelir, yemeğini yer, biraz dinlenir. Sonra tekrar tarlaya giderek işine devam eder. Bir aralık tarlanın taşlarını toplar, su yollarını düzeltir, çalıları yakmak üzere bir yere yığar. Gün batarken evine döner.[85]

Bir diğer ortak özellik araştırmaların büyük bir bölümünde köy ailesinin temel alınmasıdır. Le Play sosyolojisinin en

84 Fındıkoğlu, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahaddin*, s. 93.

85 Tütengil, "İhsaniye Köyü İncelemesi", s. 54.

önemli unsuru olan aile tipleri üzerinden yapılan monografi çalışmaları burada da uygulanır ve köyden seçilen çeşitli gelir ve statü düzeylerindeki aile tipleri, gelir-gider hesaplarının bulunduğu bütçelerine göre değerlendirilir. Gelir-gider bütçeleri bu dönemde köy araştırmalarının tipik özelliklerinden birisidir. Bazı analiz düzeylerinde farklılaşmalar olsa bile bütçeler büyük bir itina ile hazırlanır.

Dönemin sonlarına doğru, hem ABD kökenli köy sosyolojisinin etkisiyle hem de kalkınmacı yaklaşımın genel anlayışı doğrultusunda önceki çalışmalar ile karşılaştırmalar yapmak yönünde bir eğilim belirir. Birçok bölgede yapılan ilk araştırmaların altına, "bu araştırmayı daha sonra bu bölgeye çalışacak olanlar için karşılaştırma amaçlı yapıyoruz" şeklinde uyarılar konulur. 1950'li yıllardaki çalışmalarda statik bir analiz biçimi yer alıyorken, dönemin sonlarına doğru toplumsal yapıdaki değişmelerin tanımlanması daha önemli bir hale gelecektir. Özellikle "köy kalkınması sorunu"nun önemli bir tartışma yaratmaya başladığı 1950'lerin sonundan itibaren, yapıların birbiriyle karşılaştırılması ve böylelikle gelişme/değişme süreçlerini gözlemlemek mümkün olmuştur.

İki önemli çalışma bu dönemde gelişme/değişme süreçlerinin önem kazanmış olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. İbrahim Yasa, ilk çalışması olan Hasanoğlan Köyü incelemesini tekrar değerlendirerek, bu sefer yirmi beş yıl sonra gelişme/değişme süreçlerini gözlemlemek için aynı köy üzerine bir çalışma daha yapmıştır.[86] Benzer bir şekilde Cahit Tanyol da Elifoğlu Köyü çalışmasını ilk defa yayımlarken, ilk araştırmasını yaptığı 1951 yılından sonra 1964 yılında tekrar ziyaret ettiği köyün bir karşılaştırmasına da yer verir. Böylelikle çalışmaların bu dönem sonuna gelindiğinde, karşılaştırmaya ve inceleme alanlarını daha dinamik unsurlar olarak ele almaya başladıklarını görürüz. Böylelikle Le Play-Sabahaddin ekolü bir ölçüde eski yaklaşımlarından uzaklaşarak, Boran-Berkes grubu-

86 İbrahim Yasa, *Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü: Karşılaştırmalı Bir Toplumbilimsel Araştırma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

na yaklaşacaktır. Eski amaç ve yöntemsel kaygılarını bir kenara bırakmadan, yalnızca köylülüğün "gerçek" bilgisine ulaşmak için değil, elde edilen bilgilerden bir sonuç çıkarmaya çalışarak araştırmalarını geliştireceklerdir. Le Play-Sabahaddin ekolündeki en büyük dönüşüm Cahit Tanyol ve Cavit Orhan Tütengil'de gerçekleşmiştir. 1960 ve 1970'lerde bu iki isim de daha sosyalist bir anlayışa yakın olmuştur. Özellikle Cahit Tanyol, köy sosyolojisi alanını da bırakacak ve "Türkiye'nin meselelerine bir bütün olarak bakmak istediği için" bu alandan uzaklaştığını söyleyecektir.[87]

Bu dönemde yapılan sosyoloji araştırmalarının ortaya koyduğu "gerçek köylülüğün bilgisi", köylülüğün oldukça geri kalmış bir yaşam tarzı olduğunu ortaya çıkaracaktır. Bundan sonraki bölümlerde de görülebileceği gibi hem siyaset, hem ekonomi ve hem de edebiyat alanlarında farkına varılan "gerçek" köylülükle sosyolojide de karşılaşma durumu, bu meselenin "bilimsel" olarak halledilmesine yönelik düşüncelerin de gelişmesine yol açmıştır. ABD'li uzmanların ve dönemin genel anlayışına uygun bir biçimde "köy kalkınması" meselesi bu dönemde sosyolojinin ortaya koyduğu gerçekler üzerinden de tartışılır. Benzer süreçlerin oluşumuna ve bu etkileşimin yarattığı yeni bilgi biçimlerine kırdan kente göçün inceleneceği bölümde de değineceğim.

Bu dönem boyunca, Le Play-Sabahaddin sosyoloji yaklaşımının ABD kökenli köy sosyolojisi anlayışıyla kalkınmacılık üzerinden ortaklaştığı bir akademik bilgi üretimi sürecinin yaşandığı görülmüştür. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, akademik etkileşim ve mücadeleler yoluyla köylülük sosyolojik olarak yeniden tanımlanmıştır. Köylülük, eskiden olduğu gibi ideolojik/teorik düzlemde değil, sosyolojik araştırmaların ortaya koyduğu "gerçek" varlıklar olarak değerlendirilmiştir. Kırsal yapının dönüşümüyle birlikte köylülük kente inen ve varlığı herkes tarafından fark edilebilen bir "gerçeklik" haline gelmiştir. Bunun en temel sebebi, bir önceki dönemden farklı ola-

87 Cahit Gelekçi, "Cahit Tanyol (1914-)", M. Çağatay Özdemir (der.), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 995.

rak, artık piyasadan soyutlanarak ideolojik mekanizmalar aracılığıyla kontrol altında tutulabilecek bir köylülüğün yerini piyasa ilişkileriyle biçimlenmiş bir köylülüğün almasıdır. Köylülüğün bu yeni biçimi daha büyük ve kapsamlı projeleri gerekli kılmıştır. Bu projelerin hayata geçirilebilmesi için ise, daha önce pek gerek duyulmayan, köylülüğün gerçek, bilimsel bilgisinin elde edilmesi gerekmiştir. Bu bilginin elde edilmesi görevi, bir anlamda uzun süredir ortaya çıkmak için bekleyen, Le Play-Sabahaddin sosyoloji okulunun temsilcileri tarafından üstlenilir. Sosyolojik bir araştırmanın nesnesi olan köylülerin gerçekliğinin ortaya konması, aynı zamanda bu gerçeklik ile nasıl bir program uygulanabileceğine dönük algıyı da yeniden biçimlendirmiştir. Köylülük daha önceki dönemlerde olmadığı kadar farkına varılan, üzerinde daha fazla düşünülen ve bu anlamda "daha gerçek" bir varlık haline dönüşmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kente Yönelen Köylüler: Kırsal Yapının Dönüşümü, Göç ve Gecekondu

> Dayım daima bana nasihat ederdi. Derdi ki: Sakın olmaya ki şehirlerde oturasınız, yerleşesiniz. Zira şehirde oturanların "eli" ve boyu malûm olmaz. Büyüklük ve asalet ancak göçebelikte ve türkmenliktedir.
>
> – Selçukname[1]

Göç, her ne sebeple gerçekleşirse gerçekleşsin büyük bir dönüşümün, toplumsal altüst oluşun göstergelerinden birisidir. Toplumların ekonomik yapılarının analizini yaparken göçün sebep ve sonuçlarını ortaya koyabilmek aslında bu yapıların temel bileşenlerini de göstermek anlamına gelir. Bu sebepten 1945-1960 yılları arasındaki dönemde Türkiye'de kırsal yapının dönüşümünün inceleneceği bu bölümün kalkış noktası olarak göç alınacak ve buradan yola çıkılarak dönem içerisinde ekonomik anlamda görülen dönüşümün toplumsal etkilerinin neler olduğu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Mehmet C. Ecevit iç göç kavramsallaştırmalarının ikili yapısı hakkında şunları söyler: "İç göçün anlaşılmasında kırsal ilişkilerin analizi bir zorunluluktur; ama, aynı zamanda, iç göçün kavramlaştırılma biçimi de, kırsal ilişkilerin analizini etkiler. Bu nedenle, belirli bir göç kuramı, anlayışı veya yorumu tersi-

1 Akt. Cavit Orhan Tütengil, "Köyden Şehre Göçün Sebepleri ve Neticeleri", *1961-1962 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962, s. 96.

ne dönüp kırsal ilişkilerin analizi için de kullanılır hale gelir."[2] Bu durum özellikle 1950-1960 yılları arasında Türkiye'de yoğun bir biçimde yaşanan kırdan kente göçün analizi için oldukça geçerlidir. Göç ve kırsal yapıların dönüşümü aslında o kadar birbiri içine geçmiş meselelerdir ki hangi birinden başlarsanız diğerine değinmeden geçmek mümkün olmaz. Fakat bundan daha önemlisi, Ecevit'in de dile getirdiği temel sorun, başladığınız yer itibarıyla kavramsallaştırma ve sorunsallaştırma biçimlerinizin diğerini veya sonuçlarınızı da tanımladığı meselesinin çoğu zaman atlanmış olmasıdır. Bu bölümde tarımsal yapıların dönüşümü ve göç ilişkisinde konunun bu geçişli karakterinin her zaman göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanarak, bu döneme ilişkin yapısal dönüşüm ve göç ilişkisinde yerleşik hale gelmiş sorunlar dile getirilecek ve bu sorunların epistemolojik kökenlerinin çözümlemesi yapılacaktır.

Bütün çalışma boyunca olduğu gibi bu bölümde de temel amaç köylülüğün, bir önceki döneme göre, dönüşen ve daha "gerçek" bir düzlemde tanımlanan ve kabul edilen niteliklerini anlayabilmektir. Kırsal dönüşümün sonucunda oluşan "yeni" köylülük, bir önceki dönemin "soyut" düzeyde tanımlanmış köylülüğünden daha farklı bir gerçekliğe kavuşmuştur. Köylülüğün politik tanımları yanında, ekonomik dönüşümün yarattığı ve göç ile kendini gösteren yeni kırsal ekonomik ilişkiler, köylülüğün varlığını daha "somut" bir hale getirmiştir. Köylüler kırsal yapının dönüşmesi sonucunda, kente iner ve bu anlamda daha somut bir düzeyde "görünür" olur. Önceki dönemlerde ideolojik bir soyutlukta tanımlanırken, artık kentlere inen köylüler, elle tutulabilecek somutlukta birer varlık olarak tanınacak ve kabul edileceklerdir. Kırsal yapıda görülen bu dönüşüm sonrasında oluşan köylülere dönük yeni algılama biçimi, köylüler açısından bu dönemin en önemli gelişmesi olarak kabul edilebilir. Ekonomik yapıların dönüşmesi aynı zamanda köylüye dönük algının da dönüşmesini getire-

2 Mehmet C. Ecevit, "İç Göçün Unutulan Kaynakları: Tarımsal Farklılaşma ve Dönüşüm Dinamikleri", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç (20-22 Kasım 1996, Mersin)*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 494.

cektir. Bu dönüşümün en iyi gözlemlenebileceği olgulardan biri olduğu için, bu bölümde "kırdan kente göç" temel analiz alanı olarak seçilmiştir.

Kırdan kente göç ve bunun sonucunda yeni kentleşme süreçlerine değinmeden önce, kırsal yapının dönüşümünü sağlayacak ekonomik gelişmelere değinmek yerinde olacaktır. Bu dönemde kırsal yapının dönüşümü, daha çok, bir önceki dönemden devralınan ekonomi politikaları ile değil, savaş sonrası dönemde tercih edilen yeni ekonomi yaklaşımının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomi politikalarındaki değişim

Burada incelenen dönemin, köylülüğün ekonomik durumu hakkındaki bir tartışma ile başlamış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Savaş yüzünden geciktirilen bir reform olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, savaşın hemen ardından tartışılmaya başlanacaktır.[3] Yasanın tartışılması süreci yeni muhalif partilerin oluşumuna ve ardından çok partili bir sürecin başlamasına yol açacaktır.

Türkiye'de kırsal hayat bu dönemde büyük bir dönüşüme girer. Bu dönüşümün en temel sebeplerinden birisi ise savaş sonrası dönemde tercih edilen ekonomi politikalarında gözlemlenebilir. Savaş sonrasında Avrupa ekonomisinin, dünya ekonomik sisteminin bu çöküşten etkilenmemesini sağlamak için yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç duyuluyordu. Savaşın sonunda galip gelenler arasında ekonomi politikaları açısından iki temel farklılık görülüyordu: bir tarafta Sovyetler Birliği ve sosyalist planlamacı kalkınmacılık, diğer tarafta da uluslararası ekonomik işbölümü çerçevesinde örgütlenmesi düşünülen kapitalist kalkınmacılık. Türkiye bu ikili arasında tercihini kapitalist

3 Bu ve 1960-1970 yılları arasında tartışılacak diğer Toprak Reformu çabalarının genel bir değerlendirmesi için bkz. Reşat Aktan, "Analysis and Assessment of Land Reform Activities in Turkey", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26(3), 1971.

kalkınmacılık yönünde gerçekleştirecekti. Kapitalist Batı bloğuyla girdiği bu ittifak, ekonomik yapıda bazı köklü değişikliklerin gerçekleştirilmesini gerektirmişti.

Türkiye'nin bu süreç içerisinde Batı Bloğu ve savaş sonrasının yükselen hegemonik gücü olan ABD ile kuracağı ilişki, savaş sonrası dönemin ekonomik yeniden yapılanma süreci çerçevesinde gerçekleşir. Savaş sonrası dönemde Tolga Tören'in de belirttiği gibi "yaşanan gelişmeleri belirleyen temel dinamik üretici sermayenin uluslararasılaşmasıdır".[4] Savaş öncesi dönemde içine kapanan dünya ekonomisi, savaş sonrasında yeni bir yönelim izleyerek sermayenin uluslararası dolaşımı üzerinden kendisini yeni baştan oluşturacaktı. Bu sistemin güvence altına alınabilmesi için ise sistemin yeniden düzenlenmesi ve buna uygun yeni araçların yaratılması gerekti. Buna yönelik olarak 1944 yılında uluslararası para dolaşımının sabit bir değer üzerinden gerçekleştirilmesini sağlamak üzere Bretton Woods Sistemi kabul edilmiş ve böylelikle Amerikan doları uluslararası bir değişim aracı haline gelmiştir. Bu sistemin kontrol edilmesi ve güvence altına alınması için ise Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulmuştur. Bunun yanında yeni sistem uyarınca yatırımların kontrolünü gerçekleştirecek olan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (*International Bank for Reconstruction and Development* - IBRD) kuruldu. Bretton Woods sisteminin üçüncü ayağında ise uluslararası ticareti düzenleyici bir kurum ve anlaşma olarak *General Agreement on Trade and Tariffs* (GATT) kabul edilmiştir.[5] Bu sistemin bir diğer önemli özelliği ise uluslararası ekonomik işbölümünü öngörmesidir. Sistemin yürüyebilmesi için sanayi üreticisi ve bunu dünyaya pazarlayan sanayi altyapısı sağlam gelişmiş ülkeler ile bu ülkelere gıda ve sanayi için hammadde sağlayacak sanayi altyapısı gelişmemiş ve tarıma dayalı ülkeler arasında bir işbölümü öngörülmüştür. Bu işbölümü içerisinde Türkiye'ye biçilen rol Avrupa'nın gıda ve hammadde ihtiyacını karşılamak olarak belirlenir.

---

4 Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2007, s. 31.

5 *A.g.e.*, s. 31-32.

DP 1950 seçimlerinde iktidara gelemese dahi, genel olarak 1950-1960 döneminin ekonomik tercihlerinin etkilenmeyeceği sık sık söylenir. Bu iddianın ipuçları CHP'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki uygulamalarında izlenebilir. CHP ülkenin ekonomi politikalarını bu yeni dünya düzenine uyarlamaya çalıştı. Bu ekonomik uyumlaşma siyasetinin ilk işareti, CHP içindeki devletçi radikaller tarafından hazırlanan sanayi planının reddedilmesinde görülür. Bu planın hazırlanmasına savaş sürerken 1944 yılında başlanmış ve komisyon raporu hükümete 7 Mayıs 1945 tarihinde sunmuş ve nihai raporların ardından 8 Mart 1946'da İvedili Sanayi Planı tamamlanmıştır.[6] Ancak bu plan uygulamaya geçirilemez. Plan, sanayi temelli bir kalkınma anlayışına dayanıyordu ve ithal ikameci "kendine yeterlilik" temelinde oluşturulmuştu.[7] Fakat bu planın genel özellikleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde oluşturulan yeni ekonomik sisteme uymuyordu. Batı bloğunun bir parçası olarak Türkiye bu yeni duruma uyum sağlamalıydı. Bundan dolayı savaş öncesi ekonomik zihniyetle şekillenen bir planı benimsemek yerine, devletin ekonomik yaklaşımını yeniden şekillendirecek yeni bir plan hazırlanmıştı. Bu yeni plana, hazırlık komisyonu başkanı Kemal Süleyman Vaner'in isminden ötürü Vaner Planı olarak bilinen, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı adı verilmiştir. Bu plan, devletçi zihniyete karşı özel sermayeyi önceleyen CHP bürokratları tarafından hazırlanmıştır. Planın ana mantığı bir öncekinden tamamen farklıydı ve bu durum özellikle her iki planda da önerilen yatırımların finansman mantığında görülebiliyordu. İlk planda yatırımlar yerli kaynaklardan karşılanacak, diğer plana göre ise yerli yatırımların % 49'u dış kaynaklı yardım ve kredilerle karşılanacaktı.[8] Bu plan, Türkiye'nin yeni yapılanan dünya pazarıyla bütünleşmesini hızlandırırken, Türk sanayi ve tica-

6 L. Hilal Akgül, "The Transition from Industrial Plans to Development Planning in Turkey after the Second World War", *International Journal of Turcologia*, II, sayı 4, Güz 2007, s. 76.

7 A.g.m., s . 77.

8 Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 91-92.

ret burjuvazisinin uluslararası kapitalizmle işbirliğinin yolunu açmayı amaçlıyordu.

Ekonomik yapıya dönük ikinci uyum uygulaması, IMF'ye üye olmak için yapılacaktı. 7 Eylül 1946'da CHP hükümeti liranın devalüasyonunu ilan edecekti. Ülkenin para birimine yapılan bu müdahale, eskisinden daha liberal olmasına izin verilen ithalat-ihracat rejimini iyileştirmek için yapıldı. Savaş sonrası değişen ekonomik koşullar bu ayarlamayı gerektirmişti. Böylelikle ülkeye döviz akışı artırılabilecekti ve gerçekte buna hiç gerek yoktu. Çünkü savaş sonu itibarıyla Türkiye 250 milyon dolarlık döviz rezervine sahipti.[9]

Bu devalüasyon kararının arkasında iki temel sebep vardı. Birincisi, ABD'den Truman Doktrini ve Marshall Planı yoluyla yoğun döviz elde edileceği düşünülüyordu. İkincisi, devalüasyon yoluyla Türkiye'nin IMF'ye üye olduktan sonra sınırlandırılacak bir hakkı kullanmayı arzu ettiği dile getiriliyordu. Bundan kısa bir süre sonra Türkiye, 19 Şubat 1947'de IMF'ye üye oldu.[10] Bunun yanı sıra, Temmuz 1948'de Marshall Planı'na dahil edilerek, savaş sonrası dönemin yeni ekonomik düzeninin bir parçası olacaktı.

Yaygın olarak Marshall Planı olarak bilinen, resmî adıyla Avrupa İyileştirme Planı (*European Recovery Plan*), Türkiye'nin yeni dünya düzeninin yeniden inşası sırasında katılacağı yeni kalkınma programı olmuştur. Bu plan ilk olarak ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nin açılış töreninde yaptığı konuşmada duyurulmuştu. Plan, esas olarak savaş sırasında büyük ölçüde harap olan Avrupa'nın yeniden inşası için yeni ve yaygın bir kalkınma programının gerekliliğine dayanıyordu. Marshall Planı, Sovyetler Birliği gibi alternatif ekonomik ve sosyal kalkınma çabalarına sahip güçlerin çekiciliğini azaltmak için de hazırlandı. Bundan dolayı, en başından beri Marshall Planı'nın ekonomik içeriği de yoğun bir antikomünist retorikle güçlen-

9 Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Türkiye Tarihi*, cilt 4, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 315.

10 Kepenek ve Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, s. 118.

dirildi.[11] Marshall Planı'nın bu dönemde nasıl uygulandığı burada detaylı biçimde incelenmeyecek. Fakat özellikle aşağıda kırsal göçün mekanizması tanımlanırken, Marshall Planı'nın kırsal yapının değişimi üzerindeki etkilerinin altı çizilecek.[12] Ancak Marshall Planı ile Türkiye'nin ekonomik tercihlerinin yeniden şekillendiği ve Türkiye'nin bu yolla çok daha tarıma dayalı bir ekonomik kalkınma stratejisini tercih ettiği söylenebilir. Plana göre, Avrupa'nın yeniden yapılanma sürecinde Türkiye'nin üstleneceği rol, Avrupa'nın tahıl ambarı olmasıydı. Marshall Planı Türkiye Misyonu Başkanı Russell Dorr, Türkiye'nin bu süreçteki yerini şu şekilde tanımlar:

> Türkiye'nin iktisadi plan sonucunda çoğalan buğday mahsulü, hür dünyanın ordularını ve savunma fabrikalarında çalışan işçilerini beslemeye yardım edecektir. Hür dünyanın güçlenmesi, Türkiye'de tarımsal üretimin artmasıyla dostlarına hayatı ihtiyaçları olan gıda maddeleri, kömür ve malzeme ihracatıyla elde edilebilir.[13]

Bu sözlerden açıkça görülebileceği gibi, Türkiye'nin rolü, Avrupalı işçileri "kapitalist dünyanın zaferi" için beslemek olacaktı. Türkiye, onları beslemek için ekonomik zihniyetini sanayiden tarıma dayalı üretime doğru değiştirecekti.

Bu ekonomik uyum politikaları ile ilgili olarak, yukarıda bahsedilen yeni kurulan uluslararası finans birliklerinin önde gelen üyelerinden bazıları, Türk yönetimine ekonomi politikaları hakkında tavsiyelerde bulunacak bazı raporlar hazırlayacaklardı. Bunlardan burada anlatılacak olan ikisi çok etkiliydi. İlki, 1949'da Max Weston Thornburg başkanlığındaki bir komite tarafından hazırlandı. Thornburg, California Standard Oil Company Mühendisler Komitesi'nin başkanıdır ve aynı zamanda ABD hükümetine petrol konusunda danışmanlık yapar.

11 Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, s. 48.

12 Marshall Planı ve Türkiye ekonomisine etkisinin detaylı bir analizi için bkz. *A.g.e.*

13 Ecehan Balta, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform Mu Karşı Reform mu?", *Praksis*, sayı 5, Kış 2002, s. 283.

Daha sonra 1959'da Menderes'in kişisel ekonomi danışmanı da olacaktır.[14] "Thornburg Raporu" adıyla bilinen *Turkey: An Economic Appraisal*[15] adındaki çalışma, esas olarak önceki devletçi rejimin ortadan kaldırılması gerektiğini vurguluyordu. Raporda bahsedilen tavsiyeler, aslında, ABD yardımının devamı için şartlar ortaya koyar.[16] Türkiye'nin önündeki seçimlerle ilgili olarak Thornburg şunları söylüyordu: "Seçimler nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın, tek parti diktatörlük döneminin sona ermesi muhtemel görünüyor. Yükselen dalga aşırı devletçilerin aleyhine çalışıyor."[17]

İkinci raporun, Thornburg Raporu'nu tamamlayıcı bir nitelikte olduğu söylenebilir. Bu rapor, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından görevlendirilen ve bizzat Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından onaylanan bir heyet tarafından hazırlanmıştır.[18] Rapor özetle bir önceki raporun tavsiyelerini tekrarlıyordu. Ancak bu rapor, öncekinin yaptığı gibi yeni gelecek hükümete öğüt veriyormuş gibi değil, uluslararası sermaye çevrelerinin onayını kazanmış olan yeni hükümete yönelik yazılmıştır.

ABD'li raportörlerin yeni hükümete yönelik kalkınma reçeteleri tarımsal üretime daha fazla önem verme ve devletçi endüstriyel gelişmeden tamamen ayrılma yönünde hazırlanmıştı. Marshall Planı'na da uyumlu bir biçimde, Türkiye Avrupa'nın tarım deposu olmalı ve özellikle yabancı yatırımlar ve daha liberal kredi politikalarıyla daha çok tahıl üretmelidir. Raporlara göre tarımsal üretimde hızlı bir makineleşmeye ihtiyaç vardı ve

---

14 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 125.

15 Max Weston Thornburg, *Turkey: An Economic Appraisal*, The Twentieth Century Fund, New York, 1949.

16 *A.g.e.*, s. 255.

17 *A.g.e.*, s. 198.

18 International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), *The Economy of Turkey: An Analysis and Recommendations for a Development Program*, Report of a Mission Sponsored by the International Bank for Reconstruction and Development in Collabration with the Government of the Turkish Republic, International Bank for Reconstruction and Development Publication, Washington, D.C., 1951.

çiftlik-pazar bağlantısını sağlamak için devletçi Cumhuriyet rejiminin demiryolu politikalarından vazgeçilerek yeni otoyolların inşa edilmesi gerekiyordu. Bir önceki dönemin sanayi üretimini desteklemek için demiryollarının gelişmesine dayalı ekonomik zihniyeti, tarımsal üretimin piyasa ile bağlantısını sürdürmek için karayollarının kurulması ile değişecekti.[19] Tüm bu yapılması planlananlar için gerekli mali destek, kapitalist dünya ekonomisinin yeni lideri ABD'nin doğrudan kontrolünde olan, yeni kurulan finansal örgütler tarafından sağlanacaktı.[20]

Bütün bu öneriler temelde modernleşme paradigmasının bir uyarlamasıydı. Buna göre, öncelikle az gelişmiş ülkelerdeki sektörlerin tamamı değil, fakat bir kısmı modernize edilecek ve bu modernizasyondan sonra yaratılan bu gelişme yavaş yavaş diğer sektörlere de yayılacaktı. Bu sektör ise çoğunlukla tarım sektörüydü. Mevcut sosyal yapıların bu modernleşme sürecini engelleyeceği düşünüldüğü için ve yerine Batı tipi piyasa yönelimli kırsal yapıların yerleştirilerek bu eski yapıların etkinliğinin yok edilebileceğine inanılıyordu. Modernleşme teorisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kalkınma ekonomisinin sahadaki hegemonik hâkimiyetiyle güçlenecekti. Bir alt disiplin olarak kalkınma ekonomisi, "Batılı olmayan" ülkelerin ekonomik az gelişmişliğini tanımlamaya çalışacaktı. Bu akademik disiplin daha çok bu ülkelerdeki üretim eksikliğinin temel nedenleri ve "üretkenliğin" nasıl artırılabileceği ile ilgilenmişti.[21] Bu amaca ulaşmak için kalkınma ekonomisi, modernleşme paradigmasının ekonomiye "müdahale" etme anlayışını yeniden uygulamaya koyacaktı. Kalkınma ekonomisi, iki savaş arası dönemin Keynesyen müdahaleci ekonomi politikalarının etkisiyle, ekonomik müdahaleyi yeniden tanımlayacak ve onu İkinci Dünya Savaşı sonrası kalkınma plan ve stratejilerinde kulla-

19 Balta, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", s. 283.

20 Türkiye ve ABD arasındaki yardım anlaşmalarının detaylı bir analizi için bkz. Feridun Cemil Özcan, "U.S. Aid and Turkish Macroeconomic Policy: A Narration of the Aid Bargain Process in the 1946-1958 Period", *Turkish Yearbook*, sayı 34, 2003.

21 Fuat Ercan, *Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Sarmal Yayınevi, Istanbul, 1996, s. 91.

nacaktı. Bu türden ekonomik müdahaleler çoğunlukla az gelişmiş ülkelere yapılan dış kredi yardımlarında uygulanacaktı.[22]

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yeni dünya düzeni "kalkınma", "müdahale" ve "üretkenlik" kavramları etrafında şekillenecekti. Özellikle verimliliği artırıcı uygulamalar ekonomik planlarda ana motivasyon kaynağı olacaktı. Her türlü dış kredi ve yardımlar bu anlayışa göre düzenlenecekti. Bu anlayışı özetleyen bakışı dönemin en önemli ekonomi uzmanlarından biri olan Reşat Aktan'ın şu sözlerinde görebiliriz: "Sanayileşmenin en kısa yolu tarımsal kalkınmadan ve dolayısıyla verimlilik artışından geçer."[23] Bu dönemde verimlilik büyülü bir kelimeydi ve yukarıda bahsedilen tüm planlarda verimlilik artışı sağlamak önerilerin odağında yer almıştı. Tarımda verimliliği artırmak için yoğun bir mekanizasyon önerilir. Tarımsal üretimin mekanizasyonu, yurtdışı kaynaklı krediler aracılığıyla ve uluslararası ekonomik birliklerin müdahalesi ile sağlanacaktı. Aşağıda ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, tarımsal üretimin makineleşmesi Türkiye'deki kırsal yapıyı değiştirecekti. Bu durum sadece kırsal yapıyı değil, aynı zamanda köylülerin yaşam koşullarını da etkileyecekti. Bundan ötürü, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni iktisat politikaları aracılığıyla ülkedeki iktisadi zihniyetin genel yapısını ve dolayısıyla ekonomik modelini tamamen değiştirmiş olduğu söylenebilir. Tarımsal üretimin makineleşmesi ve yeni bir karayolu sistemi, önceki dönemin demiryolu ulaşımına dayalı kalkınma modelinin yerini alacaktı. Tarımsal üretimin mekanizasyonunun etkileri, kırsal yapıda muazzam değişiklikler yaratacaktı. Ancak bu değişim sürecinin ülkedeki diğer gelişmelerle karmaşık bir ilişkisi vardır. Bu nedenle, makineleşmeyi kırsal yapıdaki değişimin tek nedeni olarak tanımlamak yanlış olur.

Göç meselesinin akademik veya popüler araştırma konusu haline geldiği ilk andan itibaren ana sorun, artık gözden kaçı-

---

22 Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, s. 41-42.

23 Reşat Aktan, "Türkiye Ziraatinde Produktivite", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1958, s. 48.

rılamayacak derecede yoğunlaşmış olan göç hareketliliğinin sebeplerini anlayabilmek olmuştur. Eğer göçün neden gerçekleştiği anlaşılabilirse, nasıl önlem alınabileceğinin de ortaya konabileceği düşünülüyordu. Ama çalışmaların başladığı 1950'lerden itibaren giderek artan biçimlerde 1960'larda, 1970'lerde ve 1990'larda kırdan kente göçlerin devam ettiği ve bugünlerde temel motivasyonu değişmekle birlikte kırın çözülmesi olgusunun sürdüğü söylenebilir. Bunun sebebi elbette sorunsalın iyi belirlenememiş veya çözümlenememiş olmasında değildir. İlhan Tekeli ve Yiğit Gülöksüz'ün belirttiği biçimiyle asıl sorun, günümüze kadar gelen kırsal yapının çözülmesi-göç ilişkisinin kuramsallaştırılmasında, yakın zamanlara kadar, göçün nasıl önlenebileceği yönündeki çabaların kuramsal algıyı biçimlendirmesinde yatar.[24] Bu yüzden, kapitalist gelişme, modernleşme ve kentleşme ilişkisi kırın çözülmesi ve kentlere doğru yaşanacak göçün anlaşılmasında temel ekseni oluşturmalıdır.

Kapitalizm, modernleşme ve kentleşme

Kentlerin ilk ortaya çıkışı M.Ö. 3500-2500 tarihlerine kadar geri götürülebilir. Fakat bugünkü anlamıyla kentlerin oluşumunu kapitalizmin gelişimi ile birlikte burjuvazinin, kırdaki aristokrasinin hegemonyasından kurtulmak için, daha özgür bir pazar ve üretim ortamını kentlerde oluşturmasıyla başlatabiliriz. 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere'de ilk sanayi kentlerinin ortaya çıkışıyla eşzamanlı olarak kırda yaşanan çözülmeyle birlikte mülksüzleşen köylülerin kentlere yönelmesi, modern sanayi kentlerini üretimin ve tüketimin ve böylelikle de kapitalizmin merkezleri haline dönüştürmüştür. Bu çerçevede kentleşmenin büyüklüğü aynı zamanda kırdaki çözülmenin de büyüklüğü anlamına gelir.

Kentlerin ve kapitalizmin gelişimi aynı zamanda modernleşme sürecinin de bir parçasıdır. İlhan Tekeli'nin tanımlamasıy-

24 İlhan Tekeli ve Yiğit Gülöksüz, "Kentleşme, Kentlileşme ve Türkiye Deneyimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1234-1238.

la modernleşme birbiriyle ilişkili dört boyutta oluşur. Bunlardan ilk ve en temel ekonomik boyut kapitalizmin gelişmesidir. İkinci olarak toplumsal organizasyon ve yaşam tarzının bilgisinin oluşturulması, yani pozitivist normların kurgulanmasını gerektirir. Üçüncü boyut, gelenekselcilikten bireyselliğe yönelişle birlikte oluşturulan "yurttaşlık" olgusunun yaratılmasıdır. Son boyut ise bütün bu olguların üzerinde ortaklaşabileceği bir kurumsal alan olarak ulus-devletin oluşumudur.[25]

Geç kapitalistleşen ülkelerde ise birbiriyle bağlantılı bütün bu süreçlerin işleyişinde farklılıklar görülmekle birlikte temelde benzer bir yönelim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu anlamda, Osmanlı-Türkiye modernleşme süreci de kendine özgü biçimleri doğurmuş ve hem kapitalizme özgü kurumların oluşmasında hem de kentleşme düzeyinde ilk örneklere göre daha hızlı bir geçiş süreci yaşamıştır. Bu hızlı geçişin yarattığı sosyal gerilimden kaçınmak için Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarından itibaren kentleşmeye karşı bir ideolojik konumlanma ihtiyacı doğmuş ve bunun sonucunda köyü yücelten ve kente karşı bir duruşu içeren "halkçılık" anlayışının geliştiği görülmüştür.[26]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde gelişen kentler kapitalist gelişmenin yaygınlaştığı mekânlar olmasına rağmen, kırsal yapının kapitalist üretim ilişkileri içerisine eklemlenmesi daha geç bir dönemde yaşanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, eski kent yapılarının modernleşmeci bir anlayışla yeniden düzenlenmesi çabaları görülmekle birlikte, kırların kapitalizmle eklemlenecek düzeyde bir modernleşmeye geçişi arzulanmamış ve kapitalizmin ülke içindeki gelişmişlik düzeyini de engellemesiyle kentlerin köylerle olan bağlantısı sınırlı olmuştur. Üre-

---

25 İlhan Tekeli, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 137.

26 Halkçılık ve onun köycü söylemle ilişkisi için bu kitabın Birinci Bölümü'ne bakabilirsiniz; ayrıca bkz. Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta*; Zafer Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977.

tim ilişkilerinin ulaştığı gelişmişlik düzeyi Cumhuriyet'in ilk yıllarında kırların bütünüyle kapitalistleşmesini gerektirmeyecek boyutlardaydı. Bu durum Cumhuriyet yönetiminin ulus-devlet anlayışı ile örtüşür. Tekeli'nin sözleriyle ifade etmek gerekirse: "[Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet yapısı] piyasa mekanizması içinde sanayileşen bir ülkenin pazar bütünlüğünü sağlarken oluşturduğu ulus bilincine dayanmaz. Bir imparatorluğun parçalanması sırasında ortaya çıkmış, ulus bilinci büyük ölçüde yeniden inşa edilecek bir ulus-devlettir. Ulus-devlet siyasal olarak kurulmuş olmasına rağmen, toplumsal bilinç düzeyinde yeniden oluşturulacaktır."[27] Bunun için, kapitalist ilişkiler arzu edilen ulus-devlet anlayışını benimseyebilecek kentler dışında yaygınlaşmadan önce, kırda bu yöne doğru yeni bir bilincin yerleşikleştirilmesi gerekmiştir. Ancak o zaman kapitalizm için gerekli olan bütünleşmiş pazar anlayışının bir uzantısı olarak kırların da bu bütünün içinde yer alması düşünülebilirdi. Bu süreç geç kapitalistleşmenin bir sonucu olarak yeni ulus-devletin ihtiyaçları ile belirlenecekti. Kapitalizmin kırsal yapı üzerindeki yıkıcı etkisi kendisini göstermeden, başka bir deyişle bu etkinin gerçekleşmesi olabildiğince ertelenerek, Kemalist rejim öncelikle kentler üzerinde ulus-devletin ihtiyaçları doğrultusunda denetimini oluşturma kaygısı güderek, kırsal yapının çözülmesini engelleyici uygulamalarla kentlerin ilk aşamada istenen yapısını bozacak bir gelişmenin önüne geçmek istemiştir. Bir anlamda, H. Tarık Şengül'ün sözleriyle "Kemalist ulus-devlet projesi modernite projesine çevreden girmenin sıkıntısını yaşamıştır".[28] Bu sıkıntıyı aşabilmek için Kemalist modernleşme projesinin kendisine seçtiği yeni kent merkezi (Ankara) anlayışı çerçevesinde pozitivist yurttaşlık normlarının oluşturulması çabasına girişilir ve kırsal yapının bileşenlerinin de bu anlayış etrafında kente gelmesine gerek olmadan bilinçlendirilmesi amaçlanır.

---

27 Tekeli, "Bir Modernleşme Projesi", s. 145.

28 H. Tarık Şengül, *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar*, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, İstanbul, 2001, s. 75.

Fakat bu süreç, istenilen sonuca tam olarak ulaştırılamadan, büyük oranda uluslararası sistemin zorlamasıyla, kesintiye uğrayacaktı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya sistemindeki gelişmeler ve kapitalizmin uzun süreli savaşlarla bölünmeden istikrarlı bir yayılma dönemine girmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti bu yeni yapının içerisinde bir yer edinme gayreti içerisine girmiştir. Korkut Boratav'ın "dünya ekonomisiyle farklı bir eklemlenme denemesi" olarak tanımladığı bu geçiş süreci içerisinde tercih edilen yol, "dünya ekonomisi ile hammaddeci ihtisaslaşmaya dayanan bütünleşme eğilimini"[29] yansıtır. Tercih edilen yeni kapitalist gelişme yöntemine göre, tarımsal üretimin artırılması ve uluslararası pazarlarda tarımsal mallar üzerinde bir uzmanlaşma öngörülüyordu. Bunu elde edebilmek için ise tarımsal üretimin artırılması yollarının uygulamaya geçirilmesi ve üretim alanlarıyla uluslararası pazarların bağlantısını kurabilecek altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi gerekliydi. Kentleşme söz konusu olduğunda, bu durum, önceki iktisadi tercihten bir uzaklaşmayı ve kırların olabildiğince hızlı bir biçimde pazar için üretim yapar hale getirilmesinin önündeki engellerin kaldırılmasını gerektiriyodu. Böylelikle kırsal yapının hızlı bir biçimde ticarileşmesinin sağlanmasıyla büyük oranda rasyonel olmayan, ama kökleşmiş bir halde Türkiye tarımında hâkim olan, küçük işletmeciliğin dönüştürülmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Bu sürecin bir gereği olarak özellikle kırlarda hızlı bir ticarileşme sürecinin yerleşmesi, aynı zamanda eski "köylüyü köyünde tutma" anlayışının da terki anlamına gelecekti. Henüz tam anlamıyla oluşturulamamış bütünleşmiş bir pazar olgusuna –ülke içinde kapitalizmin istenilenden hızlı ve yaygın bir biçimde gelişmesinin tercih edilmesi sonucunda– daha çabuk ulaşma çabası görülmüştür. Bu durum, kırsal yapının çözülmesini, hızlı bir biçimde kırdan kente göç olgusunun başlamasını ve kentlerde de kentleşme hızının yüksekliği sebebiyle yeni bir tür kentleşme sürecini, yani "gecekondulaşma"yı doğuracak-

29 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 101.

tı. İdeolojik alanda ise, yeni ulus-devlet anlayışının yaratmaya çalıştığı "yurttaşlık" anlayışının da terk edilmesi ve yerine yeni bir birleştirici unsurun yerleştirilmesi gerekiyordu. Bu dönemde bu birleştirici unsur, içinde yer alınan uluslararası bloğun da ihtiyaçlarıyla örtüşür bir biçimde, çoğu zaman antikomünizm söylemleriyle oluşturulmuştur. Özellikle bu çabaların oldukça yoğun bir biçimde köylülere dönük kullanıldığını söylemek mümkündür.

1945-1960 yılları arasında "kente yönelen köylüler" olgusunu açıklayabilmek için bütün bu analizin bileşenlerinin göz önüne alınması gereklidir. Aslında en başta da söylendiği gibi, hangisini analiz etmek için yola çıkılırsa çıkılsın, diğerlerini de içermeyen bir bakış eksik kalacaktır. Bu eksiklik özellikle kırdan kente göç olgusunu açıklamaya çalışan araştırmalarda oldukça sık rastlanan bir yanlışlığa, İlhan Tekeli'nin de ifade ettiği biçimiyle göçün "mekanik" bir yorumunun literatürde yerleşik hale gelmesine yol açar.[30]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Marshall Planı, küçük köylülük ve göç

1945-1960 döneminde kırdan kente göçün anlaşılabilmesi için tarımda gelişen temel iktisadi oluşumların da hatırlanması ve göç ile olan ilişkisinin belirlenmesi gerekir. Hepsi ayrı araştırmaların konusu olabilecek genişlikte olmasına rağmen, burada yalnızca göç ile olan ilişkileri incelenmeye çalışılacak. Genel olarak bu bölümde de savunulacağı gibi, aslında 1945-1960 yılları arasında kırdan kente göçün temel sebebi bu iktisadi gelişmelerin bir bileşiminde aranmalıdır. Buna göre en sonda söylenecek olanı baştan söylemek gerekir: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK), beraberinde kırdan kente göçü doğuracak olan

30 İlhan Tekeli, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler", Ayhan Kaya ve Bahar Şahin (der.), *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007; İlhan Tekeli, "Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreçleri", İlhan Tekeli ve Leila Erder (der.), *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978.

ekili arazi miktarındaki artışı sağlayan *hukuki* altyapıyı hazırlamış, Marshall Planı ile birlikte hem ekilen toprak miktarındaki artış sağlanabilmiş hem de göçün *teknik* olanakları yaratılmış ve yüksek hızlarda gerçekleşen ticarileşmeye rağmen Türkiye tarımında hâkim üretim birimi olan küçük köylülük de göçün *beşeri* kaynağını oluşturmuştur. Bütün bu bileşenlerin detaylı bir analizini burada gerçekleştirmek mümkün olmadığından yalnızca göç ile ne türden bir ilişkiselliğe sahip oldukları vurgulanacak. Bu ilişkiselliği göstermekteki amaç, kırdan kente yaşanan göçün sebepleri ve kırsal yapının dönüşümü ile ilişkisini ortaya koyarken, bu ilişkiselliğin sürekli olarak akılda tutulması gerektiğini vurgulamaktır. Daha çok bir özet gibi okunması gereken bu bölümde sayısal verilerden daha çok genel süreç anlatılacak. Sayısal veriler tekrarı önlemek için daha çok göçün genel olarak anlatıldığı bölümde sunulacak.

ÇTK, Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişin görünür sebeplerinden birisini oluşturur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde CHP'ye muhalif kesimler ilk olarak bu kanun tartışmaları sırasında kendilerini görünür hale getirmiş ve sonrasında kanun karşısında oluşan bu ittifak DP'nin kuruluşuna giden süreci başlatmıştır. Aslında bu, sonraki yılların, tarım ve köylülük tartışmaları üzerinden şekilleneceğinin de bir göstergesi olmuştur.

ÇTK, en genel haliyle, topraksız veya az topraklı köylülere, hem belirli bir dönümün üstündeki toprak sahiplerinin kamulaştırılmış arazilerini hem de hazineye ait toprakları dağıtmayı ve böylelikle politik ve iktisadi bir sorunu halletmeyi amaçlayan bir kanun olarak tanımlanabilir.[31] Ama yasa ilk amaçlandığı biçimiyle hiç uygulanamadı ve özellikle 1945-1950 yılla-

31 ÇTK hakkındaki tartışma ve yorumlar için bkz. Balta, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"; Ömer Lütfi Barkan, "'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980; Süleyman İnan, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", *Journal of Historical Studies*, sayı 3, 2005; Asım Karaömerlioğlu, "Bir Tepeden Reform Denemesi: 'Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun' Hikâyesi", *Birikim*, sayı 107, Mart 1998; Çağlar Keyder ve Şevket Pamuk, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt*, sayı 8, Aralık/Ocak 1984/1985.

rı arası dönemde iktidarın hem muhalefetin eleştirilerini azaltmak istemesi hem de uygulamada çekinceli davranması sebebiyle toprak dağıtımı oldukça yavaş işledi. Geçen zaman içerisinde yasanın en radikal yönlerinin ortadan kaldırılması ile birlikte DP iktidarı döneminde ÇTK, daha önce tarıma açılmamış olan toprakların ekilmesini sağlayacak bir uygulamanın aracı haline dönüştü. 1947'den 1962'ye kadar 1,8 milyon hektar arazi ÇTK yoluyla 360 bin aileye dağıtıldı. Bu dağıtılanların yalnızca 8.600 hektarı devlet arazisi olmayan, kamulaştırılmış özel mülklerdi.[32] ÇTK ile köylülere toprak dağıtma süreci DP'nin iktidara gelmesinden sonra hızlandı. Aslında başta yasaya karşı olan DP, yasada yapılan değişikliklerle yasanın en büyük uygulayıcısı haline dönüştü. Bu artışta önemli iki faktör rol oynamıştır. Bunlardan ilki, 1951 yılı sonrası Bulgaristan'dan gelen, Türk asıllı olarak tanımlanmış göçmenlere toprak tahsis etme ihtiyacı, diğeri de Marshall Planı dahilinde tarımın mekanizasyonu ile toprağı işleme imkânının artması ve yeni toprakların bu kanun çerçevesinde üretime katılmasının sağlanmasıydı.[33]

ÇTK uygulaması, göç açısından iki yönden etkide bulunmuştur. Bunlardan ilki, makineleşme sonrası göç etmesi beklenen topraksızlara, yarıcılara ve ortakçılara dağıtılan küçük miktarlardaki toprağın, bu kesimlerin göçe katılmasını ertelemesine yol açmasıdır. Göç konusu tartışıldığında, çoğu zaman bu kesimlerin ÇTK ile yetersiz düzeylerde de olsa toprak sahibi oldukları atlanır. İkinci etkisi ise, ideolojik düzeyde bir farklılaşmanın ÇTK'nın uygulanması sürecinde ortaya çıkmasıdır. Kanun tasarısının ilk halinde yer alan çeşitli unsurlar, uygulanması düşünülen planın aslında tek parti "köycülük" anlayışından farklı olmadığını gösterir. Kırsal yapıda toprak dağıtılması sonrasında oluşacak dönüşümün kentleri etkilememesi ve kırdan kente göçü yaratmaması düşünülmüş, köylüyü köyün-

32 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, New York ve Londra, 1993, s. 115 [Türkçesi: *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015].

33 Zvi Yehuda Hershlag, *Turkey: The Challenge of Growth*, E. J. Brill, Leiden, 1968, s. 158.

de tutma anlayışı sürdürülmek istenmiştir. Köycülük anlayışının kentleşmeye karşı tavrının arkasında, aslında kentlere gelen mülksüzleşmiş köylülerin proleterleşerek Batı'daki gibi sanayi devletlerinin yaşadığı problemleri yaşatmasından duyulan korku yatıyordu.[34] Eleştirilerle birlikte bunu engellemeye yönelik çabaları ifade eden maddeler yasa tasarısından çıkarılmıştır. Aslında bu duruma başka bir gözle bakıldığında, eleştiriler gelmese bile CHP'nin DP'den önce başlattığı dünya ekonomisiyle eklemlenme sürecinin bu türden bir engellemeyi içeremeyecek bir duruma karşılık geldiği görülebilir. Tarımsal üretim ilişkilerine bu türden bir yaklaşım, gerçekte, iktisadi anlamda artık içinde yer alınmak istenen uluslararası bloğun gereklerine de aykırı bir durumu yaratacaktı. Tarımsal üretimin uluslararası pazarın ihtiyaçları çerçevesinde örgütlenmesi süreci aynı zamanda, tarım alanında belirli düzeylerde mülksüzleşmeyi ve beraberinde de kentlere yönelen köylüler olgusunun ortaya çıkışını zorunlu hale getirecekti. Bu durumda, ideolojik düzeyde, her ne kadar köylüyü köyünde tutma isteği olursa olsun, amaçlanan değişimin zorlamasıyla bu planın kısa zamanda, yasada yer alsa bile, uygulanmadan kaldırılması gerekebilirdi. Bu anlamda, ekilen toprak miktarının artırılması ve bunları işleme biçimlerinin belirlenmesinde, ÇTK, göçün sebebi olacak tarımsal dönüşümün hukuki dayanağını oluşturmuştur demek çok da yanlış olmayacaktır.

Marshall Planı, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin güçlenmesi karşısında komünizmin yayılmasını engellemek için Avrupa devletlerinin direncini artırmaya yönelik yeniden yapılandırılmasını içeren bir kalkınma planıdır.[35] Türkiye de, savaşa girmemesine rağmen, hem savaşın ekonomik etkilerini yaşayan hem de SSCB'nin komşusu bir ülke olarak bu yardımlardan pay alacaktı.

Marshall Planı'nın kırdan kente göç ile ilgili en önemli etki-

34 Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta*, s. 135.

35 Marshall Planı'nın Türkiye uygulaması hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*.

si iki temel alanda yapılan yatırımlarla kendisini gösterecekti. Bunlardan ilki tarımda mekanizasyonla birlikte üretimin artırılması ve hızlandırılmasıdır. Bu gelişme kendisini bu dönemde "traktörleşme" ile görünür kılacaktı. Hem doğrudan hem de tarımsal üretim için sağlanan krediler yoluyla görülmemiş bir hızda Türkiye tarımı makineleşecekti. Bunun iki etkisinin olduğundan bahsedebiliriz. Öncelikle tarımda makineleşme üretimi artırmış ve pazar için üretim yapabilme kapasitesini geliştirmiştir. Fakat bundan da önemlisi ekilen toprak miktarını artırmıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmediği için önceki savaşlarda olduğu gibi daha çok tarımsal üretimde yer alan emek gücünü kaybetmemiş, aksine nüfusu artmıştır. Fakat üretimde artış sağlamaya yol açacak denli etkili teknik gelişmeyi yaratamamıştır. Tarımda çalışan nüfus sayısı artsa bile, köylülerin toprağı işleyecek en basit araçlara erişim imkânı kısıtlı kalmıştır. Marshall Planı ile bu eksiklik giderilecek ve ilk etapta yeterli emek düzeyine rağmen ekilemeyen topraklar ekilmeye başlanacaktı. Bunun yanında, ÇTK'nın sağladığı imkânla birlikte daha önce tarımsal üretime girmemiş mera, orman ve hazine arazileri de işlenmeye başlayacak ve ekilen toprak miktarı artacaktı. Bu durum istenildiği gibi üretimde bir artışa yol açacaktı. Göçe etkisi açışından ise, makineleşme tarım işçisi olarak çalışan kesimler üzerinde önemli bir etkide bulunacaktı. İlerleyen bölümlerde bu durum daha da detaylandırılacak.

Marshall Planı'nın göçe olan ikinci etkisi ise, tarımsal ürünlerin pazara en hızlı biçimde ulaşmasını sağlamak için geliştirilen ulaşım alanında olmuştur. Tarımsal ürünlerin bozulmadan en hızlı ve düşük maliyetli bir biçimde pazara yöneltilmesi için özellikle karayolları yapımına öncelik verilir ve bu gelişme köyleri pazar ile yakınlaştırdığı gibi kentlere erişimi de kolaylaştırır. Böylelikle, köylülerin kentlere yönelmesini kolaylaştıracak teknik altyapının da Marshall Planı'nın uygulanması sırasında tamamlandığını söyleyebiliriz.

Türkiye'nin kırsal yapısının analizinde belki en tartışmalı konulardan birisi de küçük köylülüğün varlığı ve sürekliliği üzerinedir. Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi karşısında köy-

lülüğün alacağı biçimler üzerine yapılan tartışma ve araştırmaların çoğunda küçük köylülüğün varlığı ile birlikte gelişen kapitalist tarımsal yapıların niteliği ve bunların politik etkileri üzerine teorik açılımlar getirmek ihtiyacı görülür.[36] 1960 ve 1970'lerdeki tartışmalarda köylülüğün konumunu belirlemek aynı zamanda sınıf mücadelesi açışından da bir anlam taşıyor ve köylülüğün işçi sınıfı hareketi ile ittifak halinde bir mücadelenin bileşeni olup olmayacağı bu tartışmaların odağında yer alıyordu.

1945-1960 yılları arası dönem, tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesi ve üretimin pazar odaklı bir yapıya yönelmesiyle nitelendirilir. Fakat teorik düzeyde bu türden bir kapitalistleşmenin aynı zamanda büyük toprak sahipliğini ve büyük tarım işletmeciliğini de geliştireceği düşünülüyordu. Dönemin sonunda yapılan tarım sayımları dikkate alındığında gerçek durum daha farklı bir gelişmeyi işaret edecekti. 1963 tarım sayımı sonuçlarına göre, 1952 ile 1963 yılları arasında tarımsal işletme sayısında iki katı bir artış gözlemlenmiş ve 1.527.000 olan işletme sayısı dönem sonunda 3.100.000'e çıkmıştır.[37] Bu gelişmenin birden çok sebebi olduğu söylenebilir. Öncelikli sebep, ÇTK ile birlikte küçük miktarlarda toprakların köylüye dağıtılmış olmasıdır. Yasanın uygulanmasıyla birlikte, önceki dönemdeki toprak sahipliği sabit kalmak kaydıyla, yeni toprak sahibi büyük bir kesimin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bir diğer sebep ise, İkinci Dünya Savaşı döneminde artan hanehalkı sayısının daha sonra miras yoluyla toprakların bölünmesinde işletme büyüklüklerini küçülttüğü gibi, işletme sayısını artırmasıdır. Yine iki dönem arasında yapılan bir karşılaştırmaya göre işletme başına düşen ortalama top-

36 Genel olarak kapitalizm, tarımsal yapılar ve Türkiye üzerine tartışmalar için bkz. Zülküf Aydın, "Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler I-II", *11. Tez*, sayı 3-4, 1986; Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004; David Seddon ve Ronnie Margulies, "The Politics of The Agrarian Question in Turkey: Review of a Debate", *The Journal of Peasant Studies*, 11(3), 1984.

37 Bahattin Akşit, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler", Oya Baydar (der.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 177.

rak miktarı 1952 yılında 77 dönüm iken, 1963 yılında 35,46 dönüme düşmüştür.[38] ÇTK uygulaması sırasında yine bir kısım büyük toprak sahibi, sahip olunan toprakları ailenin bütün fertleri arasında dağıtarak, sahip olunması gereken maksimum toprak miktarının altında beyanda bulunmuşlardır.[39] Gerçekte büyük tarımsal işletme düzeyinde değerlendirilmesi gereken bu işletmeler böylelikle küçük işletme sınıflandırmasına girmişlerdir. Çağlar Keyder, küçük toprak sahibi köylülüğün bu düzeyde bir artış göstermesini devletin kapitalist gelişme karşısında aldığı tavra bağlayarak tarihsel ve politik gerekçelerle dışarıda tutulan Güneydoğu Anadolu bölgesi hariç küçük köylü işletmeciliğinin gelişmesinin Türkiye'de kapitalist gelişmeyi engelleyici niteliğine dikkat çekmek istemiştir.[40] Fakat Türkiye'de tarımda yaşanan kapitalistleşme aslında küçük köylülüğün varlığını da içeren bir yapıda gelişmiş ve bir ölçüde geç kapitalistleşmiş çevre ülke özellikleri göstermiştir diyebiliriz. Zira küçük köylülüğün varlığına rağmen artan düzeylerde yaşanan kırdan kente göç, küçük köylülüğün tarımda kapitalist ilişkilerin gelişiminin önünde en azından başlangıç aşamasında çok büyük engel yaratmadığını gösterir. Küçük köylülüğün varlığı aslında bir anlamda göçü yaratan sebeplerden biri haline gelmiştir diyebiliriz. Tarımda yeterli düzeyde geçim sağlayacak büyüklükte toprağa sahip olmayan köylüler, topraklarını kiralayarak kente göç etmişlerdir. İlerleyen bölümlerde anlatılacağı gibi, göçün temel insan unsurunu, tam olarak topraktan kopmuş ve mülksüzleşmiş köylülerden çok, köylerinde sınırlı miktarda bulunan topraklarını kiraya vererek belirli bir birikime sahip olabilme imkânını bulabilen küçük köylülük oluşturur. Artan üretim ve yükselen ta-

---

38 Özer Serper, "1950-1960 Devresinde Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 24(1-2), Ekim-Mart 1964, s. 161.

39 Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics*, s. 124; Ronnie Margulies ve Ergin Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim: 1923-1970", Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 303.

40 Çağlar Keyder, "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi", Şevket Pamuk ve Zafer Toprak (der.), *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 171.

rım fiyatları, kısa zamanda artan toprak miktarına rağmen doğal sınırlarına ulaşan ekilebilir arazinin kira ve satış fiyatlarını da artıracak ve bu durum sınırlı miktardaki toprağı işlemek yerine onu büyük toprak işletmecileri üzerinden kiraya verip kente göç eden yeni bir kesimi oluşturacaktı. Aslında burada küçük toprak mülkiyetinin kiralanması üzerinden gelişen bir orta ve büyük toprak işletmeciliği tipinin yaygınlaştığı görülebilir. Bu durum, kendine yeterli ve pazar için sınırlı üretimde bulunan ve tam anlamıyla bir kapitalistleşmeyi engelleyen küçük üreticilik yerine, tarımda kapitalist gelişmeyi engelleyemeyen ara biçimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mülkiyet ve işletme biçimlerinin birbirinden ayrıldığı yeni, karma bir tipin oluştuğu gözlemlenebilir.[41] Böylelikle aslında kırsal yapıda yaşanan dönüşüm tek tip bir işletme ve mülkiyet biçimindense farklı bölgelerde farklı biçimlerin bir arada yaşamasını doğuracak karma bir yapı yaratmıştır.

Köyden kente göçün nedenleri ya da göç analizinde tek bir tipoloji yaratmak mümkün müdür?

Bu soruyu hemen yanıtlamak gerekirse, cevabım elbette "hayır" olacaktır. Ama aslında 1945-1960 yılları arasındaki göçleri açıklarken, başta türlüsü düşünülemezmiş gibi, bu sorunun cevabını tekleştirmeye dönük bir algının sosyal bilimlerde hâkim olduğunu söylemek çok da yanlış değildir. Türkiye üzerine çalışan herhangi bir sosyal bilimler öğrencisine, "1945-1960 döneminde köyden kente göçün sebepleri nedir?" diye sorduğunuzda, gayet kısa ve net bir cevap verecektir: *makineleşme*. Bunun bilgisini nereden edindiğini sorduğunuzda ise en çok tekrarlanan birkaç çalışmayı referans olarak gösterecektir. Bahsedilen kaynaklara bakıldığında ise aslında o kaynaklarda bile tam olarak bu kadar kesin bir sonuca varılmamış olduğu görülür. Çok detaylı olmayan bir incelemeyle bile, Türkiye tarihi hakkında öncelikle okunan bazı kitaplarda bu ko-

41 Margulies ve Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim", s. 307.

nuya ilişkin net bir değerlendirmenin yapılmamış olduğunu ve genel bir makineleşme olgusundan bahsedilmekle birlikte kırdan kente göçün sebeplerinin genel tarımsal yapının dönüşümüne bağlandığını görmek mümkündür. Örneğin Erik J. Zürcher bu konuda şunları söyler: "Türkiye'deki hızlı nüfus artışı, tarım alanlarındaki yetersizlikler ve yeni sanayinin çekiciliğiyle birleşip 1950'lerden başlayarak insanların kırdan büyük şehirlere doğru akınını artırmıştır."[42] Doğrudan bir makineleşme etkisi Zürcher'de yer almamakla birlikte, Zürcher'in hem kent hem de kırdaki gelişmeleri göçün temel sebebi olarak gösterdiği anlaşılıyor. Feroz Ahmad ise traktörleşmeye referans yapar ama bunu daha çok ortakçılığın devamındaki etkisi açısından da değerlendirir. Yani Ahmad, hem topraksız yarıcıların göçün unsuru olduğundan bahseder hem de toprağı olanların dahi traktör veya çekim hayvanı gibi araçlardan mahrum kalmasından dolayı ağa veya tüccara borçlanarak ortakçılığa devam etmek durumunda kaldığını söyler. Yani makineleşmenin etkisini göstermekle beraber doğrudan bir ilişkiyi Ahmad da kurmamıştır.[43] Bir diğer çok başvurulan kaynak isim olan Çağlar Keyder ise makineleşmenin etkisiyle yarıcıların tarım içindeki öneminin azaldığından bahsederek "bir kısım" yarıcının da kente göç etmek durumunda kaldığını belirtir. Fakat bunun yanında şehre göç edenlerin birçoğunun da topraklarını terk etmediği, göç etmiş olmalarına rağmen yine de tarımsal üretimle bir biçimde ilişkide olduğunu ekler.[44] Türkiye iktisat tarihi kaynaklarında ise tarımda makineleşmenin göç ile olan ilişkisinde daha çok, tarımsal mülkiyet ilişkileri ve tarımsal fiyat ve gelirlere yansıması değerlendirilir. Örneğin Korkut Boratav'ın çalışmasında makineleşme, ekilen alan ve artan üretimle olan ilişkisi üzerinden değerlendirilmiş ve genel olarak köylülerin bölüşüm ilişkilerindeki bozulan konumuna dikkat çekilmiştir.[45]

42 Erik Jan Zürcher, *Turkey: A Modern History*, I.B. Tauris, Londra ve New York, 1993, s. 283 [Türkçesi: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi: Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Basım*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018].

43 Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, s. 115-116.

44 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 178, 188.

45 Boratav, *İktisat Tarihi*, s. 105.

Memduh Yaşa ise yalnızca ortakçıların konumundaki değişiklikten bahsetmiş ve makineleşme etkisiyle "işgücü talebinin bir miktar gerilemesi"ne vurgu yapmıştır.[46] Bu türden kaynaklar arasında makineleşme ve göç ile doğrudan kurulan ilişki en kesin dille Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk'ün çalışmasında görülebilmiştir: "[1945-1962 döneminde] başta traktör olmak üzere çağdaş girdi kullanımı artmış, bu durum öncelikle işlenen alanın genişlemesi ve işgücü fazlasının kentlere akını sonucunu vermiştir."[47]

Fakat bunun yanında yine çokça kullanılan bazı kaynaklarda neredeyse kesinlik derecesinde makineleşme-göç ilişkisi kurulur. Örneğin Oya Köymen, 1960'larla ilgili belirttiği küçük köylülüğün göçteki katkısını 1950'ler için de genişletmeden 1950'ler göçünün sebeplerini büyük ölçüde traktörleşme ve toprak temerküzüne bağlar.[48] Kemal Karpat, ilginç bir biçimde daha önceki çalışmalarında ve burada bahsedilecek çalışmasının değişik bölümlerinde göçün sebeplerine yönelik farklı ve bu mekanik ilişkinin dışında tanımlamalar yapsa bile yine de hiçbir yerde görülmemiş bir sayısal ilişki kurarak "bu dönemde tarıma giren yaklaşık 40.000 traktör 1.000.000 civarında kişiyi tarımdan çıkardı," yorumunu yapar.[49] Bu dönemde tarımda makineleşmenin yol açabileceği işsizliğin oranı hakkında çeşitli tahminler yapılmış olsa bile hiçbir kaynakta bir traktörün yirmi beş kişiyi işsiz bırakabileceği yönünde aşırı yüksek bir yorum yapılmamıştır. Diğer bir örnek ise Tansı Şenyapılı'nın çalışmasında karşımıza çıkar:

> Bir yandan işletme büyüklükleri, traktör sayıları ve verim artarken öte yandan traktörün yerini aldığı ortakçı, yarıcı gibi tarım emekçileri sektör dışı kalıyordu. Bir traktör en fazla 10

46 Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s. 143.

47 Kepenek ve Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, s. 108.

48 Oya Köymen, "Bazı İçgöç Verileri (1950-1980)", Oya Baydar (der.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 263.

49 Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 104.

> emekçinin yerini almakta idi. Bu emekçiler için tarım sektöründen ayrılmaktan başka seçenek yoktu. Öte yandan kentlerden başka gidecek yer de yoktu.[50]

Devamında küçük çiftçilerin göç kaynakları açısından yaptığı yorum daha geçerli bir açıklamaya karşılık gelse bile bir defa bu mekanik ilişkinin kurulmuş olması diğer açıklamaların etkisini azaltır. Bir başka benzer yorum da Mehmet Doğan'dan gelir:

> Tarımda makinalaşmanın gelişimi karşısında, bu kesimde kullanılan işgücü azalmış, tarım işçilerinin yerini makine kullanmada ihtisas sahibi elemanlar almıştır. Bununla birlikte, umumiyetle bir traktörün on kişiyi işsiz bıraktığı söylenebilir. ... iç göç ve şehirleşme büyük bir hız kazanmıştır ... bu bir bakıma makinalaşmayla da ilgili olmalıdır.[51]

Son örnek ise tarih araştırmacıları ve öğrencileri için genel bir Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitabı olsun diye yetkili devlet kurumu tarafından yayımlanan kitaptan verilebilir. "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler" başlığının DP dönemi ile ilgili kısmında bu konudaki en mekanik yorumu görmek mümkündür: "Tarımın makineleşmesi hızlandırıldı. Elverişli koşullarla sağlanan dış kaynakla traktör ithalâtı büyük ölçüde artırıldı. Bu hızlı makineleşme tarımda işgücü fazlası doğurdu. Bu işsizler büyük kentlere göçe zorlandı."[52]

Bütün bu kaynakların neredeyse hepsinin anlatılarını aynı kaynaklar üzerinden oluşturduğu gözlenebilir. Bu kaynakların en önde geleni ise 1954 yılında ABD'li ve Türk uzmanların Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi aracılığıyla yürüttükleri ve makineleşmenin yaşandığı köylerde düzenlenen anketler üzerinden Türkiye'de makineleşmenin etkilerinin ölçül-

---

50 Tansı Şenyapılı, *"Baraka"dan Gecekonduya: Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 118.

51 Mehmet Doğan, *Tarih ve Toplum: Türkiye'de Toprak Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977.

52 Durmuş Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 332.

meye çalışıldığı istatistiksel bir araştırmadır.[53] Ancak istenildiği takdirde bu kaynaktan bile mekanik göç-makineleşme ilişkisini çıkarmamak mümkündür. Zira ilgili kaynakta ankete dahil olan ve traktör yüzünden işsiz kalan ortakçı ve yarıcıların sayısının verildiği tabloda, oransal olarak çok az bir kısmının kente göç etmiş oldukları, işsizlerin çoğunluğunun göç etmeyip yerinde kalarak başka işler buldukları sonucunu da çıkartmak mümkündür. Yine çokça kaynak gösterilen bu araştırmanın ilgili kısmında kente göç etmeyen işsizlerin bir kısmının kendilerine toprak bularak ziraat yapmaya devam ettikleri de söylenir.[54]

Bir diğer çok alıntılanan kaynak ise Barbara ve George Helling'in yaptıkları çalışmadır. Bu çalışmada yer alan bir traktörün beş ila dokuz tarım işçisini işinden edeceğine yönelik yapılan değerlendirme üzerinden, traktörün işsizliği ve böylelikle de göçü teşvik ettiği yorumu yapılır.[55] Fakat yine yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi makineleşme yüzünden işsiz kalan ortakçı ve yarıcıların sanki otomatik olarak şehre göç edecekleri varsayımıyla hareket edilir. Gerçekte ise, işsiz kalanlar öncelikle önceki işlerine yakın iş arayışına girmiş ve bu kesim tarafından göç etmek genelde en son seçenek olarak tercih edilmiştir. Örneğin yine bu türden, traktörün işsiz bırakacağı kişi sayısını hesaplayan ve oldukça sık kullanılan bir diğer kaynağa göre, 1948-1952 yılları arasında her yeni traktörün 3,4 kişiyi yerinden edeceği söylenir. Fakat bu sayı, ilgili kaynaklarda, sözü geçen çalışmaya referansla yer alsa bile aynı yazarın hemen ardından söylediği, bu oranın tüm Türkiye'de yaklaşık olarak 79 bin yarıcı ve ortakçıya karşılık geleceği ve bunların da 64 bin kadar büyük bir kısmının kendi köylerinde kalacağı yönündeki hesaplaması dile getirilmez.[56]

53 S.B.F., *Türkiye'de Ziraî Makinalaşma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954.

54 *A.g.e.*, s. 129. Örneğin yine aynı tabloda, traktör yüzünden işsiz kalan Ege'deki 3.270 yarıcı ve ortakçıdan yalnızca bir (1) tanesinin kasaba veya şehre göç ettiği belirtilir.

55 Barbara Helling ve George Helling, *Rural Turkey: A New Socio-Statistical Appraisal*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1958, s. 29.

56 William H. Nicholls, "Investment in Agriculture in Underdeveloped Countries", *The American Economic Review*, 45(2), Mayıs 1955, s. 66.

Bu ilişkilendirme biçimlerinin neden bu şekilde farklılaştığı hakkında yapılacak yorumu sonraya bırakarak, makineleşme ve göç ilişkisi üzerinden kırsal yapıdaki farklılaşmayı anlatmaya başlayabiliriz. Kırdan kente göç ve makineleşme ilişkisini, en geniş açıdan, İlhan Tekeli'nin 1978 tarihinde yaptığı çalışmasında görebilmek mümkündür.[57] Burada da savunulduğu gibi, Tekeli, Türkiye'de kırdan kente göç olgusunu anlayabilmek için öncelikle kırsal yapının geçirdiği dönüşüme ve dönüşüm sonrasında yapı içerisindeki ilişkilerin niteliğine bakmak gerektiğini ileri sürer.

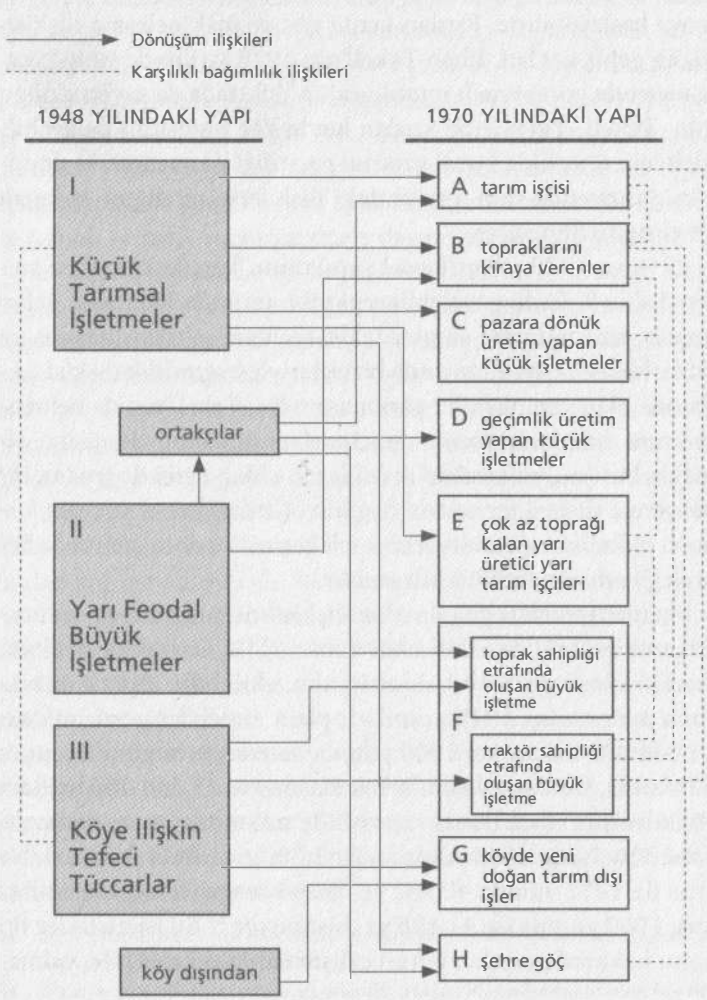
1948 ve 1970 yılları kırsal yapılarının karşılaştırmasını içeren Tablo 1'de de görülebileceği gibi, tarımda kapitalist gelişmenin yarattığı yeni yapılar tekleşmekten çok farklılaşmış ve bu farklılaşma aynı zamanda birbirleriyle bağımlılık ilişkisi içerisinde olan yeni ilişkiler yaratmıştır. Bu, Tekeli'nin de belirttiği üzere, makineleşmenin de içinde yer aldığı bir dönüşüm olmakla birlikte, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi doğrudan bir belirleme ilişkisi içerisinde değildir. Kırdan kente göç söz konusu olduğunda, makineleşme tek başına bu dönüşümün sebebi değil ama önemli bir bileşenidir.

Makineleşmenin göç ile olan ilişkisinde çoğu zaman unutulan ama aslında en etkili olan unsur, ÇTK ile hukuksal altyapısının oluştuğundan bahsettiğimiz, ekilebilir toprak miktarının artmasıdır. 1945 yılında toplam ekilebilir arazi miktarı 12.664.000 hektardan 1960 yılında neredeyse bugünkü toprak miktarına, yani doğal sınırlarına ulaşmış ve 23.264.000 hektara yükselmiştir. Aynı dönem içerisinde traktör sayısı, mekanizasyonun başladığı 1948 yılına kadar 1.500 civarında iken hızlı bir artış ile 1955 yılında 40.282'ye, iki yıl sonra ise 44.144'e ulaşmış, 1960 yılında ise 41.896'ya düşmüştür.[58] Bu istatistikler bu konu hakkında yapılan bütün çalışmalarda yer alsa bile, yalnız-

57 İlhan Tekeli, "Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreçleri", İlhan Tekeli ve Leila Erder (der.), *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak* İç *Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978.

58 D.İ.E., *1944-1965 Tarım İstatistikleri Özeti*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, s. 5.

TABLO 1
Kırsal Yapının Dönüşümü (1948-1970)

Kaynak: İlhan Tekeli, "Türkiye'de Tarımda Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreçleri", İlhan Tekeli ve Leila Erder (der.), *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 311.

ca traktör sayısındaki artışın yüksek hızına vurgu yapılarak artan toprak miktarı göz ardı edilmiştir. Artan ekilebilir toprak miktarı aslında artış hızı düşünüldüğünde belki traktördeki artıştan daha büyük bir dönüşüme işaret eder. Bununla birlikte göz ardı edilen diğer bir istatistiksel gelişme, hızlı bir artış gösteren traktörlerle işlenen arazi miktarındaki artıştır. 1948 yılında 688.000 hektar arazi traktörle işlenirken, 1960 yılında yalnızca 3.160.000 hektar toprak traktörle işlenir.

Yani aslında ekilebilir toprak miktarındaki neredeyse 12 milyon hektarlık artışa rağmen toprakların yalnızca 1/8'i traktörle işlenebiliyordur. Bunun yanında hayvanla işlenen arazi miktarında ise büyük bir artış gözlenmiş ve 1948'de 12,5 milyon hektardan, 1960'ta 20 milyon hektara çıkmıştır. İstatistiksel olarak traktörün yerinden etmesi muhtemel kişi sayısı ne kadar büyük olursa olsun, bu dönemde ekilebilir toprak miktarında görülen artış, tarımsal üretimde insan gücüne hâlâ çok ihtiyaç olacağını gösteriyordu.

Makineleşme-göç ilişkisinde en sık kullanılan kaynak olmasına ve aynı veriler kullanılmasına rağmen gözden kaçırılan bir diğer istatistiksel veri de tarımla uğraşan kişi sayısındaki artıştır. Ankara Üniversitesi'nin anketine göre makineleşme öncesinde ankete katılan ailelerin % 96'sı tarımla uğraşırken, % 4'ü makineleşme sonrasında tarımsal üretime dahil olmuştur. Yani, makineleşme daha önce çiftçilik yapmayan % 4'lük bir kesimi tarımsal üretim yapmaya teşvik etmiştir.[59]

Bütün bunlarla birlikte, aslında ekilen toprak miktarını artırma süreci oldukça sancılı geçmiştir. Yine Ankara Üniversitesi'nin araştırmasına göre, tarımda makineleşme sonrasında ankete dahil köyler arasında, traktör sebebiyle ihtilaflarda % 44 oranında bir artış yaşanmıştır. Muhtarların beyanına göre ankete dahil köylerde son bir yıl içinde 6.304 arazi ihtilafı meydana gelmiştir. Arazi ihtilaflarının en çok görüldüğü bölgeler Orta Anadolu ve Akdeniz bölgeleridir. Makineleşmenin, dolayısıyla toprak miktarında yaşanan artışın en az görüldüğü Karadeniz bölgesinde ise arazi ihtilafları en düşük düzeyde-

59 S.B.F., *Ziraî Makinalaşma*, s. 126.

TABLO 2
İşlenen Arazi, Çalıştırılan İş Hayvanı ve Traktör Sayıları ile Çift Başına Düşen İşlenmiş Arazi Miktarları

Yıllar	İşlenen saha (1.000 ha) Ekim	Nadas	Toplam	Çift hayvanları (çift sayısı)	Traktör sayısı	Traktörle işlenen arazi (1.000 ha)	Hayvanla işlenen arazi (1.000 ha)
1944	8.170	4.814	12.984	2.228.291	956	72	12.912
1945	8.044	4.620	12.664	2.287.030	1.156	87	12.577
1946	8.413	4.680	13.093	2.284.235	1.356	102	12.991
1947	8.902	4.673	13.575	2.393.868	1.556	117	13.458
1948	9.477	4.423	13.900	2.442.494	1.756	132	13.768
1949	8.990	4.274	13.264	2.510.780	9.170	688	12.576
1950	9.868	4.674	14.542	2.495.256	16.585	1.244	13.298
1951	10.600	4.672	15.272	2.506.148	24.000	1.800	13.472
1952	11.775	5.586	17.361	2.349.417	31.415	2.356	15.005
1953	13.021	5.791	18.812	2.389.868	35.600	2.670	16.142
1954	13.208	6.408	19.616	2.592.419	37.743	2.831	16.785
1955	14.205	6.793	20.998	2.563.878	40.282	3.021	17.977
1956	14.556	7.897	22.453	2.578.148	43.727	3.280	19.173
1957	14.392	7.769	22.161	2.591.316	44.144	3.310	18.851
1958	14.764	8.001	22.765	2.476.938	42.527	3.190	19.575
1959	15.020	7.920	22.940	2.596.460	41.896	3.142	19.798
1960	15.305	7.959	23.264	2.647.695	42.136	3.160	20.067

Kaynak: D.İ.E. *1944-1965 Tarım İstatistikleri Özeti*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, s. 5.

dir.[60] Bu durum, büyük oranda, köyler arasında sahibinin hangi köy olduğunun tam olarak belirlenemediği mera ve otlaklar üzerinde yaşanıyordu. Makineleşme ile ekilen toprak miktarını kendi lehine artırmak isteyen bir köy, diğer bir köyün kullandığı ya da daha önce ortak olarak kullanılan tarla veya meraları işgal etmek istiyordu. Eğer anlaşma sağlanamazsa köylüler arasında sonu ölümle biten kavgalar yaşanıyordu. Dönemin basını bu türden haberleri oldukça sık yapmıştı.[61] Bu arazi ihtilaflarının çözümü ise çoğu zaman patronaj ilişkileriyle oluyordu. İktidara yakın olan köy, özellikle diğer köy karşı partiyi destekliyorsa, arkasına siyasal iktidarı da alarak kendi lehi-

60 *A.g.e.*, s. 135.

61 Örneğin, "Köylüler arasında iki kanlı kavga", *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1951; "Bu haller ne zamana kadar devam edecek", *Karagöz*, 12 Ocak 1953; "İki Köy Halkı Arasında Savaş!", *Karagöz*, 12 Kasım 1954.

ne tarla kazanımına gitmek istiyordu. İktidar da çoğu zaman kendisini destekleyen köylülerin tarafında yer alacağı için, diğer tarafın köylüleri adaleti kendileri sağlamaya çalışıyor ve bu durumlarda köyler birbiriyle silahlı kavgalara girişiyorlardı.[62]

Yine de kendini özellikle "traktörleşme" olarak gösteren ve 1940'ların sonu ve 1950'lerin başında tarımda sermaye birikiminin sembolü[63] olarak tanımlanabilecek olan makineleşme olgusu kırsal yapının dönüşümünde çok önemli etkilere yol açmıştır. Dünya Bankası uzmanlarının, ülkenin mevcut toprak sistemi göz önüne alındığında 8.000 kadar traktörün yeterli olacağını söylemesine rağmen, kısa zamanda ihtiyaçtan fazla sayıda traktör ithal edilerek hem dış ticaret dengesine büyük bir yük bindirilmiş oldu,[64] hem de bu, ekonomik olarak rasyonel olmayan bir tüketim çılgınlığına yol açtı. Traktör satın almak köylerde kısa sürede bir prestij ve zenginlik göstergesi olarak algılanmaya başlıyor[65] ve rasyonel olmayan küçük işletmeler, işledikleri toprak yoluyla ödeyemeyecekleri kredi borçlanmalarına giriyordu. Bir çift sürme hayvanının işleyebileceği rasyonel büyüklük 5,5 hektar olarak hesaplandığında, bir traktörün işleyebileceği rasyonel büyüklük olarak 75 hektardan[66] küçük toprak sahiplerinin traktör sahibi olma çılgınlığına kapıl-

---

62 Köylüler arasında çıkan bu tür kavgaların edebiyatta nasıl yer aldığı, köy edebiyatının anlatılacağı Beşinci Bölüm'de görülebilir.

63 Morris Singer, *The Economic Advance of Turkey*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977, s. 199.

64 Morris Singer'a göre, kaba bir hesaplamayla 1950-1952 yılları arasında yalnızca traktör ithalatının getirdiği yük 111.225.000 dolar civarındadır. *A.g.e.*, s. 203-204.

65 Traktörlerin ekonomi dışı faktörlerle satın alınması ve kullanılması bu dönemde makineleşmeye yönelik yapılan eleştirilerin başında gelir. Bu konuya değinen çoğu kaynakta köylülerin prestijlerini kanıtlamak için giriştikleri traktör yarışları ve arazi tipine uygun olmayan ama gösterişli makinelerin tercih edilmesiyle makinelerin atıl durumda kalması konuları hicvedilecektir. Traktörlerin aslında çok da uygun olmayan bir biçimde ulaşım ve taşıma amaçlı kullanılmasına sıkça rastlanır. Kemal Karpat bunlara en uç örnek olarak, ailesiyle birlikte bir Batı Anadolu köyü olan Pamukova'dan Almanya'ya traktörle giden bir köylüden bahseder. Kemal H. Karpat, "Social Effects of Farm Mechanization in Turkish Village", *Social Research*, 27(1), Bahar 1960, s. 92.

66 Tekeli, "Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreçleri ", s. 310.

ması, bu çiftçilerin bir süre sonra borçları yüzünden hem yerel tefecilerle hem de bankalarla sorunlar yaşamasına yol açacaktı.

Traktörleşmenin en büyük etkisi, yukarıda da bahsedildiği gibi, üretim için gerekli ekilebilir toprak miktarında yarattığı artış üzerinde olmuştur. Ekilen toprak miktarındaki görülen büyük artış yalnızca traktörleşme yüzünden olmasa bile, makineleşme toprakların işlenebilmesi için gerekli teknik donanımı sağlaması açısından anlamlıdır. Daha önceki dönemlerde mevcut ekilebilir toprakların tamamı insan ve araç yokluğu sebebiyle ekilemezken, bu dönemde yeni toprakların açılabilmesi bu açığın tamamlanmasıyla mümkün hale gelecekti. En genel anlamıyla ekilebilir topraklardaki artış makineleşme ile birlikte, tarımsal yatırımların hızlanması, fiyatların desteklenmesi, ulaşımın iyileştirilmesi ve tarımsal kredilerde görülen artışın bir arada görülmesiyle olanaklı hale gelmiştir.[67] Fakat bu durum üretimde de artışın yaşanmasına yol açmıştır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli unsur, üretimde yaşanan artışın makineleşme nedeniyle değil, makineleşme ile artan ekilebilir toprak miktarı nedeniyle olmasıdır. Hatta yer yer, makineleşmenin sulama ve gübreleme ile desteklenmemesi dolayısıyla, toprak için zararlı etkileri de görülmüştür. Ekili arazilerdeki en büyük artışın görüldüğü hububat üretiminin dönem içerisindeki seyri gözlemlendiğinde bu gelişme daha açık bir biçimde anlaşılacaktır. 1945 yılında 2.189.318 ton olan buğday üretimi, süreç içerisinde çok büyük dalgalanmalar yaşamakla birlikte, 1953 yılında 8.000.000 tona ulaşmıştır. Fakat daha sonraki yıllarda, toprak miktarındaki artışa rağmen yine, yıllar içerisinde aşağıya doğru yaşanan dalgalanmalarla birlikte, 1960 yılında 8.450.000 ton olabilmiştir.[68] Özellikle tahıl üretiminde hava şartları, bu dönemde, üretimin miktarını belirlemekte çok önemli bir yere sahiptir. 1953 dönemine kadar üretim için uygun hava şartlarının gerçekleşmesi bu üretimin artışında, ekilen toprak miktarının artışıyla birlikte en önemli paya sahiptir. Hava koşullarının normal bir seviyede seyret-

67 Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, s. 151.

68 D.I.E., *Tarım Istatistikleri*, s. 6.

mesi halinde bu dönemde üretimde gerçekleşen artışın asıl sebeplerinin oransal olarak hangi gelişmelerden etkilendiğini hesaplayan bir çalışmada, dünya tahıl fiyatları ve pazarının elverişli durumunun % 12, mekanizasyonun % 10, ulaşımdaki gelişmelerin % 5, tohum iyileştirmelerinin % 2 ve gübre kullanımının da göz ardı edilebilir seviyelerde bir etkisinin olacağı hesaplanmıştır. 1948-1953 yılları arasında normal hava koşullarında tahıl üretiminde % 43 oranında bir artışın gerçekleşeceğini hesaplayan bu çalışma, üretimde yaşanan bu artışın 5/6'inin ekim alanlarındaki artıştan ve yalnızca 1/6'inin iyileştirme çalışmalarından kaynaklandığını vurguluyor.[69] Hava koşullarının da dahil edildiği bir başka çalışmada da üretimden kaynaklanan artışın % 36'sının ekim alanlarındaki artıştan, % 32'sinin hava koşullarından, % 10'unun makineleşmeden ve yine % 10'unun taşımacılıktan kaynaklandığından ve ıslah çalışmalarının yalnızca % 7 etkide bulunduğundan bahsediliyor.[70] Artan toprak miktarı üretimde bir artış sağlamakla birlikte, hektar başına düşen üretim miktarında, yani verimlilikte pek bir gelişme yaşanmamıştır. Örneğin hava koşullarına rağmen üretimde daha istikrarlı bir artışın görüldüğü pamuk üretiminde, toplam ürün miktarı 1950'de 118.377 tondan 1960'ta 195.000 tona çıkmış olsa bile bu dönem içinde hektar başına üretim 250-300 kilogram aralığında seyretmiş, ancak 1962-1963 yıllarından sonra verimlilik artırıcı önlemlerle birlikte 400 kilogram seviyesi aşılabilmiştir.[71]

Sulama ve gübreleme gibi tarımsal üretimi geliştirme tekniklerinin yaygınlaştırılmaması, makineleşmenin etkisini azalttığı gibi tarımsal üretimde ilerisi için geri dönülemez etkilerde bulunmuştur. Hayvanlarla çekilen eski tip ahşap sabanlar toprağın yalnızca 15 santimetre dibine doğru kazabilirken, traktörle birlikte kullanılan metal sabanlar toprağı altüst ettiği gibi 25 santimetre derine inebiliyordu. Fakat sulamanın ve hava şartlarının yetersiz olduğu dönemlerde altüst olan ve derin kazılan

69 Nicholls, "Investment in Agriculture", s. 62.

70 Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 137.

71 D.İ.E., *Tarım İstatistikleri*, s. 8.

toprağın üstte kalan verimli kısmı rüzgâr yoluyla erozyona uğruyor ve yeni yerleşen teknolojik gelişmenin etkisini yalnızca azaltmayıp verimde de düşüşlere yol açıyordu.[72]

Üretimde yaşanan bu göreli artış, elbette kısa vadede köylünün refah seviyesine de etkide bulunmuştur. Fakat reel tarım fiyatlarındaki artışa rağmen, sınai malları karşısında tarımsal malların fiyatlarında bu dönemde bir gerileme olduğunu söylemek mümkündür. Kore Savaşı sebebiyle dünya tarım fiyatlarında bir artış görülse bile, bu fiyat artışından yararlanan tek önemli ürünün pamuk olduğunu söyleyebiliriz.[73] 1938-1968 yılları arasında köylünün refah seviyesindeki gelişmeyi hesaplayan Nur Keyder, iç ticaret hadlerinde bu dönemde tarımın aleyhine bir gelişme gözlemlenebileceğini söyler. Bu dönemde tarımda yaratılan artık, tarım dışı sektörlere aktarılmıştır.[74] Fakat buna rağmen, yani tarım ticaret hadlerinde gözlenen gerilemenin, toplumun diğer kesimlerine göre köylünün ekonomik durumunu bozduğunu söylemek pek doğru olmaz. Artan üretim ve dünya fiyatlarındaki gelişme diğer dönemler ve toplumsal kesimler düşünüldüğünde, köylünün eline eskisine göre daha fazla para geçmesine yol açmış, bu durum köylüde göreli bir zenginlik hissinin yerleşmesine sebep olmuştur. Tarım fiyatlarında sınai mallara göre bir gerileme yaşansa bile eskiden eline hiç para geçmeyen köylülerin bu dönemde yaşanan gelişmelerle birlikte hızla parasal ilişkilerin içerisinde yer almaya başladığını söyleyebiliriz. Boratav'ın sözleriyle bu dönem, "geniş köylü kitlelerinin ... fiyat hareketleri nedeniyle bozulan bölüşüm ilişkilerini, üretim dinamizmi içinde fazlasıyla telafi edebildikleri bir dönem[dir]".[75]

Buradan itibaren, ilk baştaki sorumuza geri dönersek, Tekeli'nin çizmiş olduğu kırsal yapının farklılaşma biçimlerini de açıklayacak biçimde, neden göç için tek bir tipoloji yaratıla-

72 Singer, *The Economic Advance of Turkey*, s. 211.

73 Boratav, *İktisat Tarihi*, s. 104.

74 Nur Keyder, "Türkiye'de Tarımsal Reel Gelir ve Köylünün Refah Seviyesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, sayı 1, Güz 1970, s. 52.

75 Boratav, *İktisat Tarihi*, s. 106.

mayacağını, makineleşmenin bölgesel olarak ne türden farklı etkileri olduğunu göstererek yanıtlamaya çalışalım. Bu çalışmanın başında da belirtildiği gibi makineleşmenin bu dönemdeki etkisi için neredeyse tek bir ortak sonuçta birleşmeye dönük bir yönelim vardır. Bu etki ise, makineleşmenin tek başına göçe yol açtığı ve bu etkinin neredeyse mekanik bir belirlenim ilişkisi olduğu biçimindeydi. Bu araştırmanın okumaları sırasında görülmüştür ki, bu çıkarımı bu kadar kesin bir dille yapabilmek pek mümkün değildir. Cahit Tanyol'un, makineleşme sonrasında Gaziantep ve Urfa çevresinde yer alan Barak Ovası'ndaki köylerde görülen değişimleri incelediği 1950'li yıllarda yaptığı araştırmasında ortaya koyduğu sonuçlar, makineleşmenin etkisinin tek bir değişken ile açıklanamayacağını, hatta beklenenden farklı tepkilerin de gelişebileceğini gösterir. Bu araştırmaya göre, traktör girmediği halde nüfusun azaldığı köylerle, traktörün girmesine rağmen nüfusun arttığı köylerin var olduğu görülebilir.[76] Nüfusu artan köylere gelen insanların büyük kısmı traktörün köye gelmesiyle artan iş olanaklarından faydalanmak için diğer yoksul köylerden göç ederler. Aslında, traktör burada işsiz bırakacakken iş olanağı yarattığı için göç hareketine sebebiyet verir. Bunun yanında Tanyol, özellikle efendi-ağa köyü olarak adlandırdığı daha feodal ilişkilerin sürdürüldüğü topraklarda, traktörün girmesiyle birlikte belirli bir miktar göçün yaşandığını da ekler. Ama bu göçün, zaten topraksız olan köylülerin kentte, özellikle inşaat faaliyetinde görülen artışlarla birlikte, yeni iş sahalarının açılmasını değerlendirmeleriyle gerçekleştiğini iddia eder.[77]

Gerçekte, yukarıdaki örnekten de anlaşılabileceği gibi, makineleşmenin etkisi oldukça farklı sonuçlar doğuracak biçimde olmuştur. Makineleşme işsiz bıraktığı kesimlerin yanı sıra yeni iş olanakları da yaratmış ve böylelikle, aslında işsiz kalan birçok ortakçı ve yarıcı, hemen şehre göç etmek yerine bu yeni yaratılan iş olanaklarından faydalanmak yolunu tercih etmiştir.

---

76 Cahit Tanyol, "Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İçtimaî Değişmelerin Kontrolü", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 13-14, 1958-1959, s. 200.

77 A.g.m., s. 215.

Bunun yanında daha farklı uygulamaların da görüldüğünü söyleyebiliriz. Özellikle feodal ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı ve köylülerin üretim araçlarından en fazla mahrum kaldığı bölgelerde ÇTK ve mekanizasyonun birbirini tamamlamasıyla, traktörleşmenin işsiz bıraktığı yarıcı ve ortakçıların kendilerine yeni topraklar açarak, topraksızlıktan küçük toprak sahibi köylülüğe geçiş yaptığı görülebilir. Bu dönem içerisinde bu bölgelerde yapılmış röportajlarda yarıcıların toprak sahibi olma süreçleri dile getirilir. Aşağıda birkaç örneğini sunacağımız bu toprak sahibi olma süreci, bunun yanında bir başka özelliği daha ortaya çıkarır; bu da yarıcı ve ortakçıların bu dönemde toprak sahibi olmasına rağmen, toprağı işlemeye yarayan makine ve hayvan gücünden yoksun olmalarıdır. Örneğin Yaşar Kemal bu durumu şöyle anlatır:

> Tektek dağlarına 1948'den bu yana üç yüzden fazla köy kurulmuştur. Bundan önce Tektek dağları bomboştur. Çobanlardan başka insan ayağı değmemiştir Tektek dağlarına. Vakta ki traktör gelir memlekete, traktör gelir, ziraat makineleşir. Yıl yıl yarıcılar topraklarından atılırlar. Gidecekleri yerleri yok. Başlarını alırlar giderler Tektek dağlarına. Tektek dağlarının suyu yoktur ama, Tektek toprakları verimlidir. Ve üç yüz tane köy kurulur. Hükümet de toprakların tapularını köylülere verir. Ama her köylüye seksen, çok çok yüz dönümlük tarla verir. Buraların toprağı bire ondan fazla taş çatlasa veremez. Buna göre bir aile için seksen dönüm azdır. Yaraya merhem olmaz. Her neyse, topraksızlıktan çok daha iyi. Başlarını sokacak bir evleri, saban atacak bir toprakları var.[78]

Yılmaz Gümüşbaş da, köylülerin toprak sahibi olmasını anlatarak, daha sonra tekrar ellerinden kaybetmeleri sürecine vurgu yapar:

> Viranşehir yakınındaki Cırcıp adıyla tanınan sırtların arasında Cırcıp düzü uzanır. Genişliği 150.000 dönümden fazla olan bu düzün sahipleri, bugün devleti bile söküp atmak üzere bu-

78 Yaşar Kemal, *Bu Diyar Baştan Başa*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 478-479.

radan. Toprak devletin, sahipleri kişiler. Adı icara işliyorlar. 1955'de dağ köylerinde yaşayan binlerce topraksız uzun süren direnmeleri sonunda, buradan kendilerini besleyecek kadar toprak almışlar. Fakat sadece toprak. Ondan sonra ne arayan olmuş, ne soran. Köylülerle çevrenin ve illa da kentlerin büyük ağaları birbirlerine girmişler. Direnme yıllarca sürmüş. Kredi ve tarım aracı alamadıkları için köylüler gün gelmiş tohumluklarını bile bulamaz olmuşlar. Ve bütün bunların sonucu da ağalara borçlanmışlar. Borçlar gittikçe büyümüş ve bir gün gelmiş ki ağalar "ya para, ya toprak" demişler. Köylüde ne para gezer. Vermiş toprağını çekilmiş dağına yine.[79]

Aslında bu durum Tarım/Toprak Reformu tartışmalarında da oldukça sık dile getirilen bir gerçeğe karşılık gelir. Toprağı işlemek için gerekli çekim gücünden yoksun olan ve kısa vadede bunu elde edebilecek birikime sahip olamamış köylüye dağıtılan toprak çeşitli mekanizmalar yardımıyla ya el değiştirir ya da kiralama yoluyla topraksızlaşma süreci başlar. ÇTK tartışmalarında bu duruma vurgu yapan Keyder ve Pamuk, toprak reformunun bir "öküz reformu" ile desteklenmedikçe toprak dağıtılan köylülerin kısa sürede yeniden ortakçılığa geri döneceklerini söylerler.[80] 1950'lerde bu süreç, kredi ve makineleşme olanaklarından eşit oranlarda faydalanma imkânlarının yaratılmaması nedeniyle, yüksek düzeyde makineleşmeye rağmen gerçekleşmiştir.

Makineleşme ve göç ilişkisini bu dönemde analiz etmemize yarayacak bir diğer faktör de göç eden kesimlerin belirlenmesidir. Günümüzde yapılan çoğu göç analizinde bu faktör çoğunlukla göz ardı edilir. Bu durum kırdan kente göçün algısını şekillendirmede önemli bir yere sahiptir. Göç anlatıları, yukarıdaki gazete röportajlarında da görülebildiği gibi genelde yarıcı ve ortakçıları konu alarak göçü etkileyen bir dizi diğer faktörü görmemizi engeller. Gerçekte, bütün bu anlatıların tersine, bu dönemde gerçekleşen kırdan kente göç yarıcı ve ortakçılı-

79 Yılmaz Gümüşbaş, *Toprak Ağrısı (Röportaj)*, ÇGD Yayınları, Ankara, 2001, s. 92.

80 Keyder ve Pamuk, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", s. 60-61.

ğın yoğun olarak yaşandığı Güneydoğu Anadolu ve Çukurova topraklarından değil, bu tür ilişkilerin çok az görüldüğü bölgelerden gerçekleşir. Yukarıdaki örneklerde de bahsedildiği gibi aslında makineleşme ve toprak miktarındaki artışın en yoğun görüldüğü Çukurova gibi bölgeler, bu özelliklerinden dolayı diğer çevre illerde işsiz kalmış olan tarım işçilerini de bölgeye çekmiş, bu anlamda göç vermek yerine göç almıştır. Ama yine de makineleşmenin bu bölgeler için hiçbir etkisinin olmadığından bahsedemeyiz. 1950'lerin ikinci yarısı ve özellikle 1960'ların başından itibaren ithal ikameci sanayileşmeyle makineleşmenin bazı eksikliklerinin giderilmesi ve sürecin hızlanmasıyla yarıcı ve ortakçılar üzerindeki etkileri daha fazla olacaktı. Bu dönem içerisinde makineleşmenin ve ekilen toprak miktarındaki artışın yarattığı yeni iş sahaları ve ÇTK ile küçük toprak sahibi olabilme fırsatının ortaya çıkması 1950'lerdeki ortakçı ve yarıcılar için kente göç etmelerini geciktiren mekanizmaların kırsal yapının içerisinde oluşmasını sağlayacaktı.[81] Dönemin sonları ve 1960'larda bu imkânların ortadan kalkması aynı zamanda geciktirici mekanizmaların da yok olması demek olacağından göç eden kesimlerin büyük bir kısmını bu sefer ortakçı ve yarıcılar oluşturacaktı. Fakat bu dönemin ve kırdan kente göç sürecinin başlangıcında kente göç edenlerin büyük çoğunluğunu bir kısım Doğu Anadolu'dan gelebilen topraksızlarla birlikte özellikle Karadeniz Bölgesi'nden gelen küçük toprak sahibi köylülerin oluşturduğunu söylemek doğru olacaktır.[82]

---

81 Birçok kaynakta bu yeni açılan iş sahalarının önemine vurgu yapılır. Bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 630; Karpat, "Social Effects of Farm Mechanization in Turkish Village", s. 92-93; Tekeli, "Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler", s. 318.

82 1950-1960 yılları arasındaki dönemin iç göçleri hakkında detaylı bir çalışma yapan Erol Tümertekin göç eden kesimlerin geldikleri yerler ve yöneldikleri bölgeler açısından şu sınıflandırmayı yapıyor: "Gerçekten, iç göçler, esas itibarı ile, memleketin Doğu yarımından, özellikle, Orta Karadeniz'i de içine alan Kuzeydoğu'dan Batı'ya, fakat genellikle Kuzeybatı'da İstanbul'a, Ege'de İzmir ve civarına yönelmiş bulunmaktadır." Erol Tümertekin, *Türkiye'de İç Göçler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 34. Sami Öngör ise en çok hangi illerin göçe katıldığını şu şekilde sıralıyor: Rize, Gümüşhane, Erzincan, Trabzon, Elazığ, Giresun, Bitlis, Çankırı, Artvin, Isparta, Kastamonu, Kırşehir, Kayseri, Siirt, Yozgat ve Sivas. Oransal olarak belirlenmiş olan

Aslında tek başına bu verinin değerlendirilmesi bile göçün sebebi olarak gösterilen makineleşmenin, en azından çoğu zaman zikredildiği mekanik biçimiyle, kolaylıkla yanlışlanabileceğini gösterir. Coğrafi olarak dik ve arazilerin dağılışı itibarıyla da dağınık bir karakter gösteren Karadeniz bölgesi, aynı zamanda tarımda makineleşmenin başlamasından sonra en az makineleşebilmiş bölgedir.[83] Makinenin en az girdiği ama göçün en yoğun yaşandığı bölge olarak Karadeniz bölgesi, bu türden bir mekanik ilişkiselliğin kurulamayacağının en açık kanıtıdır.

Sonraki dönemlerde de devam edecek olan Karadeniz göçünün bu dönem için göçün niteliğini ortaya koyan ayrı bir önemi vardır. Göçün makineleşme ile olan ilişkisinde kilit yere sahip olmasının yanında, Karadeniz göçünün niteliğini incelediğimizde göçün sebepleri üzerine de yorumda bulunabiliyoruz. Karadeniz göçü, geçmişten gelen bir özelliğinin olmasının yanında, kırdan kente yaşanan göçün, nüfus artışı, küçük toprak sahipliği ve artan toprak fiyatları ile olan ilişkisini de en somut olarak gözlemleyebileceğimiz verilerini sağlar.

Karadeniz ve özellikle de Doğu Karadeniz'deki illerden başta İstanbul olmak üzere büyük ve gelişmiş kentlere olan göçün tarihsel bir temeli de bulunur. İstanbul'da yaşayan Karadenizlilerin tüm İstanbul nüfusuna oranı 1950'de bile % 12,5 civarındadır.[84] Bu veri bize bu kırdan kente gerçekleşen göçlerin varış yeri itibarıyla tarihsel bağlarının belirleyici olduğunu gösterir. "Gurbetçilik", Karadeniz bölgesindeki köylü erkekler için

---

bu sıralamada mutlak olarak en çok göç veren il ise Trabzon olarak belirlenmiştir. Öngör'ün hesaplamalarına göre araştırmanın yapıldığı 1950'lerin sonu itibarıyla Trabzon dışında yaşayan Trabzonluların sayısı 83 bindir. Sami Öngör, "Türkiye'de Dahili Muhaceret Hakkında", *Türk Coğrafya Dergisi*, XIV-XV(18-19), 1958-1959, s. 103, 105.

83 Gümüşhane'nin Kırıntı köyünden İstanbul'a göç etmiş gecekondululular üzerine yaptığı çalışmasında Peter Suzuki, köyün makineleşme durumu hakkında şunları söyler: "... bu köylerde çelik bıçaklı sadece birkaç saban ve ilçeye ait köylülerin kullanımı için küçük bir traktör mevcut olsa da, her bir köylünün bölünmüş toprakları nedeniyle bu araçlardan çok az yararlanılmıştır." Peter Suzuki, "Peasants without Plows: Some Anatolians in Istanbul", *Rural Sociology*, 31(4), Aralık 1966, s. 429.

84 Oya Baydar, "1950 Sonrası Göç", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 407.

çok eski dönemlerden beri hem toprak sisteminin hem de nüfus artışının zorlamasıyla yerleşik hale gelmiş bir pratiktir. Kemal Karpat'ın sözleriyle, "Cumhuriyet döneminde işsizlikten çok bunalmış olan Karadeniz bölgesi insanları, Türkiye'nin doğuşundaki demiryollarını inşa eden işgücünün büyük bir kısmını sağladılar. Birçoğu sonunda İstanbul'a ulaştı ve orada kuşaklar boyu meslek sahibi oldu".[85] Kömür madenlerinin bu bölgede yoğun olarak yer alması ve bölge insanının bu madenlerde çoğu zaman zorunlu çalışmaya yönlendirilmesi bu bölgede gurbetçiliğin ve köy dışında çalışmanın da yerleşikleşmesine yol açmış ve ilerleyen dönemlerde artan ulaşım imkânlarının da etkisiyle gönüllü olarak çalışmak üzere kentlere yönelmesini de kolaylaştırmıştır. Uzun süreler İstanbul'a yönelen Karadeniz göçü, ulaşım imkânlarının artmasıyla birlikte Ankara'ya da ulaşmış[86] ve böylelikle Türkiye'nin en büyük şehirlerinde yoğun bir Karadeniz nüfusunun yerleşik hale gelmesi sonucunu vermiştir.

Bütün bu tarihsel ilişkilerin göçü kolaylaştırmasının yanında, Karadeniz göçü için en temel harekete geçirici sebep mevcut toprak sahipliği çerçevesinde gerçekleştirilen üretimin artan nüfus baskısı karşısında temel gereksinmeleri bile karşılamaya imkân bırakmamasıdır. Yapılan hesaplamalara göre Karadeniz bölgesindeki tarımsal gelirin Türkiye ortalamasının % 58 altında[87] olduğu düşünüldüğünde bu yetersizlik daha net olarak anlaşılacaktır. Toprağın coğrafi sınırlamalarla diğer bölgelerde görüldüğü gibi genişlemeye de imkân vermemesi bu dönemdeki göçün en büyük bileşeninin oluşmasına fırsat verir. Bunun yanında bu dönemde Karadeniz'de göçü yavaşlatan bazı unsurların da gelişmekte olduğundan bahsetmek gerekir. Dönem içerisinde artan tarımsal rekabette dezavantajlı konumda bulunan Karadeniz bölgesinin bazı bölgelerinde göç etmeyi en-

85 Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, s. 102.

86 Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Kitap 3, Dünya Savaşından 1971'e*, Belge Yayınları, İstanbul, 1989, s. 338.

87 Gülten Kazgan, "Şehirlere Akın ve İktisadî Değişme", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19(1-4), Ekim 1957-Temmuz 1958, s. 388.

gelleyecek ürün farklılaşmasına gidildiği görülür. Özellikle Rize'de çayın bu dönemde yaygın bir biçimde ticari bir ürün olarak yerleşmesi, bu bölgede göçü bir miktar olsun yavaşlatmıştır. Aynı zamanda Ereğli, Zonguldak ve Samsun gibi sanayi ve liman şehirleri de İstanbul veya Ankara'ya doğru yönelmeyip en azından bölgede sınırlı bir göçe yol açmıştır.[88] Ürün farklılaşmasına gitmek diğer bölgelerde de sıkça rastlanan bir uygulamadır.[89] Eski ve artık pazar açısından getirisi düşük ürünlerden daha kârlı sanayi ürünlerine geçiş küçük toprak sahibi köylülerde göçü sınırlandıran bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Karadeniz'de daha yoğun olmakla birlikte diğer bölgelerde de göçün en önemli sebeplerinden biri tarım ile geçinen ailelerde görülen artan nüfus baskısı olacaktır. 20. yüzyıla büyük savaşlar ve yıkımlarla giren Anadolu insanı, yeni Cumhuriyet'in kurulmasından sonra bir istikrar dönemine girmiş ve savaşlarla neredeyse tükenme noktasına gelen beşeri kaynakların yeniden yaratılması süreci başlamıştır. Yeni devletin temel hedeflerinden birisi de üretim için gerekli olan nüfusu artırmak olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye'nin katılmamış olması da bu politikanın etkilerini artırmıştır. 1930'lardan itibaren halk sağlığı yönünde gösterilen gayretler, 1950'lere doğru keşfedilen yeni antibiyotikler, DDT(dikloro difenil trikloroetan) ve penisilinlerin savaş sonrasında yaygınlaştırılması, frengi ve sıtma gibi salgın hastalıkların azaltılmasına yönelik çabalar ve artan üretimin getirdiği beslenme ile birlikte çocuk ölümlerindeki azalmalar nüfusun hızlı bir biçimde artmasına yol açmıştır.[90] Tablo 3'te de görülebileceği gibi 1927 yılından 1950 yılına kadar yaşanan 7 milyon-

88 Tümertekin, *Türkiye'de İç Göçler*, s. 27.

89 Güneydoğu Anadolu için bkz. Tanyol, "Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İçtimaî Değişmelerin Kontrolü", s. 198.

90 Hürriyet Konyar, "Çok Partili Hayata Geçiş ve Yeni Siyasi Yapılanmanın Toplumsal Hareketlilikte Meydana Getirdiği Değişim", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi-Toplum ve Göç 20-21-22 Kasım 1996 Mersin*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997, s. 684; Rebii Barkın, Osman Okyar ve Doğan Avcıoğlu, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası*, C.H.P. Araştırma Bürosu, Ankara, 1959, s. 8; Mete Tunçay vd., "Cumhuriyet İstanbul'u", *İstanbul'un Dört Çağı: İstanbul Panelleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 79.

TABLO 3
Toplam Nüfus / Şehir ve Köy Nüfusu

Sayım yılları	Toplam	Şehir nüfusu	Köy nüfusu	Şehir ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı	
				Şehir	Köy
1927	13.648.270	3.305.879	10.342.391	24,22	75,78
1935	16.158.018	3.802.642	12.355.376	23,53	76,47
1940	17.820.950	4.346.249	13.474.701	24,39	75,61
1945	18.790.174	4.687.102	14.103.072	24,94	75,06
1950	20.947.188	5.244.337	15.702.851	25,04	74,96
1955	24.064.763	6.927.343	17.137.420	28,79	71,21
1960	27.754.820	8.859.731	18.895.089	31,92	68,08

Kaynak: TÜİK. *Demografi İstatistikleri*, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=202.

luk nüfus artışının 5,5 milyonu köylerde gerçekleşmiş ve kent nüfusundaki artışa rağmen toplam köy nüfusu oranında neredeyse hiç değişme yaşanmamıştır. Bu durum, özellikle toprağın kıt ve verimsiz olduğu bölgelerde geçinme düzeylerinde büyük bir düşüşün yaşanmasına ve köylülerin ihtiyaçlarını karşılamak için tarım ve köy dışında yeni yolları bulmaları yönünde bir baskı doğurmuştur. 1950'li yıllara gelindiğinde Cumhuriyet döneminin bütün bu çabaları ana-baba kütlesinde, yani toplam hane sayısında da bir artışa yol açmıştır. Toplam hane sayısının artışı ise, özellikle küçük toprak sahiplerinin mülklerinin miras yoluyla daha da bölünüp küçülmesi sonucunu doğurmuş ve böylelikle geçinmesi zaten güç olan bu bölgelerde göçe yönelten bir faktör haline gelmiştir.[91]

Böylelikle, Tablo 1'de gösterilen ve Tekeli'nin dönüşüm çizelgesinde de yer alan küçük köylülüğün göç ile doğrudan bir ilişki içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Küçük köylülük, aslında, makineleşme ile göç ilişkisinde en çok dile getirilen topraksız köylülerden daha çok, kırdan kente gerçekleşen göçün öznesi olarak tanımlanmalıdır. İncelenen dönemde, ÇTK'nın

91 Ana-baba kütlesindeki artış ve göç ilişkisi hakkında bir çalışma için bkz. Besim Darkot, "Türkiye'nin Nüfus Hareketleri Üzerinde Yeni Gözlemler", *Türk Coğrafya Dergisi*, XVII(21), 1961.

sağladığı hukuksal imkân, Marshall Planı'nın sağladığı teknik altyapı ve nüfus baskısı ile birlikte gelişen küçük köylülüğün, sayısı hızla çoğalan hâkim bir tarımsal mülkiyet biçimi haline geldiği söylenebilir. Fakat, bu ilişki biçiminde göz ardı edilmemesi gereken önemli bir boyut, küçük toprak sahibi köylülerin göç ederken geride bıraktıkları arazilerin durumudur.

TABLO 4
Ortalama Tarımsal İşletme Büyüklüğü ve İşletme Biçimleri Oranları

Yıllar	*Ortalama işletme büyüklüğü (dönüm)*	*Mülk arazisi oranı (%)*	*Kira ile tutulan arazi oranı (%)*	*Ortakçılıkla tutulan arazi oranı (%)*
1948	847	87	6	7
1949	875	85	7	8
1950	944	82	9	9
1951	1.011	77	12	11
1952	1.113	74	14	12

Kaynak: Yahya Kanbolat, *Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği*, A.Ü., SBF Maliye Enstitüsü, Ankara, 1963, s. 40.

Tablo 4'te verilen bazı sınırlı rakamlar, tarımsal yapıların dönüşümünde önemli bir gelişmenin var olduğunu gösteriyor. Yukarıdaki tabloya göre ortalama işletme büyüklüğü çok hızlı ve büyük oranlarda artmamakla birlikte tarımsal işletmelerin yapısında arazi sahipliği oranında bir düşüş eğilimi yaşandığı gözlemleniyor. Buna karşılık işletmelerde bir biçimde kiralanan (kira ve ortakçılık) toprak miktarında artış izleniyor. Bu durum Türkiye'deki tarımsal yapıların küçük mülkiyet temelinde gelişmesiyle birlikte işletmelerin mülkiyetlerini elde ederek değil fakat kiralama yoluyla fiilî olarak orta ve büyük işletmeler haline dönüşmesi sonucunu veriyor. Örneğin, bu dönüşümün nasıl devam ettiğini anlayabilmek için ileriki dönemlerden bir rakam vermek gerekirse, 1970 yılında 500 dekardan büyük işletmelerin % 18,8'i işletmelerinin yarısından fazlasını kiralar.[92] Yine aynı tarihlerdeki bir başka ra-

92 Tekeli, "Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreçleri", s. 319.

kamsal veri, istatistikler üzerinde toprak sahiplerinin % 42'sinin toprak miktarının 2,5 hektardan az olmasına karşılık, İç Anadolu'da buğday üreten işletmelerin yalnızca % 9 kadarının bu büyüklükte olduğunu gösterir.[93] Bu durum 1950'lerde tarımsal yapının dönüşmesiyle ortaya çıkan bir gelişmenin sonucudur aslında. Tarihsel ve demografik sebeplerle giderek küçülen tarımsal mülkiyet büyüklükleri ve ÇTK'nın sağladığı avantajlarla küçük toprak sahipliğinin artması, görünürde küçük köylü mülkiyetinin hâkimiyetini kurmasını sağlarken, mülkiyet açısından değil fakat ekonomik denetim veya işletme büyüklükleri açısından orta ve büyük toprak işletmeciliğinin gelişmesine yol açacaktı. Tarımsal üretimin pazarla daha doğrudan bir ilişkiye girmesi, bu üretimin yapılması için gerekli araçlara (tarımsal kredilere erişim ve makineleşme) sahip kesimlerin mülkiyetlerini büyütmek yoluyla değil, topraklarını işlemek yoluyla, yeterli düzeyde gelir elde edemeyecek kesimlerin ise topraklarını kiralamak yoluyla işletme büyüklüklerini artırmasına yol açmıştır.[94] Tarımsal fiyatların artışıyla birlikte artan toprak fiyatları küçük toprak sahiplerinin yetersiz ürün almak yerine topraklarını kiralamasını da daha cazip hale getirmiştir. Zaten yetersiz düzeyde üretim yüzünden geçim sıkıntısı içerisinde olan bu kesimler büyük oranda göç ederken, geride bıraktıkları arazilerini satmak yerine kiralamış ve böylelikle göç için gerekli olan ilk sermayeyi de elde etmiştir. Ortakçı ve yarıcıların bu dönemde göçe küçük köylülerden daha az düzeyde katılmış olmalarının sebebini de burada bulmak mümkündür. Topraksız köylülerin göç edebilmek için gerekli olan ilk sermayeye bile erişim imkânları bulunmadığından, en azından göç için gerekli yol ve sonrasında şehirde yerleşim için gerekli birikimi elde etmeleri de mümkün değildir. Bu yüzden, bu dönemdeki göçlerde mülksüz kesimlerden daha çok geçinmelerine imkân vermeyecek düzeyde kü-

93 Margulies ve Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim", s. 307.

94 Deniz Kandiyoti, 1950'li yıllarda tarının makineleşmesi sürecinde Sakarya'daki gelişmeleri analiz ettiği çalışmasında da benzer bir yorumda bulunur. Bkz. Deniz Kandiyoti, "Some Social-Psychological Dimensions of Social Change in a Turkish Village", *The British Journal of Sociology*, 25(1), 1974, s. 49.

çük mülk sahibi köylülerin göçe katıldıklarını ve bu durumun ülkede küçük toprak sahipliğinin sürekliliğini de pekiştirdiğini söyleyebiliriz. Makineleşme bu dönemde yarıcı ve ortakçıların işsiz kalmasına yol açmakla birlikte, bu değerlendirmeler dikkate alındığında, doğrudan göç etmeleri sonucunu vermez. Göç edebilecek birikimi sağlamak için topraksız köylüler işsiz kaldıkları zaman iş bulabilecekleri ama tarımsal üretim dışına çıkmayacakları biçimleri tercih etmek durumunda kalmışlar ve makineleşme yolu ile özellikle ekili toprak miktarının artışının büyük boyutlara ulaştığı –bu yüzden de emek gücüne hâlâ gereksinim duyulan– Çukurova gibi bölgelere tarım işçisi olarak gitmeye zorlanmışlardır. 1950'lerin ilk döneminde yaşanan hızlı makineleşmenin etkilerinin görülmeye başladığı 1950'lerin ikinci yarısında Adana ve çevresine daha yoğun bir göçün yaşanmış olması da bunu kanıtlar.[95]

Göçün gerçekleşebilmesi için bir miktar sermaye birikimi ihtiyacının yanında bir diğer önemli faktör de ulaşım sisteminin gelişmesidir. Bu dönemde özellikle karayollarında görülen gelişmeler göçün önemli bir sebebi olarak gösterilir. Göç etmek için her türlü gerekçeye sahip olunmasına karşın, eğer ulaşım göç etmeye elvermeyecek ölçüde zorlu ise, göç kararı daha geç alınabilir ve böylelikle göçe katılım ulaşımın gelişmiş düzeyiyle de orantılı bir seyir izler.

Türkiye ve dünyadaki göç literatürü özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde yolların inşa faaliyetinin hızlanmasının kırdan kente göçü kolaylaştıran ve hızlandıran bir etken olduğunu vurgular.[96] Göç için genellikle kullanılan iki temel etkenin, yani çekici ve itici güçlerin, aslında üçüncü bir güç ile tamamlandığı yönündeki açıklamalar Türkiye'de bu dönemde oluşan göçün niteliğini belirlemek açışından önemlidir. Bu üçüncü güç, itici ve çekici güçlerin etkisinin harekete geçmesini sağlayan taşıma olanaklarındaki gelişme veya bir diğer adıyla "ile-

95 1955-1960 yılları arasında önde gelen bütün göç alan kentlerde önceki yıllara göre göç hızında bir azalma yaşanırken, Adana'da tersi bir durum vardır ve Adana'ya göç miktarı bir önceki dönemin iki katına çıkmıştır. Tümertekin, *Türkiye'de İç Göçler*, s. 41.

96 Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, s. 54.

TABLO 5
Şehirlerarası Mesafelerde Görülen Değişmeler
(saat)

Şehirler	*50 yıl önce araba veya at ile*	*1957 yılında motorlu araçlarla*	*1949 yılında otobüsle*	*1951 yılında otobüsle*
Ankara-İstanbul	79	7.30	18	14
Ankara-Kayseri	69	5.00	11	9
Ankara-Samsun	96	7.00	20	16
İzmir-Balıkesir	37	3.45	–	–
Adana-Konya	80	6.00	–	–
Erzurum-Trabzon	57	7.45	–	–

Kaynak: Cavit Orhan Tütengil, "Türkiye'de İçtimaî Değişmeler ve Yol", *1960-1961 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962, s. 26-27.

tici" güçtür.[97] İletici güçlerin gelişmemiş olması diğer iki faktörün etkisini de azaltır ve göçün hızını doğrudan etkiler. Ulaşım olanakları ne kadar gelişmişse göçün gerçekleşme hızı da o kadar artar.

Erken Cumhuriyet döneminde hem ulaşımdaki güçlükler hem de maddi olanaksızlıklar köylülerin merkezle olan bağlantısını sınırlandırmıştır. Bu dönemde köylünün kente veya idarenin merkezine ulaşması değil, devletin köye ulaşması gerekiyordu.[98] 1950'lerden önce özellikle Karadeniz bölgesindeki göçlerin gelenekselliğini de oluşturan deniz yolları göç için kullanılıyor, Karadeniz sahilinde limanlardan kalkan vapurların ambar tabir edilen en ucuz bölümüne binen halk, Trabzon ve Giresun üzerinden İstanbul'a gelebiliyordu. Bunun yanında Cumhuriyet döneminde yapılan demiryolları güzergâhları da göçün yönünü belirleyen temel aracılardan biri olarak düşünülmelidir.[99]

Marshall Planı'nın bir uzantısı olarak tarımsal üretimin artırılmasıyla birlikte bu üretimin pazara en hızlı ve düşük mali-

97 Ruşen Keleş, *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 37; Yakut Sencer, *Türkiye'de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 66-67.

98 Konyar, "Çok Partili Hayata Geçiş ve Yeni Siyasi Yapılanmanın Toplumsal Hareketlilikte Meydana Getirdiği Değişim", s. 681.

99 Tunçay vd., "Cumhuriyet İstanbul'u", s. 76.

yetli bir biçimde ulaştırılması için en çabuk tamamlanabilecek proje olarak karayollarının geliştirilmesi düşünülmüştür. 1948 yılında Hilts Raporu olarak bilinen "Türkiye'nin Yol Durumu" isimli çalışma, Amerikan Yol Heyeti tarafından hazırlanarak Türkiye'nin bu yeni ekonomik yapı içerisinde yapacağı altyapı değişikliklerinden en önemlisi üzerindeki önerilerini sıralamıştır.[100] Hemen ardından karayollarının geliştirilmesine yönelik hukuki altyapı da oluşturularak 11 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen "Karayolları Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" ile bu raporun işleme konulduğunu söyleyebiliriz.[101] Kısa süre içinde karayolları yapımı büyük bir hızla başlar. Devlet ve İl yollarının uzunluğundaki artış 1947 yılı 100 olarak kabul edildiğinde 1957 yılında 228 oranına varacaktır. 1946 yılında 532 kilometre olan asfalt kaplama yol miktarı 1957 yılında 4.376 kilometreye kadar uzayacaktı.[102] Bu gelişmeyle birlikte, Tablo 5'te verilen örneklerde de görülebileceği gibi, şehirlerarası mesafeler büyük bir hızla azalmış ve artan taşıt miktarıyla birlikte bu şehirler arasında yolcu ve yük taşımacılığı oranı artmıştır. 1948-1958 yılları arasında belli bir noktadan geçen ortalama taşıt sayısı 26'dan 120'ye yükselmiştir.[103] Bir diğer gelişme ise taşıma ve ulaşım maliyetlerinde görülen düşüşe ilişkindir. Karayolları projesinin uygulanmaya başladığı ilk yıllarda, ekonomik gelişmenin de uygun seyretmesi sebebiyle yük ve yolcu taşıma maliyetleri düşecek, örneğin 1948 yılında ton/km başına taşımacılık maliyeti 25 kuruş iken, 1953 yılında 14,5 kuruşa düşecek, yolcu/km ücreti ise 2 kuruştan 1,7 kuruşa düşecekti. Fakat daha sonra ekonominin seyrinin pek iyi gitmemesi, baş gösteren krizler ve hızla yükselen enflasyonla bu fiyatlar oldukça yükselecek, 1958 yılında taşımacılık 47 kuruşa, yolcu ücreti ise 5,2 kuruşa çıkacaktı.[104]

100 H. E. Hilts, *The Highway Situation in Turkey: A Report of the United States Public Roads Mission to Turkey to the Minister of Public Works of Turkey*, Ankara, 1948.

101 Cavit Orhan Tütengil, *İçtimaî ve İktisadî Bakımdan Türkiyenin Karayolları*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1961, s. 20-21.

102 *A.g.e.*, s. 22-23.

103 *A.g.e.*, s. 163.

104 *A.g.e.*, s. 77.

Karayollarının gelişmesi maliyetler üzerinde etkili olduğu kadar köylülerin kültürel ve sosyolojik yaşantıları üzerinde de doğrudan etkilere yol açmıştır. Öncelikle, köylerin kentlerle olan bağlantısı artmış ve artık köyler kentlere her anlamda hiç de o kadar uzak kalmamaya başlamıştır. Gazeteler artık yolların iyileştirilmesinin sağladığı hız ile köylere daha çabuk ulaşmış ve köylülerin bilinçlerinde dönüşüme sebep olmuştur. *Hürriyet* gazetesinin bu dönemde başlattığı dağıtım servisi ile birlikte köylere gazeteler her zamankinden daha hızlı ve çok girmeye başlamış, örneğin Edirne'ye 1955 yılında özel bir kamyonetle gazete gönderilmesi Trakya'daki satışları 2.500'den 6.500'e çıkarmıştır.[105] Mekânsal olarak kentlerin yakınlaşması, kentlerdeki tüketim alışkanlıklarının köylere de yayılmasını ve radyo, gazete reklamlarının da etkisiyle köylerde artık kentlerden getirilebilen konserve ürünlerin satıldığı bakkalların yaygınlaşmasını sağlamıştır.[106] Mekânsal yakınlaşma beraberinde zaman algısında da yakınlaşmayı ve köylerin ülkesel zaman algısıyla bütünleşmesini doğurmuştur. Artık belirli bir tarifeye göre kentlere gidip gelen taşıtlar, alaturka saat yerine ulusal saat sisteminin benimsenmesini kolaylaştırmıştır.[107]

Bu aşamada yol ve göç ilişkisinin özellikle göç kararının alınmasında belirleyici bir önemi olduğundan bahsedebiliriz. Ulaşım imkânlarının artması, köylerin kentlerle yakınlaşması ve artık kentlerin korkulan, bilinmez bir yer olmaktan çıkması, kentlerin bilincine varılmasıyla köylüler için kentin çekici bir mekân haline dönüşmesi, göç için gerekli maliyetin karayollarındaki gelişmeyle birlikte düşmesi kırdan kente göçün belirleyenlerindendir. Bununla birlikte, ulaşımın gelişmemiş olduğu bölgelerde göçün daha sınırlı olduğunu da eklemek mümkündür. Özellikle Güneydoğu Anadolu gibi gelişmemiş bölgelerde topraksız köylüler kırdan kente göçün bu ilk aşamasında çok fazla yer alamamışlardır. Bunun sebepleri ise, göç et-

105 Cavit Orhan Tütengil, "Türkiye'de İçtimaî Değişmeler ve Yol", *1960-1961 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962, s. 28-29.

106 Karpat, "Social Effects of Farm Mechanization in Turkish Village", s. 90.

107 Tütengil, "Türkiye'de İçtimaî Değişmeler ve Yol", s. 25.

mek için gerekli birikime sahip olmamalarıyla birlikte ulaşım imkânlarının da gelişmemiş olmasıdır. Bu bölge insanlarının göç etmeye başlamaları 1950'lerden sonra, 1960'ların ortalarına doğru olmuştur.

Bütün bu açıklamalardan sonra baştaki soruya geri dönerek makineleşme ve göç ilişkisinde neden tek bir tipoloji yaratılamayacağının genel değerlendirmesini yapabiliriz. Tablo 1'de gösterildiği gibi, bu dönemde kırsal yapının dönüşümü birbirinden farklı yapıların oluşmasına yol açmış ve eski yapıların tek bir yöne doğru değil, çeşitli ekonomik, coğrafi, demografik ve kültürel etkilerle farklılaşarak birbiriyle ilişkili yeni yapılara dönüşmesini sağlamıştır. İlhan Tekeli bu gelişmeyi şu şekilde açıklar:

> Tarımda kapitalistleşme ve mekanizasyon sürecinin yarattığı dönüşüm iki yönlü bir gelişim ortaya çıkarmaktadır. Bir yandan mekanizasyon ve kapitalistleşme, mülksüzleşme ve kırdan kopuş mekanizmasını oluştururken, öte yandan bir çeşit kırsal marjinal kesim yaratarak kırda kalmaya olanak sağlayan mekanizmalar oluşturmaktadır. İşte kırsal kesimde böyle bir marjinal kesim oluşumunun varlığının gösterilmesi, kırdan kopuşun açıklanmasını kıra dıştan giren tek bir bağımsız değişkene bağlı olmaktan kurtarıyor.[108]

Yukarıda anlatılmaya çalışıldığı gibi makineleşme göçe sebep olmak yerine, göçü engelleyici ara mekanizmaların da oluşmasına yol açmıştır. Ekilen toprak miktarının artması ve makine ile birlikte gelen yeni iş imkânları bu mekanizmaların en önde gelenleridir. Hatta çoğu zaman makineleşme ve göç ilişkisinin ters orantılı olduğu söylenebilir. Gülten Kazgan bu ilişkiyi şöyle açıklar:

> Makinalaşma memleketimizde ne dereceye kadar şehirlere akını şiddetlendirmiştir? Bilindiği gibi, ziraî makinalar Türkiye'de daha ziyade "ortakçı-yarıcı" denilen topraksız zümre-

108 Tekeli, "Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreçleri", s. 328.

yi yerinden etmiştir. Ancak, köyden dışarı kazanç maksadiyle gidenlerin çoğunlukla modern ziraî âlet ve makinaların girdiği zengin köyler değil, fakat henüz makinanın girmediği, hayat seviyesi çok düşük köylerden olduğu anlaşılmaktadır. B. ve G. Helling hayat standardı ve köyden dışarı kazanç maksadiyle giden işçiler arasında (r = -5,543) gibi küçümsenmiyecek menfî bir korrelasyon tesbit etmiştir. Bu husus da bize, makinalaşma dolayısiyle köyden dışarı akının öneminin henüz pek fazla olmadığını göstermektedir. Gerçekten, çiftçi aile sayısının 2,5 milyon civarında olmasına karşılık, traktör sayısının 45 bin kadar olması dolayısile makinalaşma nisbeti ancak 1/600 nisbetinde demektir. Köyden dışarı işgücü gönderen bölgelerle modern makinaların mevcut bulunduğu bölgeler arasında ters orantılı bir münasebet bulunduğu, diğer bir deyişle, ziraî âlet ve makinalar kıymetinin düşük bulunduğu bölgelerde köyden dışarı daha kuvvetli bir akının mevcudiyeti ... açıkça görülmektedir.[109]

Peki, bütün bu açıklamalara rağmen, neden makineleşme ve göç ilişkisi doğrudan bir etkileşim olarak anlaşılır? Bunun üç farklı sebebi olduğundan bahsedebiliriz. İlk olarak mekanik açıklamaların genelde başka bir konu anlatılırken kolaycı bir yöntemle benimsenmesinin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle kent çalışmalarında çokça karşılaşılan bu durum asıl meselesi kent olan araştırmacıların kentin dönüşümünü incelerken, araştırmalarında kenti ilk olarak dönüştüren kırsal dönüşüme yeterince önem vermeyerek, kolaycı ve mekanik açıklamaları tercih etmesi sonucunda yerleşik hale gelir. Özellikle 1960 ve 1970'lerde hızlanan kent çalışmaları kent ve kırı mekânsal ve teorik olarak ayrı düşünerek bu mekanikleştirme sürecine katkıda bulunmuşlardır. Fakat Mehmet Ecevit'in de belirttiği gibi, "'nasıl bir göç dinamiğinin söz konusu olduğu' bilinmeden, 'nasıl bir kent' sorusuna da cevap verebilmek neredeyse imkânsız hale gelir".[110]

109 Kazgan, "Şehirlere Akın ve İktisadî Değişme", s. 386.

110 Ecevit, "İç Göçün Unutulan Kaynakları", s. 501.

İkinci olarak DP dönemine ilişkin algının yarattığı bir önyargının bu sonucu pekiştirdiğini söyleyebiliriz. Özellikle 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında DP döneminde yapılanları sorgulamadan yargılamak yönünde bir çabanın buna temel oluşturduğu iddia edilebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin girdiği yeni ekonomik yönelimin bütünlüklü yapısı göz ardı edilerek yalnızca Amerikanlaşma-Marshall Planı-makineleşme-göç çizgisi üzerinde ilerleyen bir yorum, dönüşümün bütün boyutlarını kavramayı zorlaştırır. Burada anlatıldığı gibi, ancak savaş sonrası uygulamalarla birlikte ÇTK, Marshall Planı ve küçük köylülük yapısının sürekliliği birbiriyle ilişkisel bir biçimde ele alınarak bu yapısal dönüşüm doğru bir çizgiye oturtulabilir.

Son olarak kırdan kente göç olgusunun bütün dönemlerinin tek bir süreçmiş gibi algılanması da sorunlu değerlendirmelere yol açar. 1960 ve 1970'lerde kırdan kente gerçekleşen göçlerde makineleşmenin etkileri daha açık bir biçimde izlenirken, bu dönemde ÇTK ile birlikte gelişen süreç kırda göçü engelleyen yeni mekanizmaların da yaratılmasını doğurmuştur. İki dönem arasındaki bu farklılıklar göz ardı edilerek bütüncül bir göç ve makineleşme ilişkisi yorumu, göçün ilk başladığı andan itibaren varmış gibi bir algının oluşmasını sağlar. Fakat 1950'lerde başlayan göç süreçleri 1960 ve 1970'lerden farklı olduğu gibi 1950'lerin ikinci yarısında bile farklılaşmaya başlayacaktı. Bu bütüncül bakış ihtiyacı aslında, yazının başında da belirtildiği gibi, göçün yarattığı sorunların çözümünü bulmaya yönelik gayretlerin de bir sonucudur. Kırdan kente giderek artan oranlarda sorun yaratmaya başlayan göç sürecinin en çabuk yoldan nasıl çözülebileceğine dönük bir sorgulama, sorunun en kısa yoldan nasıl tanımlanabileceğine dönük bir algılamayı da beraberinde getirir ve makineleşme-göç ilişkiselliğinin mekanik yorumunun yerleşmesine katkıda bulunur. Elbette sorunun çözümlenmesine dönük bir çaba anlamlıdır, fakat aceleci çözümler sorunlu tanımlamaları da beraberinde getirir.

Kente gelen köylüler ve "gecekondu"nun icadı

İlhan Tekeli'ye göre kişilerin mekânda yer değiştirmesinin sanayi toplumunun üretim düzeni açısından üç temel sonucu vardır. Bunlar emeğin, sermayenin ve tüketicinin ya da pazarın yer değiştirmesidir.[111] Bütün bu bileşenler aslında ekonominin de temelden değişikliğe uğradığını gösterir. Ekonominin toprak ve makine gibi sabit değişkenleri dışında bütün bu değişkenlerinin kırlardan kentlere doğru yönelmesi tam anlamıyla bir kapitalist üretim sürecinin gelişmeye başladığının da göstergesidir. Bu durum, kentlerde de kapitalist ilişkilerin göç ile beraber emek, sermaye ve pazarın da yer değiştirmesi ile kapitalizme ilişkin yeni dönüşümlerin yaşanacağı anlamına gelir. Bu dönemde kentlerdeki kapitalist ilişkiler açısından kırdan kente göçün biri üretim ilişkileri ve emek süreçleri, diğeri de mekânsal yapılar üzerinde olmak üzere iki temel etkisi olmuştur. Bunlardan ilki göç ile gelen yeni işgücünün kentte iş bulma süreci ve kentsel ekonominin gelişmişlik düzeyiyle orantılı bir biçimde bu yeni emek arzını içerebilme kapasitesi üzerinden belirlenmiştir. İkincisi ise kente yeni gelenlerin barınma ihtiyaçlarını karşılamak için kentte oluşturacakları yeni bir yapılanma biçimine, yani çok bilinen ismiyle "gecekondulaşma"ya yol açmıştır.

Bundan önceki bölümlerde makineleşme ve göç ilişkisinin en azından doğrudan bir belirleyicilik ilişkisi olmadığını göstermeye çalıştım. Fakat makineleşmenin, bu dönemde kırdan göçü engelleyen yeni mekanizmaların oluşumuyla birlikte etkisinin azalmasına rağmen, ilerleyen dönemlerde göçe etkisinin daha doğrudan olacağını da tekrar belirtmek gerekiyor. Bu durum incelediğimiz dönem içerisinde çalışmalarını yürüten araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir.[112] William H. Nicholls, makineleşmede görülen gelişmelerin sanayileşme atılımla-

111 İlhan Tekeli, "Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi", *Türkiye'de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı 6-8 Haziran 1997 Bolu-Gerede*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 11.

112 Kazgan, "Şehirlere Akın", s. 388.

rıyla desteklenmesi gerektiğini, tek parti dönemi ekonomi politikalarıyla, DP dönemi ekonomi politikaları arasındaki farklılığa da dikkat çekecek biçimde, "'Bayar'ın öküzleri'nde (traktörler) ileride yaşanacak bir yükseliş daha fazla 'Atatürk'ün minareleri'nden (fabrikalar) yapılmasını gerektirecektir,"[113] sözleriyle dile getirir. Bu iki özelliğin, yani tarımda görülen mekanizasyon ile sanayide görülen ilerlemenin birbirini tamamlamadığı durumlarda, özellikle değişen kırsal yapı ilişkilerinin yaratacağı göç dalgası, kentlere yeni gelen potansiyel işçilerin yer bulabilmesi sorununu ortaya çıkarır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik olarak kentlerin oldukça geri kaldığını ve özellikle sanayi yatırımları açısından göç ile birlikte kente yeni gelenlerin istihdam edilmesini sağlayacak büyüklüğe ulaşamadığını söyleyebiliriz. Kentlerin iktisadi yapısı hem İkinci Dünya Savaşı dönemi yatırımların azlığı hem de genel iktisadi tercihler sonucunda fazla gelişmemişti. Bunun sonucunda kente gelenler *marjinal sektör* olarak tanımlanan, sanayi dışı ve çoğunlukla kayıt altına alınmamış sektörlerde çalışmaya başlayacak ve bu alanın kentlerde, göç eden emek gücünün çalışabileceği bir alan olarak yerleşmesine yol açacaktı. 1950-1960 yılları arasında kente göç eden kesimler öncelikle dönemin en aktif üretim sektörü olan yol ve bina yapımına odaklanan inşaat sektörüne gireceklerdi.

Kente gelen göçmen işçiler, yapıları itibarıyla kent kültürünün dışında yetişmiş oldukları için kentin eski emek gücü ile aralarında bir ikili yapı oluşmasına yol açmışlardı. Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydıngün'ün "parçalanmış bir işçi sınıfı" oluşumu olarak adlandırdığı bu süreç, "bir yanda, kentlerde daha önce işçileşmiş ve böylece görece olarak çok daha örgütlü, bilinçli, kurumsallaşmış bir işçi kitlesi ... diğer yanda ise işçileşme sürecinin bir noktasında bulunan, sınıf bilinci anlamında çok daha zayıf, örgütsüz, ancak sunduğu işgücü ile ilk olarak saydığımız bilinçli işçi kümesi ile yoğun bir rekabet içinde olan yeni göçmen işçiler,"[114] olarak farklılaşacaktı.

113 Nicholls, "Investment in Agriculture", s. 67.

114 Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydıngün, "Türkiye'de İçgöç ve İç-

Çoğunluğu yukarıda detaylıca anlatılan köylülerden oluşan bu yeni işçi sınıfı, küçük köylü mülkiyeti yapısının devamlılığını sağlayan mekanizmalar yoluyla tam olarak mülksüzleşememiş, böylelikle aslında tam olarak da işçi sınıfına özgü bir yapı niteliği kazanamamıştır. Fakat bunun yanında birlikte çalıştığı ve kentte daha önce var olan işçi sınıfı ile de çatışmalar yaşamakla beraber, üretim ilişkileri içerisindeki yerleri itibarıyla ortaklaşan yeni bir tür emek piyasasının doğmasına yol açacaktı. Yine İçduygu, Sirkeci ve Aydıngün'ün tanımlamalarını kullanarak, bu yeni göçmen işçiler, tüm sektörlere ucuz işgücü sağlayarak, taklit ve kayıtdışı üretim yoluyla arz boşluğunu kapatarak, seyyar satıcılık ve benzeri yollar ile dağıtım olanaklarının hem yaygınlaşmasını hem de ucuzlamasını sağlayarak, kentte üretimin gelişmesini desteklemek için sürekli artması gereken iç talebi destekleyerek, kırdaki üretim yapısının sürekliliğinin getirdiği imkânlarla küçük de olsa elde edebildiği birikimini kente aktararak 1950'lerin sonunda ve 1960'larda hâkim biçim olarak yerleşecek ithal ikame modelinin yaşamasına katkıda bulunacaklardı.[115] Bir anlamda, göç ve kente gelen köylüler, beraberinde getirdikleri emek güçleri ve sürdürdükleri yapısal biçimlerle birlikte, 1960'lara doğru kentsel sanayi üretiminin oluşmasını sağlayan temel unsurlardan biri haline dönüşeceklerdi.

Bu yeni emek piyasasının sürekliliği iki temel faktöre bağlanabilir. İlk olarak Türkiye'de kentsel üretimin ucuz emek ihtiyacının sürekliliği kente göç eden emek gücünün yeni üyelerinin iş bulabilme imkânlarını artırmıştır. Bir anlamda, sanayinin gelişmesi karşısında maliyetleri düşürücü bir unsur olarak kente göç eden köylü-işçiler yedek işgücü deposu olarak işlevsel kılınmıştır. İkinci faktör ise, bu bölümde üzerinde daha detaylı olarak duracağımız ikinci konu olan, göç eden köylülerin geçimlerini kolaylaştıran ve böylelikle göç edenlerin emek piyasasından talep ettikleri oranı yükseltmemesine yol açacak, toplam maliyet içinde barınma maliyetlerini düşürücü bir un-

göçün İşçi Hareketine Etkisi", *Türkiye'de İçgöç*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 211.

115 A.g.m., s. 235.

sur olan ve aslında böylelikle kente maliyet açısından ilk anda pek fazla yeni yük getirmeyen kaçak yapılaşmanın, yani Türkiye'deki adıyla "gecekondulaşma"nın yaygınlaşmasıdır.

Gecekondulaşma, iki temel sektörün, yani tarım ve sanayinin birbirinden farklı hızlarla gelişmesinden kaynaklı bir "sorun" olarak tanımlanır. Mübeccel Kıray'ın tanımlamasıyla gecekondular, "tarımda pazara yönelik üretime (*cash cropping*) geçişin göresel olarak hızlandığı ve kentteki nüfus yığılmasının hızla artmasına karşılık, çok yavaş bir sanayileşmenin gerçekleştiği toplumlarda,"[116] ortaya çıkar. Bu tür bir gelişmenin aslında çoğu geç kapitalistleşmiş ülkenin özelliği olduğuna dikkat çeken Kemal H. Karpat, genel olarak *squatter* terimiyle tanımlanabilecek olan bu tür yerleşimlere, yirmi farklı ülkeden örnekler vererek aslında bu isimlerin "her ülkenin fakire, başkasına ait araziye el koymaya ve diğer konulara dair kültür ve bakış açısını ifade ettiği için," çok anlamlı bir kültür araştırmasına da konu olabileceğini söyler.[117] Türkiye'de ise "gecekondu" terimi, devlete ya da özel şahıslara ait mülkler üzerine izinsiz, altyapı olanaklarından yoksun ve derme çatma bir biçimde oluşturulan yerleşim yerlerine karşılık gelmek üzere, kamuoyunda yapıların hızlı ve bir gecede inşa edilmesine duyulan şaşkınlığın sonucunda icat edilmiş bir kavram olarak günümüze kadar kullanılacaktır. Yine Karpat'ın deyimiyle, "gecekondu semtleri hızlı iktisadi kalkınma ve sanayileşmenin, tarımdaki değişmelerin ve mesken kıtlığının bir yan ürünü olarak," tanımlanmalı ve daha çok sanayileşmiş kentlerde görülen çöküntü bölgeleri ya da ABD'deki örneği ile "slum"lar ile karıştırılmamalıdır.[118] "Slum"lar dış görünüş itibarıyla gecekondu ile benzerlik gösterse bile hem oluşum ve yaşam tarzları, hem de içinde barındıkları insan grubunun özellikleri itibarıyla farklıdırlar.[119]

---

116 Mübeccel Kıray, "Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 1972, s. 561.

117 Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, s. 9, 34-35.

118 *A.g.e.*, s. 50.

119 Nephan Saran, Türkiye'deki gecekondu tipinin İngiltere ve Hindistan tipleri arasında bir yerde durduğunu belirtir. Bu üç ülkede de kırdan kente yoğun bir

1940-1960 yılları arası, Türkiye'de olduğu gibi aslında dünyanın diğer bölgelerinde de benzer gelişmelerin yaşandığı bir sürece karşılık gelir. 1940-1960 yılları arası dönemde az gelişmiş ülkelerin kentsel yerleşim alanları 220 milyondan 490 milyon kişiye çıkmıştır. Bu gelişmenin sonucunda 1970 yılı itibarıyla Birleşmiş Milletler, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki yirmi üç ülkede gecekondu yerleşimlerinin bu ülkelerdeki toplam kentsel nüfusun % 35'ini oluşturduğunu hesaplamıştır.[120] Türkiye'de bu göç ve kentleşme süreci Batılı örneklerinden çok hızlı gerçekleşmiş, Tekeli'nin vurguladığı gibi bu dönüşüm "bir kişinin yaşam süresi içinde olup bitmiştir".[121] Göçle gelen kentleşme o kadar hızlıydı ki doğal artışın kat kat üstünde bir kentleşme hızı Türkiye'nin belli başlı büyük kentlerinin yapısını çok hızlı bir biçimde dönüştürüyordu. Örneğin Ferhunde Özbay'ın hesaplamalarına göre İstanbul eğer hiç göç almasaydı, 1990 yılında doğal nüfus artışı ile kent nüfusu kabaca ancak 2,5 milyon civarında olacaktı. Oysa aynı yıl İstanbul'un nüfusu 7,5 milyona varmıştı bile.[122] Bu kadar hızlı göç ve göçü karşılayamayacak düzeyde sanayileşme ve kentleşme gecekondu olgusunu ortaya çıkarmış ve Türkiye'de aslında 1950'lerle birlikte hızlanan kentleşme, gecekondulaşma ile tanımlanmaya başlamıştır. 1960 yılında İmar ve İskân Bakanlığı'nın yaptığı bir araştırmada Ankara'da konutların % 64'ünün, Adana'da % 46'sının, İstanbul, İskenderun ve Erzurum'da ise % 40'ının gecekondu olduğu belirlenmiştir. Yine bu araştırmaya

göç yaşanmasına rağmen İngiltere'de devlet belediyeler aracılığıyla kente yeni gelenlere ev yapıyor ve dağıtıyordu. Buna karşın Hindistan'da ise yeni gelenler parklarda, sokaklarda ve tren istasyonlarında yatıyordu. Türkiye'de ise kente yeni gelen göçmenler devletten bir şey beklemeden, sokakta yatmak yerine kendileri bina inşa etmeyi seçmişlerdir. Nephan Saran, "Squatter Settlement (Gecekondu) Problems in Istanbul", Peter Benedict, Erol Tümertekin ve Fatma Mansur (der.), *Turkey, Geographic and Social Perspectives*, E.J. Brill, Leiden, 1974, s. 330.

120 Halil I. Tas ve Dale R. Lightfoot, "Gecekondu Settlements in Turkey: Rural-Urban Migration in the Developing European Periphery", *The Journal of Geography*, sayı 104, Kasım/Aralık 2005, s. 263-264.

121 Tekeli, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler", s. 455.

122 Baydar, "1950 Sonrası Göç", s. 406.

göre kentlerde gecekondularda oturanların diğer tip meskenlerde oturanlara oranı Ankara'da % 59,22, İstanbul'da % 45 ve Adana'da % 44,95 olarak hesaplanmıştır.[123]

Karpat'ın da dile getirdiği gecekonduların oluşmasında etkili olan en önemli unsurlardan biri de mesken kıtlığı ya da Türkiye'de tartışıldığı biçimiyle "mesken buhranı"dır. Gecekondu yerleşimlerinin oluşmasında en önemli sebep olarak söyleyebileceğimiz kırdan kente yoğun göçün sonucunda insanların kentlerde yerleşebilmesi için gerekli sayıda meskenin bulunmayışı gecekondu tipi bir oluşumu neredeyse zorunlu hale getirmiştir. "Slum"lardan farkı da en başta burada ortaya çıkar. Kent yoksullarının ya da göç ile kente yeni gelenlerin yerleşebilecekleri ucuz veya kentin eski sakinleri tarafından terk edilmiş, boş bina veya alanların yokluğu durumunda yoksulların veya göç edenlerin yerleşmesi için tek alternatif yeni meskenlerin inşası olur. Bu eksikliğin devlet ya da özel sektör tarafından karşılanamadığı ya da devlet veya özel sektör tarafından sağlanan imkânların yoksullar ve göç edenler tarafından talep edilemeyecek düzeyde yüksek değerlerde oluşu, alternatif veya sistem dışı yolların icat edilmesini doğurur. Türkiye'de gecekondu oluşumu sürecinde bu alternatif alanın ortaya çıkışı devletin ve özel sektörün İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarındaki yetersizliği ile açıklanabilir. Kaçak konut inşa etmek Türkiye'de Osmanlı döneminde bile görülebilen bir uygulama[124] olmasına rağmen, gecekondu tipinde yaygın bir mesken inşa süreci İkinci Dünya Savaşı sonrasının şartlarıyla doğrudan bağlantılıdır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli sebepler yüzünden mesken yapımında bir duraklama olmuştur. İstanbul için, yeni göç olmadan, 1942-1948 yılları arasında yapılması gereken mesken sayısını kabaca 11.200 olarak hesaplayan Gerhard Kessler, bu sayının yetmeyeceğini ve yeni meskenlerin acilen yapılmaması halinde giderek artan oranlarda mesken so-

123 Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, s. 33.

124 Bkz. Orhan Erinç, "250 Yıl Önce İstanbul'da Gecekondu Kaçak İnşaat Sahil Yağması Sorunları ve Çareleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 10, Temmuz 1968.

runuyla karşılaşılacağını 1949 yılında duyurmuştur.[125] Dönemin basınında da çokça tartışılacağı biçimiyle "mesken buhranı" temelde şehirlerin konut ihtiyacının var olduğu biçimiyle bile giderilememesi ve gecekondulaşma için ortam yaratması olarak tanımlanabilir. Ekmel Zâdil mesken buhranı için üç temel sebep sayar: yerine yenisi yapılmadan gerçekleştirilen istimlakler, savaşın getirdiği ekonomik yıkım ile hızla duran inşaat faaliyetleri ve bütün bunları kapsayacak bir sebep olarak Milli Korunma Kanunu'nun kira fiyatları için koyduğu kısıtlamalar.[126] 1 Ocak 1940 gün ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun 30. maddesi kiracıları savaş döneminin fiyat artışlarından korumak için 1939 yılı kira sözleşmelerinde hiçbir değişiklik yapılamayacağını, kiraların da hiçbir gerekçeyle artırılamayacağını ve birkaç gerekçe dışında mal sahibinin kiracıları tahliye edemeyeceklerini belirtiyordu. Bu durum kira gelirlerinin düşmesine ve rant temelli inşaat faaliyetlerinin durmasına yol açacaktı. Savaş döneminde inşaat faaliyetlerinin durmasının temel sebeplerinden biri inşaat hammaddelerindeki yükselişe rağmen, kira ve satış fiyatlarında devletin düşük fiyat politikasını zorlaması olmuştur. Bu durum savaş sonrasında hem kentin o anki ihtiyaçlarını, hem de göç ile kente yeni gelen insanların yerleşmesi için gerekli mesken ihtiyacını karşılamaktan yoksun bir yapı yaratmıştır. Zâdil bu durumda ev arayan ailelerin üç çareden birini tercih ettiklerini söyler. Bunlardan ilki ailelerin birleşerek bir evde oturmalarıdır.[127] Bir diğeri ise, kiracılar artan fiyatların sonucunda ev sahiplerinin kendilerini korumak için bulduğu yeni bir yöntem olan, savaş koşulları ve Milli Korunma Kanunu'nun gerekleri ortadan

125 Gerhard Kessler, "İstanbul'da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı", *Arkitekt*, 18(5-6), 1949, s. 131.

126 Zâdil'in hesaplamalarında, 1938 senesi 100 kabul edildiğinde inşaat faaliyetlerinin düşüşünü göstermek için 1940: 78, 1941: 47 oranları veriliyor. Ekmel Zâdil, "İstanbul'da Mesken Mes'eleleri ve Gecekondular", *İçtimai Siyaset Konferansları, İkinci Kitap*, İ.Ü. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1949, s. 72-74.

127 Kemal Demirel'in İkinci Dünya Savaşı döneminde bu türden bir evde yaşananları anlattığı *Evimizin İnsanları* isimli anı kitabı daha sonra Tunç Başaran tarafından *Piano Piano Bacaksız* adı ile 1992 yılında filme çekildi.

kalksa bile getirisinin yüksekliği nedeniyle daha sonra da devam eden "hava parası"nı[128] ödemek suretiyle bir eve yerleşebilirlerdi. Fakat bunun da masrafı çok olacağı için çoğu kiracı oturduğu evi terk etmezdi ve böylelikle emlak piyasasına yeni boş ev pek fazla çıkmazdı. Son olarak da Zâdil'in sözleriyle, "boş arsalarda kurulan gayri sıhhi barakalarda ikamet zarureti, yâni gece-kondular".[129] Milli Korunma Kanunu'nun getirdiği bu sıkıntılar dönemin gazete ve dergilerinde oldukça sık tartışılacak ve bu durum ancak 1950'lere doğru çözümlenebilecekti. Fakat, artık kente göç başlamış ve gecekondulaşma da kente yeni gelenler için kullanılışlı bir ilk yerleşim mekânı olarak kalıcı bir konuma yükselmişti.

Gecekondu yerleşimi açısından İstanbul her dönem için en göze batan yerlerden biri olmuştur. En çok nüfusun yaşadığı ve ekonominin merkezi olması, kentleşme bakımından da kendine ait bir kültürü olan İstanbul, gecekondu ile dönüşümün ve tartışmaların merkezi haline gelecekti. İstanbul'da gecekondu yerleşimlerini kuranların hangi bölgelerden geldiğine bakıldığında, kırdan kente göçün yaşandığı bölgelerle aynı olduğu görülür. Özellikle ilk gecekondu yerleşmelerinin görüldüğü Zeytinburnu ve Kazlıçeşme civarına Karadeniz bölgesinden gelenlerin, daha sonra Balkanlar'dan gelen göç dalgasıyla birlikte Taşlıtarla (Bayrampaşa) semtinde hem Karadenizliler hem de Balkan göçmenlerinin ve bu dönemde en son Boğaz çevresi ile Gültepe, Kuştepe, Çeliktepe ve Kâğıthane sırtlarına da yine Karadeniz, Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu bölgelerinden gelenlerin yerleştiği görülür.[130] Gecekondu bölgelerini kuranların

128 Gerhard Kessler "hava parası"nın icadını savaş zenginlerinin gayrimeşru bir uygulaması olarak görür ve şu sözlerle tanımlar: "Varlıklı kimseler kanuna riayet etmiyerek, yeni bir mesken bulabilmek için, kanuni kiraların yanıbaşında, bugün herkesin malûmu olan hava parası namındaki büyük bir meblâğı gayrı meşru olarak tediye cihetine giderler." Kessler, a.g.m., s. 132.

129 Zâdil, a.g.m., s. 75-76.

130 Baydar, "1950 Sonrası Göç", s. 410. Tarihsel ve dönemsel olarak İstanbul'a en yoğun göçün Karadeniz bölgesinden geldiğini, dönemi inceleyen sözlü tarih anlatılarında da bulmak mümkündür. Örneğin Taşlıtarla ile ilgili bir çalışmada 1950'lerin başında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerle yapılan görüşmelerde gecekondu yapımı için o bölgede hâkim olan mafya tipi örgütlen-

aynı zamanda kırdan kente göç edenler olduğu düşünüldüğünde, makineleşmenin görece daha az gerçekleştiği ve küçük köylülüğün hâkim olduğu kırsal yapılardan göçün gerçekleşmiş olduğunu bir defa daha söylemek mümkündür.

Gecekondulara ve gecekondularda yaşayanlara yönelik hem popüler hem de akademik algıda dönemlere göre farklılıklar görülür. Tahire Erman'ın sınıflandırmasına göre gecekondu kurguları başlıca dört dönem içinde toplanır: 1950 ve 1960'lı yıllarda "Köylü Gecekondulu", 1970'li yıllarda "Sömürülen/ Dezavantajlı Gecekondulu", 1980 ve 1990'lı yıllarda "Haksız Kazanç Sahibi Gecekondulu"ya karşı "Kent Yoksulu Gecekondulu" ve 1990'lardan bugüne kadar gelen süreçte ise "Sakıncalı Gecekondulu olarak Varoşlu"ya karşı "Özne Olarak Gecekondulu" tanımlamalarını yapar.[131] Bizim üzerinde durduğumuz döneme "köylü gecekondulu" tanımı oldukça uygun düşer. Zira, kentleşmenin ve göçün bu kadar hızlı olduğu bu ilk dönemde kentler henüz yeni oluşan bu yapıların ne olduğunu tanımlamakta güçlük çekiyor ve bu yeni gelenleri tam olarak kentli kabul etmemekle birlikte köylü olarak tanımlamayı tercih ediyordu. Bununla birlikte, kente yeni gelen bu köylülerle yan yana aynı mekânları paylaşmak çoğu zaman eski kent sakinlerini, yeni gelenleri dışlayıcı bir tutum almaya yöneltecekti. Karpat bu tepkileri şöyle nitelendirir:

> Kentin eski sakinleri, yani eski orta sınıf değerlerine sahip kendinden emin, tanınmış, yerleşik aileler göçü bir köylü istilası saydılar. ... Eski seçkinci düzenin ve onun değerlerinin sadık savunucuları olarak, bu aileler kendi seçkin semtlerinde yaşamaya devam ederken, kırdan yükselen bu dalga tarafından tedricen kuşatıldılar.[132]

---

melerin bile Karadenizlilerden oluştuğu söyleniyor. Bu durum Karadeniz göçünün yoğunluğunu ve eskiliğini de kanıtlar. "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Sivas'tan İstanbul'a... İki Kez Göçmen!.. (Akdeniz Sesleri Projesi Kapsamında Bir Sözlü Tarih Çalışması)", *Toplumsal Tarih*, sayı 140, Ağustos 2005, s. 88.

131 Tahire Erman, "Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondulu Kurguları", *European Journal of Turkish Studies*, sayı 1, Gecekondu Dosyası, 2004, s. 1.

132 Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, s. 114.

Bunun yanında bu yeni gelişmeleri coşkuyla karşılayanlar da vardı. Örneğin Gerhard Kessler ve öğrencisi Ekmel Zâdil gecekonduları yaratan emeğe övgüler düzüyor ve bu yeni gelenleri kentin politik yapıları içine dahil etmek gerektiğini bile dile getiriyorlardı.[133] Fakat buna rağmen genel toplumsal algı, kentsel yapının bozulduğu[134] ve buna devletin bir çare bulması gerektiği yönünde olacaktı.

Devlet ise bu hızlı göç süreci karşısında hazırlıksız yakalanmıştı. Yetkili kurumlar engelleyici çözümler üretmeye çalışsa bile çoğu sonuçsuz kalmıştı. Gecekondu yerleşimlerinin özü itibarıyla yasadışı bir faaliyet oluşu, ilk yerleşimlerden kısa bir süre sonra devlet yetkililerinin duruma el koymasına ve bu izinsiz yapılaşmaların yıkım yoluyla kontrol altına alınmaya ça-

133 Kessler şunları söyler: "Bu vesile ile evvelâ, bu kendi kendine yardım tedbirine baş vurmuş olan insanları son derece takdir ettiğimi belirtmek isterim. Bunlar ailelerine karşı olan sevgilerini, azimkârlık ve fedakârlıklarını ispat etmişlerdir. Şehrimizin en çalışkan ve kıymetli hemşehrileri arasına dahildirler ve insan bunların aralarındaki en iyileri gelecek seçimlerde Şehir Meclisine ve Millet Meclisine intihap etmelidir." Kessler, "İstanbul'da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı", s. 132. Ekmel Zâdil ise kendi gözlemleriyle bir gecekondu mahallesini âdeta bir ütopya kentini anlatır gibi idealize eder: "Bunlardan gezdiğim ve bir marangoza aid olanı güzel döşenmiş, iyi ısınmış bir evdi. Gayet temiz iç açıcı vaziyetteki böyle bir evi bugün şehir içinde 60 liraya bulamazsınız. Bahçesinde ak sakallı 80 lik bir ihtiyar çalışıyordu; marangozun babası olduğunu söyleyen ve müstakil bir evin sahibi olmak gurur ve zevkiyle bahçesini daha güzelleştirmeğe ve daha verimli bir hâle kalbetmeğe çalışan bu dinç ihtiyarı hayranlıkla seyrettim. Hemen her evin ilk mektep çağında bir çocuğu var. Bahçelerinde öyle keyifli ve neş'eli oynuyorlardı ki, insan, çocuklarının sıhhat, neş'e ve saadeti için büyük mahrumiyetlerle buralarını meydana getirenleri yeni bir sevgi ile takdir etmekten kendini alamıyordu. Yürüdükçe hayretimiz artıyor; yeni yeni bakkal dükkânları, kahvehane ile karşılaşıyorsunuz. Burada kasap, kömürcü ve oduncu da var, berber ve terziden daha evvel bahsetmiştim. Diyorum ya insan kendini yeni bir kömünde zannediyor. Emniyet işleri dört tane jandarma tarafından temin ediliyor, halbuki böyle resmî bekçilere hiç de hacet yok zira burası Beyoğlundan daha emin. Herkes birbirini biliyor ve sayıyor. Hırsızlık ve sarkıntılık vakalarına hiç rastlanmadığını söylüyorlar. İşçi kızlar gece geç vakit fabrikalarından hiç korkmadan ve çekinmeden geldiklerini söylediler." Zâdil, "İstanbul'da Mesken Mes'eleleri ve Gecekondular", s. 83.

134 Bu yönde erken sayılabilecek bir değerlendirmeyi içeren edebiyat örneği için bkz. Cevat Fehmi Başkut, *Göç*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1962. Başkut'un bu tiyatro eserinde kente göçen köylülerin kente uyum sağlamadaki hızı ve başarısı gösterilirken, kentin eski sakinlerinin gelişmeler karşısında artık kentte barınamayıp taşraya "göç" etmesi hicvedilir.

lışılmasına yol açacaktı. Fakat hızlı ve ucuz bir yapılanma olan gecekondular, göç edenler tarafından devletin müdahaleleri sonrasında bir gecede tekrar yapılarak, devlet açısından çözümü imkânsız bir mücadele sürecini başlatacaktı. Gecekondulaların nasıl inşa edildiğini ve bir gecekondu mahallesinin manzarasını, Taşlıtarla'ya 1950'lerin başında göç etmiş bir Bulgar muhaciri şu şekilde anlatır:

> Akşamları birimize gecekondu yapıyorduk, sırayla. Gecekondumu 54-55'te yaptım. Bulgaristan'dan annemin getirdiği beşibiryerdesi vardı, Kapalıçarşı'da sattım onları. Bi ufak oda, bi büyük oda, bi de ufacık terasdan oluşan gecekondu yaptık. Onu da yaparken başımıza neler geldi. Jandarmalar geliyor, onlar bi uçtan yıkıyor, biz bi uçtan yapıyoruz, su yok, kaynaktan su taşıyoruz, geceleri falan. Mesela gündüzden temelini kazıyorduk, hava kararmaya başladığı zaman hemen temelini yapıyorduk, gece briketleri işliyorduk, böyle elimizlen. Harç yerine çamur koyuyorduk. Bu arada çok saygılıydık birbirimize ve iyi komşuluk ilişkileri vardı. Gaziosmanpaşa'da o zamanlar yollar toprak, su yok, elektrik yok, tabii, mecburen gaz lambalarıyla oturuyordu insanlar. Akşam olduğu zaman geç kalamıyorduk, geç kaldın mı evleri bulamıyorduk. Çünkü evler, hepsi birbirine benziyordu, aynı kiremit, aynı çatı, aynı bahçe...[135]

Gecekondululular, zaman zaman pazarlık ya da mücadele biçimlerinden birini tercih ederek devlet yetkililerine karşı direniş sergileyebiliyorlardı. 1948 yılında Zeytinburnu'nda gecekonduları yıkmak için gelen kaymakam ile yapılan pazarlıklar sonucunda kaymakamın da onayı alınarak gecekondu yıkımı engellenmişti.[136] Yıkımları önlemek için gecekondu sakinlerinin çeşitli direniş biçimleri geliştirdikleri o dönemlerde dahi biliniyordu.[137] Bir başka örnekte, Ankara'da Altındağ bölgesinde 1.500-

135 "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Sivas'tan İstanbul'a... İki Kez Göçmen!.. (Akdeniz Sesleri Projesi Kapsamında Bir Sözlü Tarih Çalışması)", s. 88.

136 Saran, "Squatter Settlement (Gecekondu) Problems in Istanbul", s. 333.

137 Yıkımlara karşı gecekondu sakinlerinin geliştirdikleri direniş biçimleri için bkz. Kenan Yıldıran, "Gecekondular ve Mücadeleleri", *Forum*, 17(253), Ekim 1964. Ayrıca dönem içerisinde kurulan gecekondu dernekleri ile bu örgüt-

2.000 kişinin jandarmayla ellerindeki kazma küreklerle çatışarak işgal ettikleri bölgeyi savundukları görülebiliyordu.[138] Gecekonduların yaygınlaşmasından kısa bir süre sonra gecekonduda yaşayan halk örgütlenerek kentsel haklardan kendilerinin de faydalanması gerektiği yönünde çalışmalar ve mitingler bile düzenleyeceklerdi. Tansı Şenyapılı bu yöndeki çabaları şöyle anlatıyor:

> *Hürriyet* gazetesinin 21 Şubat 1955 tarihinde ilettiği bir haberde, İzmir Araphasan Mahallesi'nde yıkılan 100 gecekonduda yaşayan 600 kişinin bir "protesto mitingi" düzenlediğini ve Başbakan Menderes'e 600 imzalı bir telgraf çektiklerini iletir. 6 Mayıs'ta ise İstanbul Gecekondularını Güzelleştirme Derneği yedi kişilik bir heyetle Ankara'ya gelir ve yıkılması söz konusu olan 5.000 gecekondu için yer gösterilmesini ister.
>
> 22 Ağustos'ta ise Gecekonduları Güzelleştirme Derneği bir toplantı yaparak basına Ankara ve İzmir gecekonduları ile birleşerek bir federasyon kurmak istediklerini açıklar. Aynı toplantıda gecekondululara, iş takibi için resmi dairelere giderken tırnaklarını kesmeleri, saçlarını taramaları, temiz ve kıyafet yasasına uygun biçimde giyinmeleri öğütlenir. Bu ilginç öğütler gecekonducuların kendilerinin kentle bütünleşmemiş ayrı gruplar olduğunun bilincine vardıklarını ancak bu bütünleşme sorununun bir biçimde çözülebileceği sanısında olduklarını gösterir. Yöneticiler gecekondu nüfusunu kentin olağan konutlarına benzeyen konutlarda barındırabilirlerse sorunun çözüleceğine inanmaktalar, buna karşın gecekonducular da kentli gibi giyinip davranabilirlerse bütünleşebileceklerine inanmaktadırlar. Her iki taraf da sorunu benzer bir yüzeysel düzeyde düşünmektedir.[139]

Bu gelişmeler sonucunda bu alanların genişlemesi ve nüfuslarının artmasıyla siyasi olarak da önem kazanan gecekondu

---

lenmelerin direniş, pazarlık ve miting tecrübeleri için bkz. Sinan Yıldırmaz, "Köylüler ve Kentliler: Ellili Yılların Dönüşen Yeni Sosyo-ekonomik ve Kültürel Coğrafyası", Mete Kaan Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 555-559.

138 Şenyapılı, *"Baraka"dan Gecekonduya*, s. 198.

139 *A.g.e.*, s. 200-201.

bölgeleri, devletin engellemesini ilerleyen dönemlerde sık sık çıkarılacak olan aflar yoluyla ortadan kaldıracaktı. Bir anlamda devlet, kendi halkının konut ihtiyacını karşılayamamaktan doğan bir duruma razı olmuş ve yalnızca ayrıcalıklı bir azınlığın değil, gecekondulunun da kentte toprak spekülasyonu yapabilme hakkının varlığını tanımıştır.[140]

Kentle bütünleşme bu dönemin en önemli sorunlarından birisidir; kentin eski sakinleri ile göç yoluyla kente gelen yeni ve gecekondularda yaşayan sakinleri arasında yeni bir gerilim yaratmıştır. Kente yeni gelen köylülerin eski kentlilerin alışkanlık ve kültürlerinin dışında davranış biçimleri geliştirmesiyle ortaya çıkan bu gelişme, "kentlileşme" adı altında yeni bir literatürün de doğmasına yol açmıştır. Bu yeni literatür, göç ile kente gelen köylülerin kente intibaklarının ne düzeyde olduğunun araştırılmasına dayanıyordu. Bu literatürün temel sorunsallarından biri, göç ile kente gelen köylülerin ne kadar köylü, ne kadar kentli sayılması gerektiğine ilişkindi. Modernleşme teorisinden etkilenen bu yaklaşımların özünde, kent baskın niteliğinden ötürü göç ile gelenleri dönüştürerek sisteme katacak ve bu anlamda kentlileştirecekti. Fakat bu etkinin kısa bir zaman içerisinde görülmemesi ve göç edenlerin kentlerde yeni mekanizmalar geliştirmeleri bu durumun incelenmesini ve göç edenlerin kentlere uyumunu sağlayacak yeni politik önermelerin yaratılmasını getirecekti. Mübeccel Kıray, göç edenlerin kentte kendilerini hâlâ köylü olarak tanımlamalarına, kentlerde yaşamalarına ve geçimlerini kentsel işlerden elde etmelerine rağmen, bu kesimlerin köylü değil, kentli olarak tanımlanması gerektiğini söyler. Zira sonuç itibarıyla, bu kesimler bir gün köylerine geri dönmeyi istemiyor, içinde bulundukları durum ne kadar kötü olursa olsun kentte kalmayı köye dönmeye tercih ediyordu. Buna rağmen ellerinde yine de küçük bir miktar toprak sahipliğini tutmayı tercih etmelerini bir güvenlik mekanizması olarak açıklıyordu Kıray.[141]

---

140 Tekeli, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler", s. 465.

141 Kıray, "Gecekondu", s. 570-572. 1960'larda gecekondularda yapılan bir araştırmada, "Köyünüze dönmek ister misiniz?" sorusuna ankete katılanlar % 94

Bütün bu çelişkili gibi görünen tanımların arkasında aslında kente gelen köylülerin kentin zorlu şartlarında yaşamlarını devam ettirebilmek için geliştirdikleri savunma ve direnme stratejilerinin etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Kente gelen köylüler, hem geçimlerini sağlamak için hem de gecekondularıyla devletle karşı karşıyı gelmeleri yüzünden kendilerini koruma ihtiyacıyla çeşitli dayanışma ve birlikte hareket etme pratikleri geliştireceklerdi. Bu pratiklerin en önemlisi "hemşehrilik" biçiminde karşımıza çıkar. Ayşe Güneş-Ayata'nın tanımlamasıyla "hemşehrilik" göç eden gruplar için bir tür "kimlik kazanma" mekanizmasıdır:

> Kalabalık şehir hayatında yer alan insanlar ilk göç edenler için ayrışmamış bir bütündür. Akrabaları vardır, aynı köyden gelenler vardır, onları "biz" olarak görürler. Zaman içinde "biz" tanımları çoğalmakta ve farklılaşmaktadır. Bu farklı "biz" tanımları göç eden nüfusun şehirdeki grupları farklılaştırmasına ve böylelikle kendisini başka gruplarla ilişkilendirmesine ve şehre uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. İşte bunun için hemşehrilik sürekli olarak korunur, bunda da beklenen, ihtiyaç halinde yardıma koşmak yanında, bir aidiyet duygusu yaratmak ve yaşatmaktır.[142]

Hemşehrilik kente gelen köylülerin geldikleri yerlerden beslenmiş olsa bile, asıl olarak kente ilişkin bir biçimdir. Herkesin aynı yerden olduğu bir mekânda hemşehrilik bir savunma ya da kimlik biçimi olmaktan çıkar, onun yerine farklılaştırıcı ya da tanımlayıcı başka kimlik örüntüleri gelişir. Köyde sınıfsal farklılıklar daha açık bir biçimde tanımlanabilirken, kentte sınıf farklılıkları aynı köyden gelenler arasında göz ardı edilebi-

---

oranında "hayır" cevabını vermiştir. Saran, "Squatter Settlement (Gecekondu) Problems in Istanbul", s. 358. Fakat buna rağmen, 1990'larda yapılan bir çalışmada bile, gecekonduda yaşayanlar arasında kendisini köylü olarak tanımlayanların oranı % 49,5 olarak belirlenmiştir. Tahire Erman, "Şehirli Olmak ya da Köylü Kalmak: Kentteki Kır Göçmenin Kendini Tanımlaması Olayı", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç (20-22 Kasım 1996, Mersin)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997, s. 304.

142 Ayşe Güneş-Ayata, "Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik", *Toplum ve Bilim*, sayı 51-52, Güz 1990-Kış 1991, s. 101.

lir. Örneğin, Peter Suzuki, kente göç eden köylülerin oluşturduğu bir yardım sandığından bahsederek bu sandıkta toplanan paranın hem kente yeni gelenlere hem de köyde kalanlara destek olunması için kullanıldığını anlatır.[143] Bu durum, kente gelen köylülerin köy ile bağlarını koparmadıklarını, bir tür "gönül borcu" içinde kentteki kimliklerini oluşturan bir yapıyı sürekli kılacak mekanizmaları yarattıklarını gösterir.

Belediye imkânlarının yeni kurulan gecekondu bölgelerine geç gelmesi veya hiç ulaşmaması durumunda gecekondulular kendi aralarında yeni dayanışma biçimleri örgütleyebildikleri gibi farklı deneyimler de geliştiriyorlardı. Örneğin "dolmuş" uygulaması bunlardan biri olarak değerlendirilebilir. Yeni kurulan yerleşim yerleri tam olarak belediye sınırları içerisinde kabul edilmediğinden bu yerlere şehir merkezlerinden ulaşımı sağlamak mümkün değildi. Bu yüzden "dolmuş" olarak adlandırılan yeni bir tür ulaşım birimi icat edilerek bu bölgelerin merkezle bağlantısı kurulmuş olacaktı.[144]

Modernleşme teorisinin, kente gelen köylüleri, kentin dönüştüreceği ve zaman içinde yok edeceği unsurlar olarak görmesine rağmen, köylüler çeşitli ara yapılar ve dayanışma örüntüleri yaratarak mevcut kentin bir parçası haline gelmektense, farklı bir eklemlenme süreci içine girmişlerdir. Gülsüm Baydar Nalbantoğlu'nun vurguladığı gibi "köylü göçmen kentte hayatını sürdürebilmek için mimari söylemin bugüne değin pek de üzerinde durmadığı mekânsal ve mimari taktikler keşfediyordu. Varolan kentsel ve mimari düzenleri yerine göre özümser, değiştirir ya da taklit ederken hiçbir zaman katı bir gelenekçilikle kentin dilini yadsımıyordu".[145] Gecekondu olarak beliren bu yeni mimari biçim aslında göçün niteliğini de gösteriyordu. Türkiye'de kırdan kente göçün ve kentleşme sürecinin köylülerin tam olarak topraktan kopamadığı ve tam olarak da kentler tarafından

143 Peter Suzuki, "Encounters with Istanbul: Urban Peasants and Village Peasants", *International Journal of Comparative Sociology*, sayı 5, 1964, s. 211.

144 Kepenek ve Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, s. 125.

145 Gülsüm Baydar Nalbantoğlu, "Sessiz Direnişler ya da Kırsal Türkiye ile Mimari Yüzleşmeler", Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 165.

sindirilemediği bir ilişkisellikle belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu durum Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'de güçlü bir kentsel geleneğin yerleşememiş, hâkimiyetini kuramamış olmasından da kaynaklanmış olabilir. Özellikle bir önceki dönemde kent kültürünü oluşturan unsurların yeni Cumhuriyet'in dışında bırakılmış olması, yeni devletin kendi ihtiyaçlarıyla örtüşen yeni bir kent anlayışını yerleştirmeye çalışmasını gerekli kılmıştır. Fakat kırsal çözülmenin ve hızlı kentleşmenin başlamasıyla birlikte henüz tam olarak yerleşememiş bir kent yapısının bu sefer de kent dışından gelen etkiler yoluyla dönüştürüldüğü ve çok da istenmeyen bir yapı haline geldiği görülebilir.

İlerleyen dönemlerde kentlere yönelen bu büyük kitlenin politik ve ekonomik ihtiyaçları, siyasi otoritenin gecekondulara, sahip oldukları oy potansiyeli nedeniyle daha yumuşak davranmalarına yol açacak ve böylelikle gecekondular siyasi patronaj ve popülizmin merkezleri haline gelecekti. Bir anlamda "kente göçeden 'köylüler', kentte geçirdikleri süre içinde, hem kendileri değişmişler hem de kenti değiştirmişlerdi ve kentin iş piyasası da, konut piyasası da, yerel siyaset yapısı ile kentsel kurumlar da bu değişimden nasibini almışlardı... ... Kente göçedenlerin yeni hayatları, köylerinden taşıdıkları kültürel özellikleri, kentte yaşadıkları deneyimlerle, büyük ölçüde yeniden biçimlenmiştir. Bu etkileşimin sonucunda da, eskisinden çok farklı nitelik taşıyan 'yeni kentliler' ve 'yeni İstanbullu' gruplar ortaya çıkmıştır".[146] Bu durum aslında Karpat'ın belirttiği gibi, sınıfsal anlamda bir farklılaşma yaratsa bile, ülke çapında belirli düzeyde kültürel, politik ve dinsel homojenizasyon da yaratmıştır.[147] Karşılıklı bir dönüşen-dönüştüren ilişkisiyle var olan kentsel yapılar ve göç, bu anlamıyla sınıfsal farklılıkların üstünü örtmüş ve belirli bir ortak bilincin oluşmasına hizmet etmiştir.

* * *

146 Sema Erder, *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 12-13.

147 Kemal H. Karpat, "The Genesis of the Gecekondu: Rural Migration and Urbanization (1976)", *European Journal of Turkish Studies*, sayı 1, Gecekondu Dosyası, 2004, s. 19.

Sonuç olarak bu bölümde en temelde İkinci Dünya Savaşı sonrasında kırsal yapının dönüşümüne odaklanıldı. Kırsal yapının dönüşümü hem uluslararası ekonomik gelişmelerin hem de bu gelişmelere uyum sağlamak için değiştirilen ulusal ekonomi politikalarının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede ÇTK, Marshall Planı ve küçük köylülüğün sürekliliği üzerinde durulmuş, kırsal yapının dönüşümü ve kırdan kente göçe olan etkileri değerlendirilmiştir. Dünya ekonomik sisteminin yeniden yapılanması sürecinde Türkiye'nin de ekonomi politikalarını değiştirmesi, sanayi temelli bir kalkınma modelinden tarım temelli kalkınma modeline geçiş ile olacaktı. Bu politik değişikliğin etkileri kırsal yapının bütünüyle dönüşümünde temel oluşturmuştur.

Bu çerçevede bu bölümde temel olarak 1950'li yıllarda kırdan kente göçü yaratan faktörler üzerinde durulmuştur. Göçün mekanik olarak gerekçelendirilmesine karşı kırsal yapının topyekûn dönüşümünün göç hareketlerinin nedeni olarak görülmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu dönemde tarımsal üretimde görülen makineleşme, kırdan kente göçü yaratan sebeplerden biri olarak değerlendirilebilse bile, tek sebep değildir. Makineleşmenin en büyük etkisi kırsal yapıyı bütünüyle değiştirecek olan ekilebilir arazi miktarını artırmak olmuştur. Bu durum ÇTK ile birlikte düşünüldüğünde Türkiye'de küçük köylülüğün sürekliliğini ortaya koyabilecek önemli bir unsurdur.

Kırdan kente göç köylülerin büyük kitleler halinde kentlere yerleşmesi ve kentin yapısı içerisine girmesi anlamına da gelir. Bu yüzden göç yalnızca kırsal dönüşümün bir sonucu olarak gerçekleşmekle kalmayıp aynı zamanda kentsel yapıların da dönüşümüne yol açacak bir etkiye sahip olacaktı. Bu anlamda kırsal yapının dönüşümü kentsel yapıların da dönüşümüne yol açmıştır demek çok yanlış olmaz. Bu çerçevede kırsal dönüşümün kentsel dönüşüm üzerindeki etkisini görebilmek için bu dönemde icat edilen bir kentsel yerleşim biçimi olarak *gecekondular* üzerinde duruldu. Gecekondular Türkiye'ye özgü bir kentsel yerleşim biçimi olarak İkinci Dünya Savaşı'nın kentlerde yarattığı tahribatın da bir sonucu olarak gelişecekti. Kır-

sal dönüşümün giderek artan boyutlarda gerçekleşmesi, bunun yanında kentlerin savaş sonrası dönemde yeterli ölçüde büyümemesi bu tür gecekondu tipi yerleşimlerin oluşumuna temel hazırlayacaktı. Gecekondulaşma köylülerin kentlere gelişiyle birlikte göçün kendisinden daha çok tartışılan bir olgu haline gelmiştir. Bunun en temel sebebi, kentsel kesimlerin göçün doğrudan etkisini bu şekilde hissedebilmesidir.

Tek parti dönemi kentleşme politikası kentleri ve köyleri birbirinden ayrı tutma esasına dayanıyordu. Ekonomi politikaları açısından da bu durum kendi içinde yeterli kentsel ve kırsal üretim olarak ayrılıyordu. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen ekonomi politikaları bu ayrımı ortadan kaldıracak bir sonuca yol açacaktı. Kırsal yapının kendine yeterlilikten pazar için üretim yapmaya doğru dönüştürülmesi zorunluluğu kırsal yapının da dönüşmesini, öncenin sanayi temelli kalkınmacılık anlayışının tarım temelli üretim anlayışıyla değiştirilmesini beraberinde getirmişti. Amerikan raportörlerinin de şekillendirmesiyle önceki dönemin sanayi-demiryolu ilişkisi bu dönemde tarım-karayolları ilişkisine dönüşecekti. Bu dönüşüm hem pazar ile tarımsal üretimi birleştirecek hem de kentlerle köyleri birbirine yakınlaştıracaktı. Kırsal yapının dönüşümü sonrasında kente göçü hızlandıran ve kolaylaştıran sebeplerden birisi de göç yollarının karayolları ile desteklenmesi ve kolaylaştırılması olmuştur.

Kırdan kente göçün başlaması daha önce köylüyü köyünde tutma anlayışı içerisinde geliştirilen ideolojik yaklaşımın da değişmesine ve köylülerin kentlere yönelmesine yol açacaktı. Bu türden bir göç akınına çok da hazır olmayan kentler yeni gelenlerin hem istihdamında hem de barınma sorunlarının halledilmesinde sorunlar yaşayacak ve gecekondulaşma bu soruna bir çözüm olarak geliştirilecekti.

Gecekondulaşmanın kentlerde yarattığı şaşkınlık köylülerin de yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Daha önce birbirinden ayrı tutulan kent ve kır, göç ile birlikte kentlerde birleşmeye başlamıştır. Gecekondularda yaşayanlar tarımsal üretimden tam anlamıyla kopmamış, dolayısıyla mülksüzleşmemiş kesim-

lerden oluşmuştur. Bu durum göçmenlerin kentli kimliklerinden daha çok köylü kimlikleriyle kentlerde var olmasına yol açmıştır. Bu durumda göç ile kente gelen köylüler "köylü-gecekondulu" olarak tanımlanacaktı.

1945-1960 yılları arası dönem, içinde tarımsal yapıların dönüşümü ve ekonomi sisteminin dönüşümüyle birlikte politik anlayışın da farklılaşmasını barındırmıştır. Tarımsal üretimde kapitalist ilişkilerin gelişmesi, ülke ekonomisiyle bütünleşmiş bir zihniyet dünyasının gelişmesine de yol açmıştır. Örneğin, özellikle DP iktidarının ilk yıllarında köylülerin gelirlerinde yaşanan görece artışın yarattığı zihniyet bundan önceki iktidarlar tarafından söylenenlerin yanlışlanmasını içermiştir. Karpat'ın araştırmasında, bundan önceki yirmi yıl boyunca sanayileşme söylemleriyle kentlilerin köylülerin eliyle rahat yaşadıklarını, bundan böyle köylülerin kendilerinin rahat yaşamak istediklerini söyledikleri anlatılır. Bunun bir yansıması olarak da köylüler politikayla daha ilgilidir ve artık güncel politik meseleler hakkında yorum yapmaktan da çekinmezler.[148] Tarımsal mülkiyet ilişkilerinin değişmesi, politik bağlılıkların da değişmesini sağlamıştır. Kapitalizm öncesi mülkiyet ilişkilerinin getirdiği hegemonik yapılar dönüşerek, kişisel himaye ilişkilerinin yerini daha genelleşmiş siyasal veya dinî himayecilik ilişkileri almıştır.[149] Bu da siyasal partiler üzerinden politik mücadele edebilme sürecini hızlandırmıştır. Fakat göç ve gecekondulaşma ile birlikte kişisel himayecilik ilişkileri grup ya da bölge himayeciliği olarak da adlandırabileceğimiz patronaj ilişkilerinin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Göç, her şeyden önce köyün yapısının dönüşümüyle ilgili bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Bu yapının dönüşümü sırasında elbette köylülerin politik bilinçlerinde de farklılaşmalar yaşanmıştır. Bunlardan ilki köy-kent ilişkisinin yoğunlaşması sonucu gündelik politika ve gündelik kültür biçimlerindeki değişme olmuştur. Bu iletişim köylülerin farkındalığıyla birlikte müdahale etme kapasitelerini geliştirebilmeleri için aracı kurum-

148 Karpat, "Social Effects of Farın Mechanization in Turkish Village", s. 97, 99.

149 Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 358-359.

lar yaratmalarını veya kendi çıkarları için politik faaliyeti kullanmalarını sağlamıştır. Politik patronaj biçimlerinin gelişmesi ve yaygınlaşması bu dönemde köylülerin sıkça kullanacağı biçimlerin başında gelmiştir. Kendi oy potansiyelinin yarışmacı bir siyasal rejimde önemine artık kesinlikle inanmış ve bu güce güvenen yeni bir bilince sahip köylülüğün yerleşik hale geldiğini söyleyebiliriz. Bu gücü gerek kendi arasındaki çıkar çatışmalarında (köy topraklarının paylaşımında olduğu gibi), gerekse de devletle karşı karşıya kaldığı durumlarda kullanmaktan çekinmemiştir. Gecekondu meselesinde de bu gücün ilk andan itibaren kullanılabilir bir biçime sokulduğu görülür. Devletin bu yeni yapılan konutlara müdahale etme isteği baş gösterdiği zaman birlikte hareket ederek kendi güçleri ve seslerini duyurmak için harekete geçmişlerdir. Vali ve meclis başkanı ile bile belirli düzeylerde pazarlığa girme şansına kavuşan bir kesimin kentte oluştuğu görülmüştür. Bu sürecin kuvvetli bir biçimde başarı kazanarak başlaması, cemaat ve hemşehrilik örüntülerinin yerleşikleşmesinin de önünü açmıştır. Bir anlamda Türkiye siyasetinin bugüne kadar gelen döneminde etkin bir yere sahip olacak bu ilişki biçimleri ilk defa bu dönemde oluşmuş ve neredeyse pek fazla değişmeden devam etmiştir.

Köylüler, kente geldikleri zaman oluşturdukları ve dönüştürdükleri yeni biçimler üzerinden tanımlanacak ve ilk defa yoğun bir biçimde kentlerde köylüler ve kentliler karşılaşacaktı. Gecekondulaşma sorunu kamuoyunca sık sık tartışılan bir mesele olduğu için göç kentlerde varlığı hissedilen bir "gerçeklik" olarak algılanacaktı. Bu anlamda kırdan kente göç yalnızca köylüleri ilgilendiren bir süreç olmaktan çıkarak kentleri de dönüştüren bir ilişki haline gelmiştir. Kentlerde bu yolla köylülerle karşılaşan kentliler için, köylüler daha önce varlığı çok da bilinmeyen bir "tahayyül" olmaktan çıkarak, kentlilerin gündelik yaşamına da etkide bulunan somut bir "gerçeklik" olarak ortaya çıkmıştır. Daha önce soyut düzeyde tanımlanan köylülük, köylülerin kentlere gelmesiyle birlikte elle tutulabilir, gündelik hayatta karşılaşılabilir bir "gerçekliğe" dönüşecekti. Bu anlamda kırsal yapının dönüşümü, kırdan kente göç ile

birlikte köylülerin "gerçekliğini" oluşturan bir sonuca yol açmıştır. Göçün kentsel alana yaptığı bu müdahale, kent sorununun akademik bir alan olarak gelişmesine ve yalnızca kırlardaki köylülerin değil, kentlerdeki köylülerin de gerçekliğinin ve yarattığı sorunların incelenmesini gerektirmiştir. Böylelikle köylüler göç ile birlikte "gerçekten var olan" ve kentlerde yarattığı sorunlar ölçüsünde gerçekliği artan bir araştırma nesnesi haline de gelmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki, göç ve sonrasında göçün kentte yarattığı dönüşüm politik hayatta geri dönüşü olmayan bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Hareket halindeki bu köylülük belki de siyasete öncesinde veya sonrasında kimsenin yapamadığı ve yapamayacağı kadar büyük bir etkide bulunmuştur. Kentlileşme ile birlikte yok olacağı öngörülen bir ara biçim olarak kentteki köylüler, siyasetin ve toplumsal yaşamın neredeyse bütününü kapsayacak bir etkide bulunup siyaset yapma tarzlarını dönüştürmüştür.

Bundan sonraki bölümde kırsal yapının dönüşümü ile birlikte köylülerin siyaset ile olan ilişkisine değinilecek. Kırsal yapının topyekûn değiştiği bu dönem içerisinde köylülerin siyaset ile olan ilişkisi iktisadi yapıların dönüşümü kadar büyük bir etkide bulunmuş ve köylüler kentlerde görünür oldukları kadar siyasette de görünür bir hale gelmişlerdir. Bu çerçevede köylülerin tahayyül edilen bir nesne olmaktan çıkıp daha somut ve gerçek unsurlar olarak bu dönemde geçirdikleri dönüşümü, siyaset ile olan ilişkileri üzerinden de görmeye çalışacağız.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Siyasetin "Aktif Bir Unsuru" Olarak Köylüler

Bu bölümde, incelenen dönem boyunca, köylülerin siyaset ile olan ilişkilerine odaklanılacak. Siyasetin bir bileşeni olarak bu dönemde köylülerin ne tür davranışlar geliştirdiklerinin ve iktidarın köylünün siyasetteki yerine ilişkin algısının üzerinde durulacak. Bu ilişki biçimlerinin tanımlanmasıyla, en temel olarak, köylülerin siyasette bir önceki döneme göre farklılaşan konumuna dikkat çekilecek. En son söylenecek olanı burada dile getirmek gerekirse, köylüler bu dönemde siyasetin tam anlamıyla "öznesi" olacak bir gelişme gösteremese bile, "siyasetin aktif bir unsuru" olarak önceki dönemden farklı bir görünürlüğe kavuşur. Bir önceki dönemin söylemsel düzeyde kurgulanmış, "tahayyül" edilmiş varlığına karşılık, bu dönemde köylüler hem kendi politik varlıklarının ve etkilerinin bilincine kavuşacaklar, hem de siyaset alanında göstermiş oldukları bu aktif katılımın bir sonucu olarak "gerçek" ve göz ardı edilemeyecek bir politik güç olduklarını ortaya koymuşlardır. Diğer bölümlerde de dile getirildiği gibi, köylülerin, siyaset alanında da etkileme gücü oranında "gerçek" birer unsur oldukları bu dönemde toplumun bütün kesimleri açısından kabul görmüştür.

1945-1960 yılları arasında köylülerin siyaset ile olan ilişkisi birkaç boyutuyla birlikte değerlendirilecek. Öncelikle, dönemi

ele alan literatür üzerinden, köylüler ve siyaset ilişkisinin nasıl kurgulandığı ve bu literatürü etkileyen temel unsurlar anlatılacak. Ardından, özellikle DP iktidarı öncesinde köylülerin aktif bir politik unsur olarak var olduğu örnek olaylardan biri olan "Arslanköy Davası" ele alınarak köylülerin hukuk ve siyaset ile olan ilişkisi üzerinden dönemin genel siyasi gelişmelerinin temelleri vurgulanacak. Özellikle bir "politik mücadele alanı olarak hukukun" bu dönemde hem köylüleri hem de siyaseti nasıl etkilediği gösterilmeye çalışılacak. Bu dava ve dönemin genel politik atmosferi içerisinde, "hak talebi" olgusunun nasıl geliştiği anlatılarak bu talebin köylüleri politik bir varlık olarak oluşturmasındaki öneme vurgu yapılacak. DP'nin iktidara gelişi sonrasında köylülerin muhalefet döneminde oluşturulan bu "hak talebi" anlayışını devam ettirdiğinin örnekleri, özellikle devlet arşivlerinden elde edilen kaynaklarla dile getirilmeye çalışılacak. Aynı zamanda iktidarın, köylüleri kendi siyasi söyleminde nasıl kurguladığı ve söyleminde görülen değişim ortaya konarak, iktidarın algısında da köylülerin göz ardı edilemeyecek bir yere sahip olduğu gösterilmeye çalışılacak. Sonraki bölümde ise köyün içinde siyasetin nasıl yürütüldüğüne odaklanılacak. Her köy ve köylü grubunu bu anlamda analiz etmek mümkün olamayacağı için, özellikle köyde siyasetin gerçekleştiği mekân üzerinde görülen değişim incelenerek köyde siyasetin nasıl oluştuğu anlatılacak. Burada, köyde politik bir mekân olarak kahvehanelerin gelişimi temel analiz birimi olarak seçilecek. Siyasi partilerin mahalli örgütlenme biçimlerinin, incelediğimiz dönemde, kahvehanelerin politik bir mekân olarak gelişmesini mümkün kıldığı vurgulanacak. Son olarak, önceki döneme göre siyaset söz konusu olduğunda, daha aktif bir varlık gösteren köylülerin, antikomünist politikalarla ilişkisine değinilecek. Antikomünizmin, köydeki siyasi yapının politik anlamda bütünleştirici bir ideolojik kontrol mekanizması içerisinde tutulması yönünde nasıl işlevsel bir araç olarak çalıştığı anlatılacak. Bu yöndeki analiz, daha çok köylülerin okuduğu, toplumsal ve politik algılarını şekillendiren medya araçları, bir başka deyişle köylüye yönelik yayımlanan gazeteler incelene-

rek gösterilmeye çalışılacak. Böylelikle bu dönemde köylülerin siyaset dünyasını şekillendiren temel gelişmelere odaklanarak siyaset içerisinde köylülüğün değişen anlamı ortaya konulacak.

Samuel P. Huntington, siyasete konu olması bakımından "köy" ve "kenti" şu şekilde ayırır: "Şehir, siyasal sisteme muhalefetin sürekli bir merkezi haline gelmiştir. Bir hükümetin sürekliliği kırsal kesimde mobilize edebildiği desteğe bağlıdır. ... Modernleşme sürecindeki bir toplumda, başarılı bir parti şehirde doğar ama kırsal alanda olgunlaşır."[1] Huntington, bu çıkarımını yaparken özellikle Türkiye ve benzeri ülkelerin modernleşme süreçlerinde karşılaştığı politik sorunlara odaklanıyordu. Bu çıkarım aynı zamanda kendi içerisinde bir önerme de taşır. Bu önermeye göre, modernleşme sürecindeki ülkelerde kentlerde muhalefet ortaya çıksa bile, kırsal kesimi oluşturan geniş kitleler göz ardı edilerek siyasetin sürekliliğini sağlamak mümkün değildir. Bu yüzden de, bir siyasal partinin başarıya ulaşabilmesi için öncelikle kırsal kesimin desteğini alması gerekir. İster tek partili bir rejimde, isterse de çok partili yarışmacı bir sistem içerisinde olsun, modernleşmeyi gerçekleştirecek unsurlar kırsal yapının bileşenleriyle yakın bir ilişki içerisinde bulunmalı ve büyük oranda kendi politik görüşlerinin sınırlarını ihlal etmeden, kırsal kesimi "politikleştirmelidir". 1945-1960 yılları arasında köylülerin siyaset ile olan ilişkilerini bu perspektifle ele alabilmek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden oluşan dünya sisteminin bir parçası olarak Türkiye'de de sosyoekonomik yapıda bir değişim yaşanmıştır. Tarımsal yapılarda görülen dönüşüm ve bunun yarattığı etkiler önceki bölümlerde tartışılmıştı. Bu dönüşümün siyasi ayağında ise tek partili ve kendi içine dönük bir siyasi yapıdan, çok partili yarışmacı bir siyaset biçimine yönelme ile birlikte, toplumsal yapıda çoğunluğu oluşturan köylülerin siyasi etkisinin de arttığını söylemek mümkündür. Dönemin başında siyasetin merkezinde ve daha çok kent merkezli olarak gelişen siyasi muhalefet, hegemonyasını ancak toplumun çoğunluğunu oluşturan

1 Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Heaven ve Londra, 1968, s. 433-434.

köylüleri de siyasetin içine çekerek gerçekleştirebilirdi. DP bu durumun farkında olduğunu gösteren bir örgütlenme ve politik söylem ile tek parti döneminin ekonomik bakımdan yıpranmış, politik olarak ise göz ardı edilmiş bu kesimlerini kendisine çekmeyi başarabilecekti. Aşağıda bu gelişmeleri çeşitli örnekler üzerinden göreceğiz. Fakat bundan önce dönemi konu edinen literatürde köylüler ve siyaset ilişkisinin nasıl ele alındığına değinmek gerekir.

DP dönemi söz konusu olduğunda akademik literatürde ilk olarak başvurulan kaynağın Cem Eroğul'un 1968 yılında ilk baskısını yapan, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi* isimli çalışması olduğunu söylemek çok yanlış olmaz.[2] Bu çalışmanın en önemli özelliği hem DP dönemine bu kadar yakın bir tarihte yazılmış olması, hem de günümüze göre oldukça uzak kalmasıdır. Yakın bir tarihte yazılmış olmasının olayların hatırlanması açısından önemi göz ardı edilemez. Fakat yaklaşık kırk sene önce yazılmış bir kitabın günümüzde hâlâ geçerli olması da DP dönemi hakkındaki bilgilerimizin ne düzeyde olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Bunu söylerken kitabın çok eski bir tarihte yazılmış olması nedeniyle bilgilerinin yetersiz olduğunu ima etmiyorum. Aksine, kitap dönem hakkında içerdiği bilgiler açısından hâlâ önemlidir. Fakat DP dönemi hakkında belirli bir yaklaşımla yazıldığı için, dönemi değerlendirme konusunda eksik kalabilir. Aslında Eroğul, kitabın 1998 yılındaki baskısına yazdığı önsözde bu noktayı vurgular ve şunları söyler: "Öte yandan, yıllar geçtikçe, okura temel bir uyarıda bulunma gereği gitgide artıyor: Kitabı bugün okuyanlar kitaptaki çözümlemelerin Türkiye'nin 1960'lardaki durumunu yansıttığını gözden kaçırmamalıdır."[3] Eroğul, DP dönemi üzerine

2 Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998. Kemal Karpat'ın DP'nin ilk örgütlenme dönemini de içeren çalışması daha erken bir tarihte yazılmıştır. Bkz. Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics*. Fakat bu çalışma yalnızca DP'nin iktidara geliş yıllarına kadar olan olay ve olguları kapsadığı ve temelde çok partili sisteme geçiş sorunsalına odaklandığı için dönemin bütününe ilişkin ilk derli toplu çalışma olarak Eroğul'un kitabını kabul etmek gerekir.

3 Eroğul, *Demokrat Parti*, s. 6.

çalışanlara bu uyarıyı yaparak aslında kitabın 1950'lerden daha çok 1960'ların genel anlayışını yansıttığını ifade eder. 1945-1960 yılları arasında hangi boyutuyla ele alınırsa alınsın, Eroğul'un bu uyarısını dikkate almak gerekir. Köylüler ve siyaset ilişkisini değerlendirirken de bu unsur göz ardı edilmemelidir.

DP dönemini tarihsel bir bakış açısıyla yorumlama sürecinde, burada adına "algı kırılması" diyeceğimiz bir unsurun etkili olduğunu söyleyebiliriz. "Algı kırılması", kabaca, incelediğimiz herhangi bir dönem hakkındaki olgusal bilgilerin oluşumu ve değerlendirilmesinde etkili olan kırılma noktalarını niteler. Bu kırılma noktaları, dönemin çeşitli bileşenlerini ve dönem boyunca gerçekleşen politik olayların tanımlamalarını, öznel kimliklerin yansımasını bize olayların gerçekleştiği dönemde anlaşıldığı biçiminden farklı bir biçimde sunar. Bu tanım çerçevesinde düşünüldüğünde, 1945-1960 yılları arası dönemin olgularını ve bileşenlerini yorumlama sürecini etkileyen en önemli algı kırılmasının 27 Mayıs 1960 askerî darbesi olduğunu iddia edebiliriz. Darbenin gerçekleştirilme "gerekçesi", genel olarak DP dönemi olayları üzerindeki algıları belirlemiştir. Darbenin gerekçeleri, bütün DP döneminin "gerçekten" o şekilde yaşanmış olduğunun bir algısını sunar. DP'nin son döneminde yaşanan baskıcı uygulamalar, darbenin etkilediği toplumsal algıda, sanki DP döneminin bütün anlarında yaşanmış gibi bir sonucun genelleştirilmesini doğurur. Bu durum hem darbe sonrasında DP'ye yakın bir anlayışla siyaset yapan unsurların, hem de darbenin "ilerici" niteliğinden şüphe duymayan kesimlerin dönemi değerlendirmelerinde temel unsur haline gelmiştir.

1960 darbesinin bu yöndeki etkisini köylülerin siyaset ile olan ilişkisini çeşitli yazarların değerlendirme biçimleri üzerinden görebilmek mümkündür. Bu yöndeki yorumları en açık biçimde DP'nin 14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidarı elde edişinin tanımlanmasında görebilmek mümkündür. Zira bu seçimlerde Osmanlı-Türkiye modernleşme tarihi içerisinde ilk defa seçim ile iktidar değişikliği gerçekleşmiştir. Bu değişimde en büyük pay, oylarıyla DP'yi destekleyen ve toplumun çoğunluğu-

nu oluşturan köylü kesimindedir. Köylülerin bütünüyle DP'yi desteklediğini söylemek elbette doğru değildir. Yine de, DP'yi iktidara taşıyan dinamiğin arka planında köylülerin siyasi olarak DP'yi desteklemesi ve bunu gerçekleştirmeye dönük olarak da DP'nin köylüye dönük propagandaları yatar. Bu iktidar değişikliğini küçümseyen ya da olduğundan fazla gösteren yaklaşımlar aslında bu dönüşümde yer alan köylülerin politik tavırlarını analiz etmekten çok, darbe ile şekillenmiş dönem algılarını politik olarak destekleme amacını taşırlar. Örneğin, DP'nin daha sonra takipçisi olacak siyasi geleneğin değerlendirmelerinde bu iktidar değişikliğini bir "halk hareketi" olarak tanımlama gayreti vardır. 1950'li yıllarda aktif siyaset içerisinde de yer almış olan Rıfkı Salim Burçak bu görüşü şu şekilde dile getirir:

> Gerçekten de Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti, kurulmasıyla birlikte çok hızlı bir gelişme kaydetti ve kısa sürede milletin güvenini sağlayarak, büyük bir halk hareketini oluşturdu. Bu, Milli Mücadele'den sonra görülen ilk büyük halk hareketiydi.[4]

Bu söylemin temelinde yatan unsur, 27 Mayıs darbesiyle birlikte "halka karşı" bir müdahale gerçekleştirilmiş olduğunu vurgulamaktır. "Halk"ı yalnızca kendilerinin temsil ettiğini ileri süren bu yaklaşım, Çağlar Keyder'in belirttiği biçimiyle aslında "Meclisin temsili meşruiyetini üstüörtülü bir biçimde inkâr"[5] eder. Böylece merkezî siyasi güce karşı yapılan her türlü karşı çıkış, "halka" karşı gerçekleştirilmiş sayılabiliyordu. Bu anlatı biçimi dönemin genel yapısını değerlendirmeye çalışmaktan çok, büyük ölçüde, darbenin gerekçesini etkisizleştirmeye ve onunla hesaplaşmaya çalışır.

İkinci yaklaşımın aşırı ucunda, DP'nin iktidara geliş sürecini bir "karşıdevrim" olarak tanımlamaya çalışanlar bulunur. Bu

4 Demokratlar Kulübü, *14 Mayıs 1950 Seçimlerinin 40. Yılı Sempozyumu*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1990, s. 9.

5 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 163.

türden değerlendirmeler, darbenin kendisini gerekçelendirdiği söyleme sıkça başvurarak, dönemi anlamaktan daha çok darbeyi meşrulaştırmaya çalışır.[6] CHP'yi, DP'nin karşısında daha "ilerici" bir yerde konumlandıran bu yaklaşım, DP aracılığıyla CHP'nin tek parti döneminde elde ettiği kazanımları ortadan kaldıran bir ittifakın oluşturulduğunu iddia eder. Bu süreç içerisinde köylüler pasif bir düzeyde DP'nin bu "gerici" taleplerinin destekçisi olmasının yanında, DP'nin kendi çıkarları için özellikle köylüleri "kandırdığı" dile getirilir. Keyder'in sözleriyle: "Sonraları CHP ve devletçi politikanın savunucuları, DP'nin 1950'deki zaferinin, samimiyetsiz dini önderlerin etkisiyle, çağdaşlaştırıcı seçkinlere ayak uydurmayı reddeden köylülerin tutucu bir tepkisinden başka bir şey olmadığını iddia etmeye kalkacaklardır."[7]

İlk yaklaşımda, köylüleri doğrudan etkin bir özne haline getiren ve merkezî siyaseti dışarıda bırakan bakış açısı görülür. Böylelikle "halk" ve darbeyi gerçekleştiren güçler karşı karşıya bırakılmak istenir. İkinci yaklaşımda ise, köylülerin siyaset ile olan ilişkisi ve etkisi ortadan kaldırılır, merkezî siyaset unsurlarıyla yalnızca doğrudan yönlendirici bir ilişki olduğu söylenir. Böylelikle köylüler, büyük oranda "eğitimsiz" oldukları için, "karşıdevrimci" güçler tarafından "kandırılmışlardır". Her iki yaklaşım da bu dönemde köylüler ve siyaset ilişkisine dair pek bir bilgi vermez. Bu dönem üzerine yürütülen çalışmalar büyük oranda, yukarıda bahsedilen "algı kırılması"ndan etkilendikleri ölçüde dönemi anlamamıza engel oluştururlar.

Genel literatürde, Türkiye'de köylülerin siyaset ile olan ilişkilerine az da olsa değinilir. Fakat bu çalışmaların birçoğunda köylüler "gerçek" birer politik varlık olarak değil, "etkilenen" ve "yönlendirilen" unsurlar olarak yer alır. Bu türden çalışmalar aslında köylülerin siyaset ile olan ilişkisinden daha çok kırsal alandaki güç ilişkilerinin niteliğine odaklanır. Patronaj ilişkileri ve "klientalizm"in tartışıldığı bu çalışmalarda köylüler

---

6 Bu görüşün tipik bir örneği için bkz. Sina Akşin, "DP'nin Karşı Devrimi", *Radikal İki*, 14 Mayıs 2000, s. 4.

7 Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", s. 54.

yalnızca yörenin sosyoekonomik anlamda etkin kesimlerinin yönlendirdiği unsurlar olarak tanımlanırlar. Örneğin, aslında oldukça iyi bir çalışma olan, Horst Unbehaun'un Datça üzerinden yürüttüğü araştırmada, köylüler neredeyse yalnızca ağalar arasındaki çıkar çatışmasının bir unsuru olarak tanımlanır, bunun dışında herhangi bir katılım unsurunun varlığı tartışılmaz.[8] Patronaj söz konusu olduğunda, köylülerin siyasete katılımı konusunda atlanmaması gereken en önemli olgu, Mübeccel Kıray'ın da belirttiği gibi, bunun bir "tampon mekanizma" olarak köylülerin değişen koşullara uyumunu sağlayan karşılıklı bir ilişki olduğudur.[9] Patronaj ilişkisinde köylüler yalnızca patronun dediğini yapan pasif unsurlar değildir. Ekonomik düzeyde karşılıklı bir ilişki olduğu kadar, politik anlamda da bir etkileşim söz konusudur. Siyasi hayatın oldukça canlı olduğu 1945-1960 yılları arasında patronaj ilişkileri içerisinde dahi köylülerin bu ilişki sürecinde belirli bir politik bilinç geliştirmiş olduklarını dikkate almak gerekir.

Köylülerin genel siyasi gelişmelerin pasif unsurları olduğu yönündeki genel algı, bu dönem çalışmalarında oldukça rastlanan bir değerlendirme biçimidir. Bu durum büyük ölçüde hem DP'nin politik anlayışına dönük, hem de Türkiye'de köylülüğün istenilen düzeyde bir politik varlık gösteremeyeceğine dönük inancın bir sonucudur. Sungur Savran, 1950 seçimlerinin sonucuna ilişkin yaptığı değerlendirmede benzer biçimde o dönemde köylülüğü oldukça pasif bir konuma indirgeyerek şunları söyler: "Halk 'ayağa' kalkmamıştır; olsa olsa oturduğu yer-

8 Hans Unbehaun, *Türkiye Kırsalında Kliyentalizm ve Siyasal Katılım-Datça Örneği: (1923-1992)*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005. İlerleyen bölümlerde ayrıntılı bir biçimde anlatılacak olan köyde kahvehanelerin politik işlevine ilişkin bir bölümde Unbehaun'un kullandığı başlık bu yaklaşımına iyi bir örnek oluşturur. Unbehaun'un kahvehanelerle ilgili başlığı "Köylülerin 'Politize Edilmesi': Kahvehanelerin Ayrılması" adını taşır. Burada, Unbehaun'un tırnak içine aldığı "politize etmek" kavramı doğrudan ağalar eliyle köylülerin politize olmasına gönderme yapar (s. 240). Vurgulanan, köylülerin politik olarak ne düşündükleri ya da nasıl bir gelişme gösterdikleri değil, ağalar aracılığıyla kahvehanelerin "bile" ayrışmış olduğudur.

9 Mübeccel Kıray, "Değişen Patronaj Kalıpları: Yapısal Değişme Üzerine Bir Çalışma", *Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 300.

den bu düzenli nöbet değişimini alkışlamıştır!"[10] Keyder, bu durumu, Türkiye'de köylülüğün içinde yer aldığı sosyoekonomik durumla bağlantılandırır ve "en azından yüzde 80'i bağımsız küçük üreticilerden oluşan bir köylülüğün fazla bir devrimci potansiyeli olamaz,"[11] der. İncelediğimiz dönemde köylülüğün bu denli "devrimci" bir politik bilincinin olmadığını kabul etmekle birlikte, siyasetin yalnızca pasif bir unsuru olmadığını, gerektiğinde çeşitli müdahalelerde bulunabilen aktif bir politik varlık olduğunu söylemek mümkündür.

Özer Ozankaya, köylerde siyasal kültürün gelişmesi üzerine şunları söyler: "Köylünün içinde bulunduğu maddi şartları ... onu geniş toplumla bütünleştiremiyorsa, geniş toplumun yönetim biçimi köylünün sorunları arasında etkin bir biçimde yer alamaz. Böylece bir siyasal bilinçlenme de söz konusu olamaz."[12] Tek parti dönemi siyasal elitleri, köylülerin siyasete katılımı konusunda çekinceli bir tavır içindeydiler. CHP köye siyaseti getirmek yönünde bir çaba içerisine girmemiş, köylülerin özellikle siyaset dışı bir alanda kalmalarına özen göstermiştir. Yeni dönem, köylülerin siyaset ile tanışmasına ve sistemin içine onların da katılmasına yol açacaktı. Çok partili ve tek dereceli seçimler aracılığıyla artık iktidarın yerel temsilcileri yerine, köylülerin doğrudan siyasete katılabilecekleri bir mekanizma oluşturuluyordu. Bu durum köye de siyasetin doğrudan girmesi anlamına gelecekti. İktidarı elde etmek için DP ilk yıllarından itibaren köye dönük bir örgütlenme çabası içerisine girmişti. Köylüler bu dönemde ilk defa karşılarında kendilerinden oy isteyen merkezden gelmiş siyasetçileri bulacaktı. Köyün maddi şartlarının da gelişmesiyle birlikte, köyde siyaset alanının genişlediği ve geniş toplumla bütünleşmiş bir anlayışa doğru yöneldiğinden bahsetmek mümkündür. İbrahim Yasa bu süreci şu şekilde açıklar:

---

10 Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri: (1919-1980)*, cilt I, Kardelen Yayınları, Istanbul, 1992, s. 92.

11 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 174.

12 Özer Ozankaya, "Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür", *Amme İdaresi Dergisi*, 4(1), Mart 1971, s. 33.

... çok partili döneme girildikten sonra çeşitli halk yığınları yavaş yavaş kendilerinin de birer tabakaya, sınıfa bağlı olduklarını algılamaya başlamışlardır denilebilir. Bu arada köylüler sadece kendi kapalı ve sınırlı toplulukların değil, aynı zamanda da büyük toplumun parçaları olduklarını, kamuoyu ve ülkenin güdeceği siyasada etkili olabileceklerini anlar olmuşlardır. Bu değişmenin en belirgin nedeni kapalı toplumların açık pazar ekonomisine geçmesiyle birlikte çeşitli parti propagandalarının, siyasanın köye ulaşmasının, zaten köy topluluğunun kendi doğasında varolan, birbirlerine karşıt ve parçalayıcı güçleri daha etkili hale getirmiş olmasıdır. ... Bugün köylü ile kentli eskisine göre, birbirlerini daha iyi tanıma ve birbirleriyle daha yakından kaynaşma olanakları içinde bulunmaktadır.[13]

İkinci Dünya Savaşı sonrası hem ekonomik hem de siyasal yapının dönüşümü ile köylülerin siyaset ile olan ilişkisi de gelişecekti. Çok partili yarışmacı bir sistem içerisinde Yasa'nın da söylediği gibi parti propagandaları eskiden konuşulmayan birçok meselenin de konuşulabilir hale gelmesini sağlayacaktı. Özellikle 1950 yılında iktidarın seçim yoluyla değişmesi sonrasında, köylüler siyaset içerisinde kendilerinin çok önemli bir yere sahip olduklarını anlayacaklardı. 1960 darbesinden önce yazılmış veya o dönemi yaşamış araştırmacıların eserlerinde bu durum açıkça dile getirilir.

Bölceköyde kahvede otururken bahsi siyasete döktüler. Demokrat bir köylü bağıra bağıra:

– Demokratları iktidara getirdik; köyümüze gelip aramızda oturmazlar, dertlerimizi dinlemezler, vaitlerini yerine getirmezlerse, onları da devirirız. Onlar bize devirmeyi öğrettiler. Gelecek seçimde onlara da tek rey vermeyiz. Başka bir partiye daha döneriz!.. gibi sözler söylüyordu.

Bu köylerde memurun adı hizmetçi olmuş. Seçim propagandası için Poyracık'a bir milletvekili gelmiş. Çoğu demokrat

13 İbrahim Yasa, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1970, s. 201.

olduğu için yanına giden olmamış. Birkaç kişi "ayıp olur, gidip hoş geldin diyelim" demişler. İçlerinden biri:

– Bakan veya milletvekili milletin hizmetçisidir. Ben milletim; o benim ayağıma gelmedikçe ben onun yanına gitmem!... demiş. Bu fikir hâkim olmuş, gitmemişler. Propagandayı dinleyecek kimse bulamadığı için, giden zat, ağzını açmadan, geri dönmüş.[14]

DP'nin iktidara geliş süreci köylünün politik anlamda bilinçlenmesinde önemli bir aşama olarak kabul edilebilir. 1960 darbesinin yarattığı algı kırılmasını ortadan kaldırdığımızda, köylülerin bu süreci nasıl değerlendirdiğini daha net görebilmek mümkün hale gelir. Aslında bu yolla, köylülerin politik olarak sahiplendiği söylemi de anlayabiliriz. Örneğin 1954 seçimleri sürecinde bir köylünün söylediği "Biz 1950 senesinde inkılap yaptık, 1954 senesinde de seçim yapacağız,"[15] sözleri, seçim süreçlerinin köylünün politik bilincinde nasıl bir anlamı olduğunu ortaya koyar. Köylüler, siyaset üzerinde kendilerinin önemli bir yere sahip olduğunun bilincindedirler. Bunu tek parti döneminden farklı olarak, artık açıkça dile getirmekten de çekinmezler. Örneğin dönemin önemli siyasi kişiliklerinden biri olan Turan Güneş, o dönemde köylünün özgürlük anlayışını şu şekilde anlatır:

> Eskiden halk ile devlet arasındaki aracı, ağa ya da eşraftı... DP zamanında bunların yerine ocak-bucak başkanları geçti. ... büyük seçmen kitlesi için özgürlük başka bir şeydi. ... Bu kitle için özgürlük, jandarmadan dayak yememek, tahsildarın gadrine uğramamaktır. Kaymakamın yanına rahat çıkmak ya da ondan kanunsuz bir şeyi de isteyebilmektir.[16]

İktidarın ya da seçkinlerin "kanunsuz" olarak tanımladığı talepler köylü için "demokrasi"nin ya da "özgürlük"ün tanımı haline gelmiştir. Köylüler için siyaset, daha önce tek parti dö-

14 Yalçın Dağlar, *Köylerimizden Örnekler*, Kader Basımevi, İstanbul, 1951, s. 100-101.

15 Muzaffer Celasun, "Demokrat Parti Afyon Teşkilatında Kaynaşma", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1954.

16 Mehmet Barlas, "Turan Güneş Anlatıyor", *Milliyet*, 20 Ocak 1979.

neminde yapılması engellenen ne varsa onu yapabilmenin yolu olarak da gelişir. Daha önce herhangi bir iktidardan talep edemediklerini talep etmeye başlayan köylülüğün bu tavrını, köylülüğün bu dönemki siyasi anlayışının bir uzantısı olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. DP'nin muhalefet yıllarında köylülere yönelik yürüttüğü propagandanın sonucunda giderek artan derecelerde ortaya çıkacak olan bu talepler, köylüler tarafından bir "hak talebi" çerçevesinde sunulmuştur. Örneğin 16 Kasım 1947 tarihinde CHP Ankara milletvekili olan Mebrure Aksoley'in hazırladığı seçim bölgesi raporunda köylülerin demokrasiyi nasıl anladıkları şu şekilde anlatılıyor:

> Köylü vatandaş demokrasiyi, ulu orta her şeyden şikâyet etmek, mevcut kanun ve nizamlara riayetsizlik etmek, devlet otoritesine saygısızlık göstermek şeklinde anlamaktadır. Bu sebeple kanunların emrettiği işler maalesef yaptırılamamaktadır. Hamlelerimiz duraklamaktadır. ... Köylü bilhassa yolların yapılması işine şiddetle itiraz etmiş ve Etimesgut bucağına bağlı 18 köy halkı bana: –devlet bizden yol parası alıyor, şehirlerin yollarını yaptırıyor, neden bizim yollarımız yaptırılmıyor? Bucak müdürü neden bizi yol yapacaksınız diye sıkıştırıyor?– diye şikâyette bulundu.[17]

Köylüler bu süreçte haklarını talep eden, şikâyette bulunan, sorgulayan bir "politik tavır" içerisindeydiler. Devlet yetkililerinin "kanunsuz" olarak nitelendirdiği birçok davranış biçimi geliştirerek, raporda da açıkça görülebildiği gibi, karşı koyuyor ve işlerin yapılmasını engelliyorlardı. Daha henüz DP iktidara gelmeden gerçekleşen yukarıdaki gibi olaylar köylülerin artık iktidarın gücünden korkmadan aktif bir politik unsur olmaya başladıklarının göstergesidir. Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan birçok belgede yerel iktidar mücadeleleri içerisinde köylülerin siyasi sebeplerden birbirleriyle davalık olduğu görülebiliyor.[18]

17 *Ankara Bölge Müfettişi Esad Uras'ın Teftiş Raporunun Genel Sekreterliğe Sunulduğu*, 23 Ocak 1951, BCA 490.01/618.26.1.

18 *Eskişehir'in Bozan Köyü'nden Ali Pişmiş'in Laiklik Aleyhine Suç İşlediği*, 19 Temmuz 1950, BCA 490.01/459.1886.3; *Balıkesir Mebuslarının Teftiş Raporlarının Genel Sekreterliğe Sunulduğu*, 19 Eylül 1950, BCA 490.01/624.52.1. Bu

Bunun yanında köylüler, iktidarın temsilcilerinin karşısına çıkarak itiraz ve şikâyetlerini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardı.[19] Zaman zaman iktidarın temsilcisi olarak gördükleri kişilere karşı koymaktan da artık çekinmiyorlardı.[20] İktidarın, köylülerde görülen bu değişimi anlamak için yürüttüğü istihbarat çalışmalarının raporlarında, köylülerin kendi aralarında siyasi meseleleri nasıl konuştuğu çok açık bir biçimde izlenebilir.

> Hayır bereket kalmamış demesi üzerine diğerleride söze karışarak şurdan burdan derken Çerkeş'li Harun hariçten işittiğine göre güya Ankara'da gayet kuvvetli bir hoca olduğunu ve bunun çok müstakim bir zat olarak halk tanıdığını işittiğini ve bunun bir çok müridleri de bulunduğunu ve bu müridleri vasıtası ile halkı Demokrat Partiye kayt edilmelerini ve Mareşal'ın da onun istediği gibi çok Müslüman bir zat olup bunun gösterdiği yolun doğru bir yol olduğunu Halk Partisi ise senelerden beri bu kadar köylü ve kentlinin canını yaktı ve allahın rızası olmadığı halde yüklediği ağır vergiler yüzünden borcunu ödeyemeyenlerin malını elinden alarak sattığını işitmiş ise de bunun nerede ve kim olduğunu öğrenmek istediğini söyledi ve diğerleri de yalanını bir kere insan aklı ile düşünse hakikatı bulur. Demokrat partinin tuttuğu yol Müslüman yoludur. Çünkü hem hürriyet veriyor hemde köylünün kentlinin elinden tutarak dertlerine çare buluyor. Bundan başka gerek Mareşal ve gerekse Celâl Bayar nahiye ve köy bırakmadan geziyorlar ve dertlerimizi dinliyorlar. dediler.[21]

DP'nin köylülere yönelik propaganda çalışması, köylülerin daha çok siyaset konuşmasını ve ülkedeki olaylardan haberdar

dosyalarda yer alan dava dilekçeleri özellikle DP'nin iktidara geçmesiyle birlikte DP ve CHP destekçileri arasında çıkan kavga ve hakaretleri içeriyor. Burada köylülerin artık iktidarın gücünden korkmadıkları ve ona karşı kendi tavırlarını geliştirdiklerini söylemek mümkündür.

19 "Hasan Saka'nın yaptığı propaganda gezisinde bir köylü kendisine şöyle demiş: 'Bizim kadın, ineklere günde üç öğün bal verir. İki defa da sağar; siz bizi yirmi sene sağdınız, bir defa bal vermediniz'.", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1946.

20 "Bir köylü, bir jandarmayı mahkemeye verdi", *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1947.

21 *Bir Emniyet Yetkilisinin Hazırladığı Rapor*, 24 Aralık 1946, BCA 30.01/65.404.14.

olmalarını doğurmuştur. Toplam yirmi yedi sene boyunca kesintisiz, tek başına iktidarda kalmış olan CHP'ye karşı muhalefetin yükselmesi ve buna öncekilerden farklı olarak "izin" verilmesi toplumsal kesimlerin her birini önceki dönemlerden daha fazla siyaset ile ilgilenmeye yönelteceketi.[22] Bireyler, yalnızca bir parti destekçisi olarak değil, siyasetin aktif katılımcısı olarak hareket etmekte bazen kendileri inisiyatif alarak parti sınırları dışında da müdahil oluyordu. Örneğin, 1946 seçimleri öncesinde İzmir'de olan bir hadise dönemin siyasi elitlerini de tedirgin etmişti. *Cumhuriyet* gazetesinin "Münasebetsiz bir hâdise" başlığı ile verdiği haber şöyledir:

> Bugün şehrimizde "Demokrat Parti müteşebbis heyetlerine gönderilen ve resmî olmıyan hususî tebligattır" başlığı altında daktilo ile yazılmış beyannameler ele geçirilmiştir. Beyannamede: "Memleketin kalkınması için kurulan ve Türk köylüsü ve işçisinin haklarını koruyacak olan Demokrat Partinin kurucusu Celâl Bayarı tebrik maksadile yapılacak nümayişte seçimlerin geri bırakılması istenilecek. Bütün İzmir gençliğinin iştirak edeceği bu nümayişe sizin de taraftarlarınızla birlikte gelmenizi rica eder, selâmlarımı sunarım." denilmekte ve "Mustafa Rizeli: Kristal oteli, İzmir, Basmahane" imza ve adresi bulunmaktadır. Beyannamenin bir de notu vardır ki bunda Mustafa Rizeli malûmat isteyenlerden beş gün zarfında kendi-

22 *Cumhuriyet* gazetesinin yaptığı kısa bir anket çalışmasında "sokakta ilk rastla[nan] 20 kişiye", "Demokrasi nedir?" diye sorulmuş ve alınan cevaplardan aslında demokrasinin ne olduğunun çoğu kişi tarafından tam anlamıyla bilinmediği anlaşılmıştır. Çok erken bir dönemde gerçekleştirilen bu anket birçok kişinin aklına demokrasi deyince 1908 Devrimi ve onun sloganları gelmiştir. "Demokrasiye Cumhuriyet ile birlikte geçtik," diyenler bulunmakla birlikte çoğunluğun bu kavrama yabancı olduğu görülür (*Cumhuriyet*, 24 Eylül 1945). Çok partili sisteme geçişle birlikte bu kavramın içi de doldurulmaya başlanacaktı. Fakat yine de "demokrasi" kavramının köylüler ve geniş halk kesimleri tarafından anlamı, tek parti döneminde yapılamayan bütün her şeyin yapılabileceği bir özgürlük ortamıydı. Dönemin gazetelerinde demokrasinin tam olarak anlaşılamaması ve ona olduğundan daha fazla anlamlar yüklenmesi yoğun bir biçimde konu edilmişti. Bu konu hakkında bir karikatürde, kâğıt yığınlarının arasında oturan bir adam, ne yaptığını soran bir diğerine "Demokrasi kelimesine bizde verilen manaları not ediyorum," der (*Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1949).

sine mektubla müracaat edene tahriren cevab vereceğini bildirmektedir.[23]

Bu kişisel "girişimci siyaset" ortalığı oldukça gerginleştirir ve bu şahsın kim olduğuna ve ne yapmak istediğine dair araştırmalar başlar. Daha sonra çıkan haberlerde, DP yetkililerinin yaptığı açıklamalarda bunun kendileri ile bir ilgisi olmadığı, kişisel bir girişim olduğu vurgulanır.[24] Bu olaydan halkın kendi kendisine politik bir faaliyet içerisine de girdiğini görebilmek mümkündür. Bireyler artık inisiyatifi kendi eline alıyor ve siyasete aktif bir unsur olarak katılmak istiyordur.

Köylülerin siyasi tavır alışları yalnızca seçimler ve demokrasi bağlamında gerçekleşmez. Araştırma sürecinde yalnızca ipuçlarına rastlayabildiğimiz bazı gelişmeler, köylülerin kendi ekonomik çıkarları için de "toprak işgali" veya "isyan" benzeri davranışlar içerisine girebildiklerini gösterir. Köylülerin toprak işgaline giriştiklerinin bilgisi yalnızca takip eden dönemin politik çalışmalarında görülebilir. Örneğin Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) davasının savunma metninde bu dönem hakkında şu sözler geçer:

> Anadolu'nun çeşitli yerlerinde toprak ve hürriyet isteyen köylüler toprakları işgal ettiler. Ağaların topraklarını aralarında paylaştılar. Bu mücadelelerin en önemlisi Denizli'de oldu. 100 bin dönümlük Adacabir çiftliğine ortakçı köylüler el koydular. Çeşmebaşı, Dönemenli, Ada, Aptal, Cabir, Döşeme, Küçükada ve Halasbaşı köylüleri toprağı bölüştüler.[25]

Benzer bilgilere dönemin Sovyet ve Bulgar kaynaklarında da rastlamak mümkündür.[26] Bu yöndeki bilgilerin tek bir kaynak-

---

23 "Münasebetsiz bir hâdise", *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1946.

24 "Egede dağıtılan beyannameler", *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1946.

25 *T.İ.İ.K.P. Davası-Savunma*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 216-217.

26 Örneğin SSCB Bilimler Akademisi'nin yayımladığı *Türkiye Tarihi* kitabında bu dönemdeki olaylar şöyle anlatılıyor: "1946 Ağustos'unda Yeni Asır gazetesinin muhabiri, köylünün 'artık susmak istemediğini, hatta onu susturmanın olanaksız olduğunu, hiçbir şeyi olmadığına göre yitirecek bir şeyinin de olmayacağını' yazıyordu. Kasım 1947'de, Konya'da 'hükümete karşı ayaklanmaya katıldıkları gerekçesiyle' 90 köylü yargılandı. 1948 ilkbaharında Çatalca

tan geliyor olması, politik sebeplerle, köylüler arasındaki toprak çatışmalarının "işgal" olarak nitelendirilmesi anlamına gelebilir. Fakat işgal edildiği söylenen toprakların bu kadar detaylı isimlerinin verilebiliyor olması en azından belirli kesimler arasında bu olayların farklı değerlendirildiğini gösteriyor. Bu olayların gerçekte ne olduğunu anlayabilmek için daha detaylı bir çalışma, ortaya çok ilginç sonuçlar çıkarabilir.

Bu kaynakların çok güvenilir olmamasına rağmen, bu dönemde, yine de köylülerin özellikle toprak sorunları veya ağa baskısına karşı isyan benzeri davranışlar gösterdiğinin örneklerine rastlamak mümkündür. Bu olaylardan biri 1946 yılında Isparta'nın Baladız köyünde gerçekleşmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinde sanıkların yargılanması haberinde olay şu şekilde anlatılır:

> Bundan beş ay kadar evvel, Baladız köyünde halk tarafından linç edilen Isparta zenginlerinden Abdullah Demiralayın ölümüne aid davanın görüşülmesine, Isparta Ağırceza Mahkemesinde devam edilmiştir. Kendisine borclu olan ve borclarını ödemiyen köylüler tarafından, başı taşla ezilerek öldürülen Abdullah Demiralay, aynı zamanda İsparta Demokrat Parti ilçe başkanı olduğu için, dava muhitte büyük bir alaka uyandırmıştır.[27]

---

bölgesinde köylüler polis ve jandarmayla çatıştılar. Aynı yılın yaz mevsiminde Şekeroba köyünde toprak ağasına ait toprakların köylüler tarafından paylaşılması sırasında polisle yapılan çatışma sonucunda 36 kişi öldü veya yaralandı. Polis Bandırma bölgesinde aynı koşullarda 50 köylüyü tutukladı. 1949 yılında Kayseri, Samsun, Maraş, Artvin ve öteki bölgelerde köylü eylemleri oldu. Sadece 1949 yılının ilk yarısında 22 vilayette ağalara ait toprakların köylüler tarafından işgali, buğday ambarlarının yakılması ve hayvanların çalınması şeklinde 323 olay kaydedildi." SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1978, s. 51-52. Bahsedilen bu olaylardan bazılarının varlığı ispat edilebilir. Fakat bu olayların yine de bu kadar geniş boyutlu bir hareket olduğunu söylemek zordur. Bir başka kaynakta ise Bulgar edebiyat eleştirmenleri bu toprak işgallerinin sebeplerini şöyle açıklıyorlar: "Bu senelerde Anadolu'da kapitalizmin köylüler üzerinde gitgide artan baskısı neticesinde, toprak yetersizliği sosyal bir felaket halini alarak köylü tabakalarını harekete geçirmiştir. Köylüler arasında toprak kavgasına yol açmış, Anadolu'da birçok düzensiz ayaklanmalara sebep olmuştu" (İbrahim Tatarlı ve Rıza Mollof, *Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a Marksist Açıdan Türk Romanı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 251).

27 "Köyde Linç Edilen D.P. Başkanı Davası", *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1947.

Bu meselenin, gerçekleştiği dönemde oldukça bilinen ve konuşulan bir olay olduğu birkaç kaynaktan gözlemlenebilir. Ruhi Su bu olay hakkında bir şarkı yazmış ve bu şiiri yüzünden hapiste işkence görmüştür.[28] Fakir Baykurt anılarında bu dönemdeki gelişmeleri, kentli ve köylü hâkim sınıfların yönetimle kurduğu ilişkileri anlatırken bu olaydan da bahseder ve sanki köylülerin artık bilinçlendiğini ve isyan benzeri davranışlar gösterdiklerini söyler.

> Köylerde beyli düzen sürdükçe yarın işimiz zor olacak. Şimdiden kaygı çekiyorum. Her yerde adamları, Meclis'te milletvekilleri var. Bakanlığı, hükümeti baskı altında tutuyorlar. Tutuyorlar amenna! Ama karınca da kanatlanıyor. Canına tak diyen Baladız köylüleri, Abdullah Demiralay ağayı, başını taşla ezerek öldürdü. Destanı beş kuruş.[29]

Burada da açıkça görülebildiği gibi, yapılanlar ne CHP'li yönetimden duyulan hoşnutsuzluk sebebiyle arkasına DP'yi alan "bilinçsiz" köylülerin yaptığı taşkınlıklar, ne de bireysel kahramanlık veya çılgınlık olarak adlandırılabilir. Demiralay aile-

28 "Baladız Destanı" isimli şiir söyledir: "Bin dokuz yüz kırk altının yazında / Baladız'ın harmanları savrulur / Demiralay toprağında tozunda / Ecel gelmiş kuşlar gibi çevrilir / Haciz geldi ocakları bozuyor / Kimi vergi kimi sorgu yazıyor / Can dayanmaz kul canından beziyor / Böyle olursa demir kalmaz sivrilir / Sulh olalım dediler de olmadı / Beyde insaf kulda sabır kalmadı / Haber gitti jandarmalar gelmedi / Kara toprak bey kanıyla yoğrulur." Bu şiir yüzünden Ruhi Su'nun işkence gördüğü bilgisi için bkz. http://www.ruhisu.org.tr. Aynı zamanda Edip Akbayram 2002 yılında yayınlanan *33'üncü* isimli albümünde "Baladız Ağıdı" ismiyle bu şarkıyı söylemiştir.

29 Fakir Baykurt, *Köy Enstitülü Delikanlı: Özyaşam* 2, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 148. Baladız olayına akademik, tarihsel çalışmalardan daha çok edebî eserlerde rastlamak dönemi anlamak açısından da önemli bir olgu aslında. Tarihsel önemi olduğunu göz ardı edemeyeceğimiz bir olayın, tarihsel anlatı içerisinde kaybolması ama edebiyat eserlerinde ipuçlarını bırakması sosyal tarih çalışmalarında farklı kaynakların ne kadar önemli olduğunu bir defa daha gösteriyor. Örneğin, Baladız olayına ilişkin bir başka edebî yorum Adalet Ağaoğlu'nun artık bir klasik haline gelmiş olan *Ölmeye Yatmak* romanında görülebilir: "Ali'nin aklı büsbütün karışıyor. DP gerçekten sol bir parti mi acaba? Tasvir'e göre komiser ve jandarma teşkilatı köylüye ürpertici şekilde işkence ediyormuş. Isparta'da öldürülen DP ilçe başkanının köylüyü soyup soğana çevirdiği, bu yüzden de köylünün ilçe başkanına, 'Ya borç senetlerimizi yırtarsın, ya seni öldürürüz!' diye tehditler savurduğu bir CHP uydurmasıymış." Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, Everest Yayınları, İstanbul, 2015, s. 363.

si, Isparta'nın en önde gelen ailelerinden birisidir ve hem CHP hem de DP döneminde devletle çok yakın ilişkileri vardır. Davada tutuklu olarak otuz altı kişi yargılanır. Bu da olayın toplu bir girişim olduğunu kanıtlar. Ne yazık ki, dönemin gazetelerinden bu davanın sonucunu veya olayın daha ayrıntılı bir anlatımını bulmak mümkün olmadı. Fakat buna benzer ipuçları, o dönemde köylülerin siyasetle ilişkisinin ne denli hareketli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Köylüler, yalnızca DP'nin sınırladığı bir çerçevede değil, zaman zaman onu da aşan bir içerikte siyaset ile olan ilişkilerini ortaya koymuşlardı.

1945-1960 yılları arasında köylülerin siyaset ile olan ilişkisinde ele alınması gereken en önemli konu "oy verme" davranışlarıdır. Oy vermek, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bugünkünden tamamen farklı bir anlama sahiptir. Özellikle olaylı geçen 1946 seçimleri sonrasında DP, seçimlerin ve oyun "kutsallığı" üzerinden yaptığı propaganda sonucunda, oylarını korumak için halkın ne gerekiyorsa yapmasına yönelik bir anlayışın yerleşmesine yol açmıştır. 1946 seçimlerinden önce köylülerin büyük kesimi seçimlere katılmıyordu. Zaten iki dereceli yapılan seçimlerde her bölgenin önde gelen kişileri ikinci seçmen olarak belirlenip çoğunluk adına seçimlere gidiyordu. Bu halde bile tek parti döneminde seçimlere katılım düzeyi çok düşüktü. Bu çerçevede 1946 seçimleri, ilk defa köylülerin oy kullanmayı öğrendiği seçim olarak da tanımlanabilir. Önceki dönemde bu türden bir mekanizmanın varlığından çok da haberdar olmayan kitleler, DP propagandalarının da etkisiyle, seçimin dönüştürücü bir etkide bulunabileceğine yönelik bir bilince kavuşmuşlardır. O yüzdendir ki 1946 sonrasında "oy vermek", daha önceki katılım mekanizmalarının sınırlılıkları düşünüldüğünde, halkın gözünde oldukça "devrimci" bir yöntem olarak görülüyordu. DP propagandalarında oy verme davranışı şu şekilde tanımlanıyordu:

> Elimizde atom silahı var. Bu silah bir zarf parçası içine sıkışmış bir rey pusulasıdır. Bunu kullandığımız zaman, silahlı kuvvetlere, hazineye ve idare amirlerine dayanan Halk Partisi ve zümre zihniyeti bir anda tarihe ve maziye karışacak, gelecek

genel seçim, Yakın Doğuda sürprizlerle dolu yeni bir devrin açılmasına sahne olacaktır. Bizi hiçbir tehdit yıldıramaz. Dumlupınar'da, istiklalimizi nasıl müdafaa ettikse; rey haklarımızı da aynı kat'iyetle, azimle ve imanla koruyacağız.[30]

DP propagandalarında özellikle, "oy verme hakkı" ve bu hakkın korunmasına yönelik eğitici bir yön vardır. Vatandaş olmaktan kaynaklanan oy verme hakkı bu dönemde köylüler için sisteme etkide bulunabilecekleri en önemli araç olarak görülmüştür. DP'nin iktidarı seçimler yoluyla elde etmesi sonrasında ise bu hakkın ne kadar önemli bir güç olduğu ispatlanmış ve herkes tarafından kabul edilmiş olacaktı. DP'nin 1946 seçimleri öncesi Gaziantep'te dağıttığı bir propaganda broşüründe yer alan "siyasi hak" vurgusu bu çabanın tipik bir örneği olarak gösterilebilir.

> Yurddaş; Büyük Millet Meclisi kararıyle Tek dereceli İntihaba ittifakla karar verilmiştir. DEMOKRASİ yani Halk idaresinin esaslı vasfı Tek dereceli intihap ve Mecliste muvazeneyi temin edici Partilerin kurulmasıdır. Bu suretle ancak bir tek Partinin hakimiyetine son verilmiş olunacaktır. Eğer sizler 21-Temmuz-946 Pazar günü yeni seçilecek Meclisin ve onu teşkil edecek Millet Vekillerinin seçiminde rol oynamak istiyorsanız, reyinizi kullanmaktan çekinmeyiniz. Nasıl eviniz, Tarlanız üzerinde bir mülkiyet hakkınız varsa ayni şekilde Seçmek ve Seçilmek gibi bir de Siyasi hakkınız vardır ki oda Reyinizi kullanmakla kabildir. Bu hakkınıza kimse dokunamaz. Reyinizi çekinmeden ve kimsenin tesirinde kalmadan istediğiniz kimseye vermekte tamamiyle hürsünüz, Rey hakınıza dokunarak reyinizi bize vereceksiniz diye zor karşısında kalırsanız Savcılığa müracaat ediniz, o gibilerin haklarında kanuni takibat yapılacaktır, bu gibi vaziyetlerle karşılaşan hemşehrilerimiz, hemen Partimize baş vursunlar kendilerine lazım gelen kolaylıklar gösterilecektir.[31]

---

30 İhsan Yurdoğlu, *C.H.P.'nin Oyunları ve Demokrat Parti*, Rıza Koşkun Matbaası, Istanbul, 1948, s. 23.

31 *Gaziantep'te Demokrat Parti'nin seçim propagandası yaptığı*, 12 Mayıs 1950, BCA 490.01/442.1830.2.

Oy verme davranışının öğretilmesi ve bunun bir "hak" anlayışı çerçevesinde sunulması, köylülerde "hak talebi"ne dönük bir algının yerleşmesi sonucunu doğuracaktı. Siyasetin yalnızca "pasif" etkileneni olmaktan "aktif" bir unsuru olmaya doğru dönüşüm sürecinde, "haklar" ve "özgürlükler"e yönelik bu vurgu, köylülerin siyasi algısını oluşturacaktı. Bu yolla köylüler, siyasetin nasıl bir süreç olduğunu ve siyaset aracılığıyla dönüşümün nasıl bir parçası olabileceklerini deneyimleme şansına kavuşacaklardı. Aslında dönemi yaşamış birçok araştırmacı bu noktanın önemine dikkat çeker. Örneğin Behice Boran hak ve özgürlüklere dönük bu anlayışın gelişmesinin, genel siyasi ortam üzerinden nasıl bir etkide bulunduğunu şu şekilde açıklar:

> Bununla beraber, 1945-60 arasındaki çok partili demokrasi denemesi ... yararlı olmadı değil. Temel sosyal, ekonomik meselelere inmek, bunları ve güdülen iç ve dış politikayı sınıf münasebetleri açısından incelemek, eleştirmek mümkün değildi. Sola, emekçi sınıfların hak ve hürriyetlerinin savunulmasına karşı baskı hiç gevşemedi, ama iktidar, hükümet, "büyüklerimiz" tenkit edilemez, önünde sadece boyun eğilir varlıklar olmaktan bu devrede çıktı. Bir tenkit ve muhalefet alışkanlığı, geleneği oluşmaya başladı. Burjuva sınıfının ideolojisi sınırları içinde ve egemen sınıfların hak ve hürriyetlerine münhasır kalmak şartıyla da olsa, çok partili demokratik rejimin politik ve parlamenter kuralları, muhalefetin iktidarı tenkit, denetleme ve ona karşı koyma hakları bu devrede enine boyuna tartışıldı, savunuldu. ... Çok önemli bir nokta da, bu dönemde Türk halkının oy hakkına sahip çıkması ve C.H.P.'nin hesaplarını altüst ederek sandık başlarına çığ gibi bir akışla D.P.'yi iktidara getirişiydi. ... 1950 seçimlerinin sonucu, D.P.'nin iktidarı kazanmış olmasından çok C.H.P.'nin iktidardan halkın oyu ile düşmüş olması açısından önemlidir. Bu, halk kitlelerinin politik bilinçlenmesinin ilk etkin belirtisi, otoriter, tepeden inme devlet şekline karşı ilk direnişiydi.[32]

32 Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, 1968, s. 43-44.

İktidarın sorgulanmaya başlaması ve artık iktidarın değişebileceğine yönelik görüşün yaygın kabul görmesi köylülerin siyasette daha aktif bir yer almalarının yolunu açacaktı. Bu çerçevede köylülerin siyaseti artık değişmez ve kendilerinin üzerinde bir kurum olarak görmediklerini söylemek yanlış olmaz. Köylülerin bu denli etkin oluşu siyaset kurumunun yapısını da bir anlamda değiştirecekti. Tek parti döneminin devlet partisi CHP bile yeni duruma ayak uydurmak için örgütsel yapısını ve politik tavrını değiştirmek zorunda kalacaktı. Bu gelişme aslında köylülerin siyasetin içerisine girdikten sonra yarattığı dönüşümün bir uzantısı olarak tanımlanabilir. Kemal Karpat bu değişimi şöyle anlatır:

> Öte yandan köylülük, bir güç ve saygınlık duygusu kazanmış ve sonuç olarak, hangi partinin iktidarda olduğuna bakılmaksızın statülerine ve özgürlüklerine saygı duyulacağından emin olmuştu. Kendi güçlerine ve bunu sağlayan sisteme inandılar ve bunun sonucunda Demokrat Parti'ye olan bağlılıkları kişisel bir bağlılık olmaktan çıkmaya başladı. Üst düzey Cumhuriyetçiler de dâhil olmak üzere Türkiye'deki birçok politikacıyı, doğru bir liderlikle köylülüğün kalıcı bir temelde demokrasiyi kurabilecek en büyük güçlerden biri olduğunu kabullenmeye yönelten, köylülüğün tutumundaki bu değişimdi.[33]

Muhalefet yıllarında DP'nin varlığıyla köylülerin politik bilinçlenmesine yönelik yaratılan ivme, köylülerin siyasetin önemli bir unsuru olduğuna dönük anlayışın yerleşmesine yol açmıştır. Karpat'ın da yukarıda bahsettiği gibi bir süre sonra köylüler açısından DP'nin varlığı şartına bağlı olmadan da iktidara etki edebilecekleri yönünde kendi güçlerinin de farkına varmışlardır. Köylülerdeki bu genel siyasete dönük algı değişikliği, kısa zamanda siyasetin de genel içeriğini de değiştirmiştir. Artık siyasi partiler köylüleri etkilemek için hem söylemlerinde hem de faaliyetlerinde değişikliğe gitmek zorunda kalmışlardır.

---

33 Kemal Karpat, "Recent Political Developments in Turkey and Their Social Background", *Studies on Turkish Politics and Society*, Brill, Leiden-Boston, 2004, s. 158.

Bundan sonraki bölümde, bu dönemde değişen köylüler ve siyaset ilişkisini daha açık gösterebilmek üzere örnek bir olayın analizi yapılacak. Köylülerde oluşan "hak talebi", "özgürlük" ve "hukuk devleti" algısının ve bunun nasıl bir politik mücadele haline dönüştürüldüğünün açık bir örneği olan "Arslanköy Davası" ayrıntılı bir biçimde anlatılacak.

"Arslanköy Davası" ve "hukuk devleti" anlayışının gelişmesi

CHP iktidarı, DP'nin Ocak 1946'da kuruluşunun hemen arkasından örgütlenmesini tamamlamasını beklemeden, 21 Temmuz 1946 tarihinde erken genel seçim yapılmasına karar verir. DP'nin bütün itirazlarına rağmen yapılan seçimlerden CHP galip çıkar. DP, seçimlerden hemen sonra, iktidar kurumlarının seçmene baskı yaptığı ve doğrudan sonuçları değiştirdiği gerekçeleriyle seçimlere itiraz eder. Oy veren halkın bu yöndeki şikâyetleri ve yaygın yolsuzluk söylentileri 1946 seçimlerinin Türkiye siyasi tarihinde bu usulsüzlük iddialarıyla anılmasını doğurur. Genel seçimlerin hemen ardından Eylül ayında gerçekleştirilen il genel meclisi seçimlerini DP usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle elli altı ilde boykot eder ve neredeyse 1950 seçimlerine kadar sürecek olan iktidarın seçmene baskı yaptığı yönündeki tartışmalar başlar. Seçim sürecine ilişkin yapılan en yaygın şikâyet ise köylerde jandarma baskısı altında yapılan oylamalardan gelir.[34]

İktidara gelene kadar DP propagandalarının en önde gelen söylemi seçmene yönelik baskı ve iktidarın hukuki süreci tanımayan "diktatörce" tutumları olmuştur. 1946 seçimleri sonrasında yerel ve merkezî düzeyde bütün DP söylevleri, yukarıda da örnekleri verildiği gibi, oy hakkının korunmasına yönelik şekillenmiştir. *Arslanköy* olayı, bütün bu gergin politik ortam içerisinde gerçekleşmiş ve DP'nin bu yöndeki iddialarının somut bir göstergesi olarak simgesel bir konuma yerleşmiştir.

"Arslanköy Olayı" ardından yazılmış bir kitapta *Arslanköy* şu şekilde tanımlanır:

34 Eroğul, *Demokrat Parti*, s. 40.

> Arslanköy, toroslardaki yaylalardan birinin üzerine kurulmuş, deniz seviyesinden 2000 metre yükseklikte ve Mersin vilâyetine 19 sat uzaklıkta 3000 nüfuslu şirin ve kahraman bir köydür. Halkı gayet zeki ve çalışkandır. Şimdiye kadar Arslanköy halkı arasından Doktor, Mühendis, Alim ve ziraatçi gibi, pek çok sayıda büyük adamlar çıkmıştır. Kurtuluş savaşında İçeli düşmandan kurtaran millî kuvvetlerin barındığı bu köyde tarihi "Etrenk" bölüğü meydana gelmişti. O zaman düşman ilk kurşunu atan bu köyün cengaver çocukları idi. Bu şirin köyümüz, düşman işgalinden kurtulduktan sonra, içel genel meclisinin yerinde bir kararı ile, bu köyün ismi "Etrenk Bölüğü"ne izafeten Arslanköy'e çevrilmiştir.[35]

Kısa zaman içerisinde yukarıdaki gibi "kahramanlık" temalarıyla bugün dahi anlatılacak olan olaylar, 1946 seçimleri ve sonrasında oluşan ortamın sonucunda gerçekleşmiştir. Olaylı 1946 seçimlerinin hemen ardından Şubat 1947 tarihinde, muhtarlık seçimleri sırasında gerçekleşen "Arslanköy Olayı" *Cumhuriyet* gazetesinde şu şekilde anlatılır:

> 23 şubat muhtar seçiminde bu köy halkı eski muhtarı istemediklerinden yeni muhtar Harun lehinde bir propagandaya başlamışlardır. Nitekim seçim günü sandığa Harun ve arkadaşları adına rey atmışlardır. Bunu hisseden eski muhtar, vilâyete koşmuş, Aslanköylülerin usulsüz seçim yaptıklarını iddia etmiştir. Bunun üzerine ertesi günü idarei Hususiye müdürü ve bir jandarma yüzbaşısı bu köye yollanmış ve yolda köye yeni muhtar seçilen Harunla karşılaşmışlardır. Bunlar, Haruna köyde muhtar intihabı yapılıp yapılmadığını sormuşlar, o da, "Yapıldığı ve muhtar olarak ben seçildim. Mazbatam elim-

35 Mustafa Atalay, *Aslanköy Faciası*, Güven Basımevi, Ankara, 1954, s. 10. Köyün eski adı alıntıladığımız kaynakta yanlış yazılmıştır; doğrusu *Efrenk* olmalıdır. Köyün eski isminin kökenine ilişkin bir bilgi bulunamamakla birlikte, "Batılı, Avrupalı" anlamına gelen *efrenc* sözcüğüne benzerliğinden göçmen bir köy olduğu söylenebilir. Milli Mücadele'ye katılmış olması ve gösterdiği kahramanlık sonrasında köyün ismi bu mücadeleye atıfla *Arslanköy*'e çevrilmiştir (http://www.arslankoy.com/8_tarihce.asp). Köyün isminin bu şekilde değiştirilmiş olması sonucunda, olay ve dava sürecinde, Milli Mücadele'ye yapılan göndermelere oldukça sık rastlanır.

de, vilayete tasdike gidiyorum" cevabını vermiştir. İdarei Hususiye müdürü ile jandarma kumandanı muhtarı tanımamışlar, "Geriye dön, seçim yeniden yapılacaktır" demişlerdir. Bu heyet Aslanköye gelmiş, aslanköylülere rey sandığının nerede olduğunu sormuştur. Köylüler intihabın yapıldığını ve reylerin tasnif edildiğini söyliyerek yeniden bir intihaba girişmiyeceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine jandarmalar vasıtasile rey sandığının alınmasına teşebbüs edilmiş, Aslanköylüler, buna mâni olmak istemişlerdir. İşte bu sırada köylülerle zabıta kuvvetleri arasında mücadele başlamış ve böylece müessif hadise vukubulmuştur.[36]

Eski muhtarın seçimlere müdahale etmek için, tek parti dönemi iktidar ilişkilerini devreye sokmaya çalışması ve bunun sonucunda jandarmanın köye gelerek seçim sandığını almak istemesi olayların büyümesine sebep olmuştur. Köylüler eski muhtarı seçmek istemedikleri için sandığı teslim etmek istememiş ve bunun üzerine de jandarma komutanı zor kullanma yoluna gitmiştir. Bütün bunlara rağmen sandığı yine de vermek istemeyen köylüler ile jandarma arasında çıkan arbede sonrasında jandarma komutanı başına isabet eden bir taşla yaralanmıştır. Olayın şahitlerinden bazı köylülerin, daha sonra jandarma ve yerel yetkililerin zorlamasıyla verdiklerini söyledikleri ifadelerinde, köylüler ve jandarma arasındaki mücadele şu şekilde anlatılır:

> Bunlardan yalnız eski muhtarla beş şahit köylülerin yüzbaşıya rey sandığını vermediklerini ve taşlarla, sopalarla jandarma subayının ve erlerinin üzerine yürüdüklerini söylediler. Bunlardan Doğan adında bir şahit, sanıklardan Hasan Yavuz'un elinde bir tüfek gördüğünü ve bunu yüzbaşıya teslim ettiğini söyledi ve damın üzerinde bulunan sanıklardan bir kısmının da damdaki ağır bir taşı yüzbaşının üstüne yuvarlamak istediklerini, fakat kendisinin ikazı üzerine yüzbaşının kaçıp kurtulduğunu söyledi. Şahitlerden çoğu evvelki ifadelerinde hâdisenin mürettep olduğunu bildirmiş ve sanıklardan hemen hepsi-

36 "92 Sanıklı Dava", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1947.

nin isimlerini zikrederek bunların sopalarla ve taşlarla yüzbaşının üstüne yürüdüklerini ve ancak bundan sonra yüzbaşının silâh kullandığını söylemişlerdi. Bugünkü duruşmada şahitler bu ifadelerini kabul etmediler ve bu sözlerinin Sorgu hakimi tarafından ilave edildiğini iddia ettiler.[37]

İktidarın yerel yetkililerden aldığı bilgi doğrultusunda bu olaya ilk andaki tepkisi çok daha ağır bir mücadelenin yaşandığına dönük olacaktı. Olayı ilk elden inceleyen ve davaya konu olacak zabtı oluşturan Mersin Hususi İdare Müdürü Hakkı Tümer, olayı bir "isyan" olarak tanımlamıştır. Olayın bir isyan olarak nitelendirilmesinde, köylülerin telefon hatlarını kestiği ve jandarmaya karşı silahlı mukavemette bulunduğu yönündeki haberlerin etkili olduğu söylenebilir. Merkezî yetkililerin de haberi ilk aldığı anda bu olayın bir "isyan" niteliğinde tanımlanmış olduğu ve bunun üzerine silahlı jandarma birliklerinin Arslanköy'e sevk edildiği de görülür.[38]

Olaylar sonrasında, kırk yedisi tutuklu olmak üzere doksan iki sanık Arslanköy'de gerçekleşen "isyan" girişimiyle bağlantılandırılmıştır. Gazetelerde yer aldığı biçimiyle bu doksan iki kişi, "devlet kuvvetlerini vazifeden menetmek için mukavemet göstermek; vazifedar memurlara, vazifeleri sırasında müessir fiil ika etmek ve kısmen de devletin silâhlı kuvvetlerine karşı isyan etmek" suçundan yargılanmaya başlamışlardır. Sanıklar hakkında Türk Ceza Kanunu'nun 258, 271 ve 149. madde-

37 "Aslanköy Davası", *Son Telgraf*, 14 Kasım 1947.

38 İktidarın gazetesi *Ulus*, Arslanköy olaylarının ilk haberini şu şekilde vermiştir: "Mersin köylerinden pek çoğunda muhtar seçimlerini C.H.P. adaylarının kazanmış olması, demokratları aşırı birtakım propagandalara sevketmiştir. Hattâ bazı köylerde, sorumsuz bazı kimselerin çeşitli tahriklerde bulundukları da haber verilmektedir. Arslan köyü de bunlardan biridir. İçel Valiliği, inzibatı sağlamak üzere gereken bütün tedbirleri almıştır" ("Mersin'de dün bir hadise oldu", *Ulus*, 27 Şubat 1947). Daha sonra çıkan haberlerde *Ulus* gazetesi devlet yetkililerinin olayı incelediğini ve "ilk olarak demokratlar tarafından kesilen telefon hatları[nın] tamir edil[diğini]" söylemektedir ("Muhtar Seçimlerini C.H.P. adayları çoğunlukla kazandı", *Ulus*, 1 Mart 1947). Dava sürecinde olayın şahitlerinden Osman, ifadesinde, "telefon tellerinin hâdise günü kesilmediğini, ondan üç gün evvel de kesik olduğunu ve bu tellerin bizzat kendisi tarafından tamir edildiğini belirtiyordu" ("Aslanköy davası karara kaldı", *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1948).

lerinden açılan davada, 149. madde "devlete karşı isyan" fiilini tanımlar.[39]

İlk ortaya çıktığı andan itibaren basın ve kamuoyu bu davaya yoğun bir ilgi gösterecek, davanın her aşaması dikkatlice izlenecekti. Olayın duyulmasıyla birlikte DP davaya taraf olacak ve partideki önde gelen tanınmış avukat üyeleri bu davanın avukatlığını üstleneceklerdi.[40] 8 Ekim 1947 tarihinde başlayacak olan dava, Mersin'den Konya'ya alınmış, bu durum zaten "haksız" yere suçlandığı düşünülen çoğunluğu kadın ve yaşlılardan oluşan köylülere devletin yaptığı bir "zulüm" olarak nitelendirilmiştir.[41] Yol boyunca trenle sevk edilen köylüler, DP'lilerin yoğun bir ilgisi ve tezahüratıyla karşılanacak ve Konya'da DP'li halk köylüleri ziyaret edip ihtiyaçlarını karşılayacaktı.[42]

---

39 "Arslanköy Hadisesinin Davası", *Yeni Sabah*, 9 Ekim 1947.

40 Sanıkları ücretsiz olarak savunacaklarını bildiren avukatlar gazetelerde yer aldığı biçimiyle şöyledir: "İstanbuldan Kenan Öner, Emrullah Ültay, Süreyya Ağaoğlu, Fethi Tahin, Ankaradan Hâmid Şevket İnce, Zühtü Veli Beşe, İsmail Hakki Evila, Osman Şevki Çiçekdağ, Samed Ağaoğlu, Nihad Akpınar, Meliha Gökmen; Konyadan Fahri Ağaoğlu, Tarık Kozbak, Muammer Abuz, Sedad Dikmen, Ahmed Efeoğlu, Halis Sungur, Ziya Göktürk, Mustafa Kıray, Mehmed Ali Apalı, Mehmet Emin Balay, Emin Agâh Ünver; İzmirden Osman Kapanî, Rauf Onursal, Şekib İnal, Muhiddin Erener, Pertev Aral, Nahid Özen, Emin Değirmen, Refik Şevket İnce, Adanadan Said Nil, Kamil Tekerek, Mustafa Tunç, Memduh Bülbül, Mersinden Yakub Çukuroğlu, Hüsrev Elde, Haydar Aslan, Mustafa Nuri, Afyondan Hasan Dinçer, Hazım Tuzca, Kemal Özçoban, Antalyadan Sırrı Hocaoğlu, Ömer Lütfi, Abdullah Fevzi, Fevzi Kurnal, Samsundan Celaleddin Danışman, Sıvatsan Hüseyin Fırat, Isparta'dan Şefik Seren, Kayseriden Kamil Günde, Fikret Apaydın, Muğladan Nuri Özsan Necati Erdem" ("Aslanköy davasına 8 Ekimde başlanıyor", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1947).

41 Dava boyunca görülen "kahramanlık hikâyesi" içeriğinde görülen anlatılar, sanıkların Konya'ya nakilleri sırasında da basında yer almıştır. Örneğin: "Kadın sanıklardan ikisi doğurmak üzere; birkaçı da kucağı çocuklu olan mevkufların hepsi kadınlı erkekli helâsı dahi olmayan eski bir vagona doldurulmuşlar 15 muhafız jandarma ile bir jandarma subayı da aynı vagona yerleştirilmişlerdir. Trenin hareketinden birkaç dakika önce; istasyonda toplanmış olan halk arasında ayrı ayrı sesler yükseliyor 'Allaha ve hâkimlerin vicdanına inanıyoruz; Konyada içecek suyunuz varmış; güle güle gidin! Beraet edeceğinize inancımız büyüktür...' sesleri gecenin karanlığı içinde yankılar yapıyordu" ("Arslanköy hadisesinin sanıkları kara vagonlarla yola çıkartıldı", *Yeni Sabah*, 6 Eylül 1947).

42 "Arslanköy hâdisesi sanıkları Konyada", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1947; "Konyada halkın beslediği 47 mevkuf", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1947.

Dava sürecinde sanıklar olayın eski muhtarın iktidarını kaybedeceğini anlayınca jandarmaya olayı yanlış aktarması ve bunu üzerine de köylülerin "hukuki haklarını" kullanmak istemelerinin engellenmesi sonucunda ortaya çıktığını iddia edeceklerdi. Avukatlar ve sanıkları daha çok muhtarla işbirliği halinde olan jandarma komutanı ve hususi idare müdürünün engellemesiyle olayların büyüdüğünü ortaya koymaya çalışacaklardı. Dava sürecinde köylülerin "siyasi hakları"na ve onu engellemeye çalışan hukuk dışı kurumların varlığına vurgu yapılacaktı. Örneğin ilk davada Avukat Hâmid Şevket İnce şunları söylüyordu:

> Büyük bir adlî facia karşısındasınız. Her milletin hatırai hayatında ehemmiyetli günler vardır. Adalet tarihi, bir gün gelecek; bu vak'anın fecaatini muhakkak yazacaktır. Dosya muhteviyatına vâkıfsınız. Bu vükuf, hukukî teşhisinizi koyduğunuza bizi ikna etmektedir. Müvekkillerimiz, yani şu kafes içinde duran masum köylüler, siyasi hak ve hürriyetlerine taarruz olunan bedbahtlardır. Torosların yamacında 2000 rakımlı bir köyden bu devlete karşı bir isyan çıkamaz. İsyan, münevverlerden, bizlerden doğar. Esas davayı müdafaa ederken çok derinleşecek ve bu davanın doğuş sebeblerini tafsilen arzedeceğiz. Okuduğumuz evrak, adlî kazaya mensub bir sorgu hâkiminin feci bir kararını size sunmaktadır ki, bu kararla şu masum adamlar, karınlarındaki ve bağırlarındaki yavrularile birlikte şu kadınlar, aylardan beri inlemektedirler. Yaratılan bu facia karşısında Türk adaleti yaralanmıştır. Siz, şifalı ellerinizle onu tedavi edeceksiniz. Bu suçun vasfındaki tebeddülü görerek, mazlumları derhal tahliye etmekle, onları hürriyetlerine kavuşturmakla adalet tezahürünün belki en tabii bir neticesini göstermiş olacaksınız. Böyle bir karar vermeniz için haklı olarak ısrar etmekteyiz. Çünkü baltalanan milli iradedir; siyasi hürriyettir; hak ve adalettir. Biz, mağdurları korumak ve bu hakları yaşatmak için buraya koşa koşa, nefes nefese geldik. Evet, halkın bir isyanı vardır; lâkin bu isyan devlet ve hükûmete karşı değil, ancak sekiz senedenberi elinde inledikleri eski muhtar Tahir Şahine karşıdır.[43]

43 "Aslanköy davasına dün Konyada başlandı", *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1947.

Dava süresince köylülerin, siyasi haklarını kullanmalarına yapılan müdahaleye karşı yürüttükleri bu "haklı mücadelesi", köyün adı ve bu adın Milli Mücadele ile bağlantılı oluşuyla ilişkilendirilerek, baskıya karşı yeni bir "kahramanlık destanının" yaratılmasına çalışılacaktı. Olayda baş sorumlulardan biri olarak yargılanan Ayşe Çelik'in, "isyan" suçuna karşı mahkemede söylediği sözler bu duruma bir örnek olarak sunulabilir:

> Millî Mücadelede kahramanlığı ile adını tarihe geçirmiş bir köyün halkından olan sanıklar arasında o mücadeleye fiilen iştirak etmiş kadın ve erkek ihtiyarlar vardır. Bunlardan "Çelik Ayşe" şöyle demektedir: "Milli Mücadelede askere, sırtımda cephane taşıdım; dağ gibi evlâtlarımı bu devlet uğruna şehit verdim. Helâl olsun. Fakat şimdi ağrıma gidiyor: Çelik Ayşe devlet âsi oldu diyorlar. İnsan babasına isyan eder mi? Yavrumdan koparılıp getirildim. Öksüz kaldı."[44]

Davalıların avukatlığını üstlenenler en çok köylülerin "isyan" ile suçlanmalarına karşı çıkarlar. Devletin yerel yetkililerinin ve eski muhtarın işbirliği halinde köylülere baskı yaptığının bir delili olarak da bu isyan suçunun köylüleri sindirmek ve baskılarını haklı çıkartmak için üzerlerine atıldığını iddia ederler. İsyan suçunun işlendiğine ilişkin şahit olarak gösterilen kişilerin daha sonra bu iddialarından vazgeçmeleri ve sorgu hâkiminin kendilerinin bilgisi dışında ifadelerini hazırladığını iddia etmeleri isyan suçunun da gerekçesini zayıflatacaktı.[45] Arslanköy Jandarma Karakol Komutanı Onbaşı Fahri Tuna, isyan suçunu, Cumhuriyet tarihinin önceki dönemlerinde görülen isyanlarına benzetmek için, olayların ortaya çıkmasında baş sorumluların DP Mersin milletvekili Saim Ergenekon ile "Nakşibentlik tahrikâtı yapmaktan suçlu" Muhiddin hoca olduğunu iddia etmiştir.[46] Buna gerekçe olarak gösterilen

44 *Vakit-Yeni Gazete*, 6 Ekim 1947.

45 "Konyada Aslanköylülerin muhakemesi", *Vakit-Yeni Gazete*, 14 Kasım 1947.

46 "Aslan Köylüler Davası", *Vakit-Yeni Gazete*, 11 Aralık 1947. Bu durumu, jandarma komutanının, DP ile önceki isyanlar arasında bir bağ kurmaya çalışarak kendisine eski tek parti yönetiminden destek sağlamaya çalıştığı yönünde yorumlamak mümkündür.

oy pusulalarının tahrip edildiği iddiası resmî bir belgeyle yalanlandıktan sonra üzerinde daha fazla durulmamıştır. İsyan suçlaması, "Türk milleti"ne özgü nitelikler ile de ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Örneğin Orhan Kemal'in babası olan dava avukatlarından Abdülkadir Kemalî şunları söyler: "Yüzbaşı efendi!... Türk, yalnız kendi hükûmetine isyan etmeği bilmez, ortada bir isyan vârsa failleri bunlar değildir. En iyi delili bize verecek olan yüzbaşı efendi şu gördüğü sanıkların silâhsız olduğunu söylemiştir. Silâhsız olarak bir isyan nasıl tasavvur edilebilir."[47]

Bu durum karşısında davanın savcısı Nusret Tunçer de isyan iddialarına karşı çıkarak sanıkların tahliyesini isteyecekti. Savcının tahliye kararı için söylediği sözler davanın anlamını ortaya koyması açısından önemlidir. Savcı Tunçer, isyan iddiaları karşısında şunları söyler:

> Müteakiben savcı Nusret Tunçer söz alarak kararnameden sarfınazar edip sadece sanıklar hakkında tatbiki istenen 149 uncu maddeye temas edeceğini ve kararnamede suç unsuru sayılan bir söze işaret edeceğini söyledi ve dedi ki: Bir maznun oy sandığının kırık olduğunu işaret ederken Allah yapısı değil ya demiştir. Mersin sorgu hakimliği bu sözleri bir suç unsuru saymıştır. 149 uncu madde isyan suçunun silahla, gazla ve bomba ile yapılabileceğini tasrih etmiştir. Hadise tamamen yapılmış bu seçimden sonra vukua gelmiştir. Bu bakımdan halkın gösterdiği rüşdü siyasî nasıl olur da bir suç unsuru sayılabilir.[48]

Savcı, köylülerin gösterdikleri davranışı siyasi bir olgunluk olarak görmüş ve bu çerçevede köylülerin haklarını savunduğunun bir gerekçesi olarak değerlendirmiştir. Savcının sözle-

---

47 "Arslanköy hadisesinin suçluları tahliye edildi", *Yeni Sabah*, 10 Ekim 1947. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren muhalif kişiliği ön planda olan Abdülkadir Kemalî Bey, siyasi sebeplerden yurtdışında bulunduğu dönemin hemen ardından DP'ye katılmış fakat hastalığı nedeniyle aktif bir rol alamadığı parti çalışmaları yerine bu davanın önemli simalarından biri haline gelmiştir. Bkz. Meral Demirel, *Tam Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali Bey*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 332.

48 "Arslanköy hadisesinin suçluları tahliye edildi", *Yeni Sabah*, 10 Ekim 1947.

riyle de desteklenen bu durum, köylülerin siyasi haklarının bilincinde olduğunu ve bunu engellemek üzere bazı kimselerin müdahale etmeye çalışmasına karşı koyduğunu açıkça ortaya koymuştur. Dava 23 Haziran 1948 tarihinde gerçekleştirilecek olan yedinci celsede sonuca ulaştırılmıştır. Dava sonucuna göre, "hâdisede isyan suçunun teşekkül unsurları görülmemiş ve ancak vazife esnasında topluca mukavemet ve dövmek mahiyeti görüldüğünden sanıkların Türk ceza kanununa göre cezalandırılması uygun görülmüştür,"[49] denilerek, bazı sanıklar kısmi cezaya çarptırılmıştır. Mahkemenin sonucundan da anlaşılabileceği gibi, "Arslanköy Olayı" köylülerin siyasi haklarını korumak için gerektiğinde doğrudan müdahale etmeye başladıklarının bir göstergesidir. Tek parti iktidarından kalma unsurların olayı bir "isyan" olarak gösterme çabasına karşılık, dava ile birlikte halkın siyasi haklarını kullanma özgürlüğünün hukuk yoluyla da garanti altına alındığı bir sürecin yaşandığı söylenebilir.

Bu dava sürecinde ortaya çıkan en önemli nokta, "hukukun üstünlüğü" vurgusunun siyasetin önemli bir unsuru haline gelmesidir. Davanın her aşamasında devletin hâkimlerine ve savcılarına yönelik güvenin dile getirildiği görülür. Örneğin tahliye kararı açıklandıktan sonra DP Mersin Başkanı Fahri (?) şunları söyler:

> Masum ve suçsuz Aslanköylüler hakkında adalet ve haktan şaşmıyan asil Türk hâkimlerinin tahliye kararı bütün İçel halkını sonsuz sevinç heyecanı içinde bırakmıştır. Bu dâvaya hak ve hürriyet uğrunda sarılan olgun Türk basınına İçel Demokratlarının şükran ve saygılarını sunarım.[50]

Yine benzer biçimde, tahliye kararı sonrasında *Yeni Sabah* yazarı Ulunay davanın hâkimlerine seslenerek baskıcı yönetimlere karşı siyasi hakların korunmasında hukukun güvence oluşturmasını kutlar:

---

49 "Arslanköy davası karara bağlandı", *Vatan*, 24 Haziran 1948.

50 "Aslanköy sanıkları serbest bırakıldı", *Akşam*, 10 Ekim 1947.

> Bu kararınızla memleketi hakiki demokrasiye kavuşturacak olan inkılâbın sakin ve vakarlı mücadelesinin şerefli bayrağına tarihe mal olan bir adalet çengeli taktınız. Varolun! Sağolun! Ey adaleti tevzi için yüreğinde haktan gayri endişesi olmıyan âdil hâkimler! Allah Mahşer gününde de adalet terazisini Sizin ellerinize versin. Sizler, bu toprakta hakkın koruyucusu oldukça zulüm, adaletin şimşek kırbacı önünde daima kovulmağa, kovalanmağa mahkûmdur. Hak sahibi, huzurunuzdan boynu bükük, eli boş dönmedi. Mazlumların yarasını saran şifa verici elleriniz onlara hürriyet cennetinin kapılarını açtı. Hürriyet inkılâbının bir anda en mübeccel simaları oldunuz; isminiz, resmîniz tarihin ve tarihi yapan milletin sinesine hakkedildi. Verdiğiniz kararla yalnız Türk adaletini tecelli ettirmiş olmadınız; insanlık dünyasına en kıymetli bir hürriyet dersi verdiniz: Hak sahibi köylünün suç diye adlandırılan hareketinin bir "Rüşd-ü Siyasî" olduğunu görmek, anlamak ve anlatmakla memleketin hürriyet güneşi ile nurlanacak ufuklarına insanlık Mecellesinin en büyük düsturunu yazdınız! Zülumden azad eylediğiniz Türk, kafesten kurtulan kuş gibi hürriyet Cennetinin kapısında sizi bekliyor![51]

Özellikle DP'yi destekleyen kesimlerin hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti kavramlarına bu kadar önem vermesi, tek parti iktidarına karşı bu araçlarla mücadele etmek yönündeki çabalarının bir sonucudur. Bu dönemdeki gelişmeleri "Yurttaşlık Bilgisi" ders kitapları üzerinden inceleyen Füsun Üstel, bahsettiğimiz yöndeki dönüşümü farklı bir düzlemde de tanımlar:

> Çok partili hayata geçiş, *Yurttaşlık Bilgisi* kitaplarında "demokratik" düzenin aktörü yurttaşın yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Bu yeniden tanımlama içinde paternalist, adalet dağıtan, koruyan ama bir o kadar da denetleyen devletten, hukuk devleti kavramına geçiş önemli bir yer tutmaktadır. Bu geçişin ifadesi olan "Yurttaşlara ait hakları sağlaması da devletin ödevidir" vurgusu, yurttaşın devlet karşısındaki görev ek-

51 Ulunay, "Hâkimlere", *Yeni Sabah*, 11 Ekim 1947.

senli temsilinin giderek haklar taşıyıcısı yurttaşa ve devletin bu alandaki sorumluluğuna doğru kaydığını gösterir.[52]

Çok partili sisteme geçiş ile birlikte, eski tek parti kurumlarının ve anlayışının değiştirilmesinin zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu anlayışın en temel unsuru ise devlet ve siyasi partinin doğrudan ortaklaştığı bir yapının ortadan kaldırılması ve siyaset hakkının hukuki bir güvence altında sunulması gerekliliğidir. Siyasetin yaygın ve herkese ait bir hak olduğunun güvencesi sağlanmadan DP'nin siyasi olarak iktidarı ele geçirebilecek bir güç haline gelmesi de mümkün değildir. Bu hakkın, tek parti döneminin bütünleşmiş siyasi yapılarının çözülmesiyle birlikte kazanılmasının gerekli olduğu söylenebilir.

Tam anlamıyla "demokrasi"nin yerleşebilmesi için, "hukuk devleti" ilkesinin yerleştirilmesi ve hukuk dışındaki güçlerin tekil hâkimiyetinin ortadan kaldırılması gereklidir. Ian Morley bu süreci teorik olarak şu şekilde açıklar:

> Bir demokrasinin var olabilmesi için bazı kriterlerin yerine getirilmesi gerekir. Bunlar, ifade özgürlüğünü, insan haklarını, özgür ve adil seçimler yoluyla bir hükümeti seçme hakkını, toplanma özgürlüğünü, ayrımcılığın yok edilmesini ve son olarak hukukun üstünlüğünü içerir. Bu unsurlar göz önüne alındığında, demokrasinin yalnızca toplumsal iyiliği ve özgürlükleri teşvik etmek için bir araç değil, aynı zamanda tiranlığı sınırlama yöntemi olduğu da söylenebilir. Yani demokrasi, gücün kötüye kullanılmasını sınırlamanın yanı sıra adil bir yönetim sağlamanın bir yoludur.[53]

Demokratik sürecin bir parçası olarak hukuk devleti anlayışının yerleşmesi gereklidir ve bu şart aslında diğer bütün sürecin güvence altına alınmasını da sağlayacağı için en temel kriter olarak kabul edilir. Pietro Costa'nın sözleriyle "başka bir deyiş-

---

52 Füsun Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 265-266.

53 Ian Morley, "Democracy", Rodney P. Carlisle (der.), *Encyclopedia of Politics: The Left and the Right; Volume 1: The Left*, Sage Publications, Thousand Oaks, California, Londra ve New Delhi, 2005, s. 123.

le, hukukun üstünlüğü, belirli bir amaca ulaşmak için bir araç olarak görünür: bireylerin konumlarını güçlendirmek için 'iktidara' ('yasa' yoluyla) nasıl müdahale edeceğimiz konusunda bizi yönlendirmesi".[54]

Bireylerin politik haklarının korunmasının temel aracı olarak kabul edilebilecek olan bu ilke, muhalefet döneminde DP aracılığıyla toplumsal muhalefetin yerleşmesinde ve özellikle köylülerin politik bilinç kazanmasında önemli bir yere sahiptir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, jandarma, köylülerin gözünde devletin kendilerine uyguladığı baskıcı yönetim anlayışının bir simgesiydi. 1946 seçimleri sonrasında jandarma baskısıyla oyların değiştirildiği yönündeki şikâyetler bu durumun değişmediği yönünde bir algının oluşmasına yol açmıştı. Fakat özellikle DP aracılığıyla bu dönemde başlatılan muhalefet, devletin, hiçbir biçimde kişiler üzerinde siyaset yapmalarını engelleyecek bir müdahalede bulunamayacağı anlayışını yerleştirmeye çabalamıştı. Bu çabanın görünür kısmı ise baskı gördüğünü söyleyen kesimlerin açacağı davaların DP aracılığıyla gündeme oturtulması ile olmuştu.

DP'nin muhalefette olduğu Arslanköy Davası'nın görüldüğü bu dönem, aslında aynı zamanda bir "davalar dönemi" olarak da adlandırılabilir. DP muhalefetinin yükselmesi ile birlikte kamuoyunun temel ilgi alanı haline gelen bu davalar, daha önceden kararları ve uygulamaları tartışılmaz ve müdahale edilmez olarak görülen tek parti iktidarı kurumlarının sorgulanmasını ve tartışılmasını doğurmuştu. Arslanköy Davası ile birlikte aynı dönemlerde gündeme gelen diğer bazı davalarda da benzeri süreçlerin yaşandığı gözlemlenebilir. Örneğin, yine aynı dönemde oldukça tartışılmış ve kamuoyunda ses getirmiş olaylardan biri de *Senirkent* olaylarıdır. *Vatan* gazetesinde bu olaylar kısaca şöyle anlatılıyor:

> "Senirkent davası" diye Adliye tarihine geçen dava, Antalya asliye ceza mahkemesince sona erdirilmiştir. Ve 13 mağduru, 11

54 Pietro Costa, "The Rule of Law: A Historical Introduction", Pietro Costa ve Danilo Zolo (der.), *The Rule of Law: History, Theory and Criticism*, Springer, Dordrecht, 2007, s. 74.

de maznunu bulunan bu mühim dava, bütün muhakeme edilenlerin derece derece mahkûmiyetlerile neticelenmiştir. Açılan davada; mağdur köylülerin sarhoşluk bahanesile getirildikleri, kıyasıya dövüldükleri, hürriyetlerin tahdit edildiği ve bu suretle suçlar işliyen maznunların vazifelerini suiistimal ettikleri ileri sürülüyordu.[55]

Sarhoş olan köylülerin aynı zamanda DP yandaşı olmaları olayı siyasi bir mesele haline getirecek ve davanın savunucularının iddia ettikleri gibi mağdurlar jandarma tarafından "insanlık dışı bir muameleye" uğramışlardı.[56] Bu davada da devlet yetkililerinin sorumsuz ve keyfi davranışları mahkemeye taşınmıştır. Bu durum yalnızca olaydan sorumlu olanların değil, bütün devlet sisteminin sorgulanmasını da beraberinde getirdiği için, davaların sonuçlarından daha çok yargılanma sürecinin kendisi önem taşır. Çünkü yargılanan, kişiler değil, bir "yönetim zihniyeti"dir. Bu davanın müdafilerinin söylemlerinde de izlenebilecek olan –Arslanköy Davası'nda olduğu gibi– keyfî davranan yetkililerin hukuk aracılığıyla kontrol altına alınmasıdır. Keyfî yönetim anlayışı bu dava avukatlarından Şefik Seren tarafından şöyle ifade edilir:

> Birgün kul oğlu kahvesinde kendi halinde otururken sanıklardan Mehmet Deveci ile Fehmi Kırbaç gelerek kendisini karakola götürmek istemişler mağdur sebebini sormuş ise de ikna edici bir cevap alamadığından keyfi mi götüreceksiniz diye sormuştur. Kanundan ayrılmaması icap eden iki kanun erinin

55 "Senirkent davası sona erdi", *Vatan*, 24 Mayıs 1947.

56 Davanın duyulmasını ve köylüye kötü muamelede bulunan jandarmalara dava açılmasını sağlayacak olan mağdur köylülerin *Tasvir* gazetesine yazdıkları imzalı mektup olacaktır. Bu mektupta köylüler ne tür muamelelerle karşılaştıklarını detaylı ve isim vererek açıklarlar: "Ağızlarımıza gem vurularak veya gemsiz olarak hayvanlar gibi üstümüze bindirilen jandarma erlerile çeşme yalaklarından hayvanlar gibi su içmiye götürülmemiz bizi insanlığımızdan bıktıracak hakaret ve işkencelerin diğer bir örneğidir. ... Şapkalarımızı başımızdan çıkarıp içini ufak ve büyük pisliklerle doldurduktan sonra şapkayı başa giymiye mecbur etmek ve hattâ şapka içindekilerini içirmek te akla gelmiyen cezalardan birisidir" (Şefik Seren, *Senirkent Faciası*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1947, s. 6).

verdiği şu muazzam ve düşündürücü cevabı tekrarlarken bir hicab duyuyorum. Evet keyfi.. Mağdur itiraf veçhile keyfi olarak karakola sürüye sürüye götürülmüş ve orada evvalâ keyfi götürücü erlerin keyfi emirci gedikli çavuşu Sadık Ertanın huzuruna çıkarılarak ilk okşama tokatlarile dayak yemeye hazırlanmış ve sonra da keyfî karakolun keyfî idarecisi Halil Altınayın kırbacından kan damlayan ellerine terk edilmiştir.[57]

Bireyin devlet yetkilileri karşısında korunmasının tek adresi olarak hukukun üstünlüğü bu dönemde bu türden davaların konusu olarak sıklıkla gündeme getirilecekti. Böylelikle aslında köylüler gözünde yargılanan daha önce dokunulmaz olarak gördükleri devleti temsil eden şahsiyetlerdi. Olayların gerçekten nasıl yaşandığının ötesinde "devletin yargılanabilmesi" olgusu, bu dönemde siyasi katılımın temel unsurlarından birisidir.

Benzer bir başka dava ise daha üst düzey yetkililer arasında olsa bile yine aynı sonucu vermesi açısından anlamlıdır. 1946 seçimleri sürecinde DP'ye, Celal Bayar ve Fevzi Çakmak'a hakaret eden Hayrabolu Jandarma Komutanı Önyüzbaşı Ali Ertan'ın yargılandığı "Hayrabolu Davası"[58] da benzeri bir etkiye yol açmıştır. Dava sonucunda iki ay on gün hapse ve 900 lira manevi tazminata mahkûm olan[59] jandarma subayı, köylülerin gözünde artık devletin tüm yetkililerinin yargılanabileceğinin bir göstergesi olmuştur. Mehmet Nuri Alpay, jandarmanın bu dönemde köylülerin gözündeki anlamına ve Arslanköy Davası'nın bu süreçteki yerine ilişkin şunları söyler:

> Jandarma deyip geçmeyiniz; şehir ve kasabada dünün polisi ne ise köyde de çok daha fazlasiyle jandarma onbaşısı veya subayı öyle idi. Bugün bile hâlâ o zihniyetin döküntülerine rastlıyoruz. Onun resmî üniforması kendisi için dokunulmaz, fakat halk üzerinde küfür, dayak ve hapis gibi her türlü muame-

57 *A.g.e.*, s. 31.

58 "Hayrebolu Davası", *Vatan*, 27 Mayıs 1947.

59 "Hayrebolu Davası karara bağlandı", *Vatan*, 3 Haziran 1947.

leyi yapmak için imtiyaz alâmeti sayılır. ... Bir köyde, bir kasabada bazen köylü zabıtaya karşı gelmiş, karakola hücum etmiş denilir. Halbuki o işin içinde çok defa bir kurt yeniği vardı. Halk dürüst ve olgun devlet memuruna olduğu gibi zabıtaya da son derece saygı gösterir. Fakat bazen tehakküm sevdasının verdiği kaçınılmaz bir arzu ile zabıta memuru hareket geçer ve tahrik edici bir tavırla halkın izzeti nefsini kırarsa tıpkı Arslanköyde olduğu gibi ve bıçak gırtlağa dayanmak kabilinden onlarda da bir tepki başlar ve artık kanun ve mevzuat alet edilerek ve hâdiseye de başka mâhiyet verilerek kıyametler koparılır.[60]

Alpay, köylünün elinden geldiğince devlete itaat ettiğini ama onun da bir dayanma sınırının olduğunu ifade eder. Köylünün bu denli isyan edebilmesinde elbette yapılanların etkisi vardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasındaki uygulamaların sonucunda devlete ve yetkililerine karşı biriken öfke belli kanallar yoluyla kendisini ifade etmek durumundaydı. Fakat bu ifadenin, Arslanköy ve benzeri olaylarda görüldüğü biçimiyle, artık açık bir politik tavır alma ve hak talebi meselesine dönüşmesinde, bu davalar döneminin etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Kanunun eşit uygulanmasına yönelik bu talep DP'nin muhalefetinin de etkisiyle siyasi bir içerik kazanacak ve köylülerin siyaset algısını değiştirecekti.

Hukuk devleti ilkesi ve kanun önünde eşitliğe yapılan vurgu DP propagandalarında dönem boyunca oldukça yer tutmuştur. Örneğin Seyhan'da yapılan bir DP toplantısında, DP'li hatip hukuksuzluğa karşı mücadele etmek gerektiğini şöyle vurgulamıştır:

> Kanun, Kanun diye bağıran Başbakan yardımcısının, kanunu ne şekilde anladığını ve tertiplediğini ve taktiklerini hepimiz biliyoruz. Artık kütlelere karşı haksız ve yolsuz muameleleri kabul ettirmek bundan sonra hiçbir şekilde mümkün olamıyacaktır. ... Maksadımızı anlamamazlıktan gelmektedirler. Hak-

60 Mehmet Nuri Alpay, *Köy Davamız ve Köyün İçyüzü*, Örnek Matbaası, Ankara, 1952, s. 9-10.

sızlıklara daha fazla göz yumulmıyacak ve sesimizi çıkarmak için daha fazla beklemiyeceğiz.[61]

Görüldüğü gibi, hukuk ve haklar meselesi bu dönemde DP'nin temel söylemlerinden biri haline gelmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, köylülerin hak talebine dönük siyasi tavır içerisine girmelerinde bu söylemlerin önemli bir yeri olduğu düşünülebilir. Daha önce alıntıladığımız Behice Boran'ın sözlerinde olduğu gibi, büyük oranda bu mücadelelerin bir sonucu olarak iktidar, yalnızca itaat edilecek erişilmez bir mevki olmaktan çıkarak sorgulanan ve eleştirilen, yeri geldiğinde de Arslanköy'de olduğu gibi karşı konulan bir konumdadır.

Arslanköy olayına DP propagandalarında sıklıkla rastlamak mümkündür. İktidarı öncesi ile sonrası arasında Arslanköy olayının DP tarafından yorumlanmasında görülen farklılıklar, DP iktidarının nasıl dönüştüğünü göstermesi açısından anlamlıdır. Birkaç örnek ile bu değişimi, yalnızca Arslanköy olaylarının DP ileri gelenlerinin konuşmalarında nasıl ele alındığına bakarak görebiliriz. Daha henüz dava yeni açılmış ve olay yeni gerçekleşmişken Celal Bayar İstanbul'daki bir toplantıda Arslanköy olayı hakkında şunları söylemiştir:

> Arslanlar köyü hadisesini çoklarınız bilirsiniz. Bu köyde demokratların kazandığına dair seçim evrakını nahiyeye götüren köylüyü köy dışında karşılayan Jandarma Komutanı köylüden hangi partinin kazandığını soruyor. Köylü de Demokratların diye söylemesi üzerine bu seçim olmadı. Yeniden yapacağız diyerek köylüyü geri çeviriyorlar. Toplanan köylünün haklı olarak tekrar seçim yapamayız demeleri üzerine de Nahiye Müdürü emir veriyor. Jandarma Komutanı ateş açtırıyor. Köylü dağılıyor. Hadise mahkemeye intikal etmiştir. Bir çok vekil arkadaşlarımız, bu işi takip etmektedirler. İkinci bir misâl; Kütahya ve Afyon köylerinde dövülen zavallı bir vatandaşın çorabını çıkartırdım. Ayağında şiş ve yara gördüm. Va-

61 "Seyhan İl merkezinde, 21.07.1949 günü Demokratların Ünal Sineması'nda yaptıkları toplantı, bu toplantıda konuşanlar ve konuşulanlar", 21 Temmuz 1949, BCA, 30.01/44.257.10.

kıa bunu Hükümet yaptırmıyor. Hükümet idaresinde bir çok şuursuz insanlar bulunması, bu hadiselere sebebiyet verdiğini kabul etmek lazımdır.[62]

Bayar, burada olayı özellikle hükümet dışında tutmaya çabalar. Devlet otoritesinin tümüyle eleştirisi yerine bunun hükümet adına hareket eden "şuursuz" insanların işi olduğunu vurgular. DP'nin iktidarda olduğu sırada ise özellikle seçim dönemlerinde ve DP'ye yönelik eleştirilerin yükselmeye başladığı yıllarda söylemin farklılaştığını görebiliyoruz. Artık devlet otoritesini kullanarak baskı yapma suçlamasının DP'ye CHP tarafından yöneltildiği yıllarda, DP kendisini savunabilmek için Arslanköy olaylarını kullanır. DP'nin "partizan" bir idare oluşturduğu eleştirisine karşı Adnan Menderes Adana'da yaptığı bir konuşmada şunları söyler:

> Partizan idare, Arslanköy'de Türk vatandaşlarına ve kadınlarına kurşun sıkan, Senirkent'te de demokrat vatandaşları karakola getirerek dörtayak yere yatırıp gem vuran ve sırtına jandarmayı bindiren, Çubuk'ta ise bir akşam bütün bir köyün halkını kaymakama ve jandarmaya sıra dayağından geçirten ve bunu yapan kaymakamı da mükâfat olmak üzere üç sene için Amerika'ya gönderen insanların idaresidir. Bütün bunların mesulü olan müstebit artıkları, şimdi de sıkılmadan karşımıza çıkıp idaremize partizanlık iftirasında bulunarak davacı olmağa yeltenmektedirler.[63]

Dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik tarafından yapılmış benzer bir başka konuşmada ise muhalefet tarafından DP'nin siyasi ve idari baskı yaptığı yönünde dile getirilen iddialar Arslanköy ve Senirkent örnekleri ile cevaplanır:

> Siyasî baskının şiddetle tatbik edilmiş olduğu bu devirde Senirkent yalnız bırakılmamış, Arslanköy ve benzeri hâdiseler birbirini tevali etmiş ve fakat bütün baskılara rağmen netice-

62 "Demokrat Parti'nin İstanbul'da tertip ettiği toplantılarla ilgili İçişleri Bakanlığı'na verilen bilgiler", 6 Nisan 1948, BCA, 30.01/66.408.6

63 http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1953/ekim1953.htm

nin arzu ettikleri şekilde değiştirilmesine imkân bulunamamıştı. İktidarımız zamanında, bir vilâyetin kanunla değiştirilen hüviyeti siyasî bir baskı numunesi olarak her yerde tekrarlana dururken siyasî baskı ve zulmün zamanlarına ait en fecî misallerini, bu milletin hafızasından ve hâtırasından silmek mümkün müdür? Senirkent faciasının mes'ulleri kimdi? Zulmü tatbike vasıta olanlar mı? Yoksa bu zihniyeti temsil ve teşvik edenler mi? O devirde idarede vazifeli olup, iktidarın vasıtalığını yapanlardan birisi bugün intisap etmiş bulunduğu muhalefet partisinin mes'ul kademesinde ve mebusluğun teşrii masuniyet zırhına bürünmüş olsa dahi meydanlarda siyasî ve idarî baskıdan bahsetmeye nasıl cesaret edebiliyor?[64]

DP iktidarı döneminde Arslanköy olayları, DP'nin politik meşruiyetini kurma aracı olarak kullanılacaktı. Bu yolla DP, zamanında Arslanköy Davası sırasında gösterdiği tutumu, kendisinin siyasi ve idari baskı yöntemlerine başvuramayacağının delili olarak sunmaya çalışır. Aynı zamanda da muhalefeti, zamanında bu yöntemlere başvurmakla suçlayarak iddialarında samimiyetsiz olmakla suçlamak ister.

Günümüzde de Arslanköy Davası çeşitli vesilelerle hatırlanıyor. Olayın hatırlanma biçimi çoğu zaman olayın gerçekleştiği andaki anlamının dışına çıksa bile, belirli kesimlerin önemli anlamlar yüklediği olaylardan biri olmaya devam ediyor.[65] Arslanköy Olay ve Davası, DP'nin muhalefette olduğu dönem içerisinde köylülerin politik bilinçlenme süreçlerine ilişkin önem-

64 http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1955/agustos1955.htm

65 Günümüzde özellikle muhafazakâr kesimde tek parti dönemi baskılarını hatırlatma aracı olarak Arslanköy ve Senirkent olaylarına sıklıkla başvurulur. Bkz. Mustafa Armağan, "Seçim Sonuçlarını Açıklıyorum", *Zaman Pazar*, 22 Temmuz 2007, s. 6; http://www.risale-inur.org/10.htm. Bir başka hatırlama biçimi ise kadınların Arslanköy olaylarındaki rolüne vurgu yapmak biçimindedir. *Sabah* gazetesindeki haberde Arslanköy olayları "ilk köy kadın hareketi" olarak geçer. http://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/03/haber,B7832F2270CA4E44971808CBB0137100.html. Son dönemde AKP iktidarı da muhalefete ve tek parti dönemine yönelik eleştirilerinde bu olayı tekrar hatırlamış ve konuşmalarında kullanmıştır. Bu yüzden Arslanköy olayının hâlâ politik olarak önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

li ipuçlarını barındırıyor. Arslanköy olayında, DP iktidara gelmeden önce, köylülerin en azından kendileriyle ilgili sorunların kaynağı olarak gördükleri iktidarı değiştirmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. Köylüler DP muhalefetinin de yarattığı uygun siyasi ortamı kullanarak, istemediği bir kişi yerine kendi istediklerini seçme davranışını gösterebilmişlerdir. Günümüz açısından sıradan bir siyaset biçimi olarak görülebilecek olan oy verme davranışı, 1947 tarihinde Arslanköylüler için değişimin ve aktif politik mücadelenin bir aracı olarak anlaşılmıştır. Köylüler seçim sandığını teslim etmeyerek kendi iradelerine saygı gösterilmesini sağlamak istemişler ve bunu da başarmışlardır. Bu anlamda, köylülerin politikaya doğrudan etkide bulunacak aktif bir politik eylemlilik içerisine girmiş olduğunu söylemek çok yanlış olmaz.

Olayın hukuki boyutu, Arslanköy olaylarının hukuk devleti anlayışı çerçevesine oturtulmasını sağlar. Politik bir mücadele alanı olarak hukuk, bu dönemde özellikle tek parti iktidarının sorgulanamaz gücünü ortadan kaldıran bir işleve sahiptir. Dava süreci ve sonucu siyasi yönetimlerin değil, fakat hukukun üstünlüğünün vurgulanmasına yol açar. Önceki dönemlerde yalnızca itaat edilmesi beklenen siyasi iktidarlar bu dönemde sorgulanır hale gelir. Bu gerçeğin oluşmasında Arslanköy Olayı ve Davası'nın büyük bir rolü vardır. Seçimle iktidarın değiştirilebileceği ve bu değişikliğin de yasalar tarafından korunan bir "hak" olduğu algısı Arslanköy Davası'nın kamuoyu tarafından yakından takip edilmesi ile yaygınlaşır. Tek parti iktidarının "baskıcı" uygulamalarının simgesel bir örneği olarak günümüze kadar gelecek olan Arslanköy Davası bu anlamda köylülerin siyasetin aktif bir unsuru olarak var olduklarını ortaya koyması bakımından anlamlıdır.

Son olarak, Arslanköy Davası'nın ortaya çıkarttığı bir başka unsur da, siyasette köylülüğün dönüştürücü gücünü göstermesidir. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler, belirli bir politik bilinç çerçevesinde istedikleri takdirde siyasete doğrudan etki edebilecek bir güç olduklarını ortaya koymuşlardır. Köylülüğün bu dönüştürücü gücü yalnızca köylüler tarafından de-

ğil, siyasetin merkezi tarafından da fark edilecek ve ancak köylüyü yanına çekmeyi başarabilenlerin siyasette söz sahibi olabileceği anlaşılacaktı.

DP'nin muhalefette olduğu dönemde köylülüğün siyaset ile olan ilişkisini Arslanköy Davası örneği üzerinde gördükten sonra, bir sonraki bölümde DP iktidarı döneminde köylülüğün nasıl bir politik yaklaşım içerisinde olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

DP iktidarı döneminde köylüler ve siyaset

DP'yi iktidara taşıyan süreç büyük ölçüde köylülüğün desteğini elde etmesiyle gerçekleşebilmişti. DP muhalefet döneminde iki temel sorun ile karşı karşıyaydı: iktidara gelebilmek için çoğunluğun oyunu elde edebilmek ve bunu gerçekleştirebilmek için de çoğunluğu oluşturan kitlenin kendi istediği düzeyde siyasete katılımını sağlamak. Köylülüğün siyasete katılımı ancak siyaset yoluyla kendi hayatında bir değişikliğin olabileceğine ikna edilmesi ile gerçekleşebilirdi. Bir önceki bölümde ele alındığı gibi, bu dönemde köylüler, siyaseti kendi yaşamlarını dönüştürebilecek bir yol olarak kabul etmiş ve bu yönde harekete geçerek kendilerini siyasetin bir parçası haline getirmişlerdir. Köylülerde bu dönemde DP'nin siyaset yoluyla bu dönüşümü gerçekleştirebileceğine dönük inancın yerleşmesi DP'yi iktidara taşıyan temel unsurlardan biri olarak kabul edilmelidir. Bu bölümde, DP iktidarı sonrası köylülerin iktidar ve siyaset ile olan ilişkilerini nasıl sürdürdüklerine odaklanmaya çalışacağız. Köylülerin siyaset ile ilişkilerini nasıl kurduğunu ve iktidarın köylüleri tanımlama biçimlerinde görülen değişimin anlamını analiz edeceğiz.

Çok partili sisteme geçişin ilk döneminde, DP muhalefetinin de aktif varlığıyla birlikte şekillenen hareketli bir siyasi atmosfer vardı. DP'nin iktidara gelişi, en azından köylüler temel alındığında, bu hareketli siyasi alanı bir süreliğine durdurmuş gibi görünüyordu. En azından köylülerin, daha önceki dönemde rastlanan, siyasi iktidarın kurumlarıyla doğrudan çatışmak yo-

lunu pek fazla tercih etmedikleri gözlemlenebilir. Bunun yerine, DP söylemlerinde de yer alan, köylünün artık iktidarda olduğu ve eskisi gibi yalnızca ideolojik bir "köylü milletin efendisidir," söyleminden öte, gerçekten iktidarda bulunan bir köylülükten bahsedildiği görülür. Örneğin Köy Kanunu görüşmeleri sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde DP Kayseri milletvekili Mehmet Özdemir şunları söyler:

> Bâzı arkadaşlar bu kürsüden köylüyü kanunu tasvire çalışırlarken iltibasa mahal verecek derecede yanlış ifadelerde bulundular. Köylümüz Hamdolsun ne kördür, ne sağırdır. Bununla beraber köylüyü artık meçhul muamma olarak görmek ve tanımak hatalıdır. Çünkü, 14 Mayıs inkılâbını yaratan, onun büyük şerefini ihraz eden Türk köylüsü bizzat bu Meclisin içerisindedir. Bu itibarla köylüyü başka bir şekilde tasvir etmek meçhul muamma olarak göstermek hatalıdır. Arzettiğim gibi, köylü bizzat bu Meclisin içerisindedir.[66]

Bu söylem yalnızca yüksek siyaset içerisinde kalmış ideolojik bir meşruiyet kaygısıyla dile getirilmemiştir. Bu dönemde köylüler, siyaset kurumuyla kendilerini özdeşleştirmeye başlamışlardır. Dönüşümün veya daha doğru bir ifadeyle dönüştürücü gücün kendi ellerinde olduğunun bilincinde bir köylülüğün bu dönemde hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin erken dönem köy edebiyatı türü içerisine sokulabilecek popüler sosyolojik çalışmalarda, köylülerin ağzından, değişimin anahtarının artık kendilerinde olduğuna dönük bir algının var olduğu duyulabilir:

> Göçbeyli'de bir köylü: –Efendi, memur bizim hizmetçimizdir. O vazifesini yapmaz, bizleri bucakta, ilçede günlerce süründürürse, biz de onları sevmeyiz... dedi. Kocaömerli'de ertesi günkü muhtar seçimlerini görüşmekte olan Demokrat köylülerden biri: Demokrat olduk da ne olduk? Demokratları iktidara getirdik, onlar da sözlerini yerine getirmiyorlar... Ben, dağdan, ihtiyacım olan ağacı kesmedikten sonra, bunların ne fay-

66 *TBMM Tutanak Dergisi*, 15 Mayıs 1953, B: 83, O: 1, s. 268.

dası olacak? Böyle giderlerse gelecek seçimde Millet Partisine gireceğim ve ona reyimi vereceğim... diyordu.[67]

Köylülerin siyaset ile ilişkisi artık bir dönüştürme ilişkisi ile tanımlanabilir hale gelmiştir. Köylüler dönüştürebileceklerini ve bunun gücünün kendilerinde olduğunu bilirler. Bu yöndeki algı DP'nin iktidara gelişiyle güçlenmiş bile olsa aslında DP'den bağımsız ve iktidarı öncesinde bile görülebiliyordu. Nadir Nadi, köylüdeki bu yöndeki değişimi şöyle ifade eder:

> 14 Mayıs seçimlerinden önce karış karış yurdu dolanan Sayın Başkan, uğradığı bir köyde ihtiyar bir vatandaştan şu sözleri duymuştur: –Sizin nasıl çalışacağınızı neler yapacağınızı bilmiyoruz. Fakat reyimizi partinize vereceğiz. Beğenmezsek dört yıl sonra sizi değiştiririz. Malûm ya, taze fidanı sökmek kolaydır. Bu basit sözlerin açığa vurduğu millî realite göz kamaştıracak derecede parlaktır. Değme yazarlarımızın, ünlü büyüklerimizin saatler harcıyarak anlatamıyacakları bir gerçeği bir Türk köylüsü bir kaç cümle içinde bütün çıplaklığı ile önümüze serivermiştir.[68]

DP'nin iktidara gelmesinin ardından, DP'yi desteklemiş olan köylüler, köyde siyasetin şiddetlenmesine yol açacak bazı davra-

---

67 Dağlar, *Köylerimizden Örnekler*, s. 101.

68 *Ayın Tarihi*, sayı 199, 1-30 Haziran 1950, s. 90, ttp://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1950/haziran1950.htm. Bu adres, daha önce dijital kullanıma açık olan *Ayın Tarihi* dergisinin eski Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'ne aittir. Fakat devlet kurumlarında gerçekleştirilen son dönemdeki değişiklikten sonra Başbakanlık ile birlikte bu müdürlük de kaldırılmış ve 24 Temmuz 2018 tarih ve 30488 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan 14 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı'na bağlı İletişim Başkanlığı'na bağlanmıştır. Daha önce BYEGM'nin bir yayını olarak yıllardır faaliyette bulunan *Ayın Tarihi* dergisi arşivi de bu birleşme ve değişiklik sonrasında siteden kaldırılmış ve bir daha yerine konmamıştır. En son *Ayın Tarihi* dergisinin yeniden yayımlandığı duyurulmuş olsa bile Haziran 2020 tarihinde tek sayı yayımlanarak devamı gelmemiştir. Aynı zamanda bu yeni biçimi eski *Ayın Tarihi* dergisi ile hiçbir amaç ve içerik benzerliği taşımaz. Bu yeni derginin yayımlanmasının duyurulması sırasında eski sayıların arşivinin de dijital erişime açıldığı belirtilmiş olsa bile, ilgili kurumun sitesinde veya herhangi bir başka yerde dijital olarak eski sayılara erişebilmek şu an için mümkün değildir. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhuriyet-ile-yas%CC%A7it-ayin-tarihi-dergisi-yeniden-yayinda/1890116

nışlarda da bulunacaklardı. Önceki dönemde iktidarın baskısına uğrayan köylüler, DP iktidara geldikten sonra hâlâ CHP'yi destekleyenlere karşı çoğu zaman kavgayla biten sataşmalar gerçekleştireceklerdi. Bir nevi eski iktidardan "öç alma" gibi görülebilecek olan bu davranış biçimleri, siyasetin köylerde köyün yapısını ayrıştırıcı sonuçlara da vardırılabileceğinin göstergesi olarak anlaşılabilir.[69] İbrahim Yasa bu konuda, "köyde siyaset köy topluluğunun zaten zayıflamakta olan dayanışma geleneğini daha da sarsmakla sonuçlanıyor,"[70] diyerek siyasetin var olan yapıları dönüştürücü/ortadan kaldırıcı etkisine vurgu yapar. Eğer siyaseti farklı düşünce ve anlayışların mücadele alanı olarak tanımlarsak, bu tür çatışmaların yaşanmasını doğal karşılamamız gerekir. Bu mücadelenin daha barışçıl olabilmesi için farklı bir "demokrasi" kültürünün yerleşmesine ihtiyaç vardır. Kendi içine kapalı yapıların siyaset ile tanışmaları sonucunda var olan sistemin bozulması bu anlamda doğal kabul edilebilir. Türkiye'de daha önce siyasetin çok fazla etkili olmadığı kırsal yapılarda, siyasi hareketlenme iktisadi dönüşüm ile birlikte mevcut yapıyı ve anlayışları da değiştirir. Bu bağlamda, bu dönemde görülen yapısal değişimi siyasetin yarattığı etki ile birlikte değerlendirmek gerekir. Sonuç itibarıyla siyaset, köylülerin yalnızca algı dünyasını değiştir-

69 CHP'li köylülerin merkeze bu tür kavga ve hakaretleri ilettiği dava dilekçelerinde, DP'lilerin iktidara gelişi sonrasında kullandığı "ağır" dil çok açık görülebilir. Bu dilekçelerden biri şöyledir: "Suçun mahiyeti: Ahmet Güreşçi kahvede otururken, yakasında altı oklu rozet bulunan Ömer Avcının kapudan kahveye girdiğini görüp yanına çağırarak: Ben sana geçenlerde tokat atmıştım sen de beni mahkemeye vermiştin sen fakir ve namuslu bir çocukmuşsun. Sen yakanı bu altı oklu rozeti takıp gezme onu çıkar. Ve (kahvede oturan halka dönerek) bakın arkadaşlar halk partili kimseyi gördünüz mü verin odunu. Karısının, anasını ... hatta öldürün biz iktidardayız, bize gelin. Biz sizi kurtarırız. Muhtarınızın da bacakları aşşağa gelecek onun da anasını ... halk partisinin genel Başkanı şefi olan Namussuz İsmet İnönü kominist kârhaneci onun da karısını anasını ... gibi hakaretamiz sözler sarfetmek." *Balıkesir Mebuslarının Teftiş Raporlarının Genel Sekreterliğe Sunulduğu*, 19 Eylül 1950, BCA 490.01/624.52.1. Daha önce tek parti döneminde köylülerin dile getirmekten çekineceği bu tür sözler, her ne kadar hakaret dolu ifadeler içerse bile, köylülerin siyasetle doğrudan ilgilendiğini ve artık kendi kimliklerini saklamaktan çekinmediklerinin bir göstergesi olarak da anlaşılabilir.

70 İbrahim Yasa, *Sindel Köyü'nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1960, s. 90.

mekle kalmamış, içinde yaşadıkları maddi şartlara da etki etmiş ve yaşam alanlarını da yeniden biçimlendirmiştir. Siyasetin köyde yarattığı mekânsal dönüşümü köy kahvehanelerini ele aldığımızda daha detaylı göstermeye çalışacağız. Fakat altını çizmek gerekir ki köye siyasetin girmesi yalnızca yüksek siyasetin yapısını değiştirmemiş, köyün de yapısına etki etmiştir. 1945-1960 yılları arası dönemi ele alırken siyasetin bu anlamdaki dönüştürücü etkisini göz ardı etmemek gerekir.

İktidarının ilk yıllarında, ekonomide görülen gelişme ve özellikle de tarımsal üretimde görülen artış köylülerin zenginleşmesini sağlamıştır. Önceki dönemlerden farklı olarak köylüler, dünya tarım piyasasının da etkisiyle, ürününü daha yüksek fiyatlardan satabilme olanağına kavuşmuştur. Bu gelişmeler, iktidar değişikliği sonrasında köylülerin DP'ye olan inancını ve bağlılığını artırmıştır. Günümüzde dahi hatırlanan bu gelişmelerin doğrudan yansımasını köylülerin kendi sözlerinde izleyebilmek mümkündür:

> Nasıl DP'li olmayayım? Köyümüze su getirdi çeşme yaptı. Başımıza jandarmayı, tahsildarı aldı, krediyi de eksik etmiyorlar. Yollarımıza da köprü yaptılar.[71]

> Evvelce yumurtaya karşılık kahve içerdik, şimdi sabahleyin çayımızı bisküvi ile içiyoruz.[72]

> Hayatın pahalı olduğunu söylüyorlar. Onlar zamanında 150 kuruşluk pabucu almaya paramız yetmiyordu, şeker çuvalından elbise giyiyorduk. Şimdi ise kumaştan elbise alıyoruz ve Gelincik sigarası içiyoruz: Ayaklarımızda Avrupa malı çizmeler var, motörlerle geziyoruz.[73]

Elbette ülkenin her bölgesinde aynı tablo ile karşılaşmak mümkün değildir. Özellikle, tarım fiyatlarındaki artışın köy-

71 Cenap Ozankan, "Köylüler Arasında Bir Yolculuk", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1954.

72 Mazhar Kunt, "Trakya Köylüsü Borçsuz ve Hayatından Memnun", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1954.

73 Mazhar Kunt, "Tekirdağ Demokratları CHP'ye Hücum Ediyor", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1954.

lüye doğrudan yansıyamadığı ve arada oluşan artığa köylüleri ekonomik ve politik olarak kontrol altında tutan ağa ve şeyhler tarafından el konulduğu bölgelerde siyasetin boyutu da bu ekonomik yapı ile uyumlu bir gelişme gösterir. Bu bölgelerde köylüler ekonomik olarak sistemden faydalanamadıkları için, iktidar ile ilişkileri de farklı bir düzeyde gerçekleşir. Örneğin 1954 seçimleri sırasında köylülerin bu yöndeki sözleri aradaki farkı açıkça ortaya koyar:

> Ben ağanın gittiği yoldan yürümeye mecburum. Çünkü araziyi de, hayvanı da bana ağa veriyor. Ama şunu da söyleyeyim ki, DP sigarayı, bezi ucuzlatacağını vaat ettiği halde yapmadı. Hayvan vergisini kaldırmakla köylü zengin olmaz. Cebime para girerse ben vergiyi ödemekten çekinmem. Yaşayışımızda CHP zamanından fark yoktur.[74]

> Her şey eskisinden kötü oldu. DP'nin bir candarması eksik. O da olsa eski Halk Partisinden bin beter olur... Demirgırat Parti dediğin bizim karşımızda hiçtiir. Şeyh şöyle bir kenara dursun, Demirkırat Parti isterse Adnan Menderes'ini getirsin vız gelir. Ne çare karşımızda gene şeyh var... Ağrı DP'lileri sırtlarını şeyhlerine dayamışlar ne çalışıyorlar ne bir şey. Seçimde kazanmak onlar için çantada keklik. DP'liler burada parmaklarını bile oynatmıyorlar şimdilik.[75]

Arslanköy Davası'nın anlatıldığı bölümde, köylülerin hukuk karşısında eşitlik anlayışını siyasi bir dönüşümün parçası olarak kullanmaya başladıklarını ve bunu bir "hak talebi" anlayışı çerçevesinde kurguladıklarını göstermiştim. DP'nin muhalefette olduğu dönemde köylülerin siyaset ile ilişkisi bu hak talebi anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Köylüler için siyaset, her şeyden önce, hakları olduğunu düşündüklerini elde etmek olarak tanımlanır. Bu anlayış siyasette söz hakkından, iktisadi kalkınmadan pay alma hakkına kadar genişletilebilecek bir içeriğe sa-

74 Cenap Ozankan, "Diyarbakır Halkı Arasında Bir Anket", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1954.

75 Yaşar Kemal, "Doğuda Seçmenler Ne Düşünüyor?", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1954.

hiptir. Köylüler, 1950 yılına kadar olan dönemde siyaset hakkını özgürce kullanabilmeyi talep ediyorlardı. 1950 yılından sonra ise talep etmekten vazgeçmediler. Yalnızca, talebin niteliğini değiştirdiler. Köylüler, DP iktidarı döneminde, artık iktidardan hakları olduğunu düşündükleri her şeyi istemek gibi bir davranış geliştirmeye başlayacaklardı. DP, kendisini iktidara getiren güç olarak her zaman köylülere söylemlerinde önemli bir yer vermiştir. Köylüler ise bunun karşılığında kendi ihtiyaçlarının karşılanması için DP iktidarına baskı yapmıştır. Artık dönüştürücü bir güce sahip olduklarını bildikleri için, yukarıdaki alıntıda da görülebileceği gibi, köylüler eğer isterlerse iktidara getirdikleri gibi oradan indirmek için de bu güçlerini kullanabilecekleri tehdidinde bulunurlar. Yukarıda örneklerini verdiğimiz, ekonominin iyi olduğu dönemlerde köylünün DP iktidarı ile olan ilişkisinin de normal düzeyde seyrettiğini ve karşılıklı bir memnuniyetin çoğunlukla egemen olduğunu söyleyebiliriz. 1954 seçimlerinde DP'nin 1950 seçimlerinden daha çok oy almış olması da bunu gösterir. Fakat özellikle 1954 sonrasında ekonomide görülen bozulma, dünya fiyatlarının eski yüksek seviyesini koruyamaması ile birlikte ithal girdiler ve tarım gelirlerinde de büyük bir düşüşe yol açacaktı. Ekonomik krizin bu etkileri kısa zaman sonra DP iktidarının koruma önlemleri almasını zorunlu hale getirecek ve artık daha önce geniş kesimler lehine olan birçok uygulamadan vazgeçilmek durumunda kalınacaktı. 1955 yılı sonrasında İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan Milli Korunma Kanunu'nun yeniden yürürlüğe sokulması köylülerin değişen tüketim alışkanlıklarına da yansıyacaktı. Bu durum karşısında köylüler daha önce "iktidarı destekledikleri için" elde ettiklerini düşündükleri ayrıcalıkları talep eden bir yaklaşım sergileyeceklerdi. Köylüler bu yöndeki taleplerini siyasi bir dil üzerinden kurgulayarak iktidara sunmuşlardı. Zonguldak'ın Goca köyünden Başbakanlık'a yazılmış bir dilekçede bu dilin tipik bir örneğini görebilmek mümkündür:

> Demokrat Parti 1946 seçimlerine ilk adımlarını Zonguldak'ın Merkez'e bağlı meşhur Goca köyünde atmıştır. Köylerimiz

baskıyı dinlemiyerek Demokrat Partimizin kalkınması için göğüs germişlerdir. Bunların Partimize gösterdikleri saygı ve sevgilerine rağmen arzularımıza hiç alaka gösterilmemiştir.[76]

Burada da açıkça görülebileceği gibi köylüler iktidar ile kurdukları ilişkide bir "karşılıklılık" esasına göre hareket etmişlerdir. Siyasi olarak desteklemenin karşılığını maddi olarak görmek istemişlerdir. Köylüler iktidarı teslim ettikleri kimselerin, kendilerinin de önemli bir parçası olduğu politik bir mücadele sonucunda bulunduğu yere geldiğinin bilincindeydiler. İktidarda bulunan siyasi parti bu politik mücadele sonucunda oluşturulduğu için de kendi taleplerini yüksek sesle dile getirmekten ve bu yönde iktidarı zorlamaktan çekinmemişlerdir. Bu dönemde köylüler artık politik anlamda "hesap soran" bir konuma yükselmiş ve hakları olduğunu düşündükleri her şeyi iktidardan "talep etmeye" başlamışlardır. Bu anlamda köylüler kendilerini siyasetin dışında değil, doğrudan öznesi olarak görmüşlerdir. Köylülerin siyaset ile olan ilişkisinde 1945-1960 yılları arasının bütününde görülebilen "sorgulayan" ve "talep eden" köylülüğün varlığı burada da kendisini gösterir.

Köylüler kendilerini DP'yi iktidara taşıyan ve "baskıya karşı direnen" unsurlar olarak tanımladıkları gibi, toplumun diğer kesimlerinin de üstünde görmüşlerdir. Tek parti iktidarı döneminde köylüler, "şehirlilerin" kendilerine göre daha fazla kayırıldığını düşünüyorlardı. Büyük oranda muhalefet döneminde DP'nin köylünün daha fazla yanında olduğunu gördükleri için, DP'yi CHP'den ayıran bir fark olarak şehirli ve köylü arasındaki bu farkın DP eliyle ortadan kaldırılacağını bekliyorlardı. Fakat ekonomik sıkıntılar baş gösterince bu durumun farklılaştığını gözlemlediler. Özellikle de şekerin köylere dağıtımında şehirlerden daha farklı bir oranın öngörülmesi ile birlikte, köylüler DP iktidarından bu farklılığın hesabını sormaya başlayacaklardı. Bu konuda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nden bulunan iki belge örnek olarak gösterilebilir:

76 *Zonguldak'ın Goca köyünün ihtiyaçları*, 24 Ağustos 1956, BCA, 30.01/117.740.3.

> Sayın başbakanımız adnan menderes. 1954 seçimlerinde demokrat parti köylü partisidir köylü ile şehirli arasında fark yoktur demokrat parti köylünün hizmetindedir diye kahvelere köy odalarına umumi caddelere afişler yapıştırılmışdı. Fakat şimdi ise şehir halkına nüfus başına haftada 500 gram şeker verilmekte biz köylülere ise ayda hane başına 200 gram şeker verilmektedir.[77]
>
> Bu vaziyet alakadar eden makamlara defalarca söylendiği halde duymazlıktan geldikleri, bazıları da D.P.ye Rey verenlerin hali işte böyle olur Rey atarken bizemi sordunuz ve daha ileri giderek Köylüler şeker yirmi gibi alaylı sözler söylüyorlar. Halkın ağzında bu şayialar dolaşmaktadır. Şehirli ile Köylüler Vatandaşlık hakkında müsavi değilmidir? Zavallı Köylüler 1 Kilo şeker için 10-12 saatlık Köyünden 2,5-3 lira yol parası veriyor. Şehirlilerde Şeker bol olduğundan 70 Kuruşa şeker karnesi satıyorlar. Böylece 1 Kilo şekeri 515 Kuruşa almış oluyoruz. Bu kötü idarenin önüne geçilmesi için siz büyüklerimize vaziyeti bildirmek mecburiyetinde kaldık.[78]

Taleplerin içeriği bir yana bırakıldığında, köylülerin talep etme biçimlerinin bu dönemde daha açık ve net bir hale geldiğini görebilmek mümkündür. Köylüler, kendilerini artık siyasetin önemli bir unsuru olarak görüyor ve bu yüzden de geçmişte karşı karşıya gelmekten dahi çekindiği iktidardan hesap soran ve talep eden bir dil kullanıyordu.

Köylülerde görülen bu değişim, siyasetin genel havasında da bir değişikliğe yol açacaktı. Önceki dönemde köylüler devletin ideolojik kurgusunda önemli bir yere sahip olsa bile, maddi anlamda görünürlükleri yoktu. Bu dönemde köylüler toplumsal yapının her alanında görünür hale gelmişler ve bunu da büyük ölçüde siyaset kurumuna yaptıkları müdahalelerle gerçekleştirmişlerdi. Köylülerin bu kadar açık bir biçimde kendilerini her alanda göstermeleri, ideolojik kurguda da değişikli-

77 *Düğrek köyünden Adil Yıldırım ve arkadaşlarının köylüye dağıtılan şekerin yetersiz olduğuna dair şikayetleri*, 16 Şubat 1955, BCA, 30.01/112.707.13.

78 *Afyon'un Osmaniye köyünden Salih Demirbaş'ın şeker dağıtımında belediyenin yolsuzluğu olduğuna dair mektubu*, 22 Şubat 1955, BCA, 30.01/112.707.15.

ğe yol açacaktı. Tek parti döneminde köylüler, Halkçılık ilkesiyle bağlantılı bir biçimde, romantik bir köycü anlayış çerçevesinde tanımlanıyordu.[79] İkinci Dünya Savaşı sonrası tek parti döneminde kurgulanmış bu romantik köycü anlayışın yerini, dönemin iktisadi ve siyasal gelişmelerine uygun başka bir anlayış alacaktı. Tek partili sistemden çok partili bir sisteme geçiş, ekonomide daha dışa açık ve kırsal kalkınma temelli bir yönelim, bu dönemde köylülerin ideolojik olarak konumlandırılma biçimine etki eden en önemli faktörlerdi. Aynı zamanda romantik köycü anlayışın totaliter bir zihniyeti çağrıştırması, savaş sonrası dünyanın ideolojik yapılanması içerisinde kendisine bir yer bulmakta zorlanabilirdi.

Tek parti döneminde köylülük, yaratabileceği toplumsal karmaşa yüzünden kontrol altında tutulmak istenmiştir. Köylülüğün çözülmesi ve kente gelmesi sınıfsal farklılıkları ortaya çıkarabileceğinden, köylünün köyde tutulması ve orada eğitilip geliştirilmesi düşünülüyordu. Dönemin başında bu yönde görüşlerin hâlâ hâkim olduğunu ve Meclis'i oluşturan çoğu kesim tarafından kabul edildiğini, Meclis tutanaklarındaki tartışmalarda bulabilmek mümkündür. Örneğin Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde Erzincan milletvekili Şükrü Sökmensüer köylülük hakkında hâkim olan genel anlayışı şu şekilde ifade eder:

> Nüfusumuzun büyük çokluğu olan temiz Türk kanına daima kaynaklık eden köylerimiz arasında topraksızlığın sızıları ve acıları arasında hala inim inim inliyenler pek çoktur ve yaraları derindir. Büyük ve inkilâpçı ödevimiz bu vatandaşların yaralarına onayıcı merhemi bulup sürmektir. Onları yeter toprağa ve kendine ait bir yuvaya sahip kılmak merhemin ta kendisidir. Topraksızları toprağa bağlamakla bu vatanın koruyucularını bir taraftan çoğaltacağız ve bir taraftan da çok çocuk yapacak yuvaları artırarak özlediğimiz çok nüfuslu ve emniyetli bir istikbale en sağlam temeli atmış olacağız.[80]

---

79 Tek parti dönemi köycülüğü hakkında bkz. Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta.*

80 *TBMM Tutanak Dergisi*, 17 Mayıs 1945, B: 56, O: 1, s. 146-147.

Toplumun genelinin emniyeti açısından köylüyü köyünde tutmak ve orada kalkındırmak gerektiği düşünülüyordu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkartılmasında amaçlananlardan biri buydu. Köylüyü köyünde tutmak gerekliliği, eğer tutulmazsa ne olacağına dönük örneklerle de güçlendirilmiştir. Kütahya milletvekili Besim Atalay, kente gelen köylülerin halini şöyle anlatır:

> Eskişehir'de bir köy tanırım. Sünni değildir. Bundan yedi sekiz sene evvel bir kıtlık olmuştu, dağılmışlar, buralara da gelmişlerdir. Samanpazarı civarlarında otururlar. Sabahleyin kalkarlar. Harbiye Okulunun arkasında kadın, çolukçocuk tavuk gibi eşelenirler. Hiçbir veçhile köylüyü köylülükten vazgeçirmemek için, köylüye köylülüğünü sevdirmek için elimizden gelen gayreti yapmalıyız.[81]

Tek parti döneminin köylülük üzerindeki bu hâkim ideolojik söylemi DP muhalefeti tarafından da kabul görüyordu. Fakat DP'liler ideolojik olarak yakın olsalar bile ekonomik anlamda "köylülüğün kalkındırılması" meselesinin artık daha ön planda olması gerektiğine işaret etmeye çalışmışlardır. Eskişehir milletvekili Hasan Polatkan Tarım Bakanlığı bütçe görüşmelerinde şunları söyler:

> Nüfusumuzun büyük bir çoğunluğunu teşkil eden zümre çiftçidir. Onun için Türk Milletinin temelini köyde aramak lâzımdır. Toprağına büyük bir sevgi ile bağlı olan, vatan tehlikeye düştüğü zaman sapanını bırakarak silâha sarılan köylülerimiz gece gündüz çalışırlar, geçirilen harb yıllarında olduğu gibi mahsullerinden bir kısmını icabında vergi şeklinde, bir kısmını da piyasa fiyatından daha ucuz bir bedelle Hükümete verirler, şehirlerden farklı olarak köy salması öderler, imece namı altında angaryeden kurtulamazlar. Sonunda da yalnız kuru ekmekle karınlarını doyururlar. İşte bu zümre ile ilgilenecek ve onun kalkınmasına yardım edecek bir teşkilâtın, Tarım Bakanlığının Bütçesi bugün huzurunuza gelmiş bulunuyor. Fa-

81 *TBMM Tutanak Dergisi*, 1 Haziran 1945, B: 67, O: 2, s. 46.

kat Umumi yekûnu bir milyar 136 milyon lirayı geçen bir bütçede Tarım Bakanlığına ayrılan paranın azlığını tebarüz ettirmek yerinde olur. Nüfusunun yüzde 81'i çiftçi olan bir memlekette Tarım Bakanlığına ayrılan para, Emniyet Umum Müdürlüğüne ayrılan paradan daha az olacak olursa bu, hakikaten üzülmeğe değer bir noktadır.[82]

1945-1960 yılları arası, önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi tarımsal yapıların dönüşümünü sağlayacak ekonomik gelişmelerin görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemin hâkim ekonomik yaklaşımı dışa açık tarım temelli kalkınma anlayışı ile şekillenmiştir. Önceki dönemin içe kapalı ve sanayiyi merkeze alan ekonomik yaklaşımın terk edilmesi, tarımsal yapılarda çözülmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu yüzden tek parti döneminin "köylüyü köyünde tutma" yaklaşımının, tercih edilen ekonomik kalkınma modeli ile birlikte yürümesi pek mümkün değildi. Bir yandan tarımsal yapılar dönüşürken diğer yandan da köylünün kentlere gelmesini engellemeye çalışmak uygulanması zor politik baskı yöntemlerini gerektirir. Özellikle köylüye desteği ile iktidarı elde eden DP için bu yönde bir çaba bu desteğin yitirilmesi ile sonuçlanabilirdi.

"Kalkınan köylülük" tanımlaması bu dönemde özellikle de CHP dönemini eleştirmek ve köylülüğü DP'ye daha çok bağlamak için DP tarafından sıklıkla bir propaganda malzemesi olarak kullanılıyordu. 1956 yılı bütçe görüşmelerinde DP Meclis Grubu adına konuşan Bursa milletvekili Sadettin Karacabey bu türden bir konuşmanın tipik bir örneğini sunar:

> Arkadaşlar; ben ömrünün dörtte üçünü köyde geçirmiş bir insanım. Evvelce köylerde gezerek hangi köyün ekmeği, yemeği yenir, hangilerinin yatağında yatılır diye seçme yapmak mecburiyetini duyardık. Şimdi ise Allaha şükür hangi köye gitseniz tefrik yapmaya lüzum yok, size yiyecek ekmek ve yemek ve yatacak temiz bir yatak verecek durumdadırlar. Arkadaşlar bunları anlatmakla biz demiyoruz ki, Türk çiftçisi fevkalâde terakki etmiş, bütün maddi imkânları temin etmiş; bugün re-

82 *TBMM Tutanak Dergisi*, 27 Aralık 1946, B: 25, O: 1, s. 610.

> fah ve saadet içindedir. Böyle bir iddiamız yoktur. Yalnız iddiamız şudur: Dün birçok bölgelerde yalınayak olan Türk köylüsünün çoğu bugün ayakkabı giyiyor. (Soldan, hepsi, hepsi sesleri) Dün iki kişi bir araya gelip ancak bir köylü sigarası alırken bugün istiyen köylümüz istediği kadar sigara alabiliyor. Dün arkasında yumurta küfesiyle bekliyen Türk köylü kadınını ve çocuğunu bugün artık görmüyoruz. Arkadaşlar, zaman zaman diyorlar ki, bu memlekette hayat pahalılaşmıştır. Çiftçinin sattığı yağ, peynir ve yumurta ve diğer maddelerin fiyatları yükselmiştir. Arkadaşlar bundan sonra biraz yüksek olacaktır. Çünkü 18 milyon köylü, muayyen vatandaşın refahı için çalışıyordu. Bugün istihsalinin bir kısmını satıyor, bir kısmını yiyor. Kendi istihsal ettiği malın müstehliki olmuştur. Bu itibarla artık eskisi gibi bedava yağ, yumurta yoktur.[83]

Burada da görülebildiği gibi köylünün zenginleşmesi ve kalkınma vurgularının bu kadar ön plana çıkması tercih edilen iktisadi yaklaşımın bir sonucu olarak anlaşılmalıdır. Meclis zabıtlarına bakıldığında, dönemin başında görülen romantik köycülüğün ideolojik tanımlamalarının, yerini bir süre sonra bu türden kalkınma temelli tanımlamalara bıraktığını açıkça görebiliyoruz. Artık, köylünün köyünde tutulması ve kendi dünyası içerisinde ekonomik ve kültürel gelişmesini sağlaması düşüncesi, yerini ülkeyle bütünleşmiş ve "zenginleşmiş" köylülüğe bırakmıştır. Köylülüğün büyüklüğü "kültürel" değerlerinin yüceliğiyle değil, "maddi şartlarının" gelişmişliğiyle ölçülmeye başlamıştır. DP Antalya milletvekili Ahmet Tokuş 1957 yılı bütçe görüşmelerinde köylünün gelişmiş "hayat standartlarını" şu şekilde açıklar:

> Hayat standardını yükseltmek acaba ne demektir? Acaba köylü daha iyi yemiyor mu? Daha iyi yiyor, daha iyi giyiyor. Eskiden değil fakirler, bir köyün zenginleri dahi şehre giderken ayakkabılarını giyer, şehirden çıkınca ayaklarından onları çıkarırlar, ellerine alırlardı. Şimdi ayakkabısız köylü yoktur. Köylünün radyosu vardır, köylü Amerikan buğdayını da Türk

83 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27 Şubat 1956, I: 46, C: 3, s. 1029.

buğdayını da yemektedir. ... Öyle köyler vardır ki, radyosu vardır; bâzen jipine binerek şehre sinemaya bile gelenler mevcuttur. Mustafa Ekinci arkadaşımız beni mâzur görsünler köylümüzün acınacak durumu yoktur. Bu haksızlıktır ve bu zaman da çoktan geçmiştir. Arzu ettiğiniz Amerikan köylüsü hayat seviyesi ise bu Avrupa'nın şehirlisinde bile yoktur. Mamafih istikbalimiz açıktır, Türkiye'miz ikinci bir Amerika olmaya namzettir ve olacaktır.[84]

DP döneminde köylülerin yeniden tanımlanmasında, "köylülerin kalkındırılması" söyleminin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde DP'nin bilinçli bir politik tercihi olarak değil ama tercih edilen iktisadi yaklaşımın bir sonucu olarak, tek parti döneminin romantik köycü anlayışından giderek uzaklaşıldığını görüyoruz. Köyden kente göçün yoğun bir biçimde gerçekleştiği, köye yönelik politik ve kültürel her türden düşüncenin girebildiği ve köylünün de dış dünya ile bağlarını kurduğu bu dönemde geçmiş dönemin ideolojik tutumlarının pek bir etkisinin olamayacağını söylemek mümkündür. Bu yüzden, bu dönemde romantik köycülüğün terk edilmesindeki en önemli sebep, siyasetçilerin ideolojik olarak farklı bir görüşü benimsemeleri değil, bu görüşün yeni dönemde işlevsiz kalmasıdır. Köylülerin antikomünizm ile ilişkisinin anlatılacağı bölümde de gösterileceği gibi aslında bu dönemde de köylüler benzer biçimde tanımlanır. Fakat işlevi tek parti dönemi anlayışından zorunlu olarak farklılaşmıştır.

Kemal Karpat'ın yaptığı bir araştırmada köylülerin, bundan önceki yirmi yıl boyunca sanayileşme söylemleriyle kentlilerin köylülerin eliyle rahat yaşadıklarını, bundan böyle kendilerinin rahat yaşamak istediklerini dile getirdiğini ileri sürer. Bunun bir yansıması olarak da köylüler politikayla daha ilgilidir ve artık güncel politik meseleler hakkında yorum yapmaktan da çekinmezler.[85] İktisadi açıdan köylülerin kalkınması, politik olarak da daha bağımsız hareket edebilmelerinin yolunu açmış-

84 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27 Şubat 1957, I: 48, C: 2, s. 1048-1049.

85 Karpat, "Social Effects of Farm Mechanization in Turkish Village", s. 97, 99.

tır. Bu anlamda kalkınma aynı zamanda köylülerin daha çok siyaset ile ilgilenmelerini sağlamıştır.

Bu bölümde göstermeye çalışıldığı üzere, köylüler DP'nin iktidarda olduğu dönemde, iktisadi kalkınmanın sağladığı avantajları da göz önüne aldığımızda, iktidar ile ilişkilerini daha doğrudan kurabilmiştir. Daha da önemlisi köylüler, DP'nin muhalefette olduğu dönemde kazandıkları "hak talebi" algısını bu dönemde de sürdürerek iktidardan talep eden ve iktidarı kendisi için çalışmaya zorlayan bir siyasi anlayış geliştirmiştir. Köylüler, DP'yi iktidara getiren, daha doğru bir tanımla iktidarların değişmesinde söz sahibi olan bir kesim olduğunun bilincindedir. Geçmiş dönemden farklı olarak bu gücünü kullanarak yüksek sesle talep eden konumuna yükselebilmişlerdir. Köylülüğün sesinin bu kadar duyulur hale gelmesi onun göz ardı edilemeyecek bir "gerçeklik" olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Siyasetin merkezine ise, tek parti döneminin romantik köycülük anlayışının yerine "kalkınan köylülük" söylemi yerleşmiştir. Bu söylem, köylülüğü yalnızca bir ideolojik kurgu olmaktan çıkararak ekonominin temel unsuru olarak ortaya koymuştur. CHP'nin muhalefetine karşı DP'nin köylülüğün kalkındırıldığını göstermesi ve ekonomi içerisindeki yerinin önemine vurgu yapması, köylülüğü önceki dönemde olmadığı kadar "maddi" bir konuma yükseltmiştir. Köylülük böylelikle ideolojik bir tahayyül olmaktan uzaklaşarak daha elle tutulur, somut ve toplumsal alanın bütününe etkisi olan "gerçek" bir unsur olarak tanımlanmıştır.

Bundan sonraki bölümde siyasetin köyde mekânsal olarak nasıl örgütlendiği kahvehaneler üzerinden incelenecek. Böylelikle köylülerin siyasette nasıl bir ses çıkarttığı görüldükten sonra, siyasetin köyü nasıl dönüştürdüğü de tanımlanmış olacak.

Köyde siyasetin mekânı olarak kahvehaneler

Çok partili siyasal yaşama geçiş ile birlikte, siyasetin köye girmesi, köydeki siyasal ilişkilerle birlikte köyde mekânsal olarak da bir farklılaşmaya yol açmıştır. DP döneminin sonlarına doğ-

ru ve darbe sonrasında en çok şikâyet edilen konuların başında köylerde siyaset yüzünden kahvehanelerin ve hatta camilerin birbirinden ayrılması gelmiştir. Milli Birlik Komitesi (MBK) 27 Mayıs darbesi sonrasında, darbenin gerekçelerinin halka anlatılması ve politik meşruiyetin kurulması amacıyla propaganda yapmak üzere bir dizi broşür yayımlamıştır. Bu broşürlerin ilki *Köy Kahvesinde 27 Mayıs* adını taşır.[86] 27 Mayıs darbesinin neden gerçekleştirildiğinin köylülere anlatılmasını işleyen bu broşür, köylüler ve siyaset ilişkisinin toplumun bütün kesimleri tarafından ne denli önemsendiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Siyasetin köye girmesi sonucunda yaşanan bu mekânsal farklılaşma darbe sonrasında yaratılan söylemde DP dönemini eleştirmenin de bir yolu olarak görülmüştür. Darbeyi gerçekleştiren siyasi anlayışa göre, DP siyaseti, aslında "bölünemez bir bütün" olan köylere bile "düşmanlık" getirmiştir. Darbe sonrası meşruiyeti kurmak açısından anlamlı gözükse bile, bu gelişme için yalnızca DP'nin suçlanması yanlış olur. Köylerde görülen bu değişimin sebebi DP'nin gerçekleştirdiği bir zorlama sonucunda değil, köylere siyasetin girmesinin belki de "doğal" kabul edilebilecek bir sonucudur. Farklı politik yönelimleri destekleyen kimseler/gruplar tarafından kahvehanelerin birbirinden ayrılması olgusu politik mekânın ayrılmasını ve politik duruşun simgeleştirilmesini içerir. Örneğin, CHP'lilerin ve DP'lilerin camilerinin ayrılması aynı zamanda DP'lilerin CHP'nin dine karşı gerçekleştirdiğini iddia ettiği uygulamalarının da simgesel bir tepkisi olarak anlaşılmalıdır. Halkın gö-

86 M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, *Köy Kahvesinde 27 Mayıs*, DSİ Matbaası, Ankara, 1961. Bu seri içerisinde yayımlanan diğer kitapların başlıkları şöyledir: *Hak ve vazife yolunda köylülerimizle başbaşa*; *Köylülerimiz ve anayasa*; *Anayasa yarenliği*; *Anayasa konusunda köylü kardeşlerle sohbet*; *Okullarda 27 Mayıs*; *Yeni anayasamızın hukuki esasları*; *Türk basınında 27 Mayıs*; *Çalışma konuları yönünden yeni anayasa*; *Yeni anayasamızın hukuki esasları*. Başlıklardan da görülebileceği gibi broşürlerin büyük çoğunluğu köylülerin yeni gelişmeler hakkında bilgilendirilmesini amaçlar. 1945-1960 yılları arasında köylülüğün bu yönde bilgilendirilmesi ve kazanılması gereken bir güç olduğunun MBK tarafından da kabul edildiğini söylemek mümkündür.

zünde uygulamalarıyla dinsizlik suçlamasına uğrayan CHP ve onun destekçileri, dinsel mekânlara kabul edilmeyerek veya "onların" mekânlarından "kendi"lerini ayırarak bir tür protestoya maruz kalmıştır. Bu mekânsal ayrışma meselesinin protesto niteliği göstermesine CHP Bursa müfettişi ve Kars milletvekili Şerafettin Karacan'ın 8 Ocak 1949 tarihli raporu bir örnek olarak sunulabilir:

> Bazı köylerde, demokrat olmuş köylülerin, partililerimize karşı, yurtdaşlık icaplarına aslâ yakışmıyacak hasmâne durumlar aldıkları, meselâ bizimkileri kahvehanelerine sokmamak, hayvanlarını köyün umumî sürüsünden ayırarak ayrı otlatmak ... ilâh gibi esef edilecek ve hattâ memleketin âtisi bakımından acı acı düşündürecek hareketlere tevessül ettikleri işitilmektedir. Halkı ayrı kahvehanelerde oturan, hayvanları kendi partilerinden çobanların muhafazasında iki sürü halinde otlayan bir Türk köyünün bu yürekler acısı manzarası karşısında hakikî bir yurtseverin elem duymaması mümkün değildir. Bu ıztırabımızı duyan demokratlar, particiliğin yurtdaşlar arasında düşmanlık doğuran bu müstereddi akışına bizimle beraber çare arayacakları yerde bu durumdan âdetâ memnun görünerek (Bunun da mes'ulu sizsiniz. Rüzgâr ektiniz, şükredin ki yine rüzgâr biçiyorsunuz.) demekten geri kalmıyorlar.[87]

Kahvehaneler de dönem içerisinde bu tür bir protestonun mekânı olabileceği gibi, asıl olarak muhalefetin örgütlenebileceği alternatif politik mekânlar olarak da gelişmiştir. Süheyl Ünver, 1950-1960 yılları arasında "kahvehanelerimizin de Anadolu'daki eski sınıf farklarını Parti ayrılıkları haline getirdiğine dair yazılı ve sözlü birçok sermaye birikmiştir,"[88] diyerek köyde yaşanan bu ayrıma işaret eder, fakat buna yönelik olarak net bir kaynak tanımı yapmaz. Kahvehanelerin birbirinden ayrılmasına sıklıkla rastlansa bile kahvehanelerin bu dönemde-

87 *Bursa Mebusları'nın teftiş raporlarının bürolara gönderildiği*, 21 Eylül 1950, BCA, 490.01/633.87.1.

88 Süheyl Ünver, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Türk Etnografya Dergisi*, sayı 5, 1962, s. 81.

ki politik işlevine ilişkin çok fazla bilginin olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Burada köyde siyasetin mekânı olması açısından kahvehaneler DP'nin örgütlenme anlayışı çerçevesinde sunulacak. Bununla ilgili olarak da yerel düzeyde çıkan bazı kaynaklardan kahvehanelerin nasıl tanımlandığına bakmaya çalışacağız. Bunlardan önce, kısaca, kahvehanelerin gelişimine ilişkin bilgi vermek yerinde olur.

Kahvehanelerin Batı'da[89] ve Osmanlı'da[90] ilk türlerinin oluşmasından kısa bir süre sonra hemen hemen her yerde artarak açılmaya başlar. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, kahvehanelerin özellikle erkekler için ev dışında bir araya gelinebilecek ve her türden iletişimin kolaylıkla gerçekleştirilebileceği diğer kamusal mekânlara alternatif oluşudur. Öncelikle kahvehaneler, özel teşebbüsler halinde açıldığı için devlete ait kamusal mekânlardan bütünüyle farklıdır. Devletin doğrudan kontrolü altında olmayışı insanların daha özgür hareket edebilmesine fırsat sunar; Batı'da taverna ve meyhane gibi alkollü içkilerin satıldığı mekânlara göre insanların daha ucuza sıcak bir şeyler içerek kışın ısınabilecekleri ve daha ayık bir biçimde konuşabilecekleri mekânlar olarak farklı bir yere sahip olmuştur. Bu yüzden daha çok alt sınıfların rağbet ettiği yerler olarak geliştiği söylenebilir. Osmanlı'da ise kahvehanenin diğer alternatifleri meyhane, bozahane ve hamamdır. Hamamın kendisine özgü niteliğinden ötürü erkeklerden daha çok kadınların bir araya gelebildiği mekânlar olarak şekillendiği görülür. Meyhanenin ise İslâm toplumlarında alkollü içeceklere getirilen yasak dolayısıyla insanların çok sık gitmedikleri veya içeriye girerken veya çıkarken çekindikleri mekânlar olarak kahvehanenin işlevlerini yerine getiremeyeceği açıktır. Bunun dışında camiler

89 Avrupa'da kahvehanelerin ilk örnekleri Osmanlı'dan yaklaşık yüz yıl kadar sonra 1645'te Venedik ve Marsilya'da görülmüştür. Ulla Heise, *Kahve ve Kahvehane*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 111.

90 Osmanlı'da ilk olarak Halepli Hakem ve Şamlı Şems adlarında iki kişi, 1553-1554 yılları sırasında Tahtakale'de bir kahvehanenin açıldığından bahsederler. Talat Mümtaz Yaman, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Karacadağ (Diyarbakır Halkevi Mecmuası)*, 5(53), Eylül 1945, s. 671; Ünver, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", s. 44.

ise erkekler için yılın özellikle belli aylarında daha sık bir araya gelinen mekânlardı.[91] Fakat bu mekânın da dinsel bir içeriğe sahip oluşu özgür bir kamusallığı yaratamıyordu. Kahvehane bu yüzden hem Batı ve hem de Doğu'daki örneklerinin gösterdiği biçimiyle halkın daha yoğun bir ilgisiyle karşılaşmış ve insanların gönül rahatlığıyla gidebileceği, her türden iletişime girebileceği, bu arada da dinen ve ahlâken uygun bir içeceği tüketebileceği yerler olarak yaygınlaşmıştır.

Kahvehaneler, aynı zamanda toplumsal iletişim ve haberleşmenin de mekânları durumuna gelmiştir. Birçok kişinin gelip gitmesi haber alışverişini de kolaylaştırmış, insanların meyhaneye göre daha ayık oluşu bu iletişimi daha etkin kılmıştır. Özellikle Avrupa'daki örneklerinde büyük kahvehanelerde yüzlerce yerli ve çok sayıda yabancı gazete ücretsiz olarak okunabiliyordu. 1887'de yalnızca Almanya'da 6.500 gazetenin yayımlandığı düşünülürse, bu mekânların toplumun bilgilenmesi ve etkileşimi açısından önemi daha iyi kavranabilir.[92] Osmanlı'da ise okuryazarlık oranının düşük olması ve gazete yayıncılığının geç bir dönemde ve uzun süre devlet tekelinde olması, gazete yoluyla iletişimi daha az mümkün kılıyordu. Fakat bu sebeplerden ötürü, Doğu toplumlarında kahvehanelerin daha farklı bir özelliği gelişmiştir. Bir yandan kahvehanelerde bölgesel ve devletin bütününe ait bilgiler kahvehaneye gelenler tarafından insanlar arasında değiş tokuş edilirken, bir yandan da okuma bilenler tarafından bazı kitaplardan veya bölgenin bazı yaşlı kimseleri tarafından sözlü olarak halk hikâyeleri ve destanlar kahvehaneye gelen topluluğun bütününe anlatılıyordu. Enver Naci Gökşen'in anlattığı biçimiyle:

> ... bunlar zamanın anonim konularile yazılmış el yazması hikaye kitaplarını ceplerinde kahveye getirirler ve yüksekçe bir yere çıkarak okurlardı. Okur yazarın pek az bulunduğu, matbaasının bilinmediği devirlerde bu hareket, o zaman, bugünkü

91 Ralph S. Hattox, *Kahve ve Kahvehane: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 107-111.

92 Heise, *Kahve ve Kahvehane*, s. 149.

radyo kadar önemliydi. Kahvehanelere "kıraathane" denilmesi bu çağlara rastlansa gerektir.[93]

Radyonun kahvehaneye girmesi ile bu haberleşme ilişkisi daha da yoğunlaşmıştır. İlk çıktığı zamanlarda pahalı bir alet oluşu nedeniyle yalnızca kamusal ve kitlesel alanlarda dinlenebilen radyolar, kahvehanelerin demirbaşı olmakta gecikmemiş, özellikle Türkiye gibi yazılı medyanın çok fazla gelişmemiş olduğu ülkelerde önemi daha da artmıştır.

Kahvehaneler aynı zamanda daha ayık olunmaya müsait yerler olması dolayısıyla her türden iş ilişkisinin ve bununla birlikte çeşitli patronaj ilişkilerinin geliştiği yerler haline gelmiştir. Türkiye'de çok partili sürece geçişle birlikte çeşitli ekonomik grupların kendi çevresinde oluşturduğu patronaj ilişkilerinin gelişimi kahvehaneler üzerinden olurken,[94] Avrupa'da aynı biçimde kahvehaneler her türden iş ilişkisinin görüşüldüğü yerler olarak taverna veya meyhanelere göre daha tercih edilir bir konuma yükselmiştir.[95]

Kahvehanelerin bu kadar yoğunlaşmış olması ve insanların buralara giderek her türden iletişimi yaygınlaştırması, kısa süre içerisinde devlet yetkilileri tarafından da keşfedilecek ve benzer sebeplerden hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da kahvehaneler kapatılmaya çalışılacaktı. Hattox'un sözleriyle, Osmanlı'da kahvehaneleri kapatmaya yönelik devlet tarafından yürütülen çalışmaların en önemli sebebi "halkın devletle ilgili haber, görüş ve yakınmalarını açığa vurduğu bir forum, siyasal bir 'kulüp'e dönüşme potansiyeli taşıma[larıydı]; düzene karşı ortak bir hoşnutsuzluğu olanlar bu potansiyele dayanarak ortak bir eyleme girişebilirlerdi".[96] Heise de benzer şekilde Avrupa'da kahvehanelerin kapatılmasına iki gerekçe gösterir: "Kahvehaneler 'isyan yuvaları', komplolar düzenleyen kişilerin buluş-

93 Enver Naci Gökşen, "Kahvehaneler Nasıl Kuruldu ve Ne Oldu?", *Yeni Adam*, 12(460), 21 Ekim 1943, s. 9.

94 Kıray, "Değişen Patronaj Kalıpları", s. 295.

95 Steve Pincus, "'Coffee Politicians Does Create': Coffeehouses and Restoration Political Culture", *Journal of Modern History*, 67(4), Aralık 1995, s. 818.

96 Hattox, *Kahve ve Kahvehane*, s. 90.

tukları, kamu düzenini tehdit eden kişilerin toplandıkları yerler oldukları gerekçesiyle ... kapanmak zorunda kalmıştır."[97] Bunun yanında II. Abdülhamid gibi toplumsal kontrolü önemseyen yöneticiler kahvehaneleri kapatmak yerine, orada konuşulanlar hakkında bilgi sahibi olmak ve böylece halkın içerisinde iktidara karşı bir faaliyet örgütlemeye çalışanları tespit etmeye yönelik çalışmalar yürütmek amacıyla kahvehanelere düzenli bir biçimde hafiye yollayarak, bu mekânları kontrol altında tutmak istemişlerdir.[98]

Cumhuriyet döneminde kahvehanelerin gelişimi sınırlı olmuştur. Bunun temel sebebi olarak tek parti döneminde, özellikle köylerde, kişiselin dışındaki her sahanın politik alanla özdeşleştirilmesi ve bu yüzden de devletin yetki kapsamına girdiğinin düşünülmesi[99] olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet elitleri kamusal alanı yeni vatandaş tipinin yaratılmasının bir aracı olarak görmüş, bu yüzden Halk Evleri ve Odaları ile Köy Enstitüleri'ne kadar uzanan, özellikle köylü kesime yönelik yeni mekânların üretimine çalışmışlardır. Kentlerin görece daha özgür mekânsal yapısına rağmen, kasaba ve köylerde devletle organik ilişkiye girmiş bulunan yerel iktidarlar tarafından denetlenen bu mekânlar köylünün politik olarak kendini var etmesine imkân tanımıyordu. Bu mekânlar bir nevi merkezî modernleşme projesinin yerel alanlarda uygulanmaya konduğu yerler olarak tasarlanmıştır. Bu projenin yerellerde yürütücüsü konumundaki muhtar veya ağa, bir ölçüde, geçmişten gelen iktidarını devam ettirebileceği yeni ve meşru alanlara kavuşmuştur. CHP'nin mahalli örgütleri olarak da inşa edilen bu mekânların yöneticileri, modernleşmenin uygulayıcıları olarak faaliyet gösteriyorlardı.[100]

Yine de kahvehanelerin Cumhuriyet döneminde Osmanlı'ya göre giderek yaygınlaştığı söylenebilir. Kahvehanelerin

97 Heise, *A.g.e.*, s. 137.

98 Bkz. Cengiz Kırlı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim*, sayı 83, Kış 1999/2000.

99 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 194.

100 Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 29.

toplumsal hayattaki yeri konusunda belirli bir öngörüye sahip olan yöneticiler kahvehanelerin yaygınlaşması karşısında bu mekânların da diğer kamusal alanlar gibi kontrol altına alınmasına yönelik projeler geliştiriyorlardı. Bazı yöneticiler, devletin sosyal kontrolü sağlamasının bir aracı olarak kahvehanelerin devletleştirilmesi gerektiğini dahi dile getirmişti.[101]

Türkiye'de köyde kahvehanenin gelişimi oldukça geç bir döneme denk düşer. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, köylünün refah seviyesinin ev dışı bir mekânın yaratılabilmesi için yeterli olmayışıdır. 1950'li yılların köylüyü kalkındırmaya yönelik iktisadi programlarına kadar köyde belirli bir ücret karşılığı kahve içmek için evden dışarıya çıkmayı mümkün kılacak ekonomik birikim oluşmamıştır. Bu yüzden, 1950'li yıllara kadar köyde kahvehanelerin açılması çok kısıtlı düzeyde olmuş, fakat bu yıllardan sonra yoğun bir şekilde bu türden mekânların köyde açılabildiği görülmüştür. Köyde bakkal ve fırın gibi iktisadi gelişmeyi gerektiren mekânların açılması (tıpkı kahvehaneler gibi) da yine bu döneme özgü bir yapılaşmadır. Bunun dışında köyde kahvehanenin rolü üzerine şimdiye kadar yalnızca bir makale yayımlanmış,[102] gerek malzeme eksikliğinden gerekse de dönemin genellikle üstyapısal gelişmeler çerçevesinde değerlendiriliyor oluşu nedeniyle kahvehanelerin bu dönemdeki gelişimi üzerinde yeteri kadar durulmamıştır.

1945 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından Türkiye'nin bütün köylerini kapsayacak biçimde yapılan ankete göre hiçbir şekilde kamusal bir toplanma mekânına sahip olmayan köy sayısı ülkedeki toplam köy miktarının % 53,4'üdür. Bu sayının içerisine kahvehane, köy odası ve halk odası dahil edilmiştir. Bununla beraber toplam 34.063 köyün yalnız-

101 "Anketlerimiz-Ankara'da Kahvecilik-Kahvelerin Sosyal Yaşayışta Büyük Yeri Vardır-Bunlardan Nasıl Faydalanabiliriz?", *Ulus*, 25 Sonkanun 1935. Serdar Öztürk'ün araştırması Cumhuriyet dönemi kahvehanelerinin gelişimi hakkında detaylı bilgiler sunan öncü bir çalışma niteliğindedir. Öztürk, özellikle tek parti yönetiminin kahvehaneleri denetleme ve kontrol altına alma sürecine odaklanmıştır. Serdar Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006.

102 Brian W. Beeley, "The Turkish Village Coffeehouse as a Social Institution", *The Geographical Review*, 60(4), Ekim 1970.

ca 4.447'sinde kahvehane bulunur, bu da, bütün ülkenin % 12,5'ine karşılık gelir.[103] Görüldüğü gibi, 1945 yılı itibarıyla köylerde insanların birlikte olabilecekleri mekânlarda büyük bir eksiklik gözlenir. Devlet veya yerel iktidarlar tarafından kontrol edilen mekânlar dışlandığı ve yalnızca kahvehaneler dikkate alındığı zaman, köylünün mekânsızlığı daha net anlaşılabilir. Bu kahvehanelerin bir bölümünün de yine bölgede etkili olan muhtar veya ağanın işlettiği kurumlar olduğu düşünülebilir. Bu da daha vahim bir durum yaratır. 1960 yılına gelindiği zaman yine Devlet İstatistik Enstitüsü'nün karşılaştırma amaçlı yayımladığı *Köyler İstatistiği*'nde köydeki mekânsallaşma açıkça görülebilir. 1960 yılında herhangi bir toplanma yerine sahip olmayan köy oranının % 42,2'ye düşmüş olduğu görülür. Bu durumda geçen on beş yıl boyunca köyde % 11,2 oranında bir mekânsallaşma olduğu söylenebilir. Bu artışın büyük oranda açılan yeni kahvehanelerden kaynaklandığı iddia edilebilir. 1960 yılına gelindiğinde, köylerde kahvehane oranı % 16,8 artarak toplam muhtarlıkların % 29,3'ünü kapsar. Rakamsal olarak toplam 35.121 muhtarlığın 10.370'inde kahvehane olduğu belirtilir.[104]

Köyde kahvehanelerin gelişiminde bölgesel olarak çok büyük farklılıklar olduğu söylenebilir. Bu durumun büyük oranda bölgesel iktidarların daha gelişkin olduğu doğu bölgeleriyle, köylünün ekonomik olarak daha bağımsız hareket edebildiği batı bölgeleri arasında görüldüğü iddia edilebilir. Doğuda "ağa", bölgesel iktidarının bir parçası olarak haberleşmenin ve her türlü mekânların sürekliliğini kendisi üzerinden kuruyordu. Batıdaki köylere nazaran, doğudaki köylerde ağanın etkinliğinin daha yaygın ve güçlü oluşu kahvehanelerin gelişememesini ve haberleşme merkezinin "ağanın odası" olmasını zorunlu kılıyordu. Ağanın odası, yer yer köy odası veya misafir odası benzeri mekânlar olabildiği gibi, çoğu zaman bölgesel iktidarının merkezî meşruiyetini tescil ettirdiği köydeki parti ocağıydı. Bu durumda ağa, köye girecek olan haberleri ve haber

103 *1945 Köyler İstatistiği*, D.İ.E., Ankara, 1948, s. 122-123.

104 *Köyler İstatistiği: 1960 Anket Sonuçları*, D.İ.E., Ankara, 1963, s. 35.

kaynaklarını doğrudan denetleme olanağına kavuşuyordu.[105] Bu durumda, kahvehanelerin özel bir teşebbüs olarak doğuda yaygınlaşmasının, 1960'lara gelindiğinde, fazla yoğun olmadığı söylenebilir. 1945 yılı istatistiği bölgesel olarak bir ayrıma giderek kendisinin belirlediği dokuz ayrı bölgede aynı istatistiksel sonuçları derleyerek, mekânsal oluşumun bölgesel dağılımı hakkında bize bilgi sunuyor. Yukarıdaki çıkarımı haklı çıkaracak bir dağılımla, altıncı bölge olarak belirlenmiş olan Bingöl, Muş, Bitlis, Van, Hakkâri, Siirt, Mardin, Diyarbakır ve Urfa'yı kapsayan toplam 3.948 köydeki anket sonuçlarına göre bu illerdeki toplam kahvehane sayısı yalnızca 32'dir. Bu sayı bölgedeki kahvehane oranının sadece % 0,8 olduğunu gösterir. Üçüncü bölge olarak belirlenen Bursa, Kocaeli, İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne'yi incelediğimizde bölgedeki toplam 2.436 köyün 1.272'sinde, yani % 52'sinde kahvehane bulunduğunu görüyoruz.[106] 1960 yılı istatistiği bölgesel olarak bir ayrıma gitmemekle birlikte, birinci bölge için aynı illeri kapsayacak ayrı bir hesaplama yapıldığında, geçen yıllar içerisindeki kahvehaneleşme oranı açık bir şekilde gözlenebilir. Daha ortalama bir bölge olarak seçtiğimiz birinci bölgeyi içeren Ankara, Kırşehir, Yozgat, Çorum, Çankırı, Bolu, Eskişehir, Bilecik ve Kütahya illerinde, 1945 yılında kahvehane oranı toplam muhtarlıkların yalnızca % 5'i iken, 1960 yılına gelindiğinde bu oranın % 20,5'e çıktığı görülür. Bölgesel olarak bu ayrımı gösterebilmek için yalnızca Hakkâri ili için iki farklı dönemin istatistiksel sonuçlarına bakıldığında, 1945 yılında Hakkâri'nin toplam 110 köyünden yalnızca birinin Halk veya Köy Odası'na sahip olduğu görülür. 1960 yılında da pek fazla bir değişiklik olmamakla birlikte toplam 131 köyün yalnızca 5'inde kahvehane açıldığını, bunun yanında 9'unda da köy odasının açılmış olduğunu görebiliyoruz.[107] Anlaşılacağı gibi, ülkenin orta ve batısını kapsayan illerde kahvehaneleşme oranı artarken, doğu böl-

105 İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni (Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temelleri)*, E Yayınları, İstanbul, 1970, s. 327.

106 *1945 Köyler İstatistiği*, s. 80-90.

107 *Köyler İstatistiği: 1960 Anket Sonuçları*, s. 34.

geleri bölgesel iktidarın da etkisiyle bu mekânsallaşmayı yakalayamamıştır. Buna, köylerin kalkınmasına yönelik dönemin politikasının yalnızca bölgesel düzeyde etkili olduğu çıkarımını da eklersek, aslında bu farklılık pek de şaşırtıcı değildir. Dönem içerisinde hâkim anlatı olarak kurgulanan köylünün zenginleşmesi aslında daha önceki iktidar ilişkilerinden bağımsız olmamıştır. Batı bölgeleri önceki dönemde de görece bir refahtan faydalanırken, doğu bölgeleri bu kalkınmayı yaşayamamıştır. Bu dönemde görülen köyde zenginleşme batıda iktidar ve köylü arasında doğrudan bir ilişki biçiminde yürürken, doğuda etkin olan yerel iktidar unsurları değişen ekonomi politikasından kaynaklanan artığa el koyarak doğu köylüsünün önceki dönemden daha farklı bir yaşam sürmesini engellemiştir. Bu durum, köyde kahvehanenin gelişmesi için gerekli olan maddi unsurun gelişmesini de engellediği için, doğu illerinde batıdakine benzer biçimde bir mekânsallaşma görülememiştir.

Kahvehanelerin alternatif özgür politik mekânlar olarak örgütlenebilmesinde etkili olan en önemli olgu, kahvehanelerin kendine özgü niteliğidir. Daha önce de bahsedilen, bu mekânların devletten özerk kurumlar olarak gelişmeye açık halde bulunması, yani özel girişim yoluyla kurulması, Cumhuriyet tarihi içerisindeki diğer politik mekânlardan ayrı bir öze kavuşmasını getirmiştir. Yirmi yedi senelik tek parti iktidarı boyunca köylünün yerel ve merkezî politik unsurların etkisi altında olmadan rahatlıkla bir araya gelebileceği mekânların yokluğu, muhalefetin devletten bağımsız bir şekilde örgütlenebilmesine imkân verebilecek nitelikteki kahvehane benzeri alanların da gelişmesinin yolunu tıkamıştır. Çok partili döneme geçilirken, öncelikle görece zenginleşmiş köylerde kendisine yer bulabilen muhalefetin yerel düzeydeki örgütleri kahvehanelerde şekillenmiş ve süreç içerisinde eski kahvehaneler parti ocağına çevrilirken, yeni açılan ocaklar da kahvehane biçiminde geliştirilmiştir. Muhalefetin gelişebilmesi için gerekli olan ortak mekân olgusu bu şekilde kahvehanelerin parti örgütü işlevini taşımasıyla ilk etapta giderilmiştir. Sadece iktidar düzeyinde değil, geleneklerin daha katı uygulamasının görüldüğü misafir veya köy

odalarındaki hiyerarşik düzene karşı, özellikle gençlerin kendilerini daha rahat hissedebildikleri mekânlar olarak kahvehaneler, toplumsal düzenin politik muhalefetle birlikte yeniden şekillenmesinde de önemli bir role sahiptir.[108]

Kerem Ünüvar'ın da bahsettiği şekliyle, "kamusal alanı var eden, tek ve bütünsel kurumsallaşmaların, ayrıcalıkları olanlar tarafından oluşturulmuş olmasına karşı çıkan muhalefetin, kendini meşrulaştırması ve alenileştirmesidir".[109] Bu tanıma uygun bir biçimde daha önce ağa veya muhtarın kontrolü altında bulunan her türlü iletişim aracının ve iktidar olmanın imtiyazını kullanarak elde edilmiş olan politik mekânın diğer insanlara sınırlandırılmış bir biçimde sunulmasına karşı, muhalefetin oluşmasıyla birlikte önceden kaynaklanan sınıfsal ve tarihsel çatışmalar kendi mekânını ve politik araçlarını yaratmakta gecikmemiştir. Ülkenin batısındaki köylerde ilk aşamada parti ocaklarına çevrilen kahvehaneler, alternatif ve muhalif bilginin elde edildiği ve halk arasında yaygınlaştırıldığı mekânlar olarak muhalefetin yerleşmesi işlevini görmüştür. Yeni muhalif medyanın da etkisiyle bu mekânlar, aktif bir politik etkileşimin kamusal alanları haline gelmiştir. Bu etkileşim, süreç içerisinde DP'nin kitlelere yönelik politik bilinçlendirme kampanyasının bir uzantısı olarak halk arasında çok partili yaşamın ve özellikle seçme davranışının öğretildiği parti eğitim bürolarında işlevselleşmiştir. Bu anlamda denilebilir ki, büyük oranda köylü bir toplumun yirmi yedi yıldır hâkimiyetini devam ettiren tek parti iktidarını, seçim yoluyla direniş göstererek sona erdirmesi davranışını belirleyen etkenlerden birisi de, kahvehaneler yoluyla alternatif politik mekâna kavuşan muhalefetin bu mekânları kullanarak yürüttüğü bilinçlendirme politikasıdır.

Yukarıda detaylı bir biçimde DP'nin köylülerin oy verme davranışına yönelik politik bir bilinçlendirme işlevine sahip olduğuna değinmiştik. Bu süreç içerisinde DP'nin yerel ve merkezî yöneticilerine göre bu türden bir eğitimin en kolay ger-

108 Beeley, "Village Coffeehouse," s. 481.

109 Kerem Ünüvar, "Osmanlı'da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler", *Doğu Batı*, 2(5), Kasım-Aralık-Ocak 1998-1999, s. 189.

çekleştirilebileceği yerler olarak partinin ocak örgütlenmelerinin tanımlandığı görülür. En yerel alana kadar mikro düzeyde geliştirilen bu örgütlenmeler halkın politikaya aktif katılımını esas alıyor ve kitleler buralarda seçimlere yönelik politik bilinçlendirmeye tabi tutuluyordu. Yerel DP yöneticilerinden İhsan Yurdoğlu, yerele yönelik ocakların nasıl örgütleneceğini şu şekilde anlatır:

> OCAKLAR HÜRRİYET VE DEMOKRASİNİN BEŞİĞİ VE NÖBETÇİSİDİR... En ideal bir genel kurul, yahut vilayet idare heyeti demokrasi sisteminde ocakların kuvvetine, varlığına, heyecanına ve dinamik faaliyetine dayanmazsa hiçten ibarettir. Ocak bir geminin kazan dairesine benzer. Bir gemi istim tutmazsa, o gemiyi dünyanın en iktidarlı bir kumanda ve sevk ve idare heyeti dahi yürütemez. Bunun için bütün sıklet merkezimizi ocaklarımızda ve buraların canlandırılmasında teksif etmeliyiz. Halk buralara mabede giden bir mümin gibi devam etmelidir.[110]

Açıkça anlaşılabileceği gibi, DP'nin "ocaklar siyaseti" adını verebileceğimiz yöntemine göre politik olarak hedeflenen en önemli unsurlardan ilki, halka ait politik bir mekânın kurgusu yapmak ve bunu halkın bilincine yerleştirmektir. Bu mekânın oluşumundan sonra, sıra halka buralarda verilecek politik bilincin niteliğine gelir:

> Şimdilik en ehemmiyetli tedbirimiz ocaklarda, bucak ve ilçelerde toplanarak siyasi davaları görüşmek ve Halk Partisine karşı mücadeleyi şiddetlendirmektir. Her şeyden evvel halka ve köylüye Halk Partisinin bir numaralı demokrasi, halk ve hak düşmanı olduğunu; insan haklarını ve siyasi hürriyetleri gasbeden küçük bir zümrenin milleti ve memleketi silahlı kuvvete dayanarak idare ettiğini anlatmak ve memleketin hakiki efendisi olan halk ve köylünün köle ve esir gibi kullanılmak istendiğini ve halk ile zümre arasında ölüm kalım mücadelesi cereyan ettiğini onlara telkin etmek lazımdır. Halka ve

110 Yurdoğlu, *C.H.P.'nin Oyunları ve Demokrat Parti*, s. 52.

köylüye davanın şümulü ve mahiyeti izah edilmeli, bugünkü savaşın doğrudan doğruya kendilerine ait bir dava olduğu anlatılmalıdır.[111]

Bu yerel liderin sözlerinde en açık biçimiyle ifadesini bulan "ocaklar siyaseti", temel olarak CHP iktidarına karşı politik bilincin ne yolla, hangi tür söylemle ve neyi amaçlayarak verildiğini gösterir. Özellikle köylüye yönelik vurgunun yapılması ve bu mücadelenin her şeyden önce köylünün kendisine ait bir mücadele olduğu bilincini yerleştirmek, direnişin politik tabanının oluşturulmasında temel çıkış noktası olarak belirlenmiştir. Köyde kahvehanelerin örgütlenmesi de bu bağlamda ele alınmalıdır. Kahvehaneler de köyde birer parti ocağı olarak faaliyet gösterir. Bu anlamda DP'nin "ocaklar siyaseti"nden ayrı düşünülmemelidir. DP'li yöneticiler tarafından ocaklara yüklenen bütün işlevler, köyde bizzat kahvehanede örgütlenmiş veya örgütlenmesini kahvehaneler biçiminde geliştirmiş partili köylülere yönelik olarak düşünülür. Bu anlamda alternatif politik bir mekân olarak köyde kahvehanelerin gelişmesi, köylü seçmenlerde DP muhalefeti lehine iktidarı değiştirmeyi sağlayacak politik bilincin oluşması işlevini taşıyordu denebilir.

Afyon iline yönelik çıkarılan *Demokrat Afyon* gazetesinde de, kahvehanelerin bahsedilen şekilde kullanımına ilişkin yazılara rastlanmıştır. Bu gazetede "Kahvede Konsey" başlığı altında yayımlanan yazılarda, Yurdoğlu'nun vurguladığı bütün propaganda usulleri kullanılıyordu. Bu başlıktaki politik diyaloglarda halkı politik olarak seçimlere yönelik bilinçlendirici tartışmalar yürütülüyordu. Burada bahsedilen temel konular başlıklar halinde şu şekilde özetlenebilir: CHP'li yerel yöneticilerin "eğer oyunuzu bize vermezseniz çok sıkıntılı günler geçirirsiniz" şeklindeki propagandasına halkın kanmaması için, "bunu artık engelleyecek kanun ve adaletin geldiği" bilincinin halkta yaygınlaştırılarak, CHP'nin iktidar olmasından kaynaklı hegemonyasından duyulan korkudan köylünün kurtulmasını

111 *A.g.e.*, s. 46-47.

sağlamak;[112] seçimlerde kendilerine oy vermeleri için CHP'lilerin para dağıttığı, bu parayı almanın namussuzluk, ahlâksızlık ve milletin hakkını yemek olduğunu söyleyerek, bu türden uygulamalara halkın rağbet etmemesini sağlamak;[113] DP'lilerin polis ve jandarma desteğiyle baskı ve dayağa maruz kaldığını söyleyerek, muhalif halkın iktidarın zor kullanması karşısında düştüğü hali açığa çıkartmak;[114] bölgedeki CHP ileri gelenlerinin yaptığı yolsuzlukları halka anlatarak tepkilerini çekmek;[115] milletvekili maaşlarının artırılmasını eleştirerek halkın fakirlik içerisinde yaşarken iktidarın kendisini düşündüğünü anlatmak.[116]

Bütün bu başlıklar kahvehanede ne türden bir diyalog içerisinde politik bilinç verildiğinin bazı ipuçlarını sunuyor. Sonuçta bunlar yalnızca muhalif yerel bir gazetenin kullandığı propaganda yöntemleridir. Fakat burada gösterilmek istenen, DP'nin ocaklar eliyle yürüttüğü bilinçlendirme kampanyasının yerellerde de aynı biçimde devam ettirildiği ve bunun kahvehane biçimi kullanılarak da hayat bulabileceğini anlatmaya çalışmaktır. Köylüye yönelik benzer bir bilinçlendirme çabası gazetede, "Ocakbaşı Sohbetleri" adı altında yürütülür. Bu yazılarda, köyde ocak başında toplanan halka politik sohbetler etmek üzere gelen bir kişinin, diyaloglar yoluyla seçim ve "demokrasi" uygulamaları hakkında bilgi verdiğini görürüz. Bu bölümde, genel politik yönteme uygun olarak ocak ve bucak seçimlerinin önemi "Evet Tahir Aga. Demokrasi sizden başlar,"[117] denilerek vurgulanır ve bu yolla halkın siyasetin öznesi olması gerektiği yönünde bilinç aktarılır. Şimdiye kadar siyasete etki edememiş olan halka bunu gerçekleştirme imkânı sunacak politik bilgiyi vermek temel çizgi ve amaç olarak belirlenmiştir. Şu cümle yöntemin anlaşılabilmesi açısından tipik bir örnek ola-

112 "Kahvede Konsey", *Demokrat Afyon*, 2 Nisan 1947.

113 "Kahvede Konsey", *Demokrat Afyon*, 2 Nisan 1947-7 Mayıs 1947.

114 "Kahvede Konsey", *Demokrat Afyon*, 7 Mayıs 1947-1 Ekim 1947.

115 "Kahvede Konsey", *Demokrat Afyon*, 5 Kasım 1947.

116 "Kahvede Konsey", *Demokrat Afyon*, 31 Aralık 1947.

117 "Ocakbaşı Sohbetleri", *Demokrat Afyon*, 2 Nisan 1947.

caktır: "Seçimi Demokrat kazanmayacak. Ahalinin hâkimiyeti kazanacak."[118]

27 Mayıs darbesi sonrasında partilerin ocaklar yoluyla örgütlenmesi yasaklanmıştır. Bu tarihten sonra köylerde parti ocakları veya şubeleri kurulamamıştır. Bu durum 1945-1960 yılları arasında köylerin politikleşmesinden duyulan kaygının da bir uzantısı olarak anlaşılabilir. Köylerde örgütlenmesini gerçekleştiremeyen CHP yönetiminin ve daha sonra darbe sonrasında yaygınlaşan köylerde kahvehanelerin bile birbirinden ayrıldığı iddiasıyla desteklenen bu yasak, siyasetin nasıl algılandığına ilişkin de bir bilgi verir. Siyasetin yalnızca elitler eliyle yapılabileceğinin düşünülmesi ve yerel düzeyde yalnızca kargaşa yaratacak bir unsur olarak görülmesi sonucunda köylere siyasetin girişini de engellenmek istenir.

Mevcut iktidarın mekân ve araçlarının muhalefet tarafından kullanılamayacak düzeyde oluşu, muhalefetin gelişebilmesine olanak tanıyacak yeni mekân ve araçların oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu mekânlardan en önemlilerinden biri de köyde ocaklar siyasetine bağlı biçimde geliştirilen kahvehaneler olmuştur. Kahvehaneler, tarihsel gelişimi içerisinde siyasetin önemli mekânlarından biri olmuştur. Çeşitli dönemlerde kapatılmak veya denetlenmek istenmesi bu mekânın politik işlevinin olduğunun açık bir göstergesidir. 1945-1960 yılları arasında, kahvehanelerin dönemin iktisadi gelişmelerinin de etkisiyle yaygınlaşması özellikle muhalefet döneminde DP'nin örgütlenebileceği ve siyaseti köylülere götürebileceği bir mekânın oluşmasına imkân vermiştir. Bu dönemde köyde siyaset, tek parti döneminin devlet kontrollü merkezî mekânlarından kurtularak alternatif bir mekâna taşınmıştır. Kahvehanelerin gelişmiş olduğu bölgelerin aynı zamanda muhalefetin de gelişkin olduğu bölgeler olması bu anlamda önemli bir göstergedir. Yayın araçlarının gelişmesi, radyo ve gazetenin daha da erişilebilir olmasıyla birlikte, siyaset köyde mekânsal bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, köyde siyaset, yalnızca köylülerin bilinçlerine değil, köyün mekânsal örgütlenme-

118 "Ocakbaşı Sohbetleri", *Demokrat Afyon*, 7 Ocak 1948.

sine de etki etmiştir. Kahvehanelerin gelişmesi bunun en temel ve daha sonrasında şikâyet konusu olacak görüntülerinden birisidir.

Bundan sonraki bölümde köylülerin siyasi algılarını biçimlendiren araçlardan biri olarak okuduğu gazeteleri incelemeye çalışacağız. Bu gazetelerin temel unsuru olan antikomünizmin köylülerin siyaset algısı içerisinde ne gibi bir öneme sahip olduğu bu yayınların sunduğu veriler çerçevesinde incelenecek.

Köylüler ve antikomünizm

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Türk sağına özgü düşünce ve imgelerin de oluşturulduğu bir dönem olarak görülebilir. Politik imgelerin yalnızca bir ideolojik kurgu olarak değil, aynı zamanda da toplumun geniş kesimlerine yaygınlaştırılması bu dönemin aktif politik yaşamının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu çerçevede bu çalışma içerisinde yalnızca bir ideolojik kurgu olarak antikomünist söylemin oluşması değil, bu söylemin ve bu politik yaklaşım ile ilgili imgelerin geniş köylü ve işçi kesimlerine yaygınlaştırılma mekanizmaları analiz edilmeye çalışılacak.

Antikomünizm İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin en yaygın politik unsurlarından birisidir. Savaş öncesi dönemde de antikomünizm var olsa bile, bu dönemin önceki dönemden farkı artık antikomünizmin bir nevi devlet politikası olarak uygulanması ve bunun uygulanmasına yönelik yeni araçların geliştirilmesidir. Sosyalist olmayan ülkelerde herhangi bir biçimde komünizme yol açabileceği düşünülen eylem ve düşüncelerin hepsini sistemli bir biçimde kontrol etmek, yasaklamak ve yalnızca devletin değil, bütün bireylerin de bu yönde davranmasını sağlamak üzere bir baskı ortamı oluşturmak savaş sonrası antikomünist uygulamaların genel özellikleri olarak sıralanabilir. Bu bölümde hem dünyada antikomünizmin nasıl bir işleve sahip olduğu değerlendirilecek hem de köylüler açısından bunun ne gibi bir özelliği olduğu incelenecek. Antikomünist politikaların oluştuğu bir "merkez" olarak tanımlanabile-

cek olan ABD'deki gelişmeler anlatıldıktan sonra, Türkiye'de özellikle de köylüler açısından 1950'lerde antikomünizmin ya da komünizme karşı mücadele stratejisinin ne anlama geldiği tartışılacak.

ABD'de antikomünizm deyince akla ilk olarak ABD'nin Wisconsin eyaletinin Cumhuriyetçi senatörü olan Joseph Raymond McCarthy gelir. Bunun en temel sebebi, Senatör McCarthy'nin FBI başkanı olan J. Edgar Hoover ile birlikte, ABD içerisinde komünizme yol açabilecek unsurların "temizlenmesine" yönelik politikaların oluşturulması ve yürütülmesinden sorumlu olmasıdır. Buna yönelik her tür politik organizasyon veya kültürel aktivite komünizme yol açabileceği ihtimaliyle soruşturulmuştur. ABD'de 1940'lı yılların ortalarından 1950'lerin sonuna kadar süren bu "cadı avı" ile hem devletin kurumlarının aktif bir biçimde antikomünist bir mücadeleye uygun biçimde örgütlenmesi sağlanmış, hem de bizatihi toplum komünizme karşı uyanık olması gerektiği yönünde –çeşitli araçlar yoluyla– harekete geçirilmiştir. ABD'deki uygulaması McCarthyizm olarak adlandırılan bu yöntem benzer şekilde diğer ülkelerde de işlemiş ve hem söylemsel hem de politik olarak aynı dili kullanmıştır.

Antikomünizm, milliyetçilik söylemine de eklemlenerek modernleşme teorisinin uygulama alanıyla da büyük ölçüde çakışır. Bir anlamda, yeni ulus-devletlerdeki "Milli Gurur", milliyetçilik üzerinden modernleşme teorisi ile eklemlenirken, ulusun birliğini tehlikeye düşürecek her türlü girişim milliyetçilik yoluyla ortadan kaldırılmaya çalışılır. Bu yüzden bu ülkelerde ve tabii bu arada Türkiye'de de görülen antikomünist uygulamalar büyük oranda milliyetçi bir söyleme eklemlenerek oluşturulmuştur.

Fakat bütün bu antikomünist söylemin oluşmasını yalnızca modernleşme teorisinin gelişimine ve milliyetçilikle ilişkisine dayandırmak yanlış olur. ABD örneğinde de görüldüğü gibi, aslında antikomünizm, toplumların korku ve endişelerinden beslenir. Toplumun geneline yaygınlaştırılmasında bu korku ve endişelerin belirlenmiş bir "öteki"ye yönlendirilmesi etken

olmuştur. David Halberstam'ın da dediği gibi ABD'de "McCarthyizm, tehlikeli bir yeni dönemde yaşayan bir ulusun endişelerini kristalleştirmiş ve politikleştirmiştir".[119]

Antikomünizmin toplumun geneline yaygınlaştırılıp "korku" üzerinden beslenen bir genel kabul haline gelmesi için, öncelikle vatandaşların "tehlikeli bir dönem" içerisinde yaşadığı kanıtlanmalıdır. "Tehlike" ispatlanmalıdır ki, tehlikeye karşı alınacak önlemlere karşı kitleler bir kısım özgürlüklerinden feragat etmeye gönüllü olsunlar. İnsanların bütününü ilgilendiren bir tehdit ancak onların "yaşam tarzına" karşı yürütüldüğü zaman gerçek olabilir. Antikomünist söylemin her biçiminde, her nasıl tanımlanırsa tanımlansın, toplumun "yaşam tarzına" bir saldırı olduğu ispatlanmak istenmiştir. Refah, statü ve güç ilişkileri ekseninde tanımlanabilecek olan mevcut sosyal ve politik düzenin temellerine yönelik bir saldırı, hiyerarşinin neresinde olduğuna bakmadan, bütün herkeste huzursuzluk ve güvensiz bir gelecek endişesi yaratır.[120]

Irklar, cinsler ve toplumsal statüler arasında eşitliği vaat eden komünizm, özellikle ABD'de yerleşik bütün yargıların altüst edilmesi anlamına gelecekti. Aynı zamanda dine karşı takındığı tavır, dinsel cemaatlerin bir yere kadar birçok konuda eşitliği savunuyor olmasına rağmen, komünizm karşısında geniş bir ittifakın oluşmasına yol açacaktı. Amerikan toplumu tarafından ortak değerler olarak kabul edilmiş olduğu varsayılan birçok unsur bu karşı cephenin kuvvetlenmesine yol açacaktı.[121] Komünizm söz konusu olduğunda, yaşam tarzlarının tehlikede olduğunu düşünen kesimler, yeri geldiğinde bazı özgürlüklerinden ve komünizm karşısında bazı liberal ilkelerden bile vazgeçebileceğini göstermiştir. Robin Corey ABD'deki bu yöndeki bir uygulamayı şöyle anlatıyor: "Hükümete sa-

---

119 David Halberstam, *The Fifties*, Villard Books, New York, 1993, s. 52.

120 Corey Robin, *Fear: The History of a Political Idea*, Oxford University Press, Oxford ve New York, 2004, s. 19.

121 Richard M. Fried, *Nightmare in Red: The Mccarthy Era in Perspective*, Oxford University Press, New York, 1990, s. 9; Ellen Schrecker, *The Age of McCarthyism: A Brief History with Documents*, The Bedford Series in History and Culture, Bedford Books of St. Martin's Press, Boston, 1994, s. 10.

dakat kurulları, çalışanlara, Kızıl Haç'ın kan stoklarının ırklara göre ayrıştırılmasına son verilmesine, seçim vergisinin kaldırılmasına ve federal düzeyde linç karşıtı yasal düzenlemelerin yapılmasına inanıp inanmadıklarını sordular. Bu uygulamaların hepsi Komünist Parti tarafından savunuluyordu ve olumlu cevaplar daha ileri düzeyde bir sorgulamaya ve işten atılmaya yol açıyordu."[122] Bu gelişmeler *Zeitgeist*'ı göstermesi açısından anlamlıdır. Aslında oldukça anti-liberal ve hatta yer yer faşizan bazı önerme ve uygulamalar, komünizmle mücadele ve yaşam tarzlarının korunması adına kısıtlanabiliyor, bütün hepsi "demokrasinin korunması" adı altında meşrulaştırılabiliyordu.

Aslında gerek ABD'de, gerekse antikomünizmin bu sorunlarını görmezden gelen ülkelerde, daha önceki dönemlerde çeşitli sebeplerden hâkimiyetini oluşturamamış veya dışlanmış düşüncelerin antikomünizm içerisinde yer bulabildiğini söyleyebiliriz. Özellikle sanayi devrimi ve sonrasında yaşanan gelişmelerle sarsılan eski düzenin, yeni fakat belirsizliklerle dolu bir sisteme dönüşmesi karşısında, savunmacı ve muhafazakâr tepkiler içeren düşünce sistemleri oluşturulmuştu. 20. yüzyılda bu dönüşümün giderek hızlanması bu yöndeki kaygıları da artırıyordu. En aşırı biçimlerini Nazizm ve faşizmde bulacak olan romantik muhafazakâr düşünce, eskinin iyiliği ve güzelliği karşısında yeninin yıkıcılığı ve kötülüğünü koyarak yerleşik sistemi bozabilecek unsurların kontrolünü ve yok edilmesini amaçlıyordu. Bu düşünce biçimi iki dünya savaşı arası dönemde tüm dünyada belirli bir yaygınlığa ve meşruiyete kavuşmuş olsa bile, savaşın getirdiği yıkım ve bu düşüncenin temsilcilerinin savaşta yenilmiş olmaları karşısında kendilerini eskisi kadar açık bir biçimde ortaya koymaktan çekiniyorlardı. Antikomünizm, iki dünya savaşı arasındaki bu anti-liberal olarak tanımlayabileceğimiz düşüncelerin tekrar yer bulabileceği bir alan açıyordu. Bu çerçevede, ABD'de de savaş öncesinde oldukça yaygın bir antikomünist ağ olduğundan ve bu ağın savaş nedeniyle kendisini geri çektikten sonra benzer muhafazakâr ve korumacı yaklaşımlarını bu sefer McCarthyizm ile birlikte canlandırma fır-

122 Robin, *Fear*, s. 184.

satı bulduğundan bahsedilir.[123] Benzer bir gelişme aşağıda da gösterilmeye çalışılacağı gibi Türkiye'de de gerçekleşecekti.

Antikomünizmin işleyiş biçimlerinden en önemlisi ise belirli bir "komplo"nun varlığı üzerinden geliştirilen fikir ve politikalara dayanmasıdır. Komploculuk, özünde "iyi" olduğu varsayılan bir yapının "kötü"ye gitmesinin arkasındaki nedenin, bu "iyi"nin gerçekleşmesini istemeyen güçler tarafından yürütülen bir "kötülük" olduğu varsayımına dayanır. Halberstam'ın ABD dış politika anlayışını dile getirmek için söylediği, "eğer dünyadaki olaylar bizim istediğimiz gibi yaşanmıyorsa, o zaman bu durum mutlaka bir komplo sonucunda gerçekleşmiştir,"[124] sözleri dönemi anlamak için oldukça anlamlıdır. Buna göre, özellikle dış politika söylemlerinde öne çıkan, komploculukla beslenmiş bir antikomünizm, dışarıdan desteklenen veya doğrudan "dış güçlerden" emir alan bir grubun ülke çıkarları dışında faaliyet göstererek devletin zayıflamasına yol açar. Antikomünizm, dış politika söz konusu olduğunda, normalde vatandaşların çoğunlukla gönüllü olmayacakları konuları desteklemesini sağlar. Örneğin Kore ve Vietnam savaşlarının meşrulaştırıcı söylemi antikomünizm olmuştur. Bu anlamda hem iç hem de dış politikada, insanları güvencesiz bir dünyada yaşadıklarına inandırarak onların korunmacı ihtiyaçlarından beslenen yönlendirici bir olgudur. Bütün sorunların kaynağı olarak suçlandırılabilecek bir günah keçisi ve bu yüzden de ideolojik bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır.[125]

Komploculukla suçlanan gruplar "haklı görülemeyecek, ama anlaşılabilecek/açıklanabilecek koşullardan ötürü değil, fıtraten kötü oldukları yahut en kaba anlamıyla maddi çıkarları olduğu veya aldatıldıkları için oradadırlar".[126] Bu anlamda, var olduğu söylenen tehdidin "gerçek" olup olmadığı ya da söz konusu grubun bu türden bir komployu gerçekleştirebilecek ka-

123 Fried, *Nightmare in Red*, s. 9; Schrecker, *The Age of MacCarthyism*, s. 17.

124 Halberstam, *The Fifties*, s. 53.

125 David S. Painter, *The Cold War: An International History*, The Making of the Contemporary World, Routledge, Londra ve New York, 1999, s. 19.

126 Tanıl Bora, "Komplo Zihniyetinin Örnek Ülkesi Türkiye", *Birikim*, sayı 90, Ekim 1996, s. 43.

pasitesi olup olmadığı önem taşımaz. Komplo zihniyeti gerçekten olan bir şeyleri açıklamak için değil, belirli bir toplum imajını "bütünleştirmek" ve herhangi bir cemaat dışı müdahaleyi engellemek yönünde işler. Serge Moscovici'nin de belirttiği gibi "insanların bir komplonun var olduğunu iddia etmeleri için bir azınlığın komplo hazırlaması zorunlu değildir. Bir azınlığın varlığı zaten bir komplo oluşturur. Komplo zihniyeti, hiç kimsenin inkâr edemeyeceği ve aksini kanıtlayamayacağı bu gerçeğe dayanır. ... Komplo zihniyeti, anlamak için değil, bertaraf etmek için ifşa eder."[127]

Komplo zihniyeti hedefe koyduğu gruplar, ülke içinde karşılaşılan sorun ve genel algılar düzeyinde farklılaşabilir (örneğin, Yahudiler, azınlıklar, göçmenler vb.). Hangi grup söz konusu olursa olsun genel olarak dışarıdan kaynaklı bir "tehlikenin" içerideki unsurları olarak görülmüşlerdir. Özellikle komünizm gibi tüm dünyadaki proletaryanın gerçekleştireceği bir "dünya devrimi" düşüncesinden hareket eden politikalar bu aşamada "yabancı" parmağının ve "yayılmacılığın" en görünür unsurları olarak değerlendirilir. Ülke içindeki "komünist" adlı veya ona yakın herhangi bir düşüncenin savunucuları bu çerçevede "Truva atı" ya da "Beşinci Kol" olarak tanımlanırlar.[128] Bu yüzden de toplumun sürekli olarak bu türden tehlikelere karşı uyanık olması, devletin zayıflamasını engellemek için elinden geleni yapması gerekir. Bütün bu sebeplerden antikomünizm yalnızca bir devlet politikası değildir. Aynı zamanda toplumun bütün kesimlerinin bu politikanın aktif birer destekçisi ve ajanları olması gerekir. Aksi davranış gösterenler ise komploculuğun destekçisi ya da gizli ajanları olarak görülür. Ralph Miliband ve Marcel Liebman'ın da söylediği gibi, "Komünist tehlike ile karşılaşıldığı zaman, güçlü ve ihtiyatlı olması gereken yalnızca devlet değil, altüst oluşun en tehlikeli ve sinsice gerçekleşeceği toplumun bütün kurumları da –medya, okullar,

127 Serge Moscovici, "Yabancı Parmağı-Komplo Zihniyeti", *Birikim*, sayı 90, Ekim 1996.

128 Ralph Miliband ve Marcel Liebman, "Reflections on Anti-Communism", *Socialist Register*, sayı 21, 1984, s. 9.

üniversiteler, savunma ile bağlantılı şirketler ve hatta bağlantılı olmayanlar– güçlü ve ihtiyatlı olmalıdır."[129]

Antikomünizm güçlü bir devletin yanında, toplumsal destek ve işbirliği de arar. Tüm toplumsal ve politik kurumların denetimi işinin yalnızca devletin güvenlik güçlerinin değil, "vatanını ve milletini seven" bütün vatandaşların "vazifesi" olduğu anlayışı antikomünist politikanın işlerliğinin özünü oluşturur. Aslında antikomünizm, toplumsal otokontrolün sağlanması yoluyla "zararlı" olarak tanımlanan unsurların etkisinin en aza indirilmesinin yöntemlerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Ellen Schrecker, McCarthyizm'in yarattığı bu otokontrolü ve toplumda yarattığı etkiyi şu şekilde anlatır:

> Siyaset başınızı belaya sokabileceği için ihtiyatlı halk siyasi faaliyetlerden kaçınır. Bunun yerine, entelektüellerden umudunu kesen orta-sınıf Amerikalılar, sosyal-konformistlere dönüşürler. Profesörler, tartışmalı olduğu düşünülen her türlü konuyu öğretmekten kaçınmaya çalışırken, ülkenin kampüslerinde sessiz bir öğrenci nesli ortaya çıkıyordu. ... Ancak, unutmamamız gereken şey, McCarthyizm'in asıl etkisinin gerçekleşenden çok gerçekleşmeyenler üzerinde olduğudur – hiçbir zaman kabul edilmeyen sosyal reformlarda, gerçekleştirilmeyen diplomatik girişimlerde, sendikalarda örgütlenmeyen işçilerde, yazılmayan kitaplarda ve çekilmeyen filmlerde.[130]

Antikomünizm toplumda politik faaliyetlere kısıtlama getirerek toplumsal kontrolü sağlamanın ve insanları belirli sınırlar içerisinde tutmanın politikası haline gelmiştir. Bununla birlikte antikomünist politikalar kendisiyle işbirliği içerisinde çalışacak yeni bir kesim yaratmıştır. Toplumda aslında pek de itibar görmeyen bu kimseler, "gizli faaliyetleri" açığa çıkarmak konusunda iktidara destek olacak, bir tür gönüllü muhbir olarak işlev göreceklerdi. Politik patronajdan geçinmek isteyen kesimler açısından antikomünizm böylelikle bir gelir kapısı haline de gelecekti. Antikomünizmin hâkim olduğu dönemlerde

129 A.g.m., s. 20.

130 Schrecker, *The Age of McCarthyism*, s. 92-93.

birçok trajikomik olayın arkasında yatan sebeplerden birisi de bu türden bir komplocu zihniyetin etkisidir. Naom Chomsky antikomünizmin bu etkisini şöyle açıklıyor:

> Şunu da belirtmek gerekir ki, anti-komünizm rüzgârı estirildiğinde "komünistlerin" yaptığı iddia edilen kötü muameleleri kanıtlayacak ciddi bilgilere gerek duyulmaz ve şarlatanlar güvenilir kaynaklar haline gelir. Dönekler, muhbirler ve diğer çıkar düşkünleri "uzman" olarak en öne çıkarlar; ve söylediklerinin büyük ölçüde, hatta tamamıyla yalan olduğu ortaya çıksa bile en önde kalırlar. Pascal Delwit ve Jean-Michel Devaele aynı durumu Fransa'da da saptamışlar ve anti-komünist ideologların "her şeyi söyleyebileceğini ve yapabileceğini" belirtmişlerdir.[131]

"Her şeyi söyleyebilen ve yapabilen" fakat tam olarak kimlerden oluştuğu tanımlanmamış bir gruba karşı girişilen bir politik mücadelenin toplumun genelinin kontrolünü sağlamak için bir araç haline getirilmesi antikomünizmin en temel özelliğidir. Toplumsal bir teyakkuz halini öngören bu anlayış, kendi içinden gönüllü ajanlarını çıkarmakla birlikte, asıl olarak toplumun bütün kesimlerinin bu "kutsal" görevi üstlenmesini öngörür. Böylece bu mücadeleye katılmayanlar da doğrudan karşı cephenin bir askeri olarak tanımlanabilir. Gökhan Evliyaoğlu'nun aşağıdaki sözleri Türkiye'de de yansımasını bulan bu söylemin tipik bir örneğidir:

> Türkiye'de komünist var mı yok mu? 1961 dünyasında bundan daha ahmakça bir sual olmaz. Buna rağmen sağlam bir mantıkla, aklın, zekânın, müşahedenin bütün ciddiyetiyle bu suali cevaplandırmağa artık mecburiyet hasıl olmuştur. Şöyle: Japonya'da, Filipinler'de, Amerika'da, Afrika'da hasılı dünyanın her tarafında bu "mahut tip"ten bulunur da, Türkiye'de hem de kızıl enternasyonel kutbunun hududunda hiç komünizm olmaz mı? Elbette vardır. Peki komünist boş durur mu?

131 Noam Chomsky vd., *Medyanın Kamuoyu İmalatı: Medyanın Tekelleşmesi, Kitlelerin Yönlendirilişi ve Zorunlu İtaat*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 113-114.

> İşte bir ikinci ahmakça sual de budur. Dünyanın neresinde komünist boş duruyor ki. Madem ki Türkiye'de de dünyanın her tarafında olduğu gibi komünistler var ve dünyanın her tarafındaki komünistler gibi Türkiye'dekiler de boş durmuyorlar ve çalışıyorlar, öyle ise problem şudur: Dikkatli olmak. "Su uyur, komünist uyumaz" bunu unutmamak. Sık sık ortaya atılıp da "bu memlekette komünist yoktur!" "bu edebiyatı terk edelim!", "Ona buna komünist damgasını vurmayalım", "Komünizm başka, sosyalizm başka şeydir, bizde birincisi değil ikincisi vardır!" gibi lâflar yuvarlayanların maksatlarını araştırmak lazımdır.[132]

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde antikomünizm, toplumun harekete geçirilmesinde kullanılan ve Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulması düşünülen cephenin ideolojik olarak bütünleştirilmesi işlevini üstlenen bir olgu olarak tanımlanabilir. Bu cephenin oluşturulmasında yalnızca devlet politikaları değil, bununla birlikte toplumun harekete geçirilmesi daha etkili bir güç oluşturmak açısından temel alınır. "Milli Gurur" eşliğinde kurgulanan milliyetçilik, toplumsal paranoya, korkular ve toplumsal grupların yaşam tarzlarına yönelik muhtemel tehditler, bu toplumsal hareketliliği gerçekleştirebilmek amacıyla Türkiye'deki antikomünist propagandanın da temel unsurları olmuştur. Bundan sonraki bölümde bu işlevin yerine getiril-

---

132 Gökhan Evliyaoğlu, *Su Uyur Komünist Uyumaz*, Toprak Dergisi Yayınları, İstanbul, 1962, s. 5. Oldukça sık rastlanabilecek olan bu propagandanın en önemli özelliği bir tehlikenin varlığına işaret etmekle birlikte ne olduğu iyice belirsizleştirilmiş bir düşman tanımlamasıdır. Böylelikle düşmanı tanımaya çalışma çabasının bizatihi kendisi antikomünist faaliyetin özünü oluşturur ve toplumu sürekli bir teyakkuz halinde tutmaya yarar. Yine bir başka örnekte "kızıl" düşman şöyle tanımlanır: "Düşmanın, sınır dışında bulunduğu çağları gerilerde bıraktık. Yıkmak istediği millete orduları ile saldıran düşmanın yerini, artık, cemiyeti içerden çökertmeye çalışan düşmanlar almış bulunuyor. İç düşmanı çok memleketlerden biri –ve belki de birincisi– bizim Türkiye'mizdir. Bu iç düşmanların en büyüğü de, şüphesiz, kızıllardır" (Nejdet Sançar, *Türk, Moskof, Komünist*, Toprak Dergisi Yayınları, İstanbul, 1959, s. 7). Milli Mücadele ve sonrasındaki tek partili dönem boyunca "iç düşman" söyleminin –bugün dahi– resmî ideolojide kapladığı yer düşünüldüğünde, toplumsal korkuların tarihsel hatırlatmalar yoluyla oluşturulduğunu ve zamanın ruhuna göre yeni biçimler altında tekrarlandığını söylemek mümkündür.

mesinde Türkiye'deki köylülüğün araçsal bir tanımlama çerçevesinde nasıl kullanıldığı gösterilmeye çalışılacak.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni ulus-devletler veya modernleşme teorisinin tanımladığı biçimiyle "az gelişmiş devletler"deki temel sorun, modernleşmeyle birlikte oluşacak yeni yapı içerisinde köylülüğün nasıl kontrol altında tutulacağı olmuştur. Bu ülkelerde, görece daha az gelişmiş durumda olan işçilerin daha gelişmiş ülkelerde üstlenebileceği "tehlikeli" role karşılık gelecek biçimde, köylülük ve özellikle de yoksul ve topraksız köylülük, Çin ve Küba deneyimleri ardından, toplumsal yapıyı sarsabilecek potansiyel bir tehdit olarak görülmeye de başlamıştır. Yoksul köylülüğün toplum düzeninde değişikliğe yol açabileceği ihtimali bu kitlelerin kontrolünü de gerekli hale getirmiştir. Burada örneklerle gösterilmeye çalışılacağı gibi, bu kontrol ve denetleme sürecinin en önemli araçlarından bir tanesi antikomünizm olmuştur. Bu süreçte antikomünizm ve milliyetçiliğin yardımıyla, köylülük bu sürecin bir parçası olarak yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Özellikle politik ve kültürel alanlarda köylülük yeniden tanımlanırken, komünizm etkisini ortadan kaldırmaya yönelik çabalar görülmüştür. Bu denetleme süreci içerisinde, köylülere bazı pedagojik araçlar aracılığıyla komünizmden kaçınmaları gerektiği öğretilmiştir.[133] Bu pedagojik araçların en önemlisi ise "basın"dır.

133 1960'lı yıllara gelindiğinde köylülüğün antikomünizm yoluyla kontrol altına alınması süreci örgütlü bir biçime de kavuşacaktı. Bir meslek örgütü niteliğinde 1962 yılında kurulacak olan *Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu*, temelde ziraat ile ilişkili yayın ve örgütlenme faaliyetleri yürütür gözükse de, dönemin "komünizmle mücadele" yollarının anlatıldığı, birçoğu ABD'li kurumların yayınlarından doğrudan çeviri olan yayınları bu kurum bünyesinde yayımlanacaktı. Federasyonun yayınlarından birinde şu açıklama yapılmıştı: "Federasyonumuz dünyanın bu karışık durumu ve safhaları sırasında çiftçilerimizin karşılarına dikilen en büyük düşmanları olan aşırı sosyalist rejim hakkında da uyarmalarda bulunmayı önemli bir görev olarak ele almıştır. Sosyalist bir rejim hür çiftçi ve müstahsilimizin inandığı ve yaşayabilmek için şart olarak muhafaza etmek zorunda bulunduğu en mühim iki müesseseyi de inkâr eden bir rejimdir. Bunların birincisi Mülkiyettir, ikincisi ise Özel Teşebbüs ve rekabete dayanan bir istihsal sistemidir. Sabahleyin kalktığı zaman malına ve mülküne emniyet ve huzurla bakmak istiyen, mesaisini ve plânlamasını sonuçlarını tam mânasiyle değerlendirmek arzu ve kararında bulunan ve her şeyden önce insan hakkı ve ferdi hürriyeti her şeyin üstünde tutan

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de basın, önceki dönemlerden daha aktif ve niceliksel olarak daha fazladır. Yayımlanan oldukça fazla sayıdaki ulusal gazete ve dergilerin yanında, yerel düzeyde de gerek kurumsal gerekse de bireysel girişimlerle gazete ve dergilerde büyük bir artış gözlemlenir. Frederick W. Frey, köylüler ve kitle iletişim araçları arasındaki etkileşimi incelediği çalışmasında, bu dönemi Türkiye açısından bir "iletişim devrimi" olarak tanımlar.[134] Frey'in saptamalarına göre, 1946-1960 yılları arası dönemde yayımlanan toplam günlük gazete sayısı bir önceki döneme göre dört katına çıkmıştır. Diğer türden yayınlar ise iki kat artmıştır.[135] Nilgün Gürkan'ın çalışmasında da görülebileceği gibi yayın sayılarındaki artışın yanında basında yer alan tartışmalar da çoğalmış ve çeşitlenmiştir.[136] Bu gelişmeler köylülerin alım güçlerinin artmasıyla birlikte bu haber kaynaklarına ulaşımlarını da artırmıştır. Köylülerin basını daha çok takip etmeye başlaması, ülke gündemiyle yakından ilgilenmelerini ve yaşadıkları toplum ile olan bağlarının da kuvvetlenmesini sağlamıştır. İbrahim Yasa'nın sözleriyle, "siyasal yönden haberleşme ve ulaştırmanın en büyük etkisi, baskı gruplarında açıkça görülmektedir. Bir toplumda ortak çıkarları ve bu nedenle ortak davranışları ve tepkileri olan insanlar bir çıkar grubu hali-

---

hür doğmuş ve hür yaşayıp hür ölmek istiyen çiftçimize, Yol Dergisinden iktibas ettiğimiz bu makaleler muhakkak ki en yerinde bir uyarmayı temin etmiş olacaktır" (Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu, *Komünistlerin Orta Şark Yayılma Plânı?*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966, s. 3). Özellikle yoksul köylülük karşısında "çiftçilik" üzerinden örgütlenme ve propaganda çalışmaları yapan bu kuruluşun geri kalan yayınlarının çoğu toprak veya tarım reformu karşıtı bir içerik taşır. Federasyonun tüzüğü için bkz. *Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu Tüzüğü*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara, 1962. Avni Özgürel, köylülüğe yönelik propaganda çalışması yapan bu kuruluş ile birlikte, daha kentli kesime yönelik Refik Korkut'un başkanlığını yaptığı *Türkiye Fikir Ajansı*'nın doğrudan devletin kurmuş olduğu antikomünist propaganda teşkilatları olduğunu iddia eder. http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=93410

134 Frederick W. Frey, *The Mass Media and Rural Development in Turkey*, Center for International Studies, Cambridge, Massachusetts, 1966, s. 170.

135 *A.g.e.*, s. 169.

136 Bkz. Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

ne gelirler".[137] Köylüler de basında görülen bu gelişmenin bir sonucu olarak kendi ortak güçlerinin farkına varabilmişlerdir.

Gavin D. Brockett, 1945-1954 yılları arasında Türkiye'de yerel basını incelediği çalışmasında, özellikle yerel basının bu dönemler içerisinde ulusal kimliğin oluşmasında önemli etkenlerden birisi olduğunu belirtir. Yalnızca elitlerin etki ettiği bir anlayıştan öte, yerel basın aracılığıyla yaygınlaşan ve olgunlaşan bir kamuoyunun yaratıldığından ve bu kamuoyunun ulusal kimliğin oluşumunu yalnızca uzaktan izlemekle kalmayıp, ona katkıda da bulunduğunu belirtir.[138] Bu çerçevede Brockett, çalışması sırasında ellinin üzerinde yerel basın malzemesine ulaşabilmiştir. Bizim açımızdan önemli olan bazı kaynaklar ise Brockett'in çalışmasında yoktur. Bunların önemi köylülerin en çok okuduğu yayınlar olmasıdır. Köylüler dönem içerisinde yayımlanan her gazeteyi alıp okumak yerine en çok beğendiklerini takip etmişlerdir. İbrahim Yasa, Bergama'ya oldukça yakın olan Sindel köyü üzerine yaptığı monografi çalışmasında köylülerin diğer gazetelerden daha çok köylüler için özel olarak çıkartılan bazı yayınları okuduğundan bahseder.[139] Bunlar

---

137 Yasa, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, s. 88.

138 Gavin D. Brockett, "Betwixt and Between: Turkish Print Culture and the Emergence of a National Identity 1945-1954", Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Chicago, Chicago, 2003, s. 31, 78.

139 Yasa, *Sindel Köyü'nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*, s. 88. Ayrıca İbrahim Yasa'nın benzer bir başka yargısı *Hasanoğlan Köyü* çalışmasında da tekrarlanır. "Kahvelerde sık sık okunan Köroğlu ve Keloğlan gibi gazetelerdir." Yasa, *Hasanoğlan Köyü'nün İçtimaî-İktisadî Yapısı*, s. 48. Devlet arşivlerinden elde edilen belgelerde de bu yöndeki bilgileri doğrulayabiliyoruz. Örneğin, "CHP Aydın İli Parti Teşkilâtının 1.1.1949 tarihinden 30.VI.1949 tarihine kadarki durumu gösterir birinci Altı Aylık Çalışma Raporu"nun içinde bölgede yayınlanan ve okunan gazetelerin isimlerinin neler olduğunun sorulduğu 25. sayfada şunlar söylenmektedir. "Karagöz, Köroğlu gibi mizah gazeteleri elyevm köylünün tuttuğu gazetelerdir. Bu kategoride çıkan bir çok mizah gazeteleri bu iki gazetenin yerini tutamamışlardır." *Aydın Mebuslarının teftiş raporlarının 2. Büro'ya gönderildiği*, 20 Eylül 1950, BCA, 490.01/623.45.1. O dönemdeki günlük gazetelerin tirajları hakkında doğru bir bilgi edinmek oldukça güçtür. Bunlar ancak o dönemin ticaret odası rakamlarından tespit edilebilir. Örneği 1958 yılında Bülent Ecevit'in 16 Ocak 1958 tarihinde başbakanlığa verdiği bir soru önergesinde şu istenir: "Ankara, İstanbul ve İzmir'deki gündelik gazetelerle siyasi ve mizahi dergilerin 1957 yılındaki aylık satış ortalamalarını Başvekilin yazılı olarak bildirmesi hususunda tavassutunuzu saygılarımla rica ederim." 24 Şu-

Karagöz,[140] *Köroğlu*,[141] *Kara Dayı*[142] ve *Kel Kâhya*[143] gibi gazetelerdir. Bu gazeteler birbirine oldukça benzer formatlarda yayımlanır. Yarım gazete boyunda, büyük puntolarla basılmış, karikatür ve fotoğrafların yoğun olarak kullanıldığı yayınlardır. En önemli özellikleri, her birinin de gazetelerini tanımlamak için kullandığı üzere, "halk gazetesi" olarak yayınlanmalarıdır. Burada özellikle köylüye yönelik demek yerine "halk"

---

bat 1958 tarihinde ise şu cevap verilmiştir: "Bu rakamlar, Ticaret Kanununa göre her müessesenin meslekî ve ticarî mahremiyetine taallûk ettiğinden alâkalı müessesenin müsaadesi alınmadıkça bu bilgiler Bakanlık dosyasında mahfuzdur." *TBMM Zabıt Ceridesi*, 24 Şubat 1958, İ: 45, C: 4, s. 564-565.

140 Gazetenin üst kısmında "Pazartesi ve Perşembe günleri çıkar. Türkiye'nin en eski siyasi mizahi Halk Gazetesi" yazar. *Karagöz*'ün kuruluş tarihi olarak gazetede 10 Ağustos 1908 verilir. Erol Üyepazarcı'nın yaptığı araştırmaya göre tam olarak kuruluş tarihi belirlenemese bile bu nitelikteki ilk gazete olduğu doğrudur. Uzun yıllar yayın yapmakla beraber genelde merkezî iktidarı destekleyen ve o yönde yayın yapan bir gazetedir. İktidarı desteklemekle birlikte bağımsız bir sahiplik üzerinden yürütülmüştür. 26 Ocak 1935'te mali sıkıntı yüzünden yayınını durdurması sonrasında ise CHP'ye satılmıştır. Bir ara CHP yayın hakkını Sedat Simavi'ye devretse bile, 14 Mayıs 1950 sonrası Simavi gazeteyi bırakmıştır. Bu tarihten sonra da daha çok köylüye dönük CHP'nin propagandasını yapan bir gazete olarak işlev görmüştür. Bkz. Erol Üyepazarcı, "Uzun Soluklu Bir Halk Gazetesi Karagöz ve Kurucusu Ali Fuad Bey", *Müteferrika*, sayı 19, Yaz 2001.

141 Gazetenin üst kısmında "Türkiye'nin en çok okunan gazetesidir. Çarşamba ve Cumartesi günleri çıkar. Siyasi müstakil halk gazetesi" yazar. Daha önce *Karagöz*'ü yöneten Burhan Cahit Morkaya'nın *Karagöz*'den ayrılarak kurduğu benzer bir yayındır. Bu çalışma içinde yararlandığımız sayılar boyunca "Yazı işlerini fiilen idare eden: Vâlâ Nureddin" olarak geçer. İktidarı sonrasında *Karagöz*'ün gördüğü işleve benzer bir biçimde bu sefer DP'nin köylüye yönelik yayın organı olarak çalışır.

142 *Kara Dayı* "Tarafsız siyasi Halk Gazetesi" olarak yayımlanır. Sahipleri Fethi Özsoy ve F. Ş. Yersel, yazı işlerini fiilen idare eden ise Mustafa Yersel'dir. Köylüye yakın bir dil kullanan bu türden yayınlar içerisinde örnek olması açısından, ilk sayısında neden çıktıklarını anlatan yazıda şunlar söylenir: "Karadayılara Selam: KARADAYI Tanrıdan başka hiçbir kuvvetin önünde eğilmiyen, milletinden başka hiçbir efendi tanımıyan, yüreği pek, kafası dik babayiğitlerin gazetesidir. KARADAYI, sesini halktan, ışığını hakikatten alır, doğruluğa tutkun, eğriliğe düşmandır. Basın meydanına çıkışının tek amacı da yurda hizmettir. Ey Türk ülkesinin tok sözlü Karadayıları! Bizden cümlenize selâm!" Sayı 1, 27 Mart 1948.

143 Gazetenin üst kısmında "Siyasî, mizahî, Tarafsız, Milliyetçi Gazete-Haftalık" yazar. 57. sayıdan itibaren *Milletin Sesi* adıyla, Millet Partisi'nin köylüye yönelik yayını olarak çıkar. Sahibi ve umumi müdürü Rıza Koşkun, yazı işlerini fiilen idare eden ise Daniş Remzi Korok'tur.

kelimesi tercih edilmiştir. Her ne kadar daha çok köylüler tarafından alınıp okunsa da, kentli yoksul ve okuryazarlık düzeyi düşük kesimlere de hitap ederler. Bu yüzden de yazıların puntoları o dönemde yayımlanan herhangi bir başka yayından daha büyük ve okunaklıdır. Kullanılan dil, yine gazetelerin kendilerinin de belirttiği gibi, oldukça mizahi öğeler barındırır. Bu dil bilinçli bir şekilde tercih edilmiştir. Böylelikle halkın daha çok ilgisini çekeceklerini düşünmüş olabilirler. Bu türden yayınların her biri, belirli bir tip üzerinden oluşturulmuştur. Gazetelere adını veren "kişiler" aynı zamanda gazetelerin yazarları ve yorumcularıdır. Her haber sonrasında ya Karagöz, ya Köroğlu ya da her gazetenin adını aldığı şahsiyet, gazetede yer alan haberleri halk dilinde ve mizahi bir içerikle yorumlar.

Bu türden "halk gazeteleri"nde görülen bu yaklaşım aslında bu türün ilk ortaya çıkışından itibaren gözlemlenebilir. Erol Üyepazarcı'nın *Karagöz* gazetesi hakkında yaptığı araştırmada, *Karagöz*'ü 1908 yılında yayımlamaya başlayan Ali Fuad Bey'in de aynı tarzda ve içerikte yayın yaptığını, bu yöntemin daha önce Teodor Kasap'ın yayımladığı *Hayal* dergisinde de kullanıldığını ve Ali Fuad'ın bu eski uygulamayı devralarak sürdürdüğünü söyler.[144]

Haber veya yorumların veriliş tarzında şiir ve maniler oldukça sık kullanılır. Halk edebiyatı tarzına uygun bir biçimde yazılan bu şiirlerde hiciv ve eleştiriler mizah yolu ile aktarılır. Dinî konular, İslâm ve peygamberler tarihi gibi konulara da olduk-

144 Üyepazarcı, "Uzun Soluklu Bir Halk Gazetesi Karagöz ve Kurucusu Ali Fuad Bey", s. 31.

ça sık yer verilir. Bütün bunların dışında bu gazeteleri bizim açımızdan önemli kılan ise gazetelerin yoğun bir biçimde antikomünist propaganda araçları olarak işlev görmeleridir.

O yalan. Bu yalan. Fini yuttu. Şu yılan KARADAYI - Görüyorsunya Mehmet! Eğer elindeki çelik kılıçından korkmasa, herif dünyayı yutacak... MEHMET - Keyfine bak dayı, keyfine! Mehmet işini bilir.

Gazetelerin hepsinde, özellikle de Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin seyrine bağlı olarak antikomünizm farklı düzeylerde yer alır. Geniş tartışmalar ve tanımlamalar içeren yazılardan çok, bu gazetelerin genel karakterine de uygun bir biçimde, antikomünizmin en görünür olduğu yerler genellikle şiirler, maniler ve karikatürlerdir. Örnekler üzerinden bunların anlamını tartışmak yerinde olur. Bu türden "halk" gazetelerinin ilk sayfasında, genel bir tercih olarak, sayfanın yarısını kaplayacak büyüklükte renkli bir karikatür yayımlanır. Bu karikatürlerde gündemin en önemli meseleleri ele alınır ve yine gazeteye adını veren karakter de bu karikatürler içinde yorumcu olarak yer alır. Örneğin *Köroğlu* gazetesinde yer alan bir başsayfa karikatüründe, "Doğu"yu temsil eden bir kız Türk askerine sarılmış ve komünizm tehlikesine karşı kendisini korumasını ister. "Dünya" ise bu görevi zaten "Mehmetçik"e vermiş ve bu yüzden de ona güvenmiştir.[145] Bu karikatürün hemen altında ise Milli Eğitim bakanının okumak isteyen köylüye masraf yapmaktan kaçınmayacaklarını ve böylelikle de köylünün doğru ile yanlışı ayırmayı öğrenerek komünizmden korunacağını söylediği bir haber yer alır.[146] Yine benzer bir örnek *Kara Dayı* gazetesinden verilebilir. Bu karikatürde de "Kara Dayı" bü-

145 *Köroğlu*, 11 Ocak 1950.

146 "Köylünün Hakkını Yiyemeyiz", *Köroğlu*, 11 Ocak 1950.

tün dünyayı yutmaya hazırlanan "komünizm yılanı"na bakarak yan tarafta sınırları koruyan "Mehmetçik"le konuşur.[147] Komünizm bu yayınların bütününde, yukarıda da bahsedilen genel antikomünist söylemle benzer bir biçimde, Sovyet yayılmacılığı ve "yurt savunusu" üzerinden tanımlanır. Bu tanımlamaların çoğunda "komünizm", yurdun korunması için seferber olunması gerekli olan bir "düşman"dır. Bu düşmanı bertaraf edecek güç ise "Türk milletinin" koruyucusu olan ordu ve onun simgeleşmiş hali olan "Mehmetçik"tir. Mehmetçik, bu misyonuyla aslında dünyanın ona olan ihtiyacını da gösterir. Dünya komünizme karşı Türkiye'ye ve Türklere ihtiyaç duyuyordur.

Bu söylem ve komünizmi tanımlama biçimi, milletin ve milliyetçiliğin de kullanımıyla, bir tür yüceltici söylem eşliğinde oluşturulmuştur. "Milli gurur" ve bu yolla dünya milletleri arasında önde gelen "koruyucu"lardan biri olmak köylüye dönük antikomünizmin en çok kullanılan motifleridir. Köylüler, en çok askerlik yoluyla kendi yaşam alanları dışında bir dünyayla tanışırlar. Birçok köylü için de "askerlik", gururla yaptıkları ve bir yandan da "bütünleştirici" milli kimliği edindikleri yerlerden birisidir. Mehmetçik motifinin köylüye yönelik komünizm algısı içerisinde bu kadar yer bulmasının en temel sebebi, köylülerin kendisini özdeşleştirebilecekleri bir yapı içeriyor oluşudur. Türkiye'de kırsal yapı ve köylülüğün dönüşen biçimleri üzerine birçok sosyolojik araştırmaya da imza atan Richard D. Robinson'ın *The Institute for Current World Affairs* kurumuna yazdığı bir dizi mektuptan bir tanesi özellikle bu soruna ayrılmıştır. "Communism in the Villages" başlıklı mektubunda Robinson köylüler, komünizm ve milliyetçilik üzerine şunları söyler:

> İlk olarak komünizm köylüler için ne anlama gelir? Bunun cevabı çok basit ve kesindir. Rusya'nın egemenliğine girmek, aile kurumunun yok edilmesi, dinin inkârı ve toprakların istimlâk edilmesi anlamına gelmektedir. Benim inancıma göre, sağ-

147 *Kara Dayı*, 31 Mart 1948.

lıklı her köylünün yaşamak durumunda olduğu zorunlu askerlik hizmeti sürecinde bütün bu unsurlar en iyi şekliyle köylünün aklına yerleştirilmektedir. ... Fakat gerçekte milliyetçilik köylülük için ne anlama gelmektedir? Buna verilebilecek en üstünkörü cevap "anavatanın savunusu" olabilir. Burada "köy" yerine "anavatan" diyebilmekteyim, çünkü köylü, aslında, kendisini "Türk" olarak tanımlamaktadır. Yaşadığı askerlik hizmeti bu durumu yaratmıştır. Fakat köylü hangi mutlak idealler için savaşır? Kendi geleneksel yaşam tarzını korumak için mi? Zira köylüler şu anda mevcut durumlarından memnun olmaktan pek uzaktadır. Radyo, sinema, gazete, gelişmiş ulaşım ve köy okulları yoluyla gittikçe genişleyen dünyayı algılama kanalları, köylülerin kendi çevresindeki eksikliklerin daha da fazla farkına varmasına yol açmaktadır. Tahminim odur ki, eğer yabancı egemenliğine girmek korkusu ortadan kalkarsa, etkin bir güç olarak milliyetçilik mefhumu köylerde hızlı bir biçimde başarısızlığa uğrayacaktır.[148]

Bu çerçevede Türkiye'de "vatan savunusu" üzerinden biçimlendirilmiş bir antikomünizm, köylüler arasında milli birliği oluşturacak yegâne unsur olarak tanımlanmıştır. Böylelikle antikomünizm, milliyetçilik yoluyla aslında toplumu bir arada tutabilecek niteliklere sahip bir ideolojik işlev de üstlenir. Bu işlevin de büyük ölçüde zorunlu askerlik hizmeti ile sağlanabileceği vurgusu, vatan savunusu, milliyetçilik ve antikomünizmi birleştirmek anlamını taşır.

Robinson'ın tanımlamasında öne çıkan bir diğer unsur da köylülerin "yaşam tarzları"nı korumak olmuştur. Yukarıda ABD'de McCarthyizm'i tanımlarken kullanılan bu kavramla benzerlik çok açık bir biçimde görülebilir. Bu aşamada "materyalizm" ve "dinsizlik" üzerinden tanımlanan komünizm, köylülüğün oldukça muhafazakâr ve dinî kurallarla biçimlenmiş dünyalarına karşı dışarıdan gelen bir tehdit gibi anlaşılır.[149]

148 Richard D. Robinson, "38-Communism in the Villages (September 25, 1949)", *Letters from Turkey*, Reprinted for the Peace Corp by Permission of The Institute for Current World Affairs, Robert College, 1965.

149 Kemal Pilavoğlu'nun kendisine ait makaleleri ile birlikte ABD'de yayımlanan

Brockett'in de öne sürdüğü gibi, "Türkler Kore'de savaşırken İslâm dünyasını yalnızca emperyalizme karşı değil, ateizme karşı da savunmak yönünde önemli bir rol üstleniyordu".[150] Köylüler, Kore Savaşı sırasında asker olarak karşı kendi yaşam tarzlarını ve böylelikle de İslâmiyet'i korumak adına bir savaş veriyorlardı. Savaşla birlikte dışarıdan gelen yıkıcı etkiye karşı "Doğu'nun" değerlerini koruyan Müslüman-Türk köylülük imgesi kuvvetlendirilmiş ve bu bir anlamda köylülüğün kendisini tanımlama biçimlerinden biri haline gelmiştir.

Yukarıdaki karikatürlerden de anlaşılabileceği gibi, köylülere anlatılmaya çalışılan komünizm, dışarıdan ülkeye girmek isteyen bir yılan gibidir. Ülke içindeki komünist faaliyetlerin dışarıdan desteklendiği, "dış mihraklı" olduğu da böyle gösterilmek istenir. Türkiye'de komünizme karşı en yoğun biçimde kullanılan söylem, bu faaliyetlerin hem maddi hem de ideolojik olarak dışarıdan beslendiği ve bu yolla da ülkeyi yıkmaya yönelik uluslararası bir organizasyonun üyesi oldukları yolundadır. Komünizmi tanımlarken, "yabancı bir ideoloji" olduğu iddiasına karşı, "Aslında demokrasi ve milliyetçilik de 'yabancı' bir ideoloji değil midir?" sorusunu soranlara, Fuad Köprülü şu cevabı verir:

> Moskova'da Üçüncü Enternasyonale hâlâ bağlı kalan küçük büyük komünist grupları bu ikinci cephenin muvaffakıyeti

---

çeşitli broşürleri çevirerek yayımladığı *Komünizme Hücum!*.. başlıklı kitabında yer alan çeviriler dinsel içerikli antikomünist propagandanın tipik bir örneğidir. Örneğin "Komünizm ve Din hakkında bilinmesi gereken 100 şey" başlıklı çeviri yazıda Marx ve komünizm hakkında şunlar söylenir: "–Marksın bir Komünist dünya fikri ne idi? –Bildiğimiz dünyanın yani din, aile, kanunlar haklar velhasıl her şeyin tahrip edilmesi. Buna karşı gelen herkesi de tahrip edilmesi idi. Marks, insanların mal sahibi olmadığı, hükümetten hiç bir sual sormadan emirler aldığı, aile hayatını terk ettiği, dinsiz, ahlâksız ve idealsiz bir dünya istiyordu." Kemal Pilavoğlu, *Komünizme Hücum!*., Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1949, s. 71. İnsanların mevcut yaşam tarzlarının kökten değişeceğine yönelik yapılan bu vurgular, genel anlamda antikomünist propagandanın "korku" üzerinden geliştirdiği söyleminin tipik bir yansıması olarak görülebilir. Dinin, ailenin ve herhangi bir biçimde mülkiyetin olmayacağına yapılan vurgu, özellikle köylüler gibi bütün bu kavramsal algının biçimlendirdiği toplumsal grupları daha fazla etkileyecekti.

150 Brockett, "Betwixt and Betwen", s. 396.

için gizli veya açık faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Türkiye'de de yine aynı teşkilâta bağlı gizli ve küçük faaliyet merkezleri bulunduğu herkesin malûmudur. İşte "kökü dışarıda" ve "yabancı" tâbirleri ile kastedilen mâna bundan ibarettir.[151]

Sâf ve mâsum insanları kandırıp avlamak hususunda, zemin ve zamana göre, türlü türlü maskeler altında gizlenen, kâh şeriatçı, kâh inkılâpçı, kâh hürriyet âşıkı, kâh milliyetçi ve hattâ ırkçı görünen bu meşum propagandanın tek hedefi, bir memleketi içinden yıkmak ve böylece Moskof emperyalizminin istilâ emellerine bir zemin hazırlamaktır.[152]

Antikomünizmin hâkim bir politik söylem ve faaliyet olarak oluşması sürecinde önceki dönemin anti-liberal, hatta yer yer ırkçı söylemlerinin de yeniden canlandırılabileceğine değinilmişti. Türkiye'de de benzer bir sürecin işlemiş olduğundan bahsetmek yanlış olmaz. Özellikle savaşın sonlarına doğru giderek gözden düşen, savaş sırasında Almanya'yı destekleyen, anti-liberal bir Pan-Türkçülük bu dönemde yeniden canlanacak ve İslâmiyet'le yoğrulmuş bir Türkçülük komünizme karşı bir silah olarak sunulacaktı.[153] Milliyetçilik, dinsel cemaatçilik ve antikomünizm birleştirildiği zaman, aslında anti-liberalizmin çoğu söyleminin de kabul edilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

---

151 Fuad Köprülü, *Demokrasi Yolunda*, T. Halasi-Kun (der.), Mouton & Co., Lahey, 1964, s. 248.

152 *A.g.e.*, s. 690.

153 Avukat Haşim Nahid Er-Bil'in yazdığı *Komünizmle Mücadele Rehberi* isimli kitap bu yaklaşımın tipik bir örneği olarak görülebilir. Haşim Nahid Er-Bil, *Komünizmle Mücadele Rehberi*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 1951. Refik Korkud'un *Açıklıyoruz* başlıklı kitabının önsözünde yer alan şu sözleri, Pan-Türkçü anlayışın korku üzerinden hareket eden antikomünizmle birlikte nasıl harmanlandığının iyi bir örneğidir: "Rus komünizmi, Türklük için, bir ideolojik tehlike olmaktan evvel, bizzat Türklüğü dünyadan silmek maksadına hizmet eden bir emperyalizmdir. Ve bu kitabın sahifelerine girmesi için komünist Rusya'daki intibalarını bize anlatanlar, bilhassa bu husus üzerinde durmuşlar ve görüşlerini şöyle ifade etmişlerdir: Komünizm, her şeyden önce, Türklüğü ortadan kaldırmaya çalışan bir düşmandır. Komünizm, bir rejim tehlikesi olarak bundan sonra mütalâa olunmalıdır..." Refik Korkud, *Açıklıyoruz*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1966, s. 5.

Köylü gazetelerinde bütün bunlara rağmen, her türlü hareketin komünizm sayılamayacağı, dönemin ruhuna da uygun bir biçimde bir kişinin hakkı olanı talep etmesinin komünizmle karıştırılmaması gerektiği uyarısı da yapılıyordu. Örneğin "Köroğlu" imzalı, "İşçimiz Komünist Olmaz" başlıklı bir şiirde, herkesin hem hakkını araması hem de komünizme karşı uyanık olması öğütleniyordu:

Bolşevikliğe olmamalı ne yardakçı, ne çömez.
Lakin her hak arayana "Komünist!" de denmez.
Bu nasıl iş: Şunu bunu "Komünisttir!" deyip ez.
Gürültüye gelemeyiz, istemeyiz biz oyun.
Belli olsun apaşikar kara koyun, ak koyun![154]

Bu gazeteler gerek politik gerekse kültürel her konuda pedagojik bir işlev üstlenirler. Köylüye yoğun bir biçimde antikomünizm öğretmelerinin yanında yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi haklarını da talep etmeleri gerektiği gösterilir. Örneğin daha çok CHP yanlısı yayın yapan *Karagöz* gazetesinde Karagöz günün önemli konularını ele alıp diyalog halinde eleştirir.[155] Görülebileceği gibi bütün bu gazetelerin yayın politikası, köylüye dönük kendi siyasi görüşleri çerçevesinde bir algı oluşturmak ve bunu yaparken de onun dilini ve kültürel algı kalıplarını değiştirmeden kullanmaya çalışmak üzerinedir. Zaten bu yüzden de köylüler tarafından daha çok tercih edilen yayınlar olmuşlardır.

Fakat bu yayınların kullandığı dil her ne kadar daha "halk tipi" bir vurgu taşısa da bu dilin her zaman bir öğretmen-öğrenci ilişkisi içerisinde konumlandığı görülebilir. Yayınların köy-

154 *Köroğlu*, 8 Şubat 1950. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulmaya başlanan sendikalarla birlikte, işçilerin "hak arama" faaliyetleri de komünizme yakınlaşma olarak değerlendiriliyordu. Aziz Çelik'e göre, sendikal faaliyette bulunanların komünist olarak damgalanması aslında komünizmle mücadeleyi ön plana çıkaran sendikalaşmaya karşı kesimlerin bir propaganda faaliyeti olarak tanımlanabilir. Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, s. 87-89. Bu şiirde de görüldüğü gibi dönemin yazarları arasında da bu "hak arama" faaliyetleri ile komünist faaliyetleri birbirinden ayırmaya dönük bir çaba söz konusudur.

155 *Karagöz*, 22 Haziran 1953.

ALİ DAYI — Karagöz Ağa, şu gazete (273) diye bir şey karalayıp duruyor, bu neyin nesi?..
KARAGÖZ — Senin Demirkıratların marifeti. Yeni çıkardıkları bu ceza maddesine göre, bir demirkırat bakanın adını anarak ileri, geri laf ettiniz mi suçu emrinize yaptırıp mahkeme mahkeme türündürecek. Bakan hırsızlık, uğursuzluk yapmış bile olsa yine emrinizi bırakmayacaklar... Dilinizi, elinizi, belinizi iyi kollayın.. Yoksa hani vatanımız hani!..

lüleri politik konulardan haberdar ederken bir yandan da "modernleştirmek" ve kötü alışkanlıklarından kurtarmak gibi bir amacı da vardır. Bu çerçevede köylüleri eğitici bir işlev görmesi dönemin aydınlarının genel yaklaşımıyla da örtüşür. Levent Cantek, bu dönem içerisindeki gündelik yaşama ilişkin gelişmeleri incelediği çalışmasında bu nitelikteki aydınların "denetleyici kuşak" olarak tanımlanabileceğinden bahseder:

> *Denetleyici kuşağın* hemen her tartışmada izlediği yöntem, karşısına aldığı (eleştirdiği) olguyu yozlaşmış, tehlikeli, yabancı saymak ve bunu kendi üzerine kapanan, tartışılmaz bir söyleme dönüştürmektir: Bu söylemin temelinde hakikat olduğu için anlatıcı (bürokrat-gazeteci-yazar) doğruları aktaran bir üst dille konuşur.[156]

Bu kuşağın temsilcileri "hakikatin" anahtarının kendilerinde olduğunu, diğer her şeyin uydurma, kandırma ve siyasi çıkar pe-

156 Levent Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 28.

şinde koşma sonucunda oluşturulduğunu söylerler. Bir anlamda "modernleşmeci" bir dil kullanan bu elitler, modernleşme teorisi gibi iyi ve kötünün çevresinde oluşturulmuş ikiliklerden meydana gelen bir yargı dünyasına sahiptirler. "Denetleyici kuşak"ın temsilcisi olarak görülebilecek olan Fuad Köprülü'nün şu sözleri bu yargıların tipik bir örneği olarak kabul edilebilir:

> Bugün memleketin menfaatini, kendisine fuzuli vasilik etmek istiyenlerden çok iyi takdir eden Türk milleti, bu menfaate uymıyan her türlü propagandalara kulak vermiyecek ve onları nefretle karşılayacak kadar olgunlaşmıştır. Daima objektif ve realist olan Türk karakteri, en az yarım asırlık bir siyasi terbiyeden ve birçok tecrübeden sonra bütün siyasi haklarını şuurla kullanacak bir seviyeye gelmiş bulunuyor. Onu, her ne maske altında olursa olsun aldatmağa çalışacakların nasıl aldanacaklarına elbette şahit olacağız.[157]

Bu pedagojik dil, komünizmle mücadele sürecinde küçümseyici ve aşağılayıcı bir içeriğe de bürünebiliyordu. Bu aşağılayıcı dil özellikle tercih ediliyordu. Çünkü bu yolla komünizm sıradan halk tarafından özenilecek, merak edilecek bir şey olmaktan çıkıyordu. Köylü gazetelerinin mizahi dilinde bu durum daha açık bir biçimde görülebilir. Örneğin, İstanbul'da tutuklanan komünistlerin haberi *Kara Dayı* gazetesinde şu şekilde verilmiştir:

> İstanbulda sayısı elli üçü bulan bazı sapık ve salaklar el altından bir komonist partisi kurmaya kalkmışlar. Bunlar daha işe başlamak isterlerken yakayı ele verdiler. Hemen mahkemeye gönderildiler. Martın 30'unda, ilk duruşmaları yapıldı. Duruşma kapalı geçtiğinden neler soruldu, ne cevaplar verildi bilmiyoruz. Memlekette ayrılık tohumu ekmek isteyenler elbette adaletin tokadını yiyeceklerdir.[158]

"Salak" ve "sapık" sıfatları, belki de komünistler için kullanılan en ilginç sıfatlardandır. Bu sıfatlar açıkça komünistlerin

157 Köprülü, *Demokrasi Yolunda*, s. 71.

158 "Komünist Partisi Kuracaklarmış", *Kara Dayı*, 7 Nisan 1948.

beceriksiz, kötü niyetli ve ahlâksız olduğunu göstermek niyetiyle kullanılır. Böylelikle komünizm özenilecek veya merak edilecek bir olgu olmaktan çıkıp aşağılanacak ve hor görülecek bir durum olarak tanımlanır. Bu anlatım biçimini "aşağılama yoluyla iktidarsızlaştırma" olarak tanımlamak mümkündür. İncelenen köylü gazetelerinin bütününde benzer bir dilin kullanılmasının altında bu yaklaşımın yattığı söylenebilir. Köylülere ve sıradan halka mizah unsuru ağır basan bir dille, küçümseyici bir yaklaşımla olayları betimleme anlayışı, anlatılan konunun hedef kitle tarafından da küçümsenmesine ve bir anlamda politik gücünün ve etkisinin yok edilmesine yol açacaktı. Bu yolla "iktidarsızlaştırılan" komünizm, köylülük açısından da benimsenmesi gerekmeyen bir unsur olarak görülecekti.

Chomsky'nin yukarıda antikomünizmin nasıl bazı fırsatçı kişiler için kullanılışlı bir araç haline gelebileceğine yönelik vurgusunu dönem içerisinde köylülerin karşılaştığı bazı sorunlarda da gözlemleyebilmek mümkündür. Komünizm, sıradan halk tarafından, kişisel sorunların çözümünde suçlayıcı bir araç olarak da kullanılmıştır. Mihri Belli anılarında antikomünizmin bu yöndeki araçsal kullanımına ilişkin şunları söyler:

> Komünizmi Rus casusluğu olarak gösteren yoğun propagandanın etkisinde insanların hasım bildikleri kimseleri komünist diye ihbar etmeleri artık âdet olmuştu. Gün geçmez gazetelerde şuna benzer haberlere rastlar olmuştuk: "Falan vilayetin, filan ilçesinin filanca bucağına bağlı x köyünde Ahmet adındaki köylü içkili olarak köy kahvesine gelmiş ve masayı yumruklayarak 'Ben komünistim. Yaşasın Stalin' diye bağırmaya başlamıştır. Köy muhtarı tarafından ihbar edilen Köylü Ahmet tutuklanarak hakkında kavuşturma açılmıştır." Köylü Ahmet ihbarın asıl nedeninin kendisi ile muhtar arasında tarla kavgası olduğunu anlatana kadar (o da anlatabilirse) aylar yıllar hapiste yatıyordu. Bazen de ihbarın asıl nedeni anlaşıldığı halde, estirilen o histeri havası içinde gölgesinden korkar

hale gelmiş olan yetkililerin mağduru salmaya cesaret edemedikleri oluyordu.[159]

Son olarak Türkiye'de köylülüğün komünizm söz konusu olduğunda hangi nitelikler üzerinden tanımlandığından bahsetmek gerekir. Richard D. Robinson yukarıda da alıntıladığımız Türkiye köylülerinin komünizmle olan ilişkisi üzerine yazdığı mektupta din, milliyetçilik ve anti-Rus özelliklerinin dışında köylüler arasında neden komünizmin yayılamayacağını köylülerin özelliklerini tanımlayarak şu şekilde anlatır:

> Anadolu köylüsü bireycidir. Anadolu köylüsünün kooperatif işletmeciliğe çok büyük oranda karşı olduğunu gördüm. Köylü, kendi hesabına çalışmayı istemektedir. ... Anadolu köylüsü kapitalisttir. ... Anadolu köylüsü herkesi çıkarcı zanneder. ... Anadolu köylüsü korkar. ... Bir komünist elebaşı, köylüleri, ne kadar geçici bir durum olarak tarif edilse bile, herhangi bir tipteki merkezî denetimin avantajlarına ikna etmekte zorlanacaktır. Köylüler kendisi için çok fazla şey yapanlardan korkmayı öğrenmişlerdir. ... Anadolu köylüsü şüphecidir.[160]

Burada açıkça görülebileceği gibi, Robinson, komünizm üzerinden köylülüğü tanımlama çabası içerisine girmiştir. Anadolu köylülerinin neden komünizme yakınlık duymayacaklarını, köylülüğün sınıfsal ya da ekonomik ilişkiler üzerinden tanımlanabilecek özellikleriyle değil, ahlâki ve cemaat ilişkilerinden kaynaklı nitelikleriyle tanımlamıştır. Köylülüğe atfedilen bu özelliklerin birçoğu, haklı gerekçelerle ve sosyolojik olarak gösterilebilse bile, köylülüğün neden sosyalist bir politikaya yakınlık duymayacağından çok, aslında köylülerin sosyalizmin yaygınlaşmasını nasıl engelleyebileceğinin politik-kültürel araçlarını göstermesi bakımından önemlidir. Burada köylü-

159 Mihri Belli, *İnsanlar Tanıdım 2: Mihri Belli'nin Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 57. Buna benzer bir olaya Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bir belgede rastlanmıştır. Fakat olayın detayları hakkında bilgi edinmek mümkün olamamıştır. *Siirt'te bazı makamlara (Yaşasın Komünizm, Kahrolsun Cumhuriyet) gibi gönderilen mektuplar hakkında takibat*, 17 Eylül 1948, BCA, 30.01/66.410.1.

160 Robinson, "38-Communism in the Villages (September 25, 1949)".

lüğün komünizme karşı mücadelede kullanılabilecek özelliklerinin araçsal bir tanımlaması yapılmıştır. Bir anlamda, kırsal yapının dönüştüğü bir süreç içerisinde, az gelişmiş bir ülkede, dönüşüme maruz kalacak kesimlerin politik olarak kontrolünü sağlayabilecek araçsal tanımlamalar oluşturulmuştur.

Antikomünizm bu dönemde köylüler açısından önemli bir bilinçlendirici unsur olarak kurgulanır. Özellikle köylülerin en çok okuduğu yayınlara bakıldığında, köylülerin ideolojik olarak yönlendirilmesinde temel bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Köylülerin siyaset ile doğrudan ilişkiye geçmiş olmaları ve hatta onun bir parçası haline gelmeleri köylüleri komünizm gibi istenmeyen ideolojik yönlendirmelerden koruma çabasını da beraberinde getirmiştir. Antikomünizm köylülüğün politik olarak bilinçlenmesi sürecinde, bir tür denetleme mekanizması olarak işlevsel kılınmaya çalışılmıştır. Dönemin hâkim anlayışının olması yanı sıra, köylüler için çıkarılan yayınlarda yer alma biçimlerine bakıldığında, antikomünizm demokrasinin bir bileşeni olarak sunulur. Böylelikle demokratik sürece katılımları sırasında, köylülerin istenmeyen ideolojik sapkınlıklara kapılmasının da önüne geçilmiş olacaktı. Yukarıdaki gibi köylülerin "özü itibarıyla" antikomünist olup olamayacağı da araştırılmakla beraber, istenilmeyen yönlere gitmesini engellemek için pedagojik olarak da çalışmalar yürütülür.[161] Böylelikle siyasetin yaratabileceği "bozucu" etkiler, antikomünist politikalar aracılığıyla dengelenmek istenir. Denilebilir ki, bu dönemde köylülerin politikayla ilgilenmesi, ancak belirlenen sınırlar içerisinde de kalmaları şartıyla istenmiştir.

* * *

Bu bölümde, 1945-1960 yılları arasında köylülerin siyaset ile olan ilişkilerindeki gelişmeler çeşitli örnekler üzerinden gösterilmeye çalışıldı. Bu örneklerde ortaklaşan temalara baktı-

161 Eğitim ve özellikle de çocuk eğitimi üzerinden antikomünizmin bu dönemde nasıl uygulandığına dair ayrıca bkz. Güven Gürkan Öztan, "Anti-communism in Turkish Education and Childhood in 1950s", Ateş Uslu ve E. Zeynep Suda (der.), *Faces of Republican Turkey: Beyond the Modernization Hypothesis*, Istanbul University Press, İstanbul, 2020, s. 101-127.

ğımızda, köylülerin siyaset ile olan ilişkisinde nasıl bir sürecin yaşandığını daha açık görebilmek mümkün hale geldi. Öncelikle köylülerin bu dönemde siyaset ve devlet ile olan ilişkilerinin eğitici bir sürecin içerisinde geçtiğini söylemek mümkündür. Bu eğitici süreç hem DP propagandalarında olduğu gibi politik hakların vurgulanmasını kapsar hem de köylü gazetelerinde görülebileceği gibi antikomünizmin bu yeni süreç ile ilişkilendirildiği geniş bir alanına sahiptir. Köylüler, daha önceki dönemde siyasi söylemin içerisinde yer alsalar bile siyasetin içerisinde yer almadıkları için bu yeni dönemde bu konuda belirli bir eğitim sürecini deneyimlemek durumunda kalmışlardır.

Bu eğitim süreci yayınlar ve propaganda eliyle olduğu kadar, köylülerin siyaset ile olan ilişkilerinde kendilerinin deneyimlediği bir süreç sonucunda da gerçekleşmiştir. Köylüler Arslanköy Davası'nda görüldüğü gibi siyasetin nasıl yapılabileceğini de öğrenmeye başlamışlardır. Köylüler siyasetin bir unsuru olarak siyasete etki ettikleri düzeyde, siyaset ve kendi yaşamları arasındaki doğrudan bağlantıyı da görmüşlerdir. Bu boyutuyla siyaset köylülerin kendi deneyimleriyle öğrendikleri bir süreç olarak karşımıza çıkar.

Dönemin köylüler açısından en önemli gelişmesi, köylülerin kendi haklarının farkına varmaya başlamasıdır. Köylüler hukuk ile siyaset ilişkisini yine kendi deneyimleriyle ortaya koyarak haklarının verilmesi yönünde görüşlerini ve siyasi davranışlarını geliştirirler. Bu dönemde gerçekleşen olayların sonucunda köylülerde "hak talebi" bilincinin geliştiğini ve dönem boyunca yerleşik bir hale geldiğini söylemek mümkündür. DP'nin muhalefette olduğu dönemde yürüttüğü propaganda çalışmalarının bir sonucu olarak da gelişen bu hak talebi bilinci, DP iktidarı döneminde de devam etmiştir. Artık köylüler bu dönemde yalnızca siyasetin pasif bir unsuru değil, sorgulayan ve talep eden aktif bir unsuru haline dönüşmüşlerdir.

Bu sürecin oluşmasında en önemli unsur ise köylülerin, özellikle DP'nin iktidara gelmesi sonrasında, siyasi güçlerinin farkına varmaya başlamasıdır. Köylülerin iktidarı *dahi* değişti-

rebilecek bir gücü olduğunu görmesi, iktidar ile olan ilişkilerinin de değişmesine yol açmıştır. Önceki dönemde iktidardan mümkün olduğunca uzak durmaya çalışan köylüler, bu dönemde iktidar ile doğrudan ilişkiye geçmişlerdir. Bu ilişki dönem hakkındaki çalışmalarda sıklıkla görülebilen edilgen ve DP veya diğer yerel iktidar güçleri tarafından etkilenen köylüler yerine, "talep eden" ve iktidarı zorlayan bir köylülük tanımlamamıza olanak verebilecek ipuçlarını da sunar. Köylülerin iktidar ile kurdukları bu ilişki, siyaset kurumuna ve ülkede olup bitenlere karşı da daha ilgili olmaları sonucunu doğurmuştur. Bu durum, köylülerin kendilerini siyaset kurumuyla özdeşleştirmelerine yol açmıştır.

Bütün bu gelişmeler köylüler üzerinde doğrudan etkide bulunan sonuçlar vermekle birlikte, siyasetin merkezinde de köylülerin tanımlanma biçimlerine etki etmiştir. Köylüler artık yalnızca "tahayyül" edilen ve ideolojik söylemin odağında bir yere sahip olmaktan çıkarak, siyasetin "gerçek" bir unsuru olarak görülmeye başlamıştır. Köylünün görünürlüğünü artırması, etkisini ve gücünü göstermesi, çok partili yaşam ile birlikte kazanılması gereken bir güç haline dönüşmesi köylüler üzerinden bir söylem geliştirmekten çok, onları da işin içine bir biçimde katan siyasi tavırların oluşmasına yol açmıştır. Bu anlamıyla, köylülerin bu dönemdeki siyasi hareketliliği siyaset yapma tarzlarında da bir değişikliğe neden olmuştur.

Bunu doğrudan köylülerin bu sürece bir katkısı yerine, bir etkileşim olarak tanımlamak daha doğru olur. Bu dönemde köylüleri siyasetin doğrudan bir öznesi olarak tanımlamak çok yerinde bir yaklaşım olmayabilir. Fakat bu durum, köylülerin siyaset içerisinde aktif bir unsur olarak yer almış olduklarını görmemizi de engellememelidir. Köylüler bu dönem içerisinde siyaset ile olan ilişkilerinde sistemin kitleler ile olan ilişkisinin boyutunu da değiştirecek düzeyde önemli bir etkide bulunmuştur. Bu dönemde köylülüğün siyaset alanında daha görünür ve bir anlamıyla daha "maddi" bir düzeye yükselmesi, bu maddi gerçekliğin göz ardı edilemeyeceğini de ortaya koyar. Sonuç olarak, bu dönemde köylüler, siyaseti deneyimleye-

rek öğrenen, siyasetten talep eden bir bilinç düzeyine ulaşmıştır. Bu bilinç düzeyi dönemi inceleyen çoğu çalışmada görülebildiği gibi "istenilen" düzeyde olmayabilir. Yine de, yukarıda örnekleriyle gösterilmeye çalışıldığı gibi, bu dönemde köylülüğün varlığını her alanda ortaya koyarak görünürlüğünü artırdığını ve aktif bir unsur olarak siyasete etkide bulunduğunu görebiliyoruz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

"Köy Edebiyatı"nın Oluşumu

Ot gibi biten, ot gibi ölen bir mahlûktur köylü.[1]

Sülman Aga uyuyordu. Ellerinin gücünden haberi yoktu. Mutlu dünyalara uyanacakmış gibi rahattı, pırıltılıydı yüzü... Karıncalar geziniyordu ellerinin üstünde.. İnsan gücünün eşsiz gömüleri gibiydiler orada... Birine köyümü anlatmak istesem, bu kirli, çentikli elleri gösterirdim... Toprakların ağrısını, yüreklerin yanıklığını, çaresizlikleri, yumruklaşmış öfkeleri birden yaşıyordum onlara baktıkça... Onlara vereceğimiz değere bağlı değil miydi geleceğimiz? Sokulmak, usulca bu elleri öpmek isteğiyle yanıyordum...[2]

[Kemal Tahir] Beni çok seven, beni son derece seven, bana son derece bağlı olan, icabında benim için hayatını feda etmekten çekinmeyen ve türlü kuvvetleri göze alan adam. Çorum'un yerlisi olduğu halde ve son derece de roman okumağa meraklı olduğu halde, Çorum hakkında yazdığım romandan hiçbir şey anlamıyor. Neyi anlamıyor bilir misiniz? Şeyi anlamıyor. Bu kadar basit şeyleri niye yazıyorsun?[3]

1 Reşat Enis, *Toprak Kokusu*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 8.

2 M. Başaran, *Aç Harmanı: Çarığımı Yitirdiğim Tarla*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 77.

3 Fakir Baykurt vd., *Beş Romancı Köy Romanı Üzerinde Tartışıyor*, Düşün Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 68.

Kemal Karpat, çağının sorunlarıyla ilgilenmesi gereken her entelektüelin yapması gerektiği gibi, edebiyatı toplumun değerlerini ve dönüşümünü anlamanın bir aracı olarak ele aldığı çalışmasında, "Türkiye'nin sosyal tarihini yazacak olanların ilk sağlam kaynağı şüphesiz ki edebiyat olacaktır,"[4] uyarısını yaparak, özellikle 1945-1960 yılları arası dönem için edebiyat eserlerinin ve tartışmalarının önemine dikkat çekmiştir. Edebiyat eserleri ve tartışmaları, özellikle aydınların dönemin toplumsal ve politik gelişmelerine karşı tavırlarının şekillendiği alanlar olarak görülebilir. Her politik ve ekonomik dönüşüm kendi edebiyatını yarattığı gibi, edebiyat eserleri ve tartışmaları da bu politik ve ekonomik dönüşümün gelişmesine etkide bulunmaya çalışır. Edebiyatçılar ve eserleri, aynı zamanda okurları aracılığıyla belirli bir etkileme gücünü elinde bulundurduğu için toplumsal algı ve bilincin oluşumunda da etkin bir araç olarak işlev görürler. Bu anlamda, her zaman olduğu gibi, edebiyat, toplum ve politika ilişkisinde bir etkileşimin var olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dönemin politik ve iktisadi gelişmeleri edebiyatı etkilerken, edebiyat da bu gelişmelere etkide bulunabilecek bir potansiyele sahiptir ve çoğu dönemde de edebiyat bu anlamda etkin bir işleve sahip olmuştur. Özellikle, birbirine benzer sonuçlara yol açabilecek kriz ve geçiş dönemlerinde toplumsal algının ve duyguların uyarıcısı olma görevini edebiyat biraz daha sahiplenir ve yazarlar kendilerini belirli bir misyonun temsilcisi olma durumuyla karşı karşıya bulur. Benzer tarihsel dönüm noktalarında edebiyatçılar, büyük oranda toplumun entelektüel kesimini de oluşturduğu için, fikirlerin yaygınlaştırılması ve toplumsal kesimler tarafından kabulünün sağlanmasına yönelik, edebiyatı araç olarak kullanmışlardır. Bu yüzden, özellikle Türk edebiyatı söz konusu olduğunda, salt bir edebî metinle karşı karşıya olmadığımızı, hatta bir edebiyat metninden çok politik yönelimlere uygun bir biçimde edebî dilin fikir yazılarını yaygınlaştırmanın bir aracı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Türk düşünce tarihinde yer etmiş

4 Kemal H. Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1962, s. 10.

önemli şahsiyetlerin birçoğunun bizzat edebiyatçı olduğu veya yaşamlarının bir kesiminde edebiyatla da uğraşmak "zorunluluğunu" hissetmeleri düşünüldüğünde, Türkiye'nin toplumsal tarihinin incelenmesinde edebiyatın zorunlu bir uğrak olması gereği bir daha ortaya çıkar.

Edebiyatın, hiçbir zaman yalnızca edebiyat olmadığını söylemek çok yanlış olmaz. Sadece edebî metinler üzerinden yapılabilecek bir çalışmada bile Osmanlı-Türkiye modernleşme serüveninin izlerini sürmek çok zor değildir. Edebiyat-ı Cedide'den Milli Edebiyat'a, tek parti döneminin halkçı eğitim politikalarının sonucu olarak gerçekleştirilen "halka yönelik" edebiyat yapma çabalarına kadar, edebiyat ve edebiyatçılar politik ve toplumsal hareketliliğin önemli bir unsuru olmuşlardır. Edebiyat çoğu zaman muhalefet edebilmenin açık bir alanı haline gelmiştir. Bu yüzden edebiyat alanı hem aydınların muhalefetinin izlenmesinin hem de devletin edebiyat eserleri ve edebiyatçılar üzerinde uyguladığı baskı, sindirme ve onları kendi hegemonyasına katma çabalarının görülebildiği alanlar olmuştur. Devletin politik tavrı ve "hassasiyetleri", Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi sürecinde gerçekleşen çeşitli edebiyat tartışmalarının izlenmesi ile de anlaşılabilir. Burada incelenecek olan "köy edebiyatı" olgusu, edebiyat alanının bu kendine özgü nitelikleri göz önüne alınarak, yalnızca bir edebiyat olayı olarak değil, toplumsal, kültürel ve politik anlamı ve entelektüel-politik düşünce ikliminde yarattığı etkiler üzerinden tartışılmaya çalışılacak.

Köy edebiyatını tanımlamak

İlk olarak sonuca ulaştırılması gereken bir kavramsal sorundan başlamak yerinde olacaktır: "Köy edebiyatı" temel olarak hangi edebî metinleri içerir? Bu aslında cevaplandırılması zannedildiği kadar kolay olmayan bir sorudur. Türkiye'de roman türünün kullanılmaya başlandığı dönemden itibaren konusu köy olan romanlar da yazılmıştır. Çeşitli edebiyat tarihçilerinin, köy edebiyatı olgusunun başlangıcı olarak gördükle-

ri eser Nabizade Nazım'ın 1890 yılında yayımladığı *Kara Bibik* romanıdır.[5] Aslında 35-40 sayfalık bir uzun hikâye olan *Kara Bibik*, daha sonraki dönemde klişeleşecek olan köylünün yoksulluğu, cehaleti ve toprak ağaları tarafından sömürülmesi gibi temaların ilk işlendiği yer olarak dikkati çeker.[6] Ancak, "köy edebiyatı" kanonunun oluştuğu 1950-1960 yılları arasında yer alan tartışmalara bakıldığında bu eserden çok, Ebubekir Hazım Tepeyran'ın 1910 yılında yayımlanan ve daha sonra sadeleştirilerek 1946 yılında Latin harflerine çevrilen *Küçük Paşa* isimli romanına gönderme yapıldığı görülür.[7] Bu iki öncül eserden sonra ise konusu köyde geçen ya da romanın herhangi bir yerinde köyü konu eden romanlar "köy romanı" kategorisine sokulmuştur. Burada iki farklı tanımın yapıldığından bahsetmek mümkündür. Asıl olarak "köy edebiyatı" denildiğinde, özellikle Mahmut Makal ile başlayarak 1960'ların ortasına kadar gittikçe artan sayıda yayımlanmış ve 1970'lerin ortasından itibaren ise yok olmaya başlamış bir akım kastedilir. Bunun dışında bir de konusu köyde geçen romanlar vardır ki, bunlar *Ka-*

5 Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 264; Ramazan Kaplan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 5; A. Ömer Türkeş, "Taşra İktidarı!", *Toplum ve Bilim*, sayı 88, Bahar 2001, s. 201.

6 Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta*, s. 152.

7 Baykurt vd., *Beş Romancı Köy Romanı Üzerinde Tartışıyor*, s. 56-67. 1950 sonrası "köy edebiyatı" kanonunu oluşturan altı edebiyatçının (Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Mahmut Makal, Fakir Baykurt, Talip Apaydın), Yaşar Kemal'in katılamaması üzerine beş kişi gerçekleştirdiği bir yuvarlak masa toplantısında, edebiyatçıların kendilerini içerisinde gördükleri akımın tarihsel kökenlerine ilişkin bir tartışma yürüttükleri görülür. Burada akımın kendisine bir köken bulma ihtiyacı içinde olduğu da söylenebilir. Aslında kendi değindikleri konular ve onların işleniş biçimleri açısından hiçbir ilintisi olmasa bile meşru bir tarihsel kökene sahip olma ihtiyacının yazarları buna ittiği söylenebilir. Hatta tartışmanın bir yerinde Fakir Baykurt'un Kemal Tahir'e hitaben söylediği "Bir başlangıç arıyoruz Kemal bey!" sözleri bunun açık bir itirafı gibidir (s. 65). Bu toplantı için Mahmul Makal anılarında şu bilgiyi veriyor: "1959 yazında Kadıköy'deki Lozan Kulüp'te bir açık oturum düzenlenmişti. Cemil Sait Barlas'ın çıkardığı haftalık "Pazar Postası" dergisi düzenlemişti bu toplantıyı. İkindiden başlayıp sabaha karşı biten bu açık oturuma: Kemal Tahir, Talip Apaydın, Fakir Baykurt, Orhan Kemal ve ben katılmıştık. Banda alınan konuşmaları sonradan Aziz Nesin "Beş Romancı Tartışıyor" adıyla kitap olarak çıkardı." Mahmut Makal, *Anımsı Acımsı*, Güldikeni Yayınları, Ankara, 1996, s. 8.

ra Bibik'ten başlayarak 2000'li yıllarda da örnekleri bulunabilecek türde eserlerdir. Bu kavramsal karışıklık Taner Timur'a "Gerçekten 'köy romanı' diye bir roman türünden söz etmek olası mıdır? Yoksa bu bize özgü kavramsal yanılgılardan biri midir?"[8] sorusunu sordurtmuştur.

Timur, bu sorusunu uluslararası anlamda köy romanı türünden bahsederek cevaplandırmaya çalışır. Özellikle Fransa ve Rusya'da türün ortaya çıkışını dönemin çalkantılı iktisadi ve politik olaylarına bağlayarak, köy romanının feodalizmden kapitalizme geçişin sancıları altında kendisine yer bulan bir yazın türü olduğundan bahseder. Timur, köy romanı türünün (*Roman rustique-Bauernroman*) gerçek anlamda ilk olarak 1830'larda doğduğunu ve ilk temsilcilerinin de İsviçreli Gotthelf, Alman Auerbach ve Fransız George Sand olduğunu söyler.[9] Açıkçası, türün Türk edebiyatındaki örneklerinin diğer ülke edebiyatlarıyla çok örtüşmüş olduğunu söylemek mümkün değilse de, genel olarak klasik edebiyat kalıplarının içerisinden yazılmış olduğunu iddia edebiliriz. Köy edebiyatçılarının bu türün içerideki temsilcisi olduklarını söylemek yerine, genel olarak klasik roman tekniğini, amaca uygun bir konu seçimi çerçevesinde işlediklerini söyleyebiliriz. Yine de bazı temalarda ortak noktaların da var olduğunu söylemeden geçmemek gerekir.[10]

Edebî anlamda köyü konu edinen roman ve hikâyelerde, yazarının ideolojik kimliği ve Türkiye köylerine ilişkin görüşleri ele alınan konularda belirli bir farklılık yaratmıştır. Bununla birlikte, edebiyat tarihçileri arasında köy edebiyatının işlediği temaları toplulaştırmaya dönük çabalar da görülmüştür. Örneğin Enver Okur işlenen temaları şöyle sıralar: "Çok partili dö-

8 Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 99.

9 *A.g.e.*, s. 100.

10 Taner Timur, aynı kitabında Balzac'ın *Köylüler* romanından örnekler verir. Kendisi doğrudan bir bağlantı olduğunu göstermese bile, Balzac'ın romanında köylüye baskı yapan kötü karakterler Goubertin, muhtar; Rigou, tefeci, faizci; Soudry ise jandarma olarak kurgulanmıştır. Zola'nın *Toprak* adlı eserinde ise, romanın tek olumlu ve ilerici tipi bir öğretmendir (*A.g.e.*, s. 110, 116). Benzer temaların Türk köy edebiyatında da temel karakterler olarak işlendiğini söyleyebiliriz.

nemin parti çekişmeleri, iktidar mücadeleleri, toplumu hayal kırıklığına uğratan boş vaatler, seçim yatırımları, ağa zulmüyle eşkıya olmuş insanlar, makinalı tarımın köylüyü etkilemesi, köylünün makine tutkusu, makinalı tarımın getirdiği işsizlik, köylü üzerinde ağa ve jandarma baskıları, yoksulluk nedeniyle kasaba ve şehirlere göç, toprak yetersizlikleri, toprağın haksızca gasp edilmesi, su çatışmaları, köylünün zengin olma hayali, yokluk ve cehalet, köylü-aydın ilişkileri."[11]

Taner Timur ise köy romanlarını kendi içinde türlerine ayırarak "köy edebiyatı" türüne giren edebî metinlerin arasındaki farklılaşmaya dikkat çekmiştir. Türün en çok görülen biçimini "belli bir köyü alıp onun çerçevesinde kalmak ve onun sosyografisini yapmak,"[12] şeklinde tanımlar. Bu daha çok Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* (1950) eseriyle ortaya çıkan ve yaygınlaşan bir biçim olarak değerlendirilmelidir. Makal'ın eseri aslında ne tam bir edebiyat eseri ne de tam bir incelemedir. Bu arada kalmış biçimi itibarıyla da farklı edebî anlayışlara yol açmıştır. Daha sonra üzerinde detaylıca durulacağı için burada kısaca, *Bizim Köy* ve benzeri eserlerin, bir edebî eserden çok "popüler köy sosyolojisi" olduğunu söyleyebiliriz. Fakat neredeyse Makal'ın yazdıklarında görülen bütün temalar şu ya da bu şekilde köy edebiyatı eserlerinin çoğunda yer alır. Timur, ikinci olarak tarihî köy romanları adı altında bir tanımlama yapar.[13] Bu bölümleme aslında biraz yapay kalmakla beraber ilk bölümdeki tanımlamadan farklılaşmak amacıyla köy edebiyatı yapıtlarında görülen farklılaşmayı açıklamak için de kullanılabilir bir ayrım olarak kabul edilebilir. Aslında bütün köy edebiyatı eserlerinin tarihsel bir arka planı kullandıklarını söyleyebiliriz. Fakat bu tarihsellik, özellikle ilk ayrıma giren eserler için daha yakın bir dönem iken, köyü aslında yalnızca tarihsel olayların bir fonu olarak gören eserler için daha uzak bir döneme işaret eder. Bu anlamda Kemal Tahir'in köy romanlarında veya Yaşar Ke-

11 Enver Okur, "Çok Partili Demokrasi Dönemi Türk Romanı", *Hece (Türk Romanı Özel Sayısı)* 6(65/66/67), Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, s. 72.

12 Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, s. 153.

13 *A.g.e.*, s. 154.

mal'in *İnce Memed* (1955) romanında köy daha farklı bir tarihsel mekân içerisinde tarif edilmiştir. Kısaca, bu ayrım içine giren köy edebiyatı metinleri, asıl olarak tarihî roman türü içerisinde yer almakla birlikte, tarihsel olayların geçtiği yer olarak köyü seçen romanlardan oluşur.

Bu çerçevede, köy edebiyatı metinleri içerisinde tematik olarak benzer konuları işleyen ama işleyiş biçimleri ve edebiyatta köyü ele alma sebepleri açısından farklılaşan iki farklı alt tür belirlemek mümkün hale gelir. Bu farklılaşma aynı zamanda incelediğimiz dönemin "köy edebiyatı" kanonunu oluşturan iki farklı grubun da ayrımını ortaya koyar. Bu ayrım, asıl olarak dönemin "üç Kemal'i" (Yaşar Kemal, Orhan Kemal ve Kemal Tahir) ile "üç köycüsü" (Mahmut Makal, Fakir Baykurt ve Talip Apaydın)[14] arasında görülebilir.

Bu konuya ilişkin sonuç olarak, köy edebiyatının uluslararası bir bağlamının olduğunu ama her köyden bahseden romanın "köy edebiyatı" kategorisi içerisine alınamayacağını söyleyebiliriz. Türkiye'de "köy edebiyatı"nın bir akım haline gelmesi 1950'ler ile birlikte olmuş ve hem politik hem de ideolojik olarak 1950'leri de aşarak sonrasını da etkileyecek bir güce kavuşmuştur. Yine de her köyden bahseden roman kendi içerisinde, yazarının ideolojik ve kültürel konumlanışına bağlı olarak bize köyün gerçekliği hakkında bilgiler sunar ve bir tarihçinin belki de başka yollardan elde edemeyeceği malzemenin varlığı hakkında ipucu verir

Bu çerçevede, burada köy edebiyatını iki farklı boyutta incelemek gerekir. İlk olarak köyden bahseden edebî metinler içerisinde ne türden tarihsel gerçekliklere ulaşabileceğimizi inceleyeceğiz. Köyün maddi ve kültürel yapısı hakkında romanlarda geçen bazı temalar üzerinde fikir geliştirmeye çalışacağız. İkinci olarak da, "köy edebiyatı" adı verilen türün 1950'ler itibarıyla oluşumu ve yarattığı tartışmalarla birlikte, bir tür olarak oluşumunun tarihsel sebepleri ve sonuçları üzerinde duracağız. Bu metnin genel çerçevesini asıl olarak ikinci bölüm oluşturacak ve

14 Levent Cantek, "Köy Manzaraları: Romantizm ve Gerçekçilik Düalizmleri", *Toplum ve Bilim*, sayı 88, Bahar 2001, s. 197.

türün ortaya çıkışının sosyopolitik ve konjonktürel sebepleri ile birlikte, köy gerçeğine yönelik yarattığı yeni algılama ve bilinçlilik biçimleri ikinci bölümde tartışılmaya çalışılacak.

Köy edebiyatındaki tarih

Edebiyat ve tarihin ilişkisi oldukça sorunlu bir alan olmakla birlikte, bir tarihçinin edebî bir metinde yer alan tarihsel bir bilgiyi sorgulayarak kullanabilmesinin yollarının da açık olduğunu düşünmek gerekir. Bir edebiyat tarihçisi için edebî metinlerin tarihsel anlamları farklı olabilirken, bir tarihçi için edebiyat en azından iki farklı düzlemde işlevsel kılınabilir. Bunlardan ilki, Erol Köroğlu'nun sözleriyle, "edebiyat, belgelerin temin edemediği sıcak malzemeyi sunarak tarihçiye yardım eder".[15] Edebiyatçı, bazen tarihçinin ulaşamadığı veya belgesinin bulunamayacağı konularda bilgi aktarımında bulunabilir. Bu bilgiler edebî metnin yazıldığı dönemde kamuoyu tarafından bilinen fakat gerek tarihçinin kısıtlı kaynakları, gerekse dönemin kaydının tutulmaması eksiklikleri sebebiyle günümüze ulaşamamış gerçekler olabilir. Özellikle sosyal tarihçilerin eksikliğini hissettiği sıradan insanın yaşam koşulları, alışkanlıkları, politik düşünceleri ve eylemlilikleri hakkında tam bir yol gösterici olmasalar bile, tarihçiye ipuçları sunabilirler. Türkiye'de, köylülük gibi hakkında çok da fazla bilgimizin olmadığı bir alanda, edebî metinlerin bu yol gösterici işlevi oldukça önemlidir. Burada da inceleneceği gibi, köylülerin politik bilinçlerindeki dönüşüm hakkında edebî metinlerde bulunan bilgiler, 1945-1960 yılları arasında köylülerin sosyal tarihini anlamamız açısından çok büyük öneme sahiptir.

Edebî metinlerin tarih çalışmaları için işlevsel olabilecek ikinci özelliği ise, yine Köroğlu'nun değindiği edebî metinlerin tarihselliğine yönelik bir başka yaklaşımın değerlendirilmesidir. "Edebiyat, üretimi sırasındaki yazılma koşulları ve tüketimi sırasındaki alımlanma koşulları üzerinden tarihseldir."[16]

15 Erol Köroğlu, "Edebiyatla Tarihin Flörtü", *Milliyet Sanat*, Haziran 2006, s. 86.
16 A.g.m.

Köy edebiyatının ortaya çıkış koşulları ve bu edebiyat türünün yazar-yayıncı-entelektüel-okur-devlet ilişkisi içerisinde taşıdığı anlamlar bir sonraki bölümde daha detaylı tartışılacak. Yukarıda da değinildiği gibi her edebî metin aynı zamanda tarihseldir ve ortaya çıkış koşulları açısından da dönemin toplumsal, politik ve iktisadi gelişimine de ışık tutar. Bu çerçevede köy edebiyatının 1950'ler boyunca gösterdiği gelişim ve bunun politik anlamları, bizim bu dönem içerisindeki köyün aydınlar ve devlet düzeyinde algılanma biçimlerini de anlamamızı sağlar.

Bu bölümde daha çok edebî metinlerin tarihçiye sağlayabileceğini söylediğimiz tarihsel bilgilerin üzerinde yoğunlaşarak, köy edebiyatı metinlerinde incelediğimiz dönemin köylülüğüne ve politik bilincinin gelişimine ilişkin ne türden bilgiler edinebileceğimize bakacağız.

Edebiyatçılar arasında Türkiye'de köylülüğün tarihsel olarak gelişimi ve devlet yönetimi anlayışı içerisinde köylülüğün yerine ilişkin olarak en çok sözü söylemiş olan kişi hiç şüphesiz ki Kemal Tahir'dir. Kemal Tahir, eserlerinde köyü ve köylülüğü kendi fikirlerini açıklayabilmek için bir fon olarak kullanır. Gerçekten çok iyi bir romancı olan Kemal Tahir, bu özelliğine çok da dikkat etmeyerek, sanki asıl olarak kendi tezlerini ispatlamaya çalışır romanlarında. Fethi Naci'nin söylediği gibi, romanlarında "Kemal Tahir, edebiyatın kendine özgü anlatım aracını değil, toplumsal bilimlerin anlatım aracını kullanı[r]".[17] Osmanlı ve Türkiye'nin politik ve iktisadi gelişimini açıklamak için Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) çerçevesinde bir düşünce geliştirerek bu düşüncesini eserlerinin içinde yer alan karakter aracılığıyla ispatlamak amacını güder. Bu yüzden Kemal Tahir, eserlerini Orta Asya'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar geniş bir tarihsel arka plan içerisinde yazmıştır. Bu anlamda Tahir'in bir edebiyatçıdan çok bir tarihçi-siyaset bilimci olarak edebiyat yaptığını söylemek çok da yanlış olmaz.

Kemal Tahir köy ile ilgili romanlarının çoğunu 1950'li yıllarda yazmıştır. Birbiriyle bağlantılı iki köy romanı serisi yayımlamıştır. *Sağır Dere* (1955) ve *Körduman* (1957) ilk köy romanı

17 Fethi Naci, *60 Türk Romanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 236.

serisidir. Diğer köy romanı serisi *Yediçınar Yaylası* (1958), *Köyün Kamburu* (1959) ve bu serinin 1970'te tamamlanan üçüncü kitabı olarak *Büyük Mal*'dan oluşur. Bütün bu kitaplarda belirli bir tarihsel süreç içerisinde Çorum-Çankırı bölgesindeki köylülerin yaşantılarına odaklanılmıştır. Rauf Mutluay, Kemal Tahir'in köy romanlarında işlediği konuları şu şekilde özetler:

> Köy-kasaba romanlarının hemen hepsinde Çorum-Çankırı dolaylarının işgal görmemiş, Milli Mücadeleye de candan katılmamış insanlarını göstermiş; ağalık sorununun tarihsel köklerini araştırmış, köy insanlarına egemen olan cinsel düşkünlükleri açıklamış, bir gün nasılsa değişecek olan bu küçük yapının bütün geçmişten süzülüp gelen değerler kargaşasını sergilemiş, eşkiyalık kurumunun hangi güçlerce esirgenirse yaşadığını öne sürmüş, toplumumuzu romantik ölçülerle değerlendiren yazarlardan ayrılmıştır.[18]

Fakat Kemal Tahir büyük oranda köylülerin "kötü" özelliklerini ortaya koymaya çalışır. Fethi Naci'nin de dediği gibi "sevgisizliğin romancısıdır Kemal Tahir".[19] Aslında köylüleri sevmez ve ortadan kalkması gereken bir toplumsal grup olarak görür. Köy edebiyatı eserlerinin birçoğunda tarihsel bir arka plan içerisinde köylülerin hiç değişmediğini ve ilişkilerinde hep çıkarcılığın ve kötü niyetin önde olduğunu göstermeye çalışır. Özellikle *Yediçınar Yaylası* ile başlayan köy üçlemesi II. Abdülhamid döneminden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar köylülerin kendi arasındaki ilişkilerin yalnızca bir çıkar ilişkisi olduğunu göstermek için yazılmış gibidir. Köylülerin hepsi birbirinin arkasından iş çevirmeye çalışır. Köylüler, ne kadar kötü olduğu herkes tarafından bilinse de, kendi çıkarı için güçlünün yanına yaklaşmaya çalışır.[20]

---

18 Rauf Mutluay, *100 Soruda Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 396.

19 Naci, *60 Türk Romanı*, s. 234.

20 *Köyün Kamburu* romanı Tahir'in bu bakışının en tipik örneklerinden birisidir. Daha önce köyün hiç sevilmeyen bir kişisinin nasıl en sevilen kişi haline gelip üçkâğıtçılık, hırsızlık ve cinayet ile bu "sevgiyi" elde edişini anlatır. Bkz. Kemal Tahir, *Köyün Kamburu*, Düşün Yayınevi, İstanbul, 1959).

Kemal Tahir'den farklı olarak Yaşar Kemal'de edebî unsurlar daha ön plana çıkar. *İnce Memed* gibi tarihsel fonda gelişen bir roman yazmış olsa dahi, Yaşar Kemal'i tarihî köy romanı yazarı olarak değerlendirmek pek mümkün değildir. Yaşar Kemal'in romanlarında tarih, asıl olarak anlatmak istediği köylülerin zamanına eşdeğerdedir. Yani ele aldığı konudaki karakterleri aşarak büyük tarihî çözümlemelere gitmez, yalnızca anlattığı köylüler Osmanlı-Türkiye tarihinin belirli bir ânında bulunurlar. Yaşar Kemal köy edebiyatı türünün en bilinen ve en önemli eserlerini de üretmiştir. Bu dönemde köy ile ilgili iki roman yayımlamış olsa bile daha sonra köy edebiyatı denilince akla gelecek olan *İnce Memed* serisinin ilk bölümü 1955 yılında yayımlanmıştır. Bununla birlikte dönemin sonuna doğru *Orta Direk*'i (1960) çıkarmış ve daha sonra yayımlanacak olan *Yer Demir Gök Bakır* (1963) ve *Ölmez Otu* (1969) üçlüsüyle, Toros köylülerinin Çukurova serüvenlerini anlatmıştır.

Kemal Tahir ile Yaşar Kemal'in köy edebiyatına yaklaşımları arasındaki en önemli fark "eşkıyalık" meselesini ele alış biçimlerinde ortaya çıkar. İncelediğimiz dönemde yayımlanan Kemal Tahir'in *Rahmet Yolları Kesti* (1957) romanı ile Yaşar Kemal'in *İnce Memed* romanı eşkıyalık meselesine iki farklı bakışı yansıtır. Yaşar Kemal yarattığı "İnce Memed" karakteri ile Türkiye tarihinde köylü direnişinin sembol isimlerinden birini yaratmıştır. Yaşar Kemal'e göre eşkıyalar köylülerin haksızlığa karşı isyan eden sesidir. Köylüler eşkıyaları sevdiği kadar onlardan korkarlar.[21] Fakat İnce Memed ilerleyen ciltlerde daha da belirginleşeceği gibi tipik bir "köylü isyancısı" olarak anılır. Kemal Tahir'e göre ise eşkıyalar, romanın girişinde alıntıladığı André Maurois'ın şu sözleri çerçevesinde tanımlanır: "Ahlâk

21 Köylülerin eşkıyalarla olan ilişkisini şu şekilde anlatır romanda Yaşar Kemal: "Koca Ahmet bu dağlarda bir destandı. Analar, ağlayan çocuklarını, Koca Ahmet geliyor diye avuturlardı. Koca Ahmet bir dehşet olduğu kadar bir sevgiydi de. Koca Ahmet bu iki duyguyu yıllar yılı bu dağlarda yanyana götürebilmişti. Bunun ikisini bir arada götüremezse bir eşkıya, dağlarda bir yıldan fazla yaşayamaz. Eşkıyayı korkuyla sevgi yaşatır. Yalnız sevgi tek başına zayıftır. Yalnız korkuysa kindir." Yaşar Kemal, *İnce Memed*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 73.

düzeni sağlam olmayan ve soyguncularıyle başa çıkamayan bir toplum, –ruhunda arta kalmış barbarlık duygusunun da baskısıyle– soyguncularına karşı hayranlık duyar."[22] Kemal Tahir'e göre eşkıyalar köylülerde bulunan çıkarcılığın ve fırsatçılığın görünür halidir. Köylüler hem maddi olarak hem de ahlâken gelişmemiş oldukları için bu "çıkarcı soyguncuları" yüceltirler. Burada Kemal Tahir'in köylülere karşı takındığı olumsuz tavrı görmek mümkündür.

Kemal Tahir ve Yaşar Kemal arasında eşkıyalığa bakışları üzerinden yapılacak bir karşılaştırma köylüleri ele alış biçimlerini de ortaya koyar. Yaşar Kemal aslında döneme ve toplumsal algının gelişimine uygun bir biçimde yeni bir köy romantizmi oluşturmuştur. Köylülerin yüceltilmesinden daha çok köylülerin direnişinin yüceltilmesine dayanan bu romantizm, 1960'ların politik yapısına da kolaylıkla uyarlanabilecekti. Buna karşılık Kemal Tahir kendi politik görüşleri çerçevesinde köylü romantizminden olabildiğince uzaklaşarak, köylüleri ortadan kalkması gerekli olan pre-modern ahlâkın yozlaşmış temsilcileri olarak görmüştür. Böylelikle Yaşar Kemal'de gözlemlenebilen "mücadeleci köylülük" Kemal Tahir'de yerini "fırsatçı köylülük"e bırakır.

Köy edebiyatı örneklerinin birçoğunda, anlatılan olaylar neredeyse romanın yazıldığı tarihle aynı âna denk düşer. Reşat Enis Aygen'in *Despot* (1957) romanı gibi zamansal akışın çok belirgin olmadığı ve her tarihsel olaydan bahsetmek ihtiyacı duyan eserler bulunsa bile, bunlar çok sınırlıdır ve genel olarak burada incelenecek olan edebî metinlerde tarihsel arka plan, incelediğimiz 1945-1960 yılları arası dönemin çok da dışına çıkmaz. Bu yüzden, eserlerde tarihsel bilgi olarak dikkatimizi çeken ve bizim burada tartışacağımız konular daha çok DP dönemi boyunca köyün ve köylülerin geçirdiği dönüşüm üzerine olacak.

Köylünün yoksulluğu, belki de en çok işlenen konulardan biridir. Yazarların bakış açısına göre değişen yoksulluk vurguları edebiyat ürünlerinin bütününde ortak olmasına rağmen,

22 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 5.

bu yoksulluğun çözümüne ilişkin gösterdiği yollar çeşitlenir. Bu çeşitlilik dönem boyunca köylülerin yoksulluktan kurtarılması ve "kalkındırılması" üzerine yürütülen tartışmaların edebiyattaki uzantılarıdır aslında. Yoksulluğunun temel sebebinin eğitimsizlik ve cahillik veya köydeki sınıfsal ilişkilerin Cumhuriyet Türkiye'sinin izlediği politikalarla çözümlenememiş olması yönündeki vurgular, yazarların bu kalkınma meselesine bakışlarındaki farklılaşmayı da gösterir. Köylülerin yoksulluğuna yönelik en büyük ve etkileyici eleştiri, elbette ki Mahmut Makal tarafından *Bizim Köy*'de yapılmıştır. *Bizim Köy*'den sonra benzer birçok eserin yayımlanması yoksulluk söyleminin çeşitlenmesini doğurmuştur. *Bizim Köy*, yoksulluğun sebebi olarak cehalet, dinî taassup ve devletin köyü ihmal etmesini gösterir. Bütün bunların ortadan kaldırılması için ise köylünün bilinçlendirilmesi, eğitilmesi gerekir. Köyün bilinçlendirilmesi de büyük oranda dışarıdan verilebilecek bir şeydir. Bu yüzden *Bizim Köy* veya benzeri "köy notları" türü edebî eserler dışındaki romanların neredeyse tamamına yakınında köyün ilerici tipi, idealist bir öğretmen veya kaymakamdır. Bu karakter bir anlamda, devletten aldığı "zor kullanma" yetkisini de köylülere hissettirerek, onların yoksulluğuna çare olacak ilacı dışarıdan bir bilinç aktarımı şeklinde verir.

Dönemin en önemli iktisadi gelişmelerinden birisi şüphesiz ki tarımda makineleşmenin gösterdiği muazzam artıştır. Makineleşme çeşitli yazarlar tarafından farklı yönleriyle ele alınıyor olsa bile dönemin köy edebiyatçıları açısından makineleşme çok da olumsuz bir gelişme olarak anlatılmaz. Özellikle 1950'lerin sonlarına kadar yazılmış olan literatürde makineleşme köyün kalkınmasının anahtarlarından biri olarak sunulmuştur. Genel olarak "köyün kalkındırılması" düşüncesinin ana ekseni oluşturduğu düşünüldüğünde, köylünün önünde bu "geri kalmışlık" durumunu yaratan iki temel unsur vardır. Bunlardan birisi toprak yokluğu, diğeri ise toprakların varlığına rağmen bunların işlenememesidir. Toprakların var olmasına rağmen işlenememesi sorununa en çok değinen kitap, Orhan Hançerlioğlu'nun *Ekilmemiş Topraklar*'ıdır (1954). Köylü-

nün yoksulluğunu, diğer yazarların aksine, toprağın bol olmasına rağmen uzun süren savaşlar sonucu tarımsal emek gücünün topraktan çekilmesiyle yeterli ürünün elde edilememesine bağlar. Yazara göre asıl sorun topraksızlıktan çok bu toprağı ekecek insan gücünün tarım dışı alanlara devlet eliyle kaydırılmış olmasıdır. Emeğin kıtlığı ve elde toprağı sürecek yeterli aracın da bulunmamasından dolayı (at, öküz vb.) sürekli bir yoksulluk çemberi içinde sıkışıp kalır köylü.[23]

Topraksızlıktan çok toprağın yeterli düzeyde ekilememesi ve tarımsal üretimin artırılmasına yönelik teknik gerilik meselesi bu dönem edebiyatında daha yaygın olarak işlenen konulardır. Topraksızlık, daha çok 1960 sonrası dönemin konusu olacak ve genel olarak Harran ve Çukurova bölgelerindeki tarım işçisi, yarıcı, ırgat hikâyeleri üzerinden anlatılacaktı. Toprakların teknik yetersizlik dolayısıyla (hayvan ve emek eksikliği, geriliği) ekilememesi sorunu bir sonraki dönem edebiyatında neredeyse hiç yer almayacak, bunun yerine sürekli bir yoksulluk ve ağa baskısı altında kurtuluşu arayan köylülük anlatısı yücel-

23 Yazar, devletin, bu toprakların ekilmemesi ve köylünün yoksulluğu meselesini köylünün tembelliğinin bir sonucu olarak gördüğünü söyler ve bu bakışı eleştirerek asıl sorunu, tarımdan emeği çekerek devletin yarattığını ima eder. Romanın bir yerinde köye yeni bir öğretmenin geleceğini haber veren kaymakam köylülere, öğretmen için de ekebileceği bir toprağın ayrılmasının gerektiğini bildirir ve kolunu ve bacağını savaşta yitirmiş olan bir köylü ile aralarında şu diyalog geçer: "–Sahi... Öğretmene bir de tarla ayırmanız gerekiyor. Hoş, sizin toprağınız çok.. Gelirken gördük, bütün ova bomboş duruyor. Neden ekmezsiniz bu toprakları Allah aşkına? Murat irkildi. Elsiz bileğine, birbenbire, bir sancı saplanmıştı. Yüzü buruştu, burun kanatları titredi. Neden ekmiyorlardı sanki? Yıllardanberi düşündüğü hep bu değil miydi? Önüne bakarak, suçlu suçlu: –Ekemiyoruz beyim... diye karşılık verdi. –Çalışmak gerek.. dedi Kaymakam. Tembel tembel oturmakla adam olunmaz. Gavur ülkelerine bir gidin de görün. Bir karış boş yer bırakmıyor herifler.. Çalışkan adamlar onlar, bu yüzden ilerliyorlar durmadan... Bizim gibi yan gelip oturmuyorlar, keyiflerine bakıyorlar. Yan gelip oturmak... Keyfine bakmak... Murat yüreğinde sıcak sıcak ığıldayan bir şeyler duydu. İşte, yıllardanberi, yangelmiş kıpırdamadan oturuyordu. Yemek yiyip su içmekten başka ne iş gördüğü vardı ki... Bomboş duruyordu topraklar... Kolları bacakları olsaydı hani, havalar da düzgün gitseydi, yağmur gerektiği zaman yağsa ama ovayı sular kaplamasa, güneş gerektiği zaman açsa ama toprağı yakıp kavurmasa; oğulları, damatları da askerden dönmüş olsalar ekemez miydi bu toprakları?" Orhan Hançerlioğlu, *Ekilmemiş Topraklar*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1954, s. 121.

tilecekti.[24] Köy Enstitüsü geleneğinden yetişen köy edebiyatı yazarları hariç tutulursa, bu dönem boyunca köyden bahseden edebiyatçıların çoğunluğu bu teknik yetersizlik meselesini asıl sorun olarak belirlemişlerdir. Bu durumun 1950'lerin ortalarından itibaren yerini giderek daha çok yoksulluk ve ağa baskısı temalarına bıraktığını da gözlemlemek mümkün. DP'nin iktidarı döneminde köy kalkınması üzerinden yürüttüğü propagandalarının hayata geçirilmediğinin görülmesi, bu değişimin gerçekleşmesinde temel sebep olarak düşünülebilir. Yine de, çoğu edebiyatçı 1950'lerin ortasına kadar teknik ilerleme meselesine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

Makinenin getireceği modernleşme ve kalkınmanın en çok vurgulandığı iki eser, Talip Apaydın'ın *Sarı Traktör* (1958) romanı ile Kemal Bilbaşar'ın *Pembe Kurt* (1953) kitabındaki hikâyeleridir. Her iki eserde de traktör gelişmenin bir simgesi ve

24 Bu dönem içerisinde topraksız köylülerden bahseden eserler yine de vardır elbette. Fakat bunlar edebî anlatının ana teması haline çok fazla gelmemiştir. Her zaman köydeki gerçeklerden birisi olarak ele alınmakla birlikte kalkınma meselesinin özünde yer aldığını iddia etmek çok mümkün değildir. Topraksızlık daha çok Yaşar Kemal'in ve Fikret Otyam'ın köy röportajlarının konusunu oluşturacak ve etkisini edebiyattan çok bu yolla artıracaktı. Yaşar Kemal için bkz. Yaşar Kemal, *Bu Diyar Baştan Başa*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973. Konunun bu kadar az yer bulmasının sebeplerinden biri dönemin başlarında gerçekleştirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uygulamasının iyimser bir bakış yaratmış olması olabilir. Yine de köylülerin genel olarak yoksulluğu çerçevesinde toprak yoksunluğu veya toprak miktarının yetersizliği konusu da bazı hikâye ve romanlarda geçer. Bu konuda Samim Kocagöz'ün "Allah, Devlet ve Toprak" hikâyesi iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Samim Kocagöz, "Allah, Devlet ve Toprak", *Sam Amca*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1951. Fakir Baykurt'un *Yılanların Öcü* (1959) romanı da toprakları yetersiz olan köylünün topraklarını artırmaya çalışırken çektiği zorluklar ve karşılaştığı güçlüklerden bahseder. Yalnızca romanın yan karakterlerinden biri topraksızdır ve onun kurduğu toprak hayali genel olarak köylülüğün bir topraktan beklediklerini çok iyi özetler: "Ona göre, köy yerinde adamı sefillikten kurtarmaya elli dönüm toprak yeter, artardı. Elli dönümün iki dönümü, hiç olmazsa bir dönümü subasar olurdu. Bağ bahçe çevirirdin. Geri kalanın yarısı ekin, yarısı nadas. Nesine yetmezdi Mustafa'nın? Kaldırdığı ortasından bölünüp ağaya gitmedikten sonra yetmez miydi? Adamın ineği, öküzü olurdu. Dört koyunu, on tavuğu, bir eşeği olurdu. Koyunlar iyi kötü kuzular, eşek kunnar, inek buzulardı. Derdini belasını savmak için iki çuval fasulye, yada buğday sattı mı ayağını sudan kurtarmış sayılırdı. Artık kendini Muhtar'a rezil ettirmez, üyeye azarlatmazdı. Sırtı gömleksiz, ayağı çarıksız gezmezdi..." Fakir Baykurt, *Yılanların Öcü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 66.

köylü için elde edilmesi gerekli olan bir üretim aracıdır. Gereksiz yere kullananlar çıksa bile asıl olarak köylünün işini kolaylaştıracak bir alettir. Traktör üretim için gerekli ve arzulanan bir nesne olarak kurgulanırken, diğer yandan traktörün ve genel olarak tarımda makineleşmenin yaratacağı yeni iş kolları da bu hikâyelerde işlenir. *Pembe Kurt*'ta bir traktör şoförünün hikâyesi anlatılırken, Samim Kocagöz'ün *Ahmet'in Kuzuları* (1958) kitabındaki "İnce İş" hikâyesinde köylülerin traktörün gelişiyle makine bilgisi edinmeleri ve bir köylü çocuğunun makinelere olan hayranlığı anlatılır. Yazarların makineleşmeye karşı bu olumlu tutumu sonraki yazarlar ve eleştirmenler tarafından çok iyi karşılanmamış ve iktisadi gerçekleri tam olarak anlamamak ve anlatamamakla suçlanmışlardır. Örneğin Talip Apaydın, Kemal Tahir tarafından şöyle eleştirilir:

> Şimdi "Sarı Traktör"de Talip ne diyor bize? Neyi anlatıyor?... Bir köyde, bir delikanlı, traktör almak istiyor. Bunu ihtiras haline getirmiş, babasının hali vakti müsait, bunu yapabilecek vaziyette, fakat adam geleneklere bağlı olduğu için almıyor. Oğlan, bunu öyle bir dert ediniyor ki, rahatsız oluyor, tedirgin oluyor, sıkıntı çekiyor falan; en sonunda bir mide ülseri vak'ası dolayısıyle, traktörün de faydasını görünce, kasabadaki amca, yahut dayının yardımıyle traktör alınıyor, kitap da bitiyor. Zannımca, hatta burada başlıyor. İnsan, dramı, traktör alındıktan sonra başlar.[25]

Kemal Tahir, Apaydın'ı romanın asıl konusu olması gereken sorunu anlatmadan bir traktör övgüsü yapmakla suçlar aslında. Traktörün neler getirip götürdüğünü anlatamayan bir köy romanından köyün gerçeklerini öğrenmek ne kadar mümkündür; bunu sorgular Kemal Tahir. Aslında, bu farklılık Kemal Tahir ve Talip Apaydın'ın köy meselesine bakışlarındaki farklılıktan kaynaklanır. Apaydın, kalkınmacı bir çizgiyi izleyerek makinenin getireceği gelişmeyi görmek, göstermek isterken, Kemal Tahir, makineleşmeyle birlikte gelişecek olan tarımdaki kapitalist yönelimin yaratacağı sınıfsal farklılaşma ve yoksul-

25 Baykurt vd., *Beş Romancı Köy Romanı Üzerinde Tartışıyor*, s. 13.

luğu görmek ve göstermek ister. Fakat özellikle Köy Enstitüsü mezunu edebiyatçıların ve dönemin kalkınmacı yaklaşımına göre bu temel bir sorun değildir. Ayrıca, henüz makineleşmenin ortaya çıkaracağı fazla işgücü de çok göze batacak denli fazla değildir. Bu 1960'larda daha fazla konuşulacak temalardan biri olacaktır.

Kalkınmacı yaklaşımın bir başka ilginç örneğini de Refik Erduran ortaya koyar. *Yağmur Duası* (1954) isimli romanında, yozlaşmış ve kendi ülkesini tanımaktan aciz bir gazetecinin, yabancı bir profesöre eşlik etmek üzere Anadolu'yu gezmeye çıkmasıyla köylünün yoksulluğunu ve dinci gericiliğin köylüyü ezmesi olgusunu fark eder. Böylelikle gezdiği bir köy için gazetesinde bir kampanya başlatarak köyün kalkındırılması için para toplar ve köye bir baraj kurmaya çalışır. Çünkü yazara ve romanın kahramanına göre köy kalkınması için yapılması gerekli olan, kalkınmacılığın hem DP hem de sonraki iktidarlar tarafından bolca kullanılacak sloganı, yol, su ve elektriktir.[26] Fakat köyü elinde tutan yerel gerici güçler tarafından engellenir. Bunun üzerine gazeteci vazgeçer ve şu sözleri söyler:

> Şu anda anlamış bulunuyorum ki bu şartlar içinde köyü sırf üstten gelen bir teşebbüsle tutup kalkındırmak mümkün değildir. Muhakkak aşağıdan yukarı doğru da bir itiş, bir kalkınma şuur ve isteği lâzım. KÖY DÂVASI HERKESTEN EVVEL KÖYLÜNÜN DAVASIDIR. Köylü kendi dâvasına sahip çıkmazsa hiçbir şey yapılamaz. Köylüye münevver ancak yol gösterebilir; kolundan tutup çekemez.[27]

Burada, diğer köy edebiyatı yazarlarının öğretmen veya kaymakam aracılığıyla dışarıdan bilinç veremeyeceklerine, bunun ancak içeriden değiştirilebileceğine ilişkin bir vurgu yapar yazar. Erduran'ın önerdiği çözüm ise, köylünün de katılacağı ve kendisi gibi aydınların ve barajı yapmak üzere oraya giden mühendis ve işçilerin öncülüğünde yürütülecek olan bir "devrim"dir. Sonuçta köylülerin şeyhe karşı ayaklanmasıyla

26 Refik Erduran, *Yağmur Duası*, Çağlayan Yayınevi, İstanbul, 1954, s. 74.

27 *A.g.e.*, s. 210.

devrim gerçekleştirilir. Erduran dışında bu dönemde edebiyat eserlerinde köylü devrimi tasarlayan bir diğer yazar da Reşat Enis Aygen olmuştur. Yazdıkları ile çok ilginç bir kişilik olan Aygen, edebî niteliği çok başarılı olmayan, fakat anlatma biçimi ve değindiği konular açısından son derece önemli bilgiler veren bir yazardır. Aslında tam olarak üzerinde durduğumuz dönemi içermese de, ele aldığı konular açısından sonraki köy edebiyatı örneklerinde tekrarlanan temalara değinmesi açısından önemli olarak görülebilecek romanı *Toprak Kokusu* (1944)[28] da, benzer bir köylü devrimi ile sona eder:

> Bir gün telefonlar, Seyhan Valisine, Yüreğir'de birkaç yüz köylü ırgadın ayaklanışı haberini ulaştırdı. Binlerce dönümlük ekin ateşe verilmişti. Vaktinde bastırılmazsa, mevzii isyanın çok çabuk büyümesi ve bir gaile halini alması mukadderdi. Ayaklanma bölgesine bir müfreze atlı jandarma çıkartıldı. Çarpışma kırk sekiz saat sürdü. Vakayı bastırmaya gönderilen jandarma yüzbaşısı, ayaklanmanın elebaşısı olarak, kurşunla ağır yaralanmış bir güzel kadın getirdi yanında.. Eski Belediye Reisi "S..." çarpışmada ölmüştü. Vali; ayaklanmanın mahiyetini anlayabilecek seviyede, uyanık ve ileri fikirli bir adamdı. Raporu, köylü ırgat lehine oldu. Çukurova'nın mütegallibe elinden alınarak devletleştirilmesi teşebbüsü bu ayaklanmadan sonra başlar. Boyalısakal'ın kızı Elif, cezaevinde, "toprak kanunu"nun çıkarılmasını bekliyor.[29]

Bu dönemde, aslında son derece riskli olsa bile, buna benzer "köylü devrimi" düşü kuranlar da vardır. Kısmen bazı yazarlar konuyu Aygen'in romanındaki gibi ele alırken, çoğu bir isyan veya isyanın eşiğinde olan köylülerin korkunç koşullarını anlatmakla yetinir. Fahri Erdinç, *Alinin Biri* (1958) romanında böyle bir köy ve köylünün hikâyesini anlatır. Bu romanda köylülerin içinde bulunduğu koşulları anlatır ve köylülerin hayat-

28 Tahir Alangu, *Toprak Kokusu* romanı hakkında şunları söyler: "O, bu romanı ile Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Kemal Tahir'lerin bir habercisidir." Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman 1919-1930*, cilt 1, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1959, s. 28.

29 Enis, *Toprak Kokusu*, s. 315.

ta kalmasının ancak kendileri için mücadele ettiklerinde gerçekleşebileceğini açıkça dile getirir.[30] Bazı köy edebiyatı yazarlarının bu tür tutumları, bu dönemdeki köy edebiyatının rolü ile de örtüşür. Çok sınırlı sayıda olsa bile bu türden "devrimci" hikâyeleri anlatmaya teşebbüs etmeleri aslında köy edebiyatı alanının –ileride bahsedilecek olan– "meşru toplumsal muhalefet" imkânı sağlama rolüne uygun bir tavırdır.

Devrimci olmasa bile, tarihsel birer özne olarak köylülüğün rolünün vurgulandığı örnekler de görülebilir. Bunlardan ilki Samim Kocagöz'ün *Yılan Hikâyesi* (1954) romanıdır. Bu romanda özetle DP'nin ilk örgütlenme yıllarında Ege köylerinden birinde gerçekleşen bir direniş hikâyesi anlatılır. Bu hikâyede direnen özneler olarak köylüler kendilerine DP'yi öncü olarak seçer ve yeni bir partinin ortaya çıkışının yarattığı havadan güç alarak eskiden kalma toprak davalarını kendi lehlerine çözmek için bir girişimde bulunurlar. DP'nin köylerde yarattığı havayı en geniş ve gerçekçi bir biçimde vermeye çalışan roman, DP'nin gücünün dorukta olduğu yıllarda yayımlanmasıyla da dönemin genel politik atmosferini yansıtır. DP ve dönemin köylülüğünün hislerini bu kadar detaylı bir biçimde veren tek eser olarak da dikkat çeker. DP dönemi köylülüğünün edebiyat eserlerinde nasıl verildiğini daha ileride genişçe ele almaya çalışacağız.

Bir diğer eser ise, köylünün direnme ve harekete geçme potansiyelini göstermesi açısından önemli bir eser olan Fakir Baykurt'un *Yılanların Öcü* romanıdır. Romanın ana karakterlerinden biri olan Irazca, ilerleyen dönemlerde haksızlığa karşı gelme ve direnme kültürünün bir parçası haline gelir. *Yılanların Öcü* romanının en büyük özelliği köye dışarıdan modernleşme

30 Romanda iki köylü arasında geçen şu diyalog Fahri Erdinç'in bakış açısı hakkında bir bilgi verir: "Arif: –Ne anladım biliyor musun, dedi. –Ne anladın? –Mazlum köylümüz yapayalnız kalmış. Bu budur. Turhan bey işi alaya vurdu: –Mazlumun Allah'ı vardır! –Geçti o, dedi Arif. Artık Allah'ından ziyade yumruğuna güveniyor köylü." Fahri Erdinç, *Alinin Biri*, Habora Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 190. Fahri Erdinç ilk romanlarını Bulgaristan'da yazmış ve yayımlamıştır. O dönemde Bulgaristan'da hâkim olan "köylücü" yaklaşımdan oldukça etkilenmiştir. Yine de romanlarını Türkçe ve Türk okura yönelik yazmıştır.

getiren özneden yoksun olmasıdır. Yani muhtar-ağa ve karşısında ezilen köylüye karşı öğretmen, mühendis ilişkisi kurulmamıştır. Irazca bu anlamda kendinde bir bilince sahiptir. Yoksul ve kendi halinde, kendini emeğiyle yükseltme, refaha ulaşma yolundaki Bayram'ın önüne muhtar ve DP döneminde parti ilişkileri yoluyla yeni zenginleşen bir sınıf bloğu çıkar. Bu bloğun kendilerinin yaptıklarına karşı her türlü uzlaşma yolunu reddeden Irazca, oğlu Bayram'ı kurtarmak için yaşamından başka kaybedecek bir şeyi olmayan bir tavırla ortaya çıkarak karşı koyar. Bu çerçevede romanın ana teması dönemde sıkça görülen modernleşme ya da köyün kalkındırılması değil, köylünün özgürlüğünü engelleyen sınıfsal/politik varoluş biçimlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Romanın son cümlelerinde Irazca'nın "Düşün yollara!.. Yollara!"[31] diyerek köylüye çağrıda bulunması, köylünün kurtuluşu için kendisinin mücadele etmesi gerektiği ve bu potansiyelin de köylünün kendinde bulunduğu anlamına gelir.

Genel olarak köylülerin davranışları ve köylerdeki yaşam biçimleri hakkında en detaylı bilgi Makal'ın eserlerinde verilir. Daha önce de bahsedildiği gibi Makal'ın bütün konu başlıkları neredeyse köyün maddi yaşam koşulları üzerine oluşturulmuştur. Bu sebepten ötürü Makal'ın metinlerinin edebiyat mı, yoksa popüler sosyoloji olarak mı tanımlanması gerektiği tartışma götürür bir konudur.

Köyün maddi koşullarının en çok dikkati çeken yanı köyün daha çok içine kapalı bir bütün olmasıdır. Dışarı ile ilişkisi çok sınırlı olan köyün DP ile başlayan süreçte daha açık bir hale geldiğini biliyoruz. Karayolları, gazete ve radyo gibi iletişim araçlarına ancak 1950'lerde kavuşan köy, eskisine oranla dünya ve ülke olaylarıyla daha çok ilgilenmeye başlayacaktı. Bu konuya ilişkin edebiyat eserlerinin neredeyse hepsinde ufak tefek değinmeler vardır. Eserlerin çoğunda, özellikle köyün kapalı olduğu dönemlerde ve hatta sonrasında da köyün dışarıyla ilişkisinin hangi yollardan kurulduğuna ilişkin ortak bir görüş yer alır. Askerlik hizmetini yerine getirerek köye dönen erkek

31 Baykurt, *Yılanların Öcü*, s. 273.

köylüler, köye asker olarak görev yaptıkları yerde gördüklerini ve deneyimlerini aktarır. Bu konunun bu kadar çok üzerinde durulması, köyün dışarıyla ilişkisinde ve başka hayatlardan haberdar olmasında askerliğin gerçekten çok önemli bir kurum olduğunu gösteriyor.[32]

Köy edebiyatı eserlerinin bize sağladığı en önemli tarihsel bilgilerden bir diğeri de çoğunlukla arşivlerde kaynaklarına erişemeyeceğimiz bir türü içermesidir. Maduniyet çalışmalarının (*Subaltern Studies*) ön plana çıkararak daha çok değer verdiği bir direniş biçimi olarak *metis*, neredeyse bütün romanlarda bir şekilde konu edilmiştir. Necmi Erdoğan'ın Michel de Certeau'ya dayanarak tanımladığı *metis*, "sonsuz çeşitlikteki taktik yaratıcılık, kurnazlık, hile, düzenbazlık, gizlenme, kılık değiştirme, numara yapma, simülasyon, dissimülasyon, savuşturma, kaytarma, tetiktelik, kinizm biçimlerini anlatır".[33] Bu tür eylemlerden devletin uyguladığı biçimleri ayıklamak için ise Erdoğan "popüler metis" kavramını kullanır ve bu kavramı şöyle açıklar: "İktidar aygıtının dayattığı yasayla baş etme, yolundan saptırma, kaçma veya idare etmeye dayalı bir ilişki tarzı olarak popüler metis bir 'arada olma', 'arada yaşama' sanatıdır."[34] Köylülerin bu türden gösterdiği davranış biçimlerine edebî eserlerin birçoğunda rastlamak mümkündür. Buna benzer hareketler, köylünün, kendi alışkanlıklarını değiştirmeden devletin ya da yerel yetkililerin istediklerini yerine getirmesini ya da yerine getiriyormuş gibi görünmesini sağlar. Böylelikle, hem devleti "memnun etmiş" olurlar, hem de kendileri zarar görmemiş olur. Bu dönem içerisinde yazılmış olan romanların en eskisinden yenisine kadar çoğunda bu motifler gözlemlenebilir.

---

32 Askerlik ve köylünün bilgi, görgüsünün bu yolla artması üzerine bilgi veren köy edebiyatı eserlerinden bazıları şunlardır: M. Sunullah Arısoy, *Karapürçek*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972, s. 21; Baykurt, *Yılanların Öcü*, s. 22-25; Cahit Beğenç, *Bizim Köy*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 61; Fakir Baykurt, *Çilli*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 49-50; Yaşar Kemal, *Ortadirek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 205-207.

33 Necmi Erdoğan, "Devleti 'İdare Etmek': Mâduniyet ve Düzenbazlık", *Toplum ve Bilim*, sayı 83, Kış 1999/2000, s. 8-9.

34 A.g.m., s. 9.

Toprak Kokusu romanında Reşat Enis Aygen, köylünün bu "uyanıklığını" kısaca şöyle özetler: "Köylü kurnazdır: Hükümet adamlarını kendi menfaat ölçülerine göre kategoriye ayırmıştır. Hepsine karşı gösterdiği saygı ve korku hissi, bu menfaat nispetine göre ayarlanmıştır."[35] Bu davranış kalıpları halkın arasında kısa zamanda yaygınlaşır, bilinir ve uygulanırdı. Böylelikle bir kişinin davranışı olmaktan çıkıp genele yayıldığında, sanki gerçekmiş gibi bir izlenim uyandırıyordu. Popüler *metis*'in etkileme gücü de buradan gelir aslında. Bu türden kolektif eylemliliklerin güzel örneklerinden birini de Halikarnas Balıkçısı sunar. *Ötelerin Çocuğu* (1955) romanında köylülerin devletin vergisinden kaçınmak için nasıl kolektif bir oyun oynadıklarını şöyle anlatır:

> Köylüler, uzaktan gürültüyü işitip de allı yeşilli bayraklarla donanmış kafilenin yaklaşmakta olduğunu görünce, kendilerinden gene para alınacağını, ya da bir angaryaya koşulacaklarını çarçabuk anladılar. Çünkü ancak bu iki mesele için, onlara başvurulurdu. Dağa kaçmak istemeyen Tiycan'a kafileye ne diyeceğini tembih ederek, hep birlikte, sıvıştılar. ... Köye varınca orada, inlerle cinlerin top attıklarını gördüler. Köyde yalnız Tiycan vardı. Kaymakam ona köy halkının nerede olduğunu sordu. Karakız: "Dağlara kaçtılar!" dedi. Birkaç kişi birden: "Neden?" diye sordu. Tiycan: "Gürültüyü işitip tozu dumana katarak gelmekte olduğunuzu görünce, Deccal çıkmış, dere tepe geziyor, kıyamet kopacağını ilan ediyor, dünyaya yuf borusu çekiyor, diye ötleri koptu, onun için dağlara kaçtılar!" diye cevap verdi. Kaymakam diğerlerine dönerek: "Ah, bu cahil herifleri nasıl adam edeceğiz?" diye yakındı.[36]

Benzer bir oyunu Fakir Baykurt *Çilli* adlı eserinde anlatır. Burada yer alan "Oyun" isimli hikâyede, köylülerin kaymakam veya benzeri nitelikteki bir devlet görevlisinin köyü ziyarete geldiği zaman, köylülerin nasıl hep aynı beylik cümleler ve hareketlerle karşılayıp sorularını cevaplandırdığını anla-

35 Enis, *Toprak Kokusu*, s. 64.

36 Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocuğu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 233.

tır.[37] İlginç bir başka eser ise Sunullah Arısoy'un yazdığı *Karapürçek* (1958) romanıdır. Bu romandaki esas kahraman olan öğretmen atandığı köy olan Karapürçek'e giderken, köylülerin bu türden davranışlar gösterdiğinin de bilincindedir. Köylünün gelen her devlet görevlisini bir şekilde yıldırarak göndermesi karşısında yapılması gerekenin, devlet görevlisinin kendisini köylüye sevdirerek eğitim ve modernleştirme işlerinin ondan sonra yapılması olduğunu anlatır roman boyunca. Yazara göre, modernleşmeyi köye götürme amacını güden öğretmen gerekirse dini de bir araç olarak kullanarak Cuma namazına da gitmeli ve köylüler gibi davranmasını öğrenmelidir. Ancak böyle yaparak köylünün direnişini kırmak mümkün olabilir.[38]

Köy edebiyatı metinlerinden elde edebildiğimiz en önemli bilgi ise 1945-1960 yılları arası dönemde köylülerin politik bilinçlerinin oluşumu ve süreç içinde nasıl bir dönüşüm yaşadıklarına ilişkin yazarların aktarımlarıdır. Bu bilgiler hem bir gerçekliğe hem de yazarların kendi kurgusuna dayandığı için ikili bir anlam içerir. Bir sonraki bölümde tartışılacağı gibi bu edebî metinlerin temel sorunsalı köy ve köylü gerçekliğini sunmaları üzerinden şekillenir. Yani, köy edebiyatı yazarları büyük oranda yazdıklarının gerçek olduğunu iddia ederler. Çünkü yazdıkları çoğunlukla gördükleri veya bizzat kendilerinin deneyimlediği olayların bir yansıması sonucu oluşmuştur. Böylelikle edebî metinlerden bize ulaşan bilgilerin ikili bir anlamı olduğunu söyleyebiliriz. Burada yazılanlar hem birer gerçektir hem de yazarlarının yaklaşımları ölçüsünde yeniden yazılmış gerçeklerdir. Bu yüzden hem DP'ye hem de sürece yönelik yaklaşımlarında da farklılaşmalar görülebilir. Bunun yanında, DP iktidarının erken ve geç dönemlerinde yazılanlar açısından da bir farklılık gözlemlenir.

DP'nin köydeki etkisini en olumlu anlatan roman Samim Kocagöz'ün *Yılan Hikâyesi*'dir. Bu roman aynı zamanda bir Ege köyünde DP örgütlenmesini ve köylülerin buna gösterdiği tepki-

37 Baykurt, *Çilli*.

38 Arısoy, *Karapürçek*, s. 27-28.

yi doğrudan konu edinmiş tek romandır. *Yılan Hikâyesi*'nde anlatıldığı biçimiyle, köylüler, 1946 seçimleri sürecinde başlarına dert olan ağa ve onun köydeki uzantısı olan muhtardan uzaklaşabilmek amacıyla DP'yi destekleyebileceklerini öğrenirler ve bunun sonucunda da seçimlerde oylarını DP'ye atmak yönünde çalışmalara başlarlar. Romanda, köylülerin ilk defa gerçekleştirilen tek dereceli çok partili genel seçimler için oy kullanacaklarını öğrenmesi ve bunun üzerine verdikleri tepkiler, köylülerde seçimle iktidarı değiştirebileceklerine yönelik bilincin nasıl sorgulanıp kabul edildiğinin de güzel bir anlatısını sunar:

> "Durun be yahu..." diye araya girdi, "Millet, sizin anlayacağınız biz, kimi istersek, hükümet de, devlet de onun eline geçecek."
>
> "Bugüne kadar bu işi neden yapmadık? Aklın nerdeydi Osman!"
>
> "Yok başefendinin beygirini gezdiriyordum. Şimdi memlekette, nasıl dedi onu Mustafa Bey bakayım; ha, demokrasi çıkıyor."
>
> "O da ne demekmiş öyle?"
>
> Kahveci, bilgiç bilgiç etrafına bakındı:
>
> "İrey demek."
>
> "Yaaaa!..."
>
> "Nasıl iş..."
>
> "Ulan şimdiye kadar nasıl muhtar seçerdin?"
>
> "Ben ömrümde muhtarı seçmedim. Hem seçersem de elim kırılsın. Senin dediğini anladım. Davullan, zurnaylan sandık başına gidip pusula koyacağız. Kafamı kessen bu işi bana yaptıramazsın."
>
> "Bal gibi yapacaksın!" diye Osman hırsla bağırdı; "hem bu sefer canın istediğini muhtar seçeceksin.."
>
> "Seçtirirler mi adama?"
>
> "Görürüz."[39]

Mahmut Makal, *Bizim Köy*'de doğrudan politik konulara pek girmez. *Bizim Köy*'ün ikinci cildi olarak hazırlanan *Köyümden* kitabında ise yalnızca 1946 ve 1950 genel seçimlerine

39 Samim Kocagöz, *Yılan Hikâyesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1954, s. 45-46.

dair biraz bilgi vardır. *Bizim Köy*, doğrudan politik meseleleri ele almasa bile bütünüyle politik bir anlam taşır. Hangi iktidar olursa olsun, köylü ihmal edilmiştir ve sömürülmeye devam etmiştir. Hem maddi yönden hem de manevi olarak çeşitli amaç ve kişilerce köylünün cehaletinden doğan sömürü sürekli kılınmaya çalışılır ki böylelikle iktidar sahipleri işlerini daha rahat yürütebilsinler. Bu örtülü anlam nedeniyle Makal'ın ve eserlerinin başı hem DP hem de CHP zamanında baskıdan kurtulamaz. *Köyümden* eserinde de, *Bizim Köy*'e benzer biçimde yazdığı köy notlarında aynı sömürü ve yoksulluk/yoksunluk edebiyatı yapılır. Köylünün bu cehaletiyle gerçek politik bir unsur olarak demokratik toplumda var olamayacağını, bunun yerine politikacıların vaatleriyle kandırılıp onun bu yoksulluğunun politik çıkarlar için sömürüleceğini düşünür. Seçimler ve köydeki politik ortam hakkında şunları söyler Makal:

> Her üç partinin de taraftarları var. Herkes kafasının dengini bulmuş; bir parti tutmuş. Particilerin, bilhassa elebaşılarının tâ şubatta uykuyu düneği terkederek 14 mayısa kadar geceyi gündüze katıp kapı kapı koşuşmaları, herkese yalan yanlış dil dökmeleri faydasız da değil hani. Bunlara neler neler vaâdetmemişler. Taraftar toplamakta başarı gösterebilirlerse mebus bile olabileceklermiş...
>
> Nisan girip te seçime bir ay falan kalınca işler büsbütün kızıştı. Milletvekili adayları, il ve ilçe, parti kurucuları, üyeleri başladılar köylere akın etmeye. Köylülerin teşbihine göre "köylerin birisi Paris, birisi Londra, birisi İstanbul" kesilmiş. Taksinin, cipin daha birisi uzaklaşmadan burnunda bayrakla gelir.... Ellerinde tomar tomar kâğıtlar, çıkarlar bir taşın üstüne, oku babam oku! Ne de bitmez tükenmez dertlerimiz varmış. Bizden iyi biliyorlar. Bu geliş gidişler köylü için bir sürprizdir zaten. Her gelenin başına üşüşüveriyorlar. Çoğu ipe sapa gelmez, insanı ancak yüzünü yere eğip, kulaklarını tıkıyarak oradan kaçıracak kadar iğrençlikler ve birbirlerine küfürlerle dolu, sözüm ona nutukları gene de sabırla din-

liyorlar. Tenkitlerini de onlar gittikten sonra kendilerine göre yapıyorlar.[40]

Köylülerin kendi aralarında kahvehanede, bir yerde buluştuklarında, politika konuşurken söyledikleri sözler eserlerin birçoğunda yer bulur kendine. Makal'ın da dediği gibi köylüler genelde kendilerine nutuk atan parti yetkililerinin yanında değil, onlar gittikten sonra kendi aralarında tartışır ve kendilerince bir çözüm bulurlar. Bu türden tartışmalara ve köylülerinin kendi politik kimliklerini nasıl ortaya koyduklarına dair bir alıntıyı Mehmet Başaran'ın Makal'ın köy notlarına benzer nitelikte yazılmış *Çarığımı Yitirdiğim Tarla* (1955) kitabında bulabiliriz:

> "Ahır zaman" dedi, "demir konuşacak.." der kitap.. Ahır zaman.. Görüysün konuşuyo işte.. Kıyamet alametleri bunlar.. Dimokrasicilik, milleti birbirine düşürmekler.. Partıcılık, purtuculuk...
>
> Köşede, Belber Ahmedin Aliyle kaat oynayan Parti başkanı parladı:
>
> "Kır domuuuuz!.. porpugandaya başladın gene.. Buldun saf çocuğu karşında.. abe particilik çıkmayaydı, karakolda kalıcadı postun senin.. Dua et particile."
>
> "Sana oşt! deyen oldu mu be topal köpek? Elbet kıyamet alameti bunnar. Biliy misin nerde saklanıydı baban Yunan zamanı? Onnar kurtarmayaydı bizi.."
>
> "Te sıçtın batırdın gene.. Sen bari söyleme bunu.. Sen deyil miydin ağlayan Tavuk Savaşında? Kendi ekenini gece çalmadın mı ofis memurlarından? Sokulabiliy miydin mükümet kapısına? Bizimkiler gelmeyeydi, ölürken ezan duymaycadı kulan be... Çook kuyuların boklu sularını içicedin daa.."
>
> "Bırak sen şindi oralarını.. Kime yarıyo iş ona bak.. Gene Kemal Beyi semirtmiyonuz mu kasabada? Oğlu meppus, güvesi doktor.. Kimin mandırasına gidiyo sütler? Kim daa çiçende alıyo gündöndüleri? Kime borçlu millet? Atıyo önünüze iki yağlı kemik, bartıyo sizi burda.."[41]

40 Mahmut Makal, *Köyümden: Köy Öğretmeninin Notları: II*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1952, s. 88.

41 Başaran, *Çarığımı Yitirdiğim Tarla*, s. 138-139.

Burada da görülebileceği gibi köylü aslında birçok şeyin farkında ve kendi çevresinde bildiği, daha önceden zaten önemli bir kişi olarak tanınan kişilerin hangi politik tercihleri yaptığına göre kendi konumunu da yeniden değerlendirir. Desteklediği partinin söylediklerini kendi arasında aynen tekrarlayarak, bunlara yerel unsurlar ekleyerek politik tartışmalarını sürdürür ve böylelikle köyde bir politikanın destekçisi olma bilincini sürekli hale getirir. Bu durum, köylülerin politik birer unsur olarak gelişmesinde önemli bir sürecin içinde olunduğunu da gösterir. Her ne kadar merkezî partinin söylediğinin tekrarının tekrarı biçiminde de olsa belirli bir politik görüşün temsilcisi ve destekçisi olma durumu, tek parti döneminde açıkça görülmeyen ve 1950'li yıllarda yerleşmiş bir politik bilinç biçimidir. Bunun örneklerini de bu köy edebiyatı eserlerinde bulmak mümkün olabiliyor.

Köydeki politik temsilci olan muhtar da bu değişimden nasibini almış, o da artık sadece tek partinin temsilcisi olmadığının, köylüyü her zaman yanına çekmesi gerektiğinin bilincine varmış gibi resmedilir eserlerin birçoğunda. Muhtarlar bir yandan çok partili sürece girilmiş olmasına kızar aslında. Çünkü eskiden işler daha rahat halledilebilecekken, şimdi, daha önce önem vermediği, sıradan köylülerin oylarını da kazanmasının gerekli olduğu bir dönemde, herkese daha iyi davranması gerekir. Bunun en güzel örneğini Yaşar Kemal *Ortadirek* (1960) romanında veriyor:

> Bu İsmetin çıkardığı bu iş olmasaydı, Taşbaşoğlu böyle ayrı baş çekebilir miydi? Hep onun yüzünden. Bir daha da hükümet yüzü görebilir misin İsmet! Başımıza çıkardıklarından bir tek oy alabilir misin İsmet! Benim şu kara canım sağiken sana zırnık oy verdirmem. Kendi düşen ağlamaz. Sen yaptın, sen çek! Bizi bu belaya koşan sensin. Bak bakalım, şu başımıza adam diye çıkardığın, muhtarlığa karıştırdığın, oy sahibi yapıp da sözüm ona hükümeti ellerine verdiğin ayağı yalınlar, sana bir tek oy veriyorlar mı? Aaaah İsmet! Sende de azıcık akıl varsa, ben şu bıyıklarımı keserim. Paşa olmuşsun, Cumhurbaşkanı ol-

muşsun ya, boşuna. Adam hiç elindeki düğümü, durup dururken, götürüp de kendi ayağına düğümler mi? Yaşın da geldi geçti derler. Bir daha, enseyin kökünü görürsün de Cumhurbaşkanlığını göremezsin. Taşbaşoğlunu başıma adam diye çıkardın mı, çıkarmadın mı, ölsem yitsem de, seni babamdan çok sevsem de, senden yana olamam arkadaş! Koca Cumhurbaşkanlığını, durup dururken, iki yalınayağın oyuyla başkasına veren, koskoca bir milleti idare edemez. Koca bir Paşalığı başkasına verene ben akıllı diyemem, arkadaş. İsterse ünün firengistanı tutsun. Çok büyük siyasetçi ol! Sen bir işe yaramazsın, arkadaş! Sana da hiçbir vakit benim gönlüm doğrulmaz, arkadaş! Belli bil. Bu işi yaparken adam hiç yanına yönüne, sadıkana muhtarlarına sormaz mı? Bu millet beni ister mi istemez mi, demez mi? Az daha senin yüzünden perişan olup, köye rezil oluyorduk. Bereket ki hemen karşıya geçtik. Hükümet nerde, millet orda. Sen bunu bilmez misin? Bilmezsen, öğrendin işte arkadaş! Öğrendin ya, iş işten geçti. Taşlar alıp kara bağrını döğersin şimdi ya, devlet dediğin bir kuştur, elinden bir boşanır kaçarsa, bir daha tutamazsın arkadaş! Şimdi de tutacağım diye çırpın dur. Çırpın ha çırpın. Bir daha koklatırlar mı adama. Tüm millet seninle olsa, iki baldırıçıplağın oyuyla, bir daha Reisi cumhurluğu sana kaptırırlar mı? Taşbaşoğlu adamı ne bilir, iti ne bilir. Onu sen adam edip karşıma diktin ya, ben onun oyunu bile sana verdirmem. Bunu böylece bile de, döğünesin. Aaaah İsmet aaah! Senin zamanında olsaydı... Seni ne yapmalı bilmem ki... Belanı buldun ya, bize de mazarratın dokundu. Bir uyuz dananın kırk köye mazarratı çok olur arkadaş! Belli bil.

Yemek yemeden, soyunmadan yatağa girdi. Hınçlıydı. Uzun zaman gözleri gökyüzündeki yıldızlarda İsmet Paşayı, yaptığı kötü işleri düşündü. Kafası bu işleri, bu İsmet Paşanın işlerini bir türlü almıyordu. En sonunda şu sonuca vardı ki insan kocayınca böyle olur.[42]

DP iktidarının ilerleyen yıllarında DP'yi destekleyenlerin iktidarla sorunsuz bir ilişki sürdürme şansının daha fazla oldu-

42 Kemal, *Ortadirek*, s. 308-309.

ğunu gören köylü, bu ilişkiden yararlanmanın da yollarını bulacak ve kısa zamanda DP'yi desteklemeyenlerin de onu desteklemek için bir çaba içine girdiği görülecekti. Edebî eserlerde bu patronaj ilişkisi sıkça işlenmiş ve DP iktidarının ilerleyen dönemlerinde bu bir eleştiriye de dönüşmüştür. Köylü bir şekilde işlerini iktidar partisinin bir adamını bularak ya da kendilerini iktidar partisinin üyesi olarak tanıtarak gördürmek ister. DP döneminin sonlarında köylülerin iktidara olan güveni iyice sarsılmış olsa bile yine de bir güven duygusunun olduğunu ve eninde sonunda şimdi kendilerinin bir şeyler talep ettiği bu partili insanların köylüye gelip oylarını isteyeceklerini ve onların da buna göre davranacaklarını bildikleri için bu ilişki biçimini sürdürmeyi tercih edeceklerdi. Yine Yaşar Kemal, köylülerin bu durumunu şöyle anlatır *Ortadirek* romanında:

> "Onlar öyle yaparsa, biz de Parti Başkanı Tevfik Beye gideriz. Hal keyfiyet böyle deriz. Yüksek oylarımızı size vermedik mi deriz. Al işte milletini aç koyuyorlar, Çukurova Ağaları Muhtarla elbirliği olup. Bir Muhtar yüzünden bize pamuk tarlası vermiyorlar ki, azıcık biz de pamuk toplayalım."
>
> Tevfik Beyin köylüyü mü Muhtarı mı tutacağı üstüne öfkeli bir tartışma başladı. Sonunda Tevfik Beyin eğer azıcık aklı varsa, onun akıl küpü olduğunda kimsenin şüphesi yoktu, yoksa Demirgıratın Başkanı olabilir mi idi? Köylüyü tutacağı sonucuna varıldı.[43]

Samim Kocagöz, *Ahmet'in Kuzuları* (1958) isimli kitabında yer alan "Çalılı Köy" hikâyesinde, iktidara yakın olan ve muhalefeti destekleyen köyler arasındaki bir toprak kavgasını anlatır. Anlatılan hikâye aslında dönem içerisinde basında da sık sık karşılaşılan köyler arasındaki sınır uyuşmazlığının nasıl kanlı bir kavgaya dönüştüğüne ilişkindir. Bu anlamda daha önce gazete haberlerinde nasıl ortaya çıktığı pek anlaşılamayan bu kavgalar için de aydınlatıcı bir gerekçe sunar bu hikâye. Mahmut Makal da *Bizim Köy* kitabında bu arazi meselelerinin uzun yıllardan beri köylünün temel dertlerinden biri ol-

43 *A.g.e.*, s. 29.

duğuna değinmiştir.[44] Kocagöz'ün anlattığı şekliyle çok uzun yıllardır aslında köyler arasında bir sorun olan toprak kavgaları bu dönemde particilik etkisi altında gerçekleştirilerek iktidarı arkasına alanın kendisini daha güçlü hissettiği bir biçime bürünmüştür. Komşu köylerin birisinin otlak, diğerinin de tarla olarak kullandığı ve her ikisinin de tarihsel mirası olduğunu iddia ettikleri topraklar üzerinde çıkan anlaşmazlıklar hangi köyün kimi desteklediğine göre belirlenir olmuştur. Erken dönem DP'sini öven Kocagöz, hikâyesinde bu durumu eleştirerek, DP patronajının köylüler arasında bu türden çatışmalara yol açtığından bahseder ve hem devlete, hem partiye hem de yetkililere köylülerin artık bu durumdan isyan edecek duruma geldiğini şöyle açıklar:

> "Ben, ne utanayım, biz, niye utanalım be oğlum? Bizi, milleti birbirine kırdıranlar utansın." ... "Sen, cahilsin onbaşım, anlamazsın," dedi, "biz, anamızın ak sütü gibi bize helal bu topraklardan, ata dede yadigârı bu topraklardan kimin bizi çıkaracağını gözlerimizle görmek istiyoruz. Dövletse dövlet, partiyse parti, milletse millet... Boynumuz kıldan ince. Anlıyalım bakalım."[45]

Yine de bütün bu kavga gürültü bir anlamda beraberinde köylülerin bilinçlenmesini ve artık kendilerinin de bu sistemin bir parçası olduğunun farkına varmasını da getirecekti. En azından, seçimlerde artık verdiği oyun değerli bir şey olduğunu ve kendisine maddi kazanç getireceğini anlamış, bu yüzden de o "değerli" şeyi en büyük silahı olarak kullanmayı her zaman aklının bir köşesinde tutmuştur. Hem DP döneminde köylüye yönelik yürütülen propaganda, hem de köylülere dönük politik ve iktisadi gelişmenin görülmesi, köylülerde de kendisi üzerinden yürütülen bu gelişmelere karşı bir ilgi uyanmasını doğurmuştur. Artık tek parti döneminin iktidardan ve onun silah-

---

44 Mahmut Makal, *Bizim Köy: Bir Köy Öğretmeninin Notları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1950, s. 17-19.

45 Samim Kocagöz, *Ahmet'in Kuzuları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1958, s. 70, 71.

lı güçlerinden çekinen bir köylüden çok, biraz daha farklı bir bilince sahip ve artık kendine güvenen bir karakter yerleşmeye başlamıştır. Edebiyatta da bunun yansıması görülmüş ve köylüdeki bu güven artışı anlatıların içine girmiştir:

> Kara Memiş'i, eli arkasında karşıki sokaktan kayboluncaya kadar, seyrettim. Şimdi o, eminim, içinde bir boşalma, rahatlık duyuyordur. Vahşi bir gurur içindedir. Hükümetten bir adama kafa tutmanın, onu umursamamanın, çiğneyip geçmenin zevki, gururu içindedir. Yeni devrin, nimetlerinden birini, başlıcasını, benim yüzüme karşı yaptığı kaba, vahşi isyanda tadıyordu. Kara Memiş, jandarmanın kendisini hemen çalyaka edemiyeceğine, onbaşının ana-avrad düz gidip sopa atamıyacağına güveniyordu. Devir değişmişti. Şimdi eski devir değildi. Bu iki devrin ayırımını, kendisi, az önce benimle yaptığı konuşmada uygulamıştı. *Ezilmemenin, yenilgi duymamanın anlatılmaz tadını duyuyordu.*[46]

DP dönemindeki bu politik ortam, köylüde hiçbir şeyi değiştirmemiş olsa bile, en azından Arısoy'un son cümlede belirttiği olguyu yaratmıştır. Köylü, en azından DP'yi destekleyen köylü, kendisini iktidarda ve söz sahibi bir unsur olarak görür. Artık kendisi de siyasetin aktif bir öznesidir bu anlamda. Bu yalnızca bizim ya da dönemin aydınlarının bir iddiası ya da gözlemi olmaktan öte köylünün kendisini içinde hissettiği bir pratiktir. Aynı zamanda bu direnme ve politik olma pratikleri 1960'ların politik ortamında da aktif bir işleve sahip olacaktı.

Köy edebiyatı kanonunun oluşumu

Bundan sonraki bölümde, edebî eserlerin kendisinden çok 1945-1960 yılları arasında köy edebiyatı kanonunun oluşumu ve bu edebiyatın açtığı alanlar ve tartışmalar üzerine yoğunlaşacağız. Bir anlamda ne dendiğinden çok niye bunların söylendiğini ve köy konusunun neden edebiyata bir anda bu kadar hâkim bir tema olarak girdiğini tartışmaya çalışacağız. Köy ede-

46 Vurgu bana ait. Arısoy, *Karapürçek*, s. 97.

biyatı ile kurdukları ilişki üzerinden, aydınların köye bakışı ve genel olarak entelektüel ve ideolojik köy algısının nasıl bir dönüşüme uğradığını inceleyeceğiz.

Başlangıç olarak ise köy edebiyatı içinde tartışılması gereken bir olgudan bahsetmek gereklidir. Bu dönemde en çok tartışılan ve köy edebiyatı kanonunun oluşmasında temel teşkil eden unsur "gerçeklik" olacaktır. "Gerçeklik" üzerinden yapılan tartışmada daha önce Türkiye'de de örnekleri görülen benzer bir tartışma gerçekleşmez. Yani ne Sovyetler Birliği yönelimli bir toplumcu gerçekçilik tartışması[47] ne de Ernst Bloch, Georg Lukacs ve Bertolt Brecht arasında olan gerçekçilik tartışması[48] bu dönemdeki gerçekçilik anlayışına temel teşkil etmez. Bu tartışmalar tek partili dönem Türkiye'sinde de edebî alana etkide bulunmuş ve uluslararası tartışmanın bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde ise asıl olan gerçekçilik anlayışı, modernleşme ve kalkınmacılığın bir alanı olarak köyün gerçeklerini öğrenerek bu gerçekliğin hem politik hem de teknik anlamda işlerliğe kavuşturulması amacına hizmet etmek üzerinden şekillenmiştir.

Bu dönemde, köy romanlarında gerçekçilik konusundaki görüşlerin oluşmasında en önemli edebiyat olayı, elbette ki, Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'ünün yayımlanmasıdır. Yaşar Nabi'nin kitabın girişine yazdığı "Birkaç Söz" başlıklı yazıda gerçekçilik anlayışının oluşması ve bu dönem açısından ne anlama geldiği çok açık bir biçimde anlatılır:

> Bir Orta Anadolu köyünün acı gerçeği, bana öyle geliyor ki bütün çıplaklığıyle ilk defa olarak bu kitapta dile geliyor. Gerçi, köylerimizin durumuna dair daha önce de bazı şeyler yazılmıştır. Ancak bunlar ya iktisadî, içtimaî araştırmalar, yahut da köye şöyle bir uğramış aydınların müşahedeleriydi. Hâlbuki bu kitap doğrudan doğruya köyde doğmuş, köyde yaşayan bir köy çocuğunun şehadetidir. Büyük kıymeti de bu yüzdendir. Hattâ bir pertavsızın yardımiyle de olsa, uzaktan ba-

47 Bu konuda bkz. Ahmet Oktay, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, Ankara, 1986.

48 Bu konuda bkz. Ernst Bloch vd., *Estetik ve Politika*, Eleştiri Yayınevi, Istanbul, 1985.

kan bir insan için, Makal'ın anlattıklarını görüp tespit etmeğe imkân yoktu.[49]

Mahmut Makal ile birlikte "gerçekçi" bir anlayışla köyün ele alınması daha önce köyden bahseden edebî eserlerin niteliklerine ilişkin de bir tartışmayı doğurmuştur. Tek parti döneminin köycü ideolojisinin de etkisiyle oluşan bir romantizmle şekillenmiş "resmî köy edebiyatı", köyde yüce, değişmez ve Türk milletinin kökenine ilişkin bir öz aramaya dönük eserlerin üretimini amaçlıyordu. Bunun dışında bazı alternatifler de görülmüyor değildi.[50] Bizim de yukarıda ele aldığımız, Makal'dan önce yayımlanan bazı eserler 1950'ler boyunca görülecek bazı temaları ele alış biçimi açısından benzerlikler taşır. Bu anlamda, Makal'dan önce benzer biçimde köyü "gerçekçi" bir anlamda ele alan çalışmalar bulunsa bile, Makal bir anlamda köy edebiyatında bir dönüm noktasıdır. Makal'ın köy edebiyatında kırılmayı oluşturmasını daha sonra tekrar ele almak üzere erteleyip gerçekçilik meselesindeki farklılaşmaya değinmek yerinde olur.

Bizim Köy'ün neden bu kadar çok ses getirdiğini incelediğimizde, nasıl bir köy gerçekliği kurgulandığını veya bu "gerçeklik arzusu"nun nereden kaynaklandığını daha net anlamak mümkün hale gelir. Dönemin bir diğer ismi Fakir Baykurt, 1945-1960 yılları arası dönemin genel karakterini ve köy edebiyatı eserlerinin içine doğduğu ortamı şöyle açıklıyor:

> Türkiye'de öyle dönemler vardır ki, o dönemler bazı konulara duyarlıdır. Ben, "Yılanların Öcü"nü yazmaya hazırlandığım yıllarda köy sorunu Türkiye'nin en can alıcı sorunuydu. Çok partili yaşama yeni geçmiştik, sandıktan habire köy çıkıyordu. Profesörün bir oyu var, köylünün bir vardı. Köylü oy veremez demiyorum, demem de; ama bu köy ağırlığının sandıkta kendini belirtmesiydi.[51]

---

49 Makal, *Bizim Köy*, s. 4.

50 Tek parti döneminin köycülük ideolojisinin geniş bir analizi ve bu dönemde köye farklı yaklaşan yazarların bir karşılaştırması için bkz. Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta*.

51 İhsan Yılmaz, "Fakir Baykurt: Yılanların Öcü Bir Çığlık Edebiyatıdır", *Hürriyet Gösteri*, sayı 197-198, Nisan-Mayıs 1997, s. 27.

Zaman köylülerin zamanıydı. Daha önce herhangi bir alanda söz sahibi olmamış ve Türkiye'nin % 80'ini oluşturan bir kitleye ilk defa doğrudan ulaşmak zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bu durumun daha önce farkına varan DP, CHP'ye ve tek parti döneminin uygulamalarına karşı köylüyü ve aydınları yanına çekebilmek için bu tür yayınların yarattığı havayı kullanmak isteyecekti. Makal'ın içine doğduğu politik atmosferi yine en güzel Orhan Kemal açıklar:

> Ben izah edeyim mi? Mahmut Makal, öyle bir "hadd-i fasıl"da doğdu ki Halk Partisi-Demokrat Parti çatışmasında... Osmanlı saltanatından devr olan köye, Halk Partisi, şu kadar yıllık iktidarında hiçbir şey vermedi tezi vardı Demokrat Parti'de. Bu tezi, Cumhuriyet Gazetesi, Nadir Nadiler de başta olmak üzere basın alanında hepsi birden topyekûn taarruza geçmiş vaziyetteydiler eski iktidara... Halk Partisine karşı... Bu mücadele, öbür tarafın da bu şeysi sırasında, Mahmut Makal ve bu kitabı meydana geldi. Yani, bir köylü kendi kitabını resmen ortaya attı. Piyasaya atınca, o zaman Demokrat Parti'nin iddialarını –ki hakikattı– tevsik etmiş oldu bu kitap. Ve tek kitaptı o zaman. Yani, bir köylü kendi köyünü, kendi gerçeklerini kendi diliyle vermişti. Demokrat Parti tuttu bunu –Cumhuriyet gazetesi– malum işte, o yılları hatırlayalım... Politik bir mevzu oldu bu. Bu politik mevzu, bu kıymet, bu çatışma Mahmut Makal'ın kitabının çok şanslı bir şartı oldu, Mahmut Makal'ın kitabı, ama haddi zatında değersizmiydi kitap, yok... onu kastetmiyorum, katiyen, haddi zatında değerli bir kitap, janrında öyle bir kitap yoktu.[52]

Savaş sonrası oluşan kalkınmacı ekonominin Üçüncü Dünya ülkelerindeki en büyük hedefi olan köylerin kalkındırılması politikası, bu türden politikalara destek veren aydınlar arasında da köyün gerçeklerini öğrenme yolunda bir talebin oluşmasına yol açmıştır. Aydınlar, kalkınmanın gerekli olduğunu fakat bu döneme kadar köyün gerçekteki durumunu olduğu gibi ortaya koyan bir çalışmanın olmamasından yakınıyorlardı. Bu

52 Baykurt vd., *Beş Romancı Köy Romanı Üzerinde Tartışıyor*, s. 70.

tür çalışmaların eksikliğinin yanında, köy ile ilgili olarak ellerinde, CHP'ye bağlı Halkevleri'nin köycülük kolları tarafından yürütülen romantik köycü eserlerin dışında bir malzeme de yoktu. Gerçekte Makal'ın *Bizim Köy*'ünden önce de aynı isimle bir başka kitap yayımlanmıştı. Fakat bu kitap tam da bahsedilen köycü literatürün bir uzantısıydı ve ne aydınlar arasında ne de politikada bir yankısı oldu. Bu kitaptan verilecek bir örnek farklılığı açıkça ortaya koyar:

> Köye sık sık gelen şehirliler bizi bir şeyden daha severler: bizde yaralama, adam öldürme, hırsızlık, uğursuzluk gibi şeyler yoktur. Tarla nizası yapmayız. Elin günün ırzına ayaline laf atmayız. Konu komşunun malına canına kem gözle bakmayız. Yolu düşerse, jandarma bizim köyden ancak o zaman geçer. Tahsildar köy odasından döner gider. Bizim köyde en varlıklı evler en kalabalık evlerdir. Kimin evinde insan çoksa o daha çok para kazanır.[53]

Cahit Beğenç'in *Bizim Köy*'ünde bu şekilde anlatılan olaylar, bu dönem içerisinde oluşacak olan köy edebiyatı eserlerinde tam tersi olarak geçer. İdealize edilmiş ve hiçbir kötü niteliği olmayan, jandarma ve devlet görevlileriyle hiçbir sorun yaşamayan köylülük anlatısının yerine Makal'ın yoksulluk içinde kıvranan ve devletten, jandarmadan alabildiğine korkan köylülük anlatısının daha gerçekçi bulunması da gerçeklik algısının farklılaştığının bir kanıtı olarak görülmelidir.

Daha önce köyden bahseden edebî eserlerde bu türden bir "gerçekçiliğin" eksik olmasının bir başka sebebi de dönemin –aslında 1950'ler boyunca da şiddetlenerek devam edecek olan– antikomünist politik atmosferidir. Köydeki yoksulluk ve sömürü ilişkilerine edebiyatta yer verilmeye çalışıldığının bazı örnekleri önceki dönem literatüründe de vardır. Fakat bunlar köyü konu edinseler bile, bu köyler Osmanlı veya ilk dönem Türkiye Cumhuriyeti'ni kapsadığından, tek parti iktidarı tarafından çoğu zaman göz ardı edilebilir olarak görülse bile yine de köydeki sömürü ilişkilerini anlatması sebebiyle komünizm

53 Beğenç, *Bizim Köy*, s. 18.

propagandası yaptığı için yasaklanıyor ve yazarları tutuklanıyordu. Bu çerçevede gerçekçilik, tek parti dönemi edebiyatçıları açısından da sakıncalı bir alandı.

1945-1960 yılları arası, aslında antikomünist bir politik tavrın hâkim, hatta daha önceki dönemlerden daha bile daha baskın olduğunu söyleyebileceğimiz bir dönem. O halde bu kadar gerçekçi bir edebiyatın, köydeki yoksulluktan, cehaletten ve sömürü ilişkilerinden bu kadar açıkça, neredeyse bir fotoğraf netliğinde bahseden bir edebiyatın oluşumu nasıl gerçekleşti? Makal'ın ve devamında oluşan literatürün bunu iki etkenin yardımıyla gerçekleştirebildiğini söyleyebiliriz.

Bu etkenlerin her ikisi de, hem köy edebiyatının "gerçeklerin" bir yansıması olarak anlatıldığı iddiasını kuvvetlendirir, hem de iktidar tarafından komünizm propagandası olarak suçlanmanın önüne geçilmesinin ortamını oluşturur. İlk etken, yukarıda da bahsedildiği gibi DP'nin CHP'ye karşı kullandığı propagandanın unsurlarından biri olarak, köyün, tek parti döneminde ihmal edilmişliği üzerinden şekillenmiştir. DP, Makal ve devamındaki edebiyatta bu savlarının açık bir gerçeklik olduğunu gösterme imkânı bulabilmiş ve DP'yi destekleyen aydın kesim tarafından da bu algı kuvvetlendirilmiştir. DP'nin önde gelenleri, Makal'ın eserini büyük bir tezahüratla karşılar. Hatta Samet Ağaoğlu, *Varlık* dergisine *Bizim Köy* hakkında yazdığı bir yazısında "edebiyatımızda yeni bir merhale belki de bu küçük eserle başlayacaktır,"[54] diyerek, bu türden konuların gerçekçi bir anlayışla Türk edebiyatında önemli bir yere kavuşacağının müjdesini verir. Makal, kitabının yayımlanmasından kısa bir süre sonra tutuklanır. Devlet yetkilileri tutuklanma sebebini tam olarak açıklamamakla birlikte sebebin kitapta yazılanlar olmadığına ilişkin bazı imalarda bulunurlar. Tutuklamayı gerçekleştiren Niğde Valiliği'nin açıklamasına *Cumhuriyet*'in getirdiği yorum şöyledir:

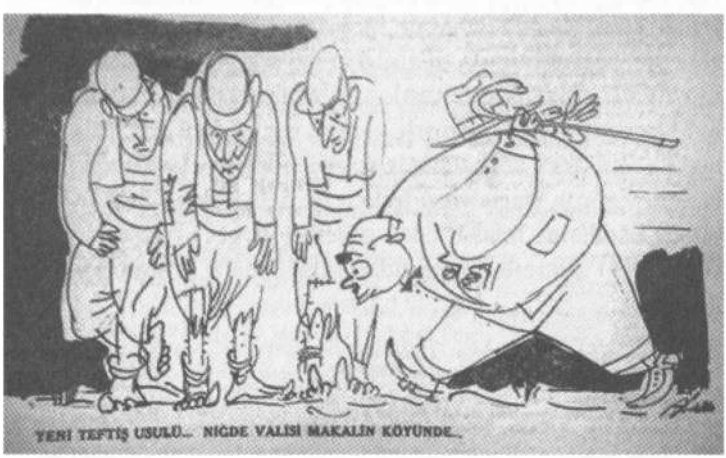
> "Bizim Köy" müellifi Mahmud Makal'ın tevkif edildiği Niğde Valisinin yukarıdaki izahatile de tebeyyün etmiş bulunuyor.

54 Kaplan, *Türk Romanında Köy*, s. 76.

> Yalnız, müellifin tevkifine sebeb olan suç gene aydınlanmamış bulunmaktadır. Vali, tevkif hadisesinin eser yüzünden değil, Halkevinde yapılan bir konuşmadan ileri geldiğini beyan etmekle beraber, suçun mahiyetine temas etmemektedir.[55]

Devlet yetkilileri insanları bu olayın kitapta yazılanlardan kaynaklanmadığına ikna etmek ister. Çünkü gerçekliği bu kadar çok ön plana çıkartılmış bir eserin CHP tarafından yasaklanması zaten bir hayli kötüleşen imajlarını daha da yıpratacaktır. Ama bir yandan da kitapta yazılanların abartılı olduğunu ve bu sebepten Makal'ın yalan söylediğini iddia etmeye çalışırlar. Mahmut Makal, anılarında kendisini tutuklamak için görevlendirilen Niğde valisinin kitapta yazılan gerçekler karşısında bunların abartı olduğunu ortaya çıkarmak için nasıl gayret gösterdiğini şöyle anlatır:

> Onların ardından Niğde Valisi İbrahim Tevfik Kutlar geldi ertesi gün. Okulun önüne toplanan köylülere tepeden inme:
>
> "Ayaklarınızı çıkarın kunduralarınızdan!" dedi.
>
> Ayaklar çıkınca da bir söylev çekti onlara. "Siz bitli misiniz, çıplak mısınız, siz aç mısınız?" diyerek. Köylüler aval aval bakıyorlar, hiçbir şey anlamıyorlardı.

55 "'Bizim Köy' Müellifinin Tevkifi", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1950.

Derken baklayı ağzından çıkardı beni göstererek:

"İşte bu adam, aranızda casus gibidir. Yalan öğütüyor buradan öteye. Aç diyor sizler için, çıplak diyor, çorapları yok diyor. Bakın hepinizin çorabı var allaha şükür... Bunun kitabında anlattığı gibi değilsiniz!..."[56]

Yazılanlara açıkça yalan diyemedikleri için, dolaylı yoldan, işi Makal'ın komünistliğine getirip, buradan da yazılanların aslında içerideki komünist ajanların propagandalarının bir sonucu olduğunu ifşa etmek isterler. Ama buna karşı basın da yazılanların gerçek olduğunu ve Makal'ın da komünist olmadığını ispata çalışacaktı. Bunu gerçekleştirmek için *Cumhuriyet* gazetesi özellikle Makal'la görüşür[57] ve Makal'ın kitapta anlattıklarının gerçek olduğunu göstermek için gazeteciler anlatılan köylere bir ziyaret gerçekleştirirler.[58] Böylelikle hem DP'nin propagandaları ve hem de CHP karşıtı aydınların sergiledikleri tavır sonucunda Makal'ın hikâyesindeki gerçeklik boyutu kuvvetlenir ve döneme egemen olan köy anlayışında eskinin romantik köycülüğünden, kalkınmaya muhtaç köylülük anlayışına doğru bir kayma gerçekleşir.

DP'nin iktidarı devralmasından sonra da Makal'a desteği devam eder. Neredeyse Makal'ın sözcülüğünü üstlenen *Cumhuriyet* gazetesi Makal'ı İstanbul, Bursa ve Ankara'da bir geziye davet eder. Makal burada, aydınların ilgi odağı haline gelir ve Gazeteciler Cemiyeti'ne gerçekleştirdiği ziyaretin ardından, İstanbul Üniversitesi'nde rektörle yemek yer ve sonra da Yahya Kemal ile tanışarak Boğaziçi'nde sohbet ederler. Hayatında ilk defa denizi görür, Bursa'ya giderken ilk defa uçağa biner ve İstanbul'da kendisine refakat eden gazeteci ile gece hayatını "tetkik eder".[59] Bu ziyaretlerin ardından Makal, daha yeni cumhurbaş-

56 Makal, *Anımsı Acımsı*, s. 46.

57 Ferdi Öner, "'Bizim Köy' Müellifi ile Bir Konuşma", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1950; Ferdi Öner, "'Bizim Köy' Müellifi Hayatını Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1950.

58 Ferdi Öner, "'Bizim Köy'de Neler Gördük, Neler Duyduk?", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1950.

59 Ferdi Öner, "Mahmud Makal 'Cumhuriyet'in Misafiri", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1950; Ferdi Öner, "Mahmud Makal, İstanbulu Geziyor", *Cumhuriyet*, 24

kanı olan Celal Bayar ile görüşmek için Çankaya'ya çıkar. Yeni bir devrin "mimarı" ile köy kalkınması meselesini görüşen Makal, görüşmeden sonra cumhurbaşkanı sözcüsünün *Cumhuriyet*'e yazdığı yazıdan öğrenildiği üzere şunları söyler:

> Çankayaya giderken Cumhur Başkanı Celal Bayar beni nasıl karşılayacak? ve köy meseleleri için neler söyliyecek diye düşünüyordum. Bayarı bizim davamızı bilen, samimi ve candan bir Cumhur Başkanı olarak gördüm. Onun için sevincim arttı. Şimdi köye daha çok iç rahatlığı ile gidiyorum. Çalışıyorum, muvaffak olacağız![60]

Mahmut Makal, İstanbul gezisinin ardından *Cumhuriyet* gazetesinde, genel görüşlerini ve gezi sonunda edindiği intibaı aktaran bir yazı yayımlar. Bu yazının bir bölümü, Makal'ın köy gerçekliğini yaratırken edindiği meşruiyeti kuvvetlendirmesi ve komünist olmadığını açıkça ifade etmesi bakımından çok anlamlıdır:

> Söz açılmışken çok önemli bir noktaya dokunmadan geçemeyeceğim: Yeni çıkan bir dergi gösterdiler. Adı gibi içi de bir tuhaf. Bu dergi tutmuş bana açık bir mektup yayınlamış, bir sürü nasihatlar ediyor. Yok beni istismar ediyorlarmış, yok gözümü boyamaya çalışıyorlarmış, İstanbul'un sefalet manzaralarını görmeli, şöyle şöyle yapmalı, onların tarafına geçmeliymişim. Nasihatlerine teşekkür ederim ama, benim köyümün derdi onların anladığı şekilde bir politika canbazlığıyla halledilemez. Tavsiyelerine ihtiyacım yok. Fakirlik, zenginlik manzaraları arasında karşılaştırma yapacak kadar aklım var. Ama

---

Mayıs 1950; Ferdi Öner, "Mahmud Makal Boğaziçinde", *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1950; Ferdi Öner, "Mahmud Makal Üniversitede", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1950; Ferdi Öner, "Mahmud Makal, Büyük Şehrin Gece Hayatını Tetkik Etti", *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1950; Ferdi Öner, "Mahmud Makal Bursada", *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1950; Ferdi Öner, "Mahmud Makalın Uçak Yolculuğu", *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1950; Ferdi Öner, "Mahmud Makal, Üniversite Gençlerin Verdikleri Çayda", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1950; Ferdi Öner, "Mahmud Makal, Gazeteciler Cemiyetini Ziyaret Etti", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1950.

60 Faruk Fenik, "Cumhur Başkanı Dün M. Makalı Kabul Etti", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1950.

böyle karşılaştırmalardan ben, onların anladığı manaları çıkarmam. Köyümü bir sınıf kavgasına yem diye kullanamam. Ben, bu memleketin meselelerinin yalnız bu memleketin insanları tarafından halledileceğine inanıyorum. Dışarıdan getirilen ısmarlama parolalara göre kafamı ayarlayamam. Sağ yobazlığa ne kadar düşmansam, sol yobazlığa da o kadar düşmanım. Zaten nazariyeler yoluyla gerçek dertlerin karşılanabileceğini de sanmam. Memleket bizden iş istiyor. Kendimizi verip gücümüz yettiği kadar onun hizmetinde çalışalım, nemize lazım bizim dünyayı düzeltmeye kalkmak.[61]

Görülebileceği gibi, Makal bütün bu gezilerin ve söylediklerinin sonucunda, CHP iktidarının komünist olarak damgalamak istediği ama yalnızca gerçekleri açıklayan, köyünden başka bir gerçeği çok da bilmeyen, "gerçek köylü" imgesinin oluşmasına imkân sağlamıştır. Makal bir köy çocuğudur ve köyün içinden gelmiştir. Samimiyetle köyün kalkınmasını ister ve gericilikle ve köyün kalkınmasını engelleyen unsurlarla mücadele eder. Bu yüzden anlattıkları doğrudur, gerçektir ve anlattıkları sebebiyle Makal'ı yargılamak ve komünist diye damgalamak yanlıştır. Makal İstanbul'da gezerken, gezi izlenimlerini yazan Ferdi Öner, sürekli olarak Makal'ın her şeyi yeni gördüğünden bahseder ve onun günümüz gelişmelerinden aslında ne kadar da bihaber ama lekesiz, saf bir köylü aklına sahip olduğunu gösterir. Makal'ın her tepkisi, yeni bir şeyler öğrendiği zaman köylü ağzıyla ve samimi ve safça bir şeyler söylemesi ön plana çıkartılarak, Makal'ın etrafında bir saf ama âlim, akıllı bir kişilik imgesi oturtulmak istenmiştir. Böylece, "bu çocuğun" aklından bir hainlik çıkmayacağını da kanıtlamış olurlar. DP'nin en üst düzeyde kabul ettiği bu "gerçek ve içten köylü çocuğu", DP'nin köylüye yönelik ilerici ve kalkınmacı bir politika izleyeceğinin de göstergesi olacaktı. Bu hedefe ulaşmada, DP'nin en yakın müttefiki ise, böyle düşünen, içten aydınlar olacaktır mesajı, Makal'ın CHP tarafından "lekelenmek" istenen sicilini de temizleyecekti. Sonuç olarak denilebilir ki, bu

61 Mahmud Makal, "İstanbuldan Ayrılırken", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1950.

gelişmeler hem antikomünizmin köydeki yoksulluk ve sömürü ilişkilerini anlatmayı yasaklayıcı tavrını engellemiş hem de köy edebiyatı yazınının gerçeklikle ilişkisini sağlam bir düzeyde oluşturmuştur. Bu konunun önemine ileride tekrar değinilecek.

Köy edebiyatının gerçeklikle ilişkisinin kurgulanmasında önemli bir yere sahip olan ikinci etken ise, bu "gerçek" edebiyatı yazabilecek "içeriden" yazarların yetişmiş olmasıdır. Köyün ve köylülerin hem politik hem de bireysel olarak çok önem kazandığı bu dönemin, köyün gerçekliğini sunabilecek düzeyde eli kalem tutan köylülerin de yetiştiği bir döneme denk düşmesi, köy edebiyatının gelişiminde ikinci önemli etkeni ortaya çıkarmıştır. Tek parti iktidarının köylülerin eğitimi işini halledebilmek maksadıyla kurduğu "Köy Enstitüsü" denemesi sonucunda, hem köyü tanıyan hem de yazabilecek bir potansiyele sahip yeni bir kuşak oluşmuştur. Köy Enstitüleri'nde yaratılan geniş bir okuma, eleştirme ve dünya olaylarının farkına varma pratiği, bu kurumlardan yetişen köylü gençlerin bilinçlenme ve kendi duygu ve düşüncelerini eyleme dönüştürme sonucunu verecekti. Enstitü'lerde 1943-1947 yılları arasında yürütülen Serbest Okuma saatlerinde, her gün Kümebaşı öğretmenin denetiminde kitap, gazete ve dergiler okunarak, okunan malzemenin özetleri çıkarılıp birlikte tartışılmak suretiyle, okuduğunu anlayan bireylerin yetişmesi arzulanırdı.[62] Aynı dönemde, Hasan Âli Yücel'in başkanlığında yürütülen dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi faaliyeti de bu okuma saatlerine sunulacak malzemeyi oluşturacaktı. Türk kültür tarihinde "beyaz dizi" olarak adlandırılan bu eserlerde, Emile Zola'nın natüralizmiyle, Rus gerçekçi edebiyatının bolca bulunan örnekleri, Enstitü mezunu köy edebiyatı yazarlarını oldukça etkilemiştir. Bu yüzden Ömer Türkeş'in de dediği gibi, "pek çok hikâyedeki Anadolu köylüsü bir 'mujiği' hatırlatır okuyucuya".[63]

---

62 Hasan S. Keseroğlu, *Köy Enstitülerinde Kitap, Kitaplık ve Okuma*, Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul, 1995.

63 Türkeş, "Taşra İktidarı!", s. 213.

Mahmut Makal'ın öncüsü olarak görüldüğü "köy notları" türünün oluşumu da yine Enstitüler bünyesinde gerçekleşmiştir. Hasanoğlan Köy Enstitüsü tarafından çıkarılan *Köy Enstitüleri Dergisi*, bu türdeki ilk örneklerin görüldüğü yerdir. Kemal Karpat bu dergi hakkında şunları söyler: "Bu küçük dergi yeni köy edebiyatının öncüsü oldu. Öğretmenlerle öğrenciler, hikâyelerini, şiirlerini ve gözlemlerini bu dergide yayımladılar. Bütün yazılarda, yaşananla anlatılan arasında doğrudan bir ilgi vardı; düşünceler nesneldi, gerçeklere dayanıyordu."[64] Karpat'ın da belirttiği gibi bu yazıların belki de en önemli etkisi gerçekliğe dönük yarattığı algı farklılaşmasıydı. Bu metinleri yazan kişiler gerçekten köylülerdi ve devletin kurumlarında eğitilmişlerdi. Yazdıklarının gerçeklikle ilgileri doğrudandı ve bu anlamda etkileme gücü de oldukça fazlaydı. Bu ilk eserlerin de Türkiye'ye göre oldukça fazla sayıda basılıp dağıtıldığı düşünüldüğünde,[65] dönemin köye ve köylüye dönük algısının bu yeni gerçeklik kurgusunu işlevsel bulduğunu söylemek mümkündür.

Köy Enstitüleri'ne yönelik olarak öğrencilere "komünizm propagandası yapıldığı" yönündeki suçlamalar, aslında daha sonra edebiyata yönelen mezunlar düşünüldüğünde iktidarın baktığı yerden pek de yanlış gözükmez. Fakat buradaki köylüler, komünist olmaktan çok, Makal'ın yukarıda alıntısı yapılan sözlerinde de görülebileceği gibi, köye yönelik daha dinamik bir Kemalist modernleşme ve kalkınma projesine inanıyorlardı. Enstitü mezunu yazarların komünizm suçlamasından kurtarılması çabası yaygın olarak görülen bir durumdu. Enstitü projesinin en büyük destekçilerinden Hasan Âli Yücel'in aşağıdaki sözleri bunun en açık göstergesidir:

> Edebiyatımıza giren bu köylü gençlerin üsluplarında müşterek bir nokta var. Okuduğunuz zaman damağınızda bir burukluk duyuyorsunuz. Kekremsi, hatta acımsı bir tat. Bu tat, eski ağıza yeni taamdır. Dayanmalı. Dayanmalı ve neye böyle yazıyor-

64 Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 39.

65 Atilla Özkırımlı bu derginin on yedi bin basıldığını belirtir. Atilla Özkırımlı, "Anahatlarıyla Edebiyat", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 594.

lar araştırmalı. Benim bulduğum şu: Duydukları ifade hamlesi, Türk köylüsünün asırlar boyunca kötü idareciler elinde, en korkunç ve asılsız inançlara esir edilerek sömürülmesi neticesi, bu gençlerin bilincinde ve bilinçleri altında çöreklenmiş yılanların zehirleri dışarı atıp ondan kurtulma ihtiyacından geliyor. Söyliyerek ve yazarak bu zehirleri dökmek istiyorlar. Elbette üslupları buruk olacak. Fuzuli'nin Şikayetnamesi nasıl bir komünist manifesti değilse bu köylü gençlerin hınçlı bazan acı gülüşlü ifadeleri de bu kısım aydınlarımızın sandığı gibi solaklık eseri bellenmemelidir. Onlar, sağ ve temiz ellerile yazmaktadırlar.[66]

Köy edebiyatının bu realist temsilcilerini komünizmden aklama çabaları, söylenenlerin gerçekliğini pekiştirerek köye yönelik yeni bir bakışın yerleşmesine yol açacaktı. Hasan Âli Yücel'in yukarıdaki alıntının yer aldığı yazısının başlığındaki gibi köylü bu sefer edebiyata bir aydının dışarıdan bakışıyla değil, kendisinin "doğal yaşam alanına" içeriden bakmasıyla "kendi girmiştir". Bu yüzden, hem yeni gelişen "demokrasi"nin bir gereği olarak hem de ülkenin bir bütün olarak kalkınması için bu gerçekçi sese kulak verip politikalar ona göre belirlenmelidir.

Aslında, tam anlamıyla bu sebepten yazar köyü konu edinen yazarlar. Her birinin cehalet ve yoksulluk batağında kıvranan köylüler için kendince kalkındırma planları vardır. *Bizim Köy*'le belirginleşen kanonun bu özellikleri, yani yazarın köyün içinden gelmesi, bilginin ışığının taşıyıcısı olması ve sorunlu makamlara bir rapor gibi sunulan edebiyattan önce belgesel niteliği ağır basan eserler üretilmesinin zorunluluğu,[67] köy edebiyatı denilen türü tanımlamanın yolu haline gelmiştir. Aslında üretilenler, "ilgili ve yetkililere sunulan bir dilekçedir".[68] Bu "dilekçelerin" yazılış nedenini Fakir Baykurt şöyle açıklar:

---

66 Hasan Âli Yücel, "Türk Edebiyatına Kendi Giren Köylü", *Yeditepe*, sayı 161, 15 Ağustos 1958, s. 1, 3.

67 Türkeş, "Taşra İktidarı!", s. 213.

68 Zeki Coşkun, "Bireyi Iskalayan Roman", *Radikal*, http://www.radikal.com.tr/1999/10/11/kultur/01bir.html.

> Kendimi yazın alanında geliştirip kitaplar yazmak, Türkiye'ye güzel günlerin gelmesine destek olmak, benim gibi zor koşullarda büyüyenlerin kurtulmasına hizmet etmek, Türkiye'yi dünyada her bakımdan değerli, insanları, bayrağı, parası saygın bir yurt olarak tanıtmak, sevdirmek istiyorum. Maksim Gorki gibi bir yazar olup "İşte Türkiye'nin bir yazarı! Kitapları güzel; öyleyse halkı da güzeldir!" dedirtmek istiyorum.[69]

Köylüye ve ülkenin kalkınmasına adanmışlık olarak özetlenebilecek olan Köy Enstitülülerin bu ruh hali, ürettikleri eserlerin de ana teması haline gelmiştir. Enstitülerde aldıkları köyü kalkındırma ve eğitim yoluyla modernleşmeyi yaygınlaştırma gibi ülküsel amaçlar, edebiyatlarına da yansıyacak ve kendilerini de bu kalkınmanın birer özneleri olarak kurgulayacaklardı. Bu yüzden, daha sonraki eleştirilerde baş yere oturacak olan, köye modernleşmeyi getiren öğretmen tiplemesiyle aslında kendilerini anlatacaklardı.

Enstitü'de aldıkları eğitim sonucunda, kendileri hakkında düşünmeyi ve düşündüklerini kâğıda dökmeyi öğrenen köylüler, bunun sonucunda anlattıkları "gerçeklik" içerisinde, ürettikleri metnin yazarları olarak kendilerinde oluşan bir farklılaşmayı çoğu zaman görememişlerdir. Bir misyona sahip olmak, o misyonun sonucunda yararlı bir iş yaptığını düşünmek ve bu yolda mücadele etmek motivasyonuyla hareket eden bu "köylü yazarlar", aslında bu eğitim ve üretim süreçlerinde, gündelik politikayı etkilemesi için sundukları köy gerçeklerine yabancılaşmış bir aydın tavrı içerisine de girebiliyorlar. Makal'ın *Bizim Köy*'ünde bu yaklaşım çok açık bir biçimde izlenebiliyor aslında. Makal, kendi köyünü ve çevresinde olanları, hatta kendi ailesini anlatırken sanki her şeyle ilk defa karşılaşıyor gibi. Sanki bir köylü gibi değil, bir şehirli edasıyla soruyor sorularını karşılaştığı köylülere. Kitapta yer alan, köyde yapılan ekmeği yiyememesi üzerine söylediği "Biz de köylüyüz ya, anam nasıl yapardı bilmem, daha yufka olurdu da ondan mı ne, pek sert geli-

69 Fakir Baykurt, *Köy Enstitülü Delikanlı*, s. 285.

yor bana,"[70] sözleri, aslında yabancılaşmış bir ruh halinin göstergesidir. Yine başka bir yerde "Benim afal afal hayretle seyredişime kızdı babam,"[71] sözleri, sanki yazarın köyden değil de kentten oraya atanmış bir memur olduğu izlenimini bırakıyor. Eğitimle yabancılaşmış/dönüşmüş bir köylü profili çiziyor Makal. Artık ne tam bir köylü, ne de kentli. Tam olarak "eğitimle yabancılaştırılmış köylü" tanımına uygun düşen bir anlatım sergiliyor. Bu durum, Enstitü çıkışlı yazarların köye yönelik belirledikleri misyonlarına uygun bir biçimde, köye de aslında yukarıdan bakan bir yerden yaklaşmalarına yol açar. Enstitü'de yaşadıkları deneyim, dünya hakkında bilgi ve görgülerinin artması köye yönelik algılarında da bir farklılığa ve köyü dönüştürme çabalarının artmasına yol açmıştır. Makal ve benzerlerinin yazdıklarına bir dilekçe havası veren de aslında bu durumdur. İçeriden, ama aslında, daha önce örnekleri görülen aydınlara benzer bir biçimde, aynı zamanda da dışarıdan bir bakış. Bunun, bir anlamda, köylünün durumundan şikâyet gibi görülmesine rağmen, köylüyü kalkındırmakla yükümlü olduğunu düşündüğü devlet ve aydınlara köylüyü "şikâyet eden" bir tavır olduğunu söylemek çok yanlış olmaz. İlk bölümde bahsedildiği gibi Fakir Baykurt bu durumun biraz dışında tutulabilse bile, bu dönemin yazarlarında aslında köylüyü hareketlendirmeye dönük bir bakıştan çok, köylünün kurtuluşu kendi eliyle gerçekleştiremeyeceğine olan bir inancın sonucunda, kurtuluş yolu için aydınların bir çözüm bulması gerektiğinin bir şikâyetidir bu. Mahmut Makal, bu yüzden kendi yazdıklarını, bu durumun hem farkında olarak ve hem de bu farkındalığın sonucunda bundan kaçınmaya çalışarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* romanıyla karşılaştırır:

> Ve benim tek önderim, diyebilirim ki köyün kendisi. Ben, köy enstitülerini bitirdikten sonra döndüm, yeni baştan köyü tanımağa başladım. Tanırken de yazmak içimden geldi. Açık söyliyeyim, ben işte şunu söyliyeyim, biraz evvel "Yaban"dan

70 Makal, *Bizim Köy*, s. 23.

71 *A.g.e.*, s. 47.

bahsettik. "Yaban"ı ikinci okuyuşum benim, bu köyden notları yazışımla beraberdir. Türk münevverine Yakup Kadri nasıl sesleniyor –ben o arada Yakup Kadri'ye kızdım– Türk münevverine başka bir açıdan seslenmek istedim. Kendi anladığım şekilde seslenmek istedim. Bu, bunun eseridir. "Bizim Köy" Türk münevverine bir sesleniştir. Bu şekilde kaleme alınmıştır.[72]

Makal ile birlikte oluşan bu gerçekçi köy edebiyatı meselesine çeşitli eleştiri ve saldırılar da gelmiştir elbette. Bunlardan CHP'nin, gerçekliği yok saymak için antikomünizmi kullanmaya çalışmasına yukarıda değinmiştik. Bunun yanında, bu gerçekliğin, iktidarı yıpratmak isteyen, kötü niyetli, DP'yi destekleyen aydınlar tarafından gerçekleştirildiğine yönelik de bir kampanya yürütülmüştür. Bir köylünün bu nitelikte bir eseri gerçekten kendi kendisine kaleme alamayacağına inanan veya yazılanların gerçekliğinden sakınmak için bunu kullanmak isteyen bir kesim, *Bizim Köy*'ün bizzat Yaşar Nabi tarafından yazıldığını ama Makal'ın adıyla yayımlandığını iddia etmiştir.[73] Böylelikle, "gerçek" bir köylü tarafından yazılmadığı ispatlanarak, yazılanların gerçekliğini reddetmek, onları yalnızca bir propaganda unsuru olarak göstermek fırsatı doğacaktı. Fakat genel politik havanın aksi yönde olması bu iddiaların yerleşmesini engelleyecek ve kitabın gerçekçi etkisini ortadan kaldırma sonucunu vermeyecekti.

Diğer bir saldırı ise aslında çok yeni olmayan bir suçlamanın ilerleyen yıllarda yeniden kullanılmaya çalışılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Uzun süre DP'nin kalkınmacı politikalarıyla örtüşen nitelikte konulara değinen ve bu yüzden de "resmî ideolojinin bir aracı"[74] olarak suçlanacak olan köy edebiyatı, DP'nin

72 Baykurt vd., *Beş Romancı Köy Romanı Üzerinde Tartışıyor*, s. 71-72. *Bizim Köy*'ün aydınlara yönelik olarak yazıldığı ve pazarlandığını *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir reklamında dahi görebiliriz. Gazetenin ilk sayfasında, logonun hemen yanında yer alan bu ilan şöyledir: "Mahmud Makal, Bizim Köy, 3 üncü basılışı çıktı. Bu kitabı okumamış tek aydın kalmayıncaya kadar tanesi 1 liradır" (*Cumhuriyet*, 20 Nisan 1950).

73 Baykurt vd., *Beş Romancı Köy Romanı Üzerinde Tartışıyor*, s. 73.

74 Türkeş, "Taşra İktidarı!", s. 217.

beklenen "kalkınma hamlelerinin" gerçekleşmemesi sonucunda bu sefer edebiyat alanında hâkim bir konuma geçmesinde büyük payı olan DP tarafından, zamanında CHP'nin yaptığına benzer suçlamalarla karşılaşacaktı. Köy edebiyatı kanonunun ilk oluşmaya başladığı dönemlerde CHP'ye ve tek parti döneminin uygulamalarına saldırmanın bir aracı olarak kullanılan köy edebiyatı, "gerçekçiliğini" ve ele aldığı konuları işleyiş tarzını hiç değiştirmeden, sayısı artarak yayımlanan eserlerle bu sefer DP'ye yönelik eleştirinin bir unsuru olacaktı. *Bizim Köy* ve ardından yayımlanan *Köyümden* kitaplarının tek bir kitap halinde İngilizce olarak yayımlanmasından sonra[75] eleştirilerin dozu daha da artacaktı. DP'nin yayın organı *Zafer* gazetesinde 1955 yılında yayımlanan iki başyazı doğrudan Makal'ı ve dönem içerisinde yaygınlaşan köy edebiyatını hedef almış ve benzerlerine DP iktidarından önce de rastlanan şu suçlamalarda bulunmuştur:

> Günlük gazetelere, dergilere, üniversitelere, sendika ve fabrikalara ve daha birçok teşekküllere sokulmaya çalışan bozguncu ve yıkıcı bir propaganda, Anadolu röportajları halinde, güya edebiyat toplantıları halinde, çeşitli, şiir, hikâye ve makaleler halinde, dedikodu gizli fısıltı, sistemli ve devamlı telkinler halinde memleketteki büyük kalkınma hareketini, birçok bölgemizin ve köylerimizin kavuştuğu refahı, sayısız doğrulma hamlelerini hiçe sayar; Anadolu'yu baştanbaşa bir köstebek yuvası, bütün köylüyü ve işçiyi açlıktan nefesi kokan sefil bir kitle, bütün memleketi sahipsiz, bakımsız, kendi haline bırakılmış bir ülke halinde gösterir. Bir kısım ressamlar karikatüristler, genç şair ve hikâyeciler "Sosyal gerçeklik" adı veri-

75 Makal, anılarında kitabın yayımlanmasından sonra yetkililerin bu yayını engellemeye yönelik çabalarını İngiltere'deki yayıncının ağzından şöyle aktarıyor: "'Bizim Köy' ile 'Hayal ve Gerçek' adlı kitaplarımı bir cilt haline getirerek 'Anadolu'da Bir Köy' adıyla çıkaran yayınevinin sahibi şunları söyledi bir ara: 'Bir gün sizin sefaretten iki kişi geldi. Kitabı kaç tane bastığımızı sordular. Beşbin basmıştık, söyledim. Hepsini satın alıyoruz, dediler. Sevindim. Neden sevindiğimi sordular. Yeniden basabileceğim için seviniyorum, dedim. Yok, hayır biz yeniden basmamanız koşuluyla alıyoruz, dediler. O zaman, satmıyorum, dedim ve kös kös gittiler...'" Makal, *Anımsı Acımsı*, s. 83.

len Moskova direktifine uygun bir nazariye istikametinde eser yapmaya teşvik edilirler.[76]

Köy edebiyatı eserlerinde anlatılanların gerçekliğini ispat için bu kadar çok çaba göstermiş olan DP'nin yine kendi silahıyla vurulmaya başlaması, iktidarı bu tür "zararlı" yayınlar için girişimde bulunmaya iter ve köy edebiyatının gerçekliğini yok etmeye yönelik bu türden propagandaları yoğunlaştırır. Fakat artık bir kere kendisi tarafından bile kabul edilen bir gerçekliği bu şekilde karalamaya çalışmak, özellikle aydınlar arasında hiç de yandaş bulamaz. Yalnızca DP'ye bağlı hareket eden bir kesim ve antikomünizmin keskin savunucuları bu edebiyatın yasaklanması girişimlerini desteklerler. DP, kendi eliyle yücelttiği bir eleştiri alanının tam olarak hedefi haline gelmiştir ve bunun önüne geçebilecek bir söyleme de sahip değildir.

Köy edebiyatına yönelik eleştiri, yalnızca söylenenlerden kötü etkilenen iktidar çevrelerinden ve bu alanın politik olarak engellenmesi gerektiği üzerinden gelişmemiştir. Özellikle, 1960'ların ortalarından itibaren şiddetlenecek olan ama bu dönemde de yavaş yavaş başlayan edebiyat alanının içinden gelen bir eleştiriyle de karşılaşacaktır köy edebiyatı. 1950'li yıllarda köy edebiyatıyla ilgili bir tartışma *Forum* dergisinin okur mektupları köşesinde gerçekleşir. Bazı okurlar, Mahmut Makal'ın *Forum*'da yazmaya başlamasıyla, köy edebiyatında ele alınan konuların sanatsal bir kaygı gözetilmeden edebiyat diye sunulmasından şikâyet ederler. Aynı zamanda köy kökenli bir yazar olmanın köy konulu edebiyat yapma tekelini doğurmaması gerektiği, fakat durumun bu yönde gelişmesi eleştirilir. Makal'ın elde ettiği şöhret ile kendisine benzer "düzeysiz" bir edebiyat kitlesine yol açtığı belirtilir.[77] Buna karşı, Makal'ı savunan, benzer tarzda düşünen okurlar tartışmayı ilerletir

76 "Memleketin Bir Numaralı Davası", *Zafer*, 31 Mayıs 1955.

77 Behiç Duygulu, "Forumcular ve 'Bizim Köy'lü", *Forum*, 4(48), 15 Mart 1956. Köy edebiyatçılarının bu konuda kendilerini tek söz sahibi görmeleri konusunda şu eleştiri yapılır: "Köylü olmayıp ta köyü vermeye kalkan, gerçekte onlar gibi kupkuru değil de sanatla veren sanatçıyı küçümsüyorlar" (s. 15).

ve birkaç yazı sonra tartışma sona erer. Asıl tartışma 1960'ların sonlarından itibaren alevlenecek olsa bile, bu dönemde bile gelişmelerden huzursuzluk duyan bir kesimin var olduğunu söyleyebiliriz.

Edebiyat üzerinden yürütülen tartışmaların 1960 ve 1970'lerdeki uzantısı, aynı zamanda, edebiyatçıların Türkiye'de sınıfsal mücadelenin nasıl resmedilmesi gerektiğine yönelik kurgusunu da ortaya koyar. Aynı köycü bakışı savunan ve köyü yücelten eserlerin çoğalması, köyün Makal'dan itibaren aynı statik bakış açısıyla resmedilmesinden rahatsızlık duyan ve Türkiye'nin şartlarının artık 1950'lerden farklı olduğunu düşünen edebiyatçıları açık eleştiriye yöneltmiştir. Bu eleştirilerin toplu bir sunumunu yayımlayan Mehmet Bayrak, köy edebiyatına en sert eleştirileri getiren Attilâ İlhan'ın görüşlerini şu şekilde özetler:

> İlhan, "köy ve köylü edebiyatından" değil; (Bizim Köy) edebiyatından hoşlanmadığını söylüyor, (Bizim Köy Edebiyatı) ndan ne anladığınıysa şu görüşleriyle ortaya koyuyordu:
>
> a) Bu edebiyat, "belirli temalar çevresinde dolaşır". Temeli, köyü kalkındıracak adamın öğretmen, kaldırma yönteminin de eğitim olduğudur. Bu edebiyat; "Köy Enstitülerinin, köylünün proleterleşmesini önleme amacını gözden kaçırmıştır."
>
> b) Köy Enstitüleri de, oradan çıkan yazarların çoğu da, ülkenin ve köylünün kalkınmasını bir eğitim yani üstyapı sorunu olarak ele almaktalar.
>
> c) Bu yazarlar, yıllardır sorunları, konuları hatta köyleri ve tipleri klişe haline getirmiştir. "Öylesine beylik, öylesine birbirine benzer şeyler yazıyorlar ki, birinin imzasını ötekinin kitabına atsanız, kendileri bile ayıramazlar."
>
> ç) "Kapitalist bir gelişme sürecinin raylarında başdöndürücü bir hızla akıp gittiği halde, köy yazarlarının kitaplarında, şaşılacak bir ısrarla, Türkiye'nin yirmibeş yıl önceki yerinde durduğu" öne sürülüyor, vurgulanıyor. "Köylü yığınlarının şehirleşme, ülkenin kapitalistleşme sürecini etlerinde ya duymaz, ya duymazlıktan gelirler" bu yazarlar.

> Köylülüğün devrimdeki yerine de ilişen A. İlhan, "Bizim köy edebiyatı"nın kendince böyle bir tanımını yaptıktan sonra; "Bu edebiyatın toplumcu değil, İnönü dönemi CHP'lisi olduğunu" ve "hevesi sınıf değiştirmek olan bu kafaların sosyalist devrimci Türk edebiyatını gerçekleştiremeyeceklerini" söylüyordu.[78]

Yukarıda da anlatmaya çalıştığımız gibi, aslında köy edebiyatçılarının temel kaygıları köyde bir sınıf mücadelesinden çok bir kalkınma ve köye yönelik aydınlarda bir uyanış yaratmaktır. Açıkça antikomünist bir çizgide olduğunu açıklayan Makal ve benzerleri dışında bu eleştiriler köy edebiyatının diğer temsilcilerine yöneltilemeyebilir. Örneğin Yaşar Kemal, Orhan Kemal veya Kemal Tahir'in köy romanı yazmalarındaki motivasyon, Köy Enstitüsü çıkışlı edebiyatçılardan daha farklıdır. Zaten İlhan'ın "Bizim Köy edebiyatı" diyerek kastettiği de bu türden bir edebî kanondur. Fethi Naci, köy romanına yönelik eleştiriyi bir başka boyuttan kurarak, köy edebiyatının bizim gibi az gelişmiş ülkelerde gerçekçilik olarak algılanmasına rağmen, sanayileşmiş ülkelerde bunun bir "kaçış eğilimine" işaret ettiğini söyler. Georg Lukács'ın, Knut Hamsun'un romanlarına yönelttiği eleştiriye değinerek, Lukács'ın burjuva toplumunun çöküşüne bağlı olarak burjuva romanında da "kapitalist gerçeklik dışında, kapitalizmden olabildiğince soyutlanmış bir köye doğru kaçış" yaşandığını söylediğini aktarır.[79] Lukács'ın ve Fethi Naci'nin bahsettiği kaçış aslında köy romantizminin de temelini oluşturur. Fakat bizde, tek parti dönemi köy edebiyatı bunun dışında tutulmak kaydıyla, yani gerçekçi köy edebiyatı türünde kaçıştan çok, bir farkına varma hali hâkimdir. Bu çerçevede hem Attilâ İlhan'ın eleştirilerini, hem de Fethi Naci'nin kaçış analojisini farklı ve birlikte düşünerek, Türk köy edebiyatı kanonunun oluşumunun ve bu tür eserlerin bir ana akım haline dönüşmesinin yine bir "kaçış edebiyatı" sonucunda oluştuğunu iddia edebiliriz.

78 Mehmet Bayrak, *Köy Enstitülü Yazarlar Ozanlar, İnceleme-Antoloji*, Töb-Der Yayınları, Ankara, 1978, s. 22-23.

79 Naci, *Roman ve Toplumsal Değişme*, s. 261.

Türk edebiyatında kaçışın merkezi benzer biçimde yine kentten köye doğru olmuştur. Fakat bu sefer kaçışın sebebi, kapitalizmden çok antikomünizmin kentteki sınıfsal ve sömürüye dayalı ilişkileri hem sosyal bilimlerin araştırma nesnesi olarak, hem de edebiyata konu olması bakımından engellemesi yolu ile gerçekleşir. Devletin antikomünist tavrı, kentteki yoksulluk ve baskı ilişkilerinin her türlüsünün açıklanması veya araştırılmasının önünde bir engel teşkil ediyordu. 1950'ler boyunca şiddetlenecek olan bu tavır, savaş sonrası dönemde kent edebiyatının giderek içine kapanmasına yol açacaktı. Köy edebiyatının edebî olmayan tarzına karşılık, kenti konu edinen edebiyat daha nitelikli ama sosyal meselelere pek değinmeyen eserler vermeye başlayacaktı. Atilla Özkırımlı, bu gelişmeyi şöyle özetler:

> Köy edebiyatına koşut olarak 1950-1960 arası adlarını duyuran Vüs'at O. Bener, Yusuf Atılgan, Nezihe Meriç, Leyla Erbil, Ferit Edgü, Demir Özlü, Onat Kutlar, Erdal Öz, Adnan Özyalçıner, Bilge Karasu gibi hikâyecilerin köy edebiyatı gerçekliğine tepki olarak yeni bir hikâye anlayışı geliştirdikleri görülür. Amaçlanan gerçekçiliğin yadsınması, gerçekçilik dışında bir sanat anlayışının yerleştirilmesi değil, gerçekçiliğe yeni bir yorumun getirilmesi gerektiğidir. Karşı çıkılan, köy edebiyatındaki basmakalıplık ya da dar bir çevreye, küçük adamın serüvenine kapanan hikâyedeki kısırlıktır. Olay anlatımına dayalı, bir örnek kişilerin yansıtıldığı yüzeysel gerçekçiliğin aşılması savunulmaktadır. Bir önceki kuşağa ve köy edebiyatına yöneltilen bu eleştirilere bağlı olarak hikâyede bireyin öne alındığı, dış gözlemin yerine iç gözlemin geçtiği, olayların değil durumların irdelendiği görülmektedir. Sait Faik'in son dönem hikâyelerine bağlanabilecek bu yeni atılım, gerçeküstücülük, varoluşçuluk benzeri akımlarla Fransız yeni romanının ve bilinç akımı tekniğinin de etkilerini taşımaktadır.[80]

Bu gelişmelerin sonucunda, "Marksist kavramları kullanamayan bu yazarlar, kötü, sömürgen ağa/sömürülen köylü, geri-

80 Özkırımlı, "Anahatlarıyla Edebiyat", s. 596-597.

ci imam/ilerici kaymakam gibi klişe karşıtlıklarla üretilen köy edebiyatı'nı bir yana bıraktılar. Kent bireyi'nin, daha kesinleyici bir söyleyişle küçük burjuvaziden gelen aydın olma yolundaki bireylerin yalnızlık, iletişimsizlik, cinsellik gibi tinsel sorunlarına yöneldiler".[81] Böylece bu dönemdeki yaygın politik tercihlerin de etkisiyle, kent alanı sömürü ilişkilerinin temel alanı olmaktan çıkarak, sömürü ve yoksulluğun anlatılabileceği bir alan olarak köy edebiyatı geliştirildi.

Bu gelişimde, adına "Makal Etkisi" diyebileceğimiz gelişmelerin de çok önemli bir payı vardı. Yukarıda, Makal ve köy edebiyatı kanonunun oluşturulması sürecinin tartışıldığı bölümlerde anlatılan "gerçeklik" tartışmaları bu etkiyi yaratan temel unsur olmuştur. DP-CHP çekişmesinde aydınların DP'den yana aldıkları tavır ve DP'nin, köylüyü kazanma gayretleri sırasında CHP dönemini yıpratmak için Makal'ın yazdıklarından faydalanması, Makal'ın köyün içinden seslenebilme gücünü kullanarak "salt gerçekliğin sözcüsü" konumuna ulaşması, *Bizim Köy*'de geçen yoksulluk ve sömürü ilişkileri anlatısının meşruiyetini de oluşturmuştur. Aydınlar ve geleceğin iktidarı tarafından kabul gören Makal'ın gerçeklik anlatısı, köyü sınıfsal farklılıkların işlenebileceği ve toplumsal mücadelenin yürütülebileceği bir alan haline getirmiştir. "Makal Etkisi" bu anlamda, "toplumsal mücadelenin meşru bir şekilde yürütülebileceği bir alan olarak köy"ün oluşumunu sağlamıştır. Hem kalkınmacı politikaların bir alanı olarak yüceltilen köyün gerçekliğinin sunulabileceğinin anlaşılması, hem de Makal ve sonrakilerin katkılarıyla en azından 1950'ler boyunca komünizmin etki alanı dışında tutulabileceğine inanılan köyün yeni bir politik kurgusunun yapılması, bu alanı etkinleştirebilmiştir. Makal'dan sonra birçok kişinin hem Makal'a benzer bir biçimde köy notları tarzında eserler vermeye yönelmesi, hem de edebî nitelikte köyü konu edinen roman ve hikâyeler yazması, köy edebiyatına yöneltilen "klişeleşme" eleştirisini haklı çıkaracak boyuta ulaşmıştır. Ama bu kötü etkisine rağmen, bir yan-

81 Ahmet Oktay, "Sartre ve 1950 Kuşağı", *Birgün Kitap*, sayı 21, 25 Temmuz 2006, s. 3.

dan da daha önce anlatılamayan bir ilişki biçimi olan sömürü ilişkilerinin, en azından kırsal boyutta işlenebilmesini sağlamıştır.[82] Daha önce köyden bahsetmeyi istemeyen bazı yazarların bu dönemde köye yönelmesi de bu alanın meşru bir düzeye erişmesi nedeniyle olmuştur. Makal bu gelişmeyi anılarında şöyle anlatır:

> Zaten, ortada dolaşan söylentilere göre, ilk kitabımı Yaşar Nabi ya da Hakkı Tonguç yazmıştı. O yıllarda, Kemal Tahir "Köy dediğin dört kerpiç dam" diyerek, köyden yazı çıkmayacağını söylüyordu. Başbakanlık Müsteşarı Munis Faik'in Paris'e yolladığı Necati Cumalı da "Köyden roman çıkmaz" diyordu yazılarında. Öyleyse, ben de köyden yazı çıkaramazdım. Peki, Yaşar Nabi ya da Tonguç nasıl konu bulmuşlardı o dört tanecik kerpiç dam arasında? Dahası, Kemal Tahir'in Köyün Kamburu, Sağırdere, Göl İnsanları vb. köyden gelen öyküler değil miydi? Cumalı'nın Zeliş'i İzmir'in içinde mi tütün kırmıştı.[83]

Yine benzer bir değerlendirmeyi Samim Kocagöz, bu sefer gelişmelerin olduğu dönemde yapar:

> Değme, yedi göbek sülalesinin İstanbul'lu olduğunu savunan romancılarımız, bugün, Anadolu'yu köyü yazıyorlar. Şehiri yazmak isteyen yazarlar da şehirden yazacak hiçbir şey bulamıyorlar. Belki de şehiri bulmak güç oluyor. Akşam sabah, Beyoğlu caddesinin vitrinlerini geziyorlar.[84]

---

82 Fakir Baykurt gibi sosyalist düşünceye daha yakın yazarlar bu alanın meşruiyetinden de yararlanarak kitaplarına bazen Nâzım Hikmet gibi ismi bile yasaklı olan edebiyatçılardan parçalar yerleştirebiliyorlardı. Elbette bunu açıkça vermiyorlardı ama yine de Nâzım'ın yasaklı şiirleri bu şekilde kendisine meşru bir alan bulabiliyordu. Fakir Baykurt'un *Yılanların Öcü* romanında, köyün en yoksul topraksız köylüsü Bekçi Mustafa'nın aklından âdeta Nâzım Hikmet'in *Davet* şiiri geçer: "Bir ataş vereceksin, yanıp çıkıp gidecek cayır cayır... Yanıp çıkıp gidecek dürzünün evi! İçindekilerle barabar!.. A h e l kapıları, ah!.. Kapansın e l kapıları!.. Yakacaksın k i kapansın... Başkaları d a açılmasın namussuz dünyada! Yokluklar yok olsun. Yok olsun yoksulluklar! İlle de kulun kula kulluğu kalksın! Tam kulun kula kulluğu benimki!..." Baykurt, *Yılanların Öcü*, s. 213.

83 Makal, *Anımsı Acımsı*, s. 60-61.

84 Samim Kocagöz, "Şehirli Romancı, Köylü Romancı", *Yeni Ufuklar*, sayı 8(93), Şubat 1960, s. 271.

Kentteki toplumsal ilişkilerin edebiyatta işlenmesi tam anlamıyla da kapanmamıştır elbette. Fakat kentte bu ve benzeri konular artık farklı bir türün konusu haline gelir. Bu gelişmeyi Mehmed Seyda şöyle anlatır:

> Şu halde, şehir insanlarını anlatacak yazarın yazı alanı, hem aşırı sol hem aşırı sağdan gelen, bir de tepeden bastıran liberalistlerin üçgen baskısıyla daralmış durumda. Ötekinin rahatlığı onda yok. Bir söz her yana çekilip uzatılabilir. Ama insan sevgisi dağ taş dinlemediğine, her yoldan aşıp gittiğine göre o ne yapıyor? Şehirli edebiyatı, kendine, o zaman, dolambaçlı bir yol seçiyor. Bu yol nedir, yeni bir sembolizm mi? Hayır; mizah edebiyatı. Bir yerde çeşitli engeller mi var. Dümdüz anlatamadığını "acı acı güldürerek" anlatırsın. Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.[85]

Büyük oranda bu yolu tercih edecek olan kent edebiyatı 1950'li yıllarda mizah türünün gelişmesine sahne olacaktı. Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz gibi önde gelen mizah yazarlarının bu dönemde sosyal eleştiriyi mizah yoluyla kurgulamaları, bu anlamda köy-kent arasındaki edebiyat alanında görülen bu kaçışın bir diğer bileşenini oluşturmuştur.

Köy edebiyatı alanının genişlemesi ve hâkim duruma gelmesinde göz ardı edilmemesi gereken bir diğer faktör de Makal'ın *Bizim Köy*'ünün beklenmedik bir ilgi görmesi üzerine yayıncıların bu türe kayarak, köy alanında eser veren yazar sayısını da artırmalarıdır. Bu dönemde başını Nadir Nadi'nin çektiği Varlık Yayınları ile bir diğer köy edebiyatçısı Samim Kocagöz'ün başında bulunduğu Yeditepe Yayınları arasında köy edebiyatı eserlerini yayımlamak için büyük bir yarış başlar. Yine aynı isimlere sahip dergileri aracılığıyla da küçük köy hikâyelerini ve köy edebiyatı tartışmalarını neşreden bu yayınlar, yayıncılık alanında neredeyse bir tekel oluşturur. Remzi Kitabevi gibi bazı yayıncılar bu tekeli kırmak için mücadele ederler ve Yaşar Kemal ve Cengiz Tuncer gibi bazı köy edebiyatçılarının eserle-

85 Mehmed Seyda, "Köy Edebiyatı-Şehir Edebiyatı", *Sanat Dünyası*, 6(143), 1962, s. 11.

rini basarlar.[86] Refik Erduran'ın *Yağmur Duası* romanını yayımlayan Çağlayan Yayınları bu piyasaya girebilmek için köy edebiyatı konulu bir yarışma bile düzenler ve *Yağmur Duası* kitabının arka kapağında bununla ilgili şu duyuruyu yapar:

> Memleketimizin kalkınmasında en büyük rolü oynıyacağına bütün Türk vatandaşlarının inandığı köy davasını Çağlayan Yayınevi bütün imkânlarıyla herzaman destekliyecektir. Mahmut Makal ve Yaşar Kemal gibi köyün içinden yetişmiş yazarların da eserlerini fırsat buldukça okuyucularımıza sunacağız. Büyük roman müsabakamızı da tercihan bu mevzuda yazılmış eserlere açtık. Refik Halid Karay, Reşat Nuri Güntekin, Hasan Âli Yücel, Cevat Fehmi Başkut ve Sabri Esat Siyavuşgil'den müteşekkil jüri gelen eserleri tetkik etmektedir. Son netice alınır alınmaz kazanan romanı neşredeceğiz. Yayınevimiz bu davayı tutan eserlerin kuru ve sıkıcı olmaması, bilâkis en geniş alâkayı çekmek için mümkün mertebe cazip ve hareketli bir tarzda yazılması gerektiğini daima gözönünde bulunduracaktır. Yağmur Duası bu yolda attığımız ilk adımdır.[87]

Bizim Köy'ün yarattığı bu furyadan yararlanmak ve arada tek sorunun köy olmadığını söylemek isteyen kitaplar da yayımlanmıştır. *Bu Da Bizim Kent* başlığıyla yayımlanan küçük bir kitap hem yayıncılık furyasının durumunu, hem de kentin sorunlarından ne anlaşıldığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Ahlâkçı bir üslupla ele alınmış olan bu kitabın önsözünde yer alan bir açıklamayı aktarmak, genel durumu gösterir:

> Düne kadar köylerimizin teknik terakkiden mahrum atıl ve batıl bir surette tamamile tabiata terk edilerek, nasıl bir ihmale kurban gittiğinin (Bizim Köy) den bütün açıklığile öğrenmiş

86 *Akis* dergisinde Cengiz Tuncer'in *Hacizli Toprak* (1959) isimli romanının tanıtımını yapan bir yazıda yayınevlerinin bu durumundan şöyle bahsedilir: "Remzi Kitabevi, genç Türk romancıları için hazırladığı bir seri yayınla, romanımıza gerçekten büyük bir hizmet ediyor. Sayıları biri ikiyi geçmiyen ve sırtlarını dergilere dayayan bazı yayınevi sahiplerinin saltanatlarına son verdiği için Remzi Kitabevini tebrik etmek gerekir" (*Akis*, 17(295), 23 Mart 1960).

87 Erduran, *Yağmur Duası*, arka kapak. Yarışmanın yapılıp yapılmadığı, yapıldıysa sonucunun ne olduğuna ilişkin bir bilgi yoktur.

bulunuyoruz. Şehirlerimizin de medeni gelişme cehdine paralel olarak din, ahlak, adet ve anane gibi kültürel faktörlerden mahrum bir hale doğru götürülmüş bulunmasının akla gelen çeşitli misallerini vermek suretile manevi bakımdan uğradığımız ihmali (Bizim Şehir) de göstermeğe çalıştım.[88]

Köy edebiyatının yarattığı bu furya, görsel olarak daha yaygın bir araç olan sinemaya da sıçrayacak ve kısa sürede köy konulu filmlerin çekimine de başlanacaktı. Özellikle Yaşar Kemal ve Kemal Bilbaşar'ın senaryosunu yazdığı ya da hikâyesinden senaryoya dönüştürülen filmler bu dönemde çekilecek,[89] fakat bu filmlerin birçoğu ya sansüre takılarak yayınlanamayacak ya da sansüre takılmamak için resmî söylemle uzlaşmak durumunda kalacaktı.[90] Fakat bu haliyle bile köy edebiyatından daha popüler bir imgenin yaratılması yönünde bir çaba olarak değerlendirilebilecek olan sinemaya geçiş, döneme hâkim olan köy/köylü temalarının yoğunluğunu göstermeye yetmiştir.

Yayınevlerinin romanlara olan etkisi yalnızca, bu alandaki yayın sayısını çoğaltmaktan kaynaklanmıyordu. İşlerin sorunsuzca devam edebilmesi için, yayınevi sahipleri olabildiğince iktidarla zıtlaşmamayı tercih ediyorlardı. Hatta bu yüzden bazı eserlere kendilerince sansür uyguladıkları bile görülüyordu.[91]

88 Selahattin Şenelt, *Bu Da Bizim Şehir*, Gün Basımevi, İstanbul, 1950, s. ii.

89 "Filmcilik-Bir Ümid", *Akis*, 9(143), 2 Şubat 1957, "Filmcilik", *Akis*, 10(167), 20 Temmuz 1957. İleriki dönemlerde sıkça tekrarlanacak olan bir bileşimin ilk örneklerinden biri olarak Atıf Yılmaz'ın yönettiği, Yaşar Kemal'in hikâyesinden senaryolaştırılan ve Ruhi Su'nun filmdeki türküleri seslendirdiği *Karacaoğlanın Kara Sevdası* filminin bu dönemde çekildiğini belirtmek yerinde olur. "Sinema", *Akis*, 16(274), 27 Ekim 1959, s. 25.

90 Cantek, "Köy Manzaraları", s. 196.

91 Fakir Baykurt, ilk hikâye kitabı olan *Çilli*'nin basımı sırasında yayınevinin bu konuya ilişkin tavrını şöyle anlatır: "'Çilli' benim ilk kitabım. İçindeki on bir hikaye ile 1956 da satışa çıktı. Köy yaşayışını anlatan ilk hikayelerimden seçip çıkardım. Adı 'Çilli' değil, 'Pıtrak' olsun istiyordum. On bir hikayeden biridir Pıtrak. Bugün de öyle hikayeler yazabilmeyi çok istiyorum. Hikayenin kaynakları kendi yaşantımızdan, çocukluk günlerinde çektiklerimizden sürüp geliyordu. İki parça bitik tarlada kardeş, bacı, ellerimizle hasat yapıyorduk. Toprak haberi pıtrak getiriyordu. Pıtrak ekini bastırıyordu. Kan revan içinde kalıyorduk. O dönemin dümenci hükümeti de: 'Tarımı makineleştirdim! Tarımı makineleştirdim!' diye, radyo radyo, gazete gazete öğünüyordu. Gelen traktörleri, ekin makinelerini ovaların sahipleri paylaşmıştı. Yoksullara

Bunun dışında Orhan Kemal gibi, bu dönemde yazdığı eserleri dönem ve koşullar farklılaşınca yeniden yazanlar da vardır. Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954) romanı, ilk yazıldığından on yıl sonra tekrar yazılmış ve bu sefer ilk hacminin neredeyse iki katına ulaşmıştır. Yazarın bu tavrına ilişkin 1950'li yıllarda köylüler ve işçiler hakkında, yazarların kendisine otosansür koyması ihtiyacını hissettiğini söyleyenler bulunduğu gibi,[92] dönemin farklılaşmasıyla Orhan Kemal'in bilinçli bir işçi sınıfını romanına kattığını iddia edenler de vardır.[93] Sebep her ne olursa olsun, *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanının karşılaştırmalı bir incelemesi iki dönem arasında yazarların köylü ve işçi konularını ele alışlarındaki farkı daha anlamlı bir biçimde sunar.

Bu türden bir karşılaştırma bu bölümün amaçlarını aşacağı için burada yapılmayacak. Ama yine de Orhan Kemal'in romanları ve genel anlamda köy edebiyatıyla ilişkisi üzerinde durmak gereklidir. Aslında Orhan Kemal'i bir köy edebiyatı yazarı olarak tanımlamak hiç mümkün değildir. Romanlarında daha çok kasaba ve şehirlerde işçi sınıfının durumunu ele alır. *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954), *Kanlı Topraklar* (1963) ve *Gurbet Kuşları* (1962) gibi köy edebiyatı literatürü içerisine dahil edilen romanlarında bile doğrudan doğruya köylüleri anlatmadığını ama daha çok "köylü-işçi" olarak tanımlanabilecek ara bir kategoriyi ele aldığını ileri sürebiliriz. Bu yüzden, Orhan Kemal'i bir köy edebiyatı yazarı olarak de-

---

kıl düşmüştü. Krediler hep varsıllara, zenginlere veriliyordu. Yoksullar, çok çok elli lira, yüz lira alıyordu. Tıpkı bugünkü gibi... Bu gözyaşıyla kan karışık hikayeyi ilk kitabıma ad yapmak istediğimi yazdığım zaman yayınevi sahibi karşı koydu: 'Adam diyor ben tarımı makineleştirdim, sen diyorsun elimizle hasat, pıtrak... sakın ha! Bak, Çilli var. Ne güzel bir yöresellik çağrışımı getiriyor...' Hikayenin yeşil gözlü, yüzü bir sürü benli çaresiz kızını seviyordum aslında. Ama Pıtrak'a başka türlü bağlıydım. Hayır, olmaz, bile dedirtmedi kitapçı. Haber çıktı, ilan çıktı, derken, kitabın adı 'Çilli' oldu. Anamın da arzusu buydu. O da Pıtrak olsun istiyordu. 'Kitabın adını Pıtrak koy da batsın Ankara'dakilerin orasına burasına..' diyordu. Onun da arzusu içinde kaldı" (Baykurt, *Çilli*, s. 12).

92 İbrahim Tatarlı ve Rıza Mollof, *Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a Marksist Açıdan Türk Romanı*, s. 113.

93 Naci, *Roman ve Toplumsal Değişme*, s. 346.

ğil, daha çok bir işçi sınıfı edebiyatı yazarı olarak tanımlamak yerinde olur.[94]

Köy edebiyatı, bu hâkim ve meşru konumunu kullanarak, yaygınlığı ve popülerliğinin de etkisiyle, köye ve köylüye dönük algının da bu dönem içerisinde yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bu algı farklılaşması iki düzeyde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki köylüye karşı kentli aydınların bakışında görülen farklılaşmadır. Aydınlar, artık köylünün bu durumundan kendilerini sorumlu tutar hale gelmişti ve bunu değiştirmek için harekete geçmek gerektiğini düşünüyordu. Bir nevi aydının köylünün karşısında ezilmesi duygusunun yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Sezer Tansuğ bu duyguyu şöyle anlatır:

> Fakir Baykurt geldi İstanbul'a da ona söyledim. Çoktanberi içimde var bu, ama seninle karşılaşınca gözle görülür hale geldi dedim, senin yanında bir utanç, bir eziklik duyuyorum. Bu tam eskinin zıddına. İstanbullunun, şehirlinin köylünün yanında ufalması, şaşkınlığı, ellerini koyacak yer bulamayışı. Ne dersin? Oysa eskiden köylü İstanbullu'nun yanında bu hallere düşerinis, bir pot kıracağım diye ödü koparmış zavallının, İstanbullu da onun tepesine bindikçe binermiş.[95]

İkinci olarak, köylünün artık eski romantik ölçülerle değil, hem Makal'ın ve hem de sonrasında gelişen edebiyatın etkisiyle daha gerçekçi bir düzeyde algılanmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu algı gerçeklerle bağlantılı olduğu için çok sevimli bir algı olmadığı gibi yine de aydınların bakışında bir fark yaratması açısından anlamlıdır. *Cumhuriyet* gazetesinde *Bizim Köy* hakkında bir eleştiri yazan Adile Ayda bu algı farklılaşmasını en iyi biçimde dile getirenlerden birisidir. Makal'ın yarattığı bu farklılaşmayı şöyle anlatıyor Ayda: "'Bizim Köy' çıkınca, kitabı köylüye acımak ve köylüyü sevmek niyetiyle ele aldım. Fakat ma-

94 *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanını işçi sınıfı perspektifiyle analiz eden bir çalışma için bkz. Berna Güler Müftüoğlu ve Elif Hacısalihoğlu, "Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: 'Bereketli Topraklar Üzerinde' ile 40'lı ve 50'li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış", *Çalışma ve Toplum*, sayı 3, 2008.

95 Sezer Tansuğ, "Köylüye, Şehirliye ve Çevreye Dair", *Yeni Ufuklar*, 8(87), Ağustos 1959, s. 88.

alesef buna muvaffak olamadım. Mahmud Makalın köylüsü sevimsiz bir mahlûktur."[96]

Artık köylü sevilecek ve onun hakkında güzellemeler düzülecek bir mahlûk değil, içinde bulunduğu duruma acilen çare bulunması gerekli olan, feodal bir çağın artığı olarak görülür. Türkiye'nin az gelişmişliği ile bağlantılı olarak düşünülen köylünün az gelişmişliği bir sonraki dönemin de temel konularından biri olacaktır.

Edebiyatın gerçekliğinden köyün gerçekliğine

Sonuç olarak denilebilir ki burada incelemeye çalıştığımız kadarıyla, köy edebiyatı kanonunun oluşumunda birden çok faktörün bir arada bulunması etkili olmuştur. Kısaca "Makal Etkisi" olarak adlandırabileceğimiz bu faktörler çoğunlukla dönemin politik atmosferinin katkısıyla oluşturulmuştur. Gerçekliğin sunumu ve köy gerçekliğinin kabulü süreci, toplumsal mücadelenin meşru bir alanı olarak köyün oluşmasının ortamını sağlamıştır. Bu anlamda, Makal'ın öneminin, *Bizim Köy*'ü yazmış ve köy edebiyatının çerçevesini belirlemiş olmasında değil, temel olarak bu alanı sosyolojik ve politik olarak meşru bir çalışma alanı haline getirmesinde yattığını söyleyebiliriz.

Kent edebiyatı ve kent sosyolojisi hakkında hem popüler hem de akademik anlamda bilgilerin giderek azaldığı ve hem sosyoloji hem de edebiyat alanında çalışmaların köyde yoğunlaşmaya başladığı bir dönemden sonraya aktarılacak en büyük bilgi yığını da köy ile ilgili olacaktı. 1960'lı yıllara gelindiğinde hem sömürü ilişkileri ve kırsal yoksulluk düzeyinde bir bilginin, hem de köy sosyolojisiyle şekillenen monografik çalışmaların yoğunluğu, Türkiye'nin geri kalmışlığı ve feodal bağları konusunda çok net yorumlar yapabilmenin de yolunu açacaktı. 1970'lerin başlarında, 15-16 Haziran olayları ile Türkiye'de işçi sınıfının ilk defa görünür hale geleceği döneme kadar, köy edebiyatı veya genel olarak köy eksenli sosyal bilimler ve politika, gündemin temel belirleyeni olacaktı. 27 Mayıs 1960 dar-

96 Adile Ayda, "Bizim Köy", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1950.

besi sonrasında hareketlenen politik ortamda, köylüler başrolü oynayacak ve çoğu devrimci gençlik örgütü ve sosyalist parti köyü temel alan bir söylemin ve eylemliliğin yürütücülüğüne soyunacaklardı. Bu dönemde hâkim bir konuma yerleşecek olan Milli Demokratik Devrim[97] teorisi de, neredeyse gençliğin ve sosyalist siyasetin ana gündemini oluşturacaktı. Temel olarak, Türkiye'nin az gelişmişliği ve feodal bağlarından hâlâ kurtulamamış bir ülke olduğu tezi üzerinden şekillenen bu devrim stratejisinin, epistemolojik olarak 1950'lerde yaratılmış olan bu geniş ve detaylı köy literatüründen beslendiğini iddia edebilmek de mümkündür. Kente ilişkin sosyolojik ve popüler çalışmaların yapılamadığı bir dönemde, köyün meşru bir alan olarak görülmesi ve her türden çalışmanın bu alana yoğunlaşması, Türkiye'nin temel çelişkisinin ne olduğu yönünde de bir algı yoğunlaşmasını doğuracaktı. Latin Amerika'da ve Çin'de gerçekleşen köylü devrimlerinin hem teorik hem de pratik etkisinin desteklediği bu tez, Türkiye hakkındaki bilgilerin birçoğuna 1950'ler boyunca üretilmiş bu literatür sayesinde kavuşacaktı. Köy edebiyatı ve sosyolojisinde, buna ek olarak popüler basında yer alan köy röportajlarında, Türkiye'de kapitalizmin varlığına ilişkin çok sınırlı yorum ve bilgilerin bulunması, daha çok feodal bağlarından kopamamış ve yoksulluk, sömürü ve cehalet içerisinde yaşayan köylülerin tasvir edilmesi, kentlerin durumu hakkında bir bilginin gelecek dönemlere çok sınırlı düzeyde aktarılmasına yol açmıştır. Kentlerin gündeme oturması ve kentteki sömürü ilişkilerinin detaylı bir analizinin yapılmasına yönelik bilgi birikiminin sağlanması için ise 1970'ler ve hatta 1990'ların beklenmesi gerekecekti.

97 Bkz. Mihri Belli, *Milli Demokratik Devrim*, Aydınlık Yayınları, Ankara, 1970.

ALTINCI BÖLÜM

Sonuç

Bu çalışmada, 1945-1960 yılları arası dönemde, Türkiye'de köylülüğe odaklanmayı seçmemin nedeni, özellikle 1960'lar ve 1970'ler başta olmak üzere, sonraki on yıllara hâkim olacak yanlış önermelerden kaynaklanıyordu. 1960'ların ve 1970'lerin birçok sorunlu ve tartışmalı meselesinin kökenleri, aslında çok incelenmeyen ve çoğu zaman üstünkörü geçilen 1950'lerdeki gelişmeler ve tartışmalara dayanıyordu. Bu nedenle, 1945-1960 yılları arasındaki dönemin kapsamlı bir analizi olmadan Türkiye'nin yakın tarihindeki tartışmaları ve gelişmeleri değerlendirmek zordur. Çalışmanın sonuna geldiğimde buna daha çok ikna olduğumu söyleyebilirim.

Bu çalışmada da altı çizildiği gibi, söz konusu dönemi ele alan çalışmaların çoğu, 27 Mayıs 1960 darbesinin etkisiyle inşa edilen genel önyargıları yeniden üretmiş ve büyük ölçüde, dönemin temel özelliklerini tanımlamıştır. Çalışma sırasında "algı kırılması" olarak adlandırdığım bu durum, Türkiye sosyal bilimler literatüründe yer alan çalışmaların bu dönemle ilgili birçoğu yetersiz ve eksik olan öncülünü sorgulama imkânını sağladı. Bu döneme ilişkin bilgilerimizin çoğu, darbenin tarihsel gerekçelerinden etkilenen önkabullerle şekillenmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı, 1945-1960 yılları arası dö-

nemi yeni bir bakış açısıyla yeniden değerlendirmek ve İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme ilişkin yaygın olarak benimsenen fikir ve inançları sorgulamaktı.

Genel olarak Türk tarihinde olduğu gibi, köylülüğün 1945-1960 yılları arasını ele alan sosyal tarihi de henüz tam anlamıyla yazılmamıştır. Bu çoğunlukla konuyla ilgili kaynakların eksikliğinden kaynaklanır. Köylülerin sınırlı okuryazarlığı, birincil kaynaklar söz konusu olduğunda bize neredeyse hiçbir şey bırakmadı. Bu nedenle, köylülerin tarihini onların bakış açısından yazmak hâlâ çok zor. Bununla birlikte, bu çalışma boyunca işaret edildiği gibi, 1940'ların sonlarından itibaren, köylüler sosyal ve politik hayatta daha görünür hale geldi. Önceki dönemlerde köylülerle ilgili birincil kaynaklar yetersiz ve büyük ölçüde o dönemin entelektüel seçkinlerinin bakış açıları ile sınırlı şekillendirilmişti. Var olmasını umdukları bir tür köylüyü tanımladılar, aradılar ya da onu kendi siyasi amaç ve bakış açılarına göre şekillendirmeye çalıştılar. Burada ele alınan dönemde ise köylüler yine kendileri hakkında tam olarak konuşmaya başlamadılar veya bize kendileri hakkında doğrudan somut kaynaklar bırakmadılar, ancak göreli olarak yine de kendilerini tanımlamak veya görünür kılmak için daha fazla alan buldular. Bu nedenle, dönemin köylüleri için bir tür "aşağıdan tarih" yazabilmek hâlâ zordur, fakat imkânsız değildir. 1940'ların ve 1950'lerin hikâyesini köylülerin ana aktör olduğu farklı bir perspektiften anlatacak kaynaklar her gün daha da çeşitleniyor aslında. Bu "ilerlemede" arşiv kaynaklarının daha fazla erişime açılması etkili olduğu gibi, araştırmacıların mevcut kaynakları farklı bir bakışla ele almaya başlaması da aslında daha önemli bir yere sahiptir.

Köylülerin kendi siyasi güçlerinin farkına varmalarını sağlayan olgu, çoğunlukla çok partili siyaset ile birlikte oy çoğunluğu ilkesinin öneminin artması olmuştur. Böylelikle köylülerin yaşam tarzlarını bize gösteren sesler yükselmiş ve alternatif sesler de duyulmaya başlamıştır. Ayrıca seçkinlerin köye ve köylülere bakış açısı önceki dönemlere göre akademik anlamda daha "bilimsel" ve çeşitli hale gelmiştir. Köylülüğün artan önemi,

doğrudan savaş sonrası dönemin koşullarıyla da ilgilidir. Bu nedenle bu çalışma sırasında, savaş sonrası dönemde yeni dünya düzeninin yeniden yapılanma sürecine ve bu dönemde köylülüğü nasıl etkilediğine de vurgu yapılmıştır. Uluslararası ekonomik düzenin yeniden yapılanma süreci, aynı zamanda, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki uluslararası hegemonyanın inşası için verilen mücadelenin bir parçasını oluşturuyordu.

Bu çalışma, aynı zamanda, köylülerin dünya çapındaki bu mücadeleden doğrudan etkilendiği Soğuk Savaş atmosferinin başlangıcında Türkiye'deki köylülüğün toplumsal, iktisadi ve kültürel koşullarını da kapsıyordu. Söz konusu dönemdeki en önemli uluslararası gelişme, geri kalmış veya tarıma dayalı Üçüncü Dünya ülkelerinin toplumsal yapılarının yeniden yapılandırılması sürecidir. Böylelikle bu ülkelerin uluslararası sistemdeki rolleri buna göre yeni baştan tanımlanabilecekti. Nüfusun çoğunluğunu köylülüğün oluşturduğu bu ülkelerdeki yeniden yapılanma süreci, aynı zamanda, Batı dünyasında kapitalizmin gelişmesinden bu yana en çok tartışılan konu olan "köylü sorunu"nun yeniden tanımlanmasını gerektirdi. Geçtiğimiz on yıllarda kapitalizmin gelişmesiyle belirlenen bu ülkelerin sorunları, bu kez uluslararası sistemin sorunları haline gelmiştir. Savaş sonrası dönemde büyük ölçüde bağımsızlığını kazanan bu yeni kurulan ulus-devletlerde kapitalist üretim tarzının yaygınlaşmasıyla, uluslararası siyasal ve ekonomik sistemin gerekleri etrafında dönen reformlar çok önemli bir gündem haline gelmiştir. Bu devletlerin istikrarı ve uluslararası sisteme sorunsuz entegrasyonunu sağlamak için bu reformlara ihtiyaç vardı. Bu çerçevede, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'deki gelişmeler bu politikaların uzantıları olarak değerlendirilebilir.

Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, savaş sonrası dönem Türkiye'de köylülüğün durumuna ilişkin tartışmalarla başladı. Meclis'in 1945'teki Toprak Reformu Kanunu tartışmaları sırasında ve sonrasında, tek parti rejimine ve onun temsilcisi CHP'ye karşı siyasi muhalefetin kurulmasıyla çok partili sisteme geçişe yol açacak koşullar gelişti. Çok partili sisteme geçişle birlik-

te nüfusun hâlâ çoğunluğunu oluşturan köylüler –onların siyasal ve toplumsal desteklerini elde etmek tüm siyasi partiler için gerekli olduğundan– ülkedeki en önemli güç haline geldi. DP, bu gelişmeyi başarılı bir şekilde manipüle ederek, büyük ölçüde köylülerin desteğiyle, iktidara gelebildi. Burada açıkça ortaya konmaya çalışıldığı gibi, Türkiye'deki köylüler hem uluslararası hem de ulusal gelişmelerin bir sonucu olarak önemli ölçüde değişime uğradı. Bu çalışmanın temel amacı, Türk toplumunda çoğunluğu oluşturan köylülerin, Türkiye'nin ve dünyanın genel bir yeniden yapılanma sürecine girdiği savaş sonrası dönemde meydana gelen gelişmelerden nasıl etkilendiğini göstermekti. Bu nedenle, burada ileri sürülen iddiaların geçerliliğini araştırmak için köylülerin toplumsal, politik ve iktisadi hayata katılımlarının en önemli yönlerini ele almayı amaçladım.

Sistemin ve toplumsal yapıların genel yeniden oluşum süreci, süreçle ilgili tüm alanların uyumunu ve bu yeni düzende rollerinin yeniden tanımlanmasını gerektiriyordu. Böylelikle zamanın iktisadi, politik, teorik ve kültürel ihtiyaçlarına göre yeni kurumlar ve kavramlar geliştirilmiştir. Türkiye'de köylülüğün anlamı ve işlevleri, bu yeniden yapılanma sürecine uygun olarak bir dönüşüm geçirdi. Bu dönüşümü ortaya koymak için, dönemin toplumsal, iktisadi, politik ve kültürel hayatının hemen hemen tüm yönlerini ele almak gerekiyordu. Bu çalışmada köylülük ile ilişkili bütün süreçlerin layıkıyla açıklanabildiğini düşünmemekle birlikte, birçoğunun analize dahil edilmesine gayret gösterilmiştir.

Bu çalışmada ele alınan dönemde, köylülük, teorik olarak önceki dönemlerden yeni ve farklılaşmış bir bakış açısıyla tartışıldı ve teorik gelişmelerdeki temel amaç, köylülüğün bu yeniden yapılanma sürecinde ihtiyaç duyulacak "gerçek" ve "somut" bilgisini elde etmekti. Köylülüğün bu "gerçek" bilgisi, karşılaşılabilecek sorunların çözümü için geliştirilecek "toplumsal projelerin" temelini oluşturacaktı. Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin iktisadi ve siyasi tercihlerindeki değişim ve uluslararası kapitalist sistemle doğrudan işbirliği, diğer tüm toplumsal sınıfları ve grupları etkilediği gibi köylülüğü de et-

kiledi. Kırsal yapıda yaşanan gelişme ve dönüşümün yanı sıra, Türkiye'de tarımsal üretim, piyasa merkezli bir anlayışa doğru kaydı. Bu gelişme hem kırsal ekonomik düzeni değiştirdi hem de şehir ile kır arasındaki ilişkileri artırdı. Bu dönüşümün getirdiği bir sorun olarak kırdan kente göç, kırsal yapılardaki değişimin yarattığı dinamizmin ortaya çıkardığı önemli gelişmelerden birisidir. Kırdan kente göç, kırsaldaki kalkınma dinamiklerini ortaya koyduğu kadar, kırsalın ana unsurları olan köylüleri de şehirlerde "görünür" hale getirdi. Farklı ve özgün bir kentsel yerleşim türü olan gecekondunun icadıyla köylülerin somut gerçekliği kentlerde daha çok fark edilir oldu.

Siyasi alan söz konusu olduğunda, konuyla ilgili birçok örnekte de belirtildiği gibi, köylüler siyasette pasif unsurlar olmaktan ziyade, siyasetin daha aktif bileşenlerine dönüştüler. Köylüler, çok partili sistemin ortaya çıkarttığı yeni araçları kullanarak açıkça siyasallaştılar. Özellikle DP iktidara geldikten sonra, köylüler kendi önemlerinin farkına vardılar ve siyasi alanda can alıcı unsur haline geldiler. Buna göre, hem siyasette hem de toplumsal hayatta, bu çalışmada defalarca altı çizildiği gibi, köylülerin sesi giderek daha fazla duyulabilir hale geldi. Daha önce büyük ölçüde görmezden gelinen köylüler ve diğer alt sınıflar, siyasetin kendi çıkarları için dönüştürücü bir güç olabileceğini fark ettiler ve böylece seslerini giderek yükselttiler. Hem devlet arşivlerinde hem de söz konusu dönemde yazılan kaynaklarda, köylülerin siyasetteki seslerinin çok daha görünür, ayrıntılı ve açık bir şekilde yükseldiğini söylemek mümkündür. Özellikle dönem içinde meydana gelen Arslanköy Davası gibi olayların analizinde, köylülerin siyasi tavırlarını ve siyasete aktif katılımlarını kendi seslerinden dinleyebilmek diğer alanlara göre daha mümkün hale geldi. Bu çerçevede, bu dönemde köylülerin siyasi sürece aktif katılımları ile kendilerini siyasette de "görünür" kıldıklarını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Köylüler, aynı zamanda dönemin en önemli kültürel gelişmelerinden birinin de öznesi haline geldiler. Köylülerin kendilerini toplumsal ve kültürel alanın önemli bir parçası olarak

resmettikleri bir edebî tür olarak köy edebiyatının egemenliği bu dönemde başlamıştır. Bu köy edebiyatı türüne ait metinlerde, köylülerin varlığı ve "gerçek durumları" yoğun bir şekilde ele alınmış ve böylelikle kırsalda yaşanan yoksulluk ve sömürü ilişkilerini tartışmak için meşru bir alan yaratılmıştır. Bu edebî tür sayesinde köylüler, varoluşları ve toplumsal gerçekleriyle giderek daha fazla tanımlanmıştır.

Bu çalışmanın başlığında da vurgulandığı gibi, köylüler, önceki romantik ideolojik "tahayyüllerden" gitgide kopmuş, varoluşları ve sosyopolitik "gerçeklikleri" aracılığıyla yeniden tanımlanmış ve yeniden yaratılmıştır. "Gerçeklik", temelde epistemolojik bir sorun olarak, dönemin en başat kavramlarından birisi olmuştur. Bu çalışmada yapmaya çalıştığım, "gerçek" gerçeklik ile bu "gerçeklik" söyleminin ne kadar eşleştiğini anlayabilmekti. Bunun için ise, böyle bir "gerçekliğin" yaratılması sürecine odaklanarak, köylülük hakkındaki bu "gerçek bilginin oluşumu"nu sunmaya çalıştım. Bu yüzden köylülüğün "tahayyül"den "gerçek"e dönüşümünü, köylülüğe ilişkin tüm alanlarda yaşanan dönüşümün tartışılmasıyla analiz etmeye çalıştım. Böylelikle sadece ideolojik anlamda değil, aynı zamanda köylülüğün gerçek dönüşümü de bu çalışmanın odak noktası olmuştur.

Bu çalışmada ortaya konan en önemli sonuçlardan biri, söz konusu dönemde bilginin üretilme biçimlerine ilişkindir. 1945-1960 yılları arasında köylüler yeniden keşfedildi ve bu şekilde bu çalışma boyunca bahsedilen yaşamın tüm alanlarında yeniden tanımlandı. Her alanda ortaya çıkan "köylülükle yakın karşılaşmalar", 1945-1960 yılları arasında köylülüğe dair bilginin büyük bir kısmının yaratılmasını mümkün kıldı. Köylüler, iktisadi, politik ve kültürel alanlarda en çok çalışılan, bahsedilen ve üzerinde düşünülen kesim haline geldi. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, aynı zamanda sıcak teorik tartışmalar da söz konusuydu bu dönemde. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1960'larda ve sonrasında yoğun ve şiddetli bir şekilde tartışılacak olan temalar, daha önce oluşturulmuş tartışma ve metinler dikkate alınmadan analiz edilmemelidir. Zira köylüleri

tanımlayan ve daha sonraki dönemlerin tartışmalarında daha çok kullanılacak kavramlar ve bilgi birikimi, 1945-1960 yılları arası dönemde yaşanan tartışma, çalışma ve gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Benzer şekilde, daha çok siyasal aktivizmin belirlediği 1960'lar Türkiye'sine odaklanan çalışmalar, 1950'lerdeki geniş kitlelerin siyasal bilinçlenme süreçlerini dikkate almaktan kaçınırlarsa, kendi analizleri açısından önemli olabilecek birçok hayati unsuru gözden kaçırmış olur. Köylülerin siyasetle ilişkisinin incelendiği bölümde de görülebileceği gibi, geniş kitlelerin doğrudan katılımı ve siyasetin aktif bir unsuru haline gelmeleri, çoğunlukla ülkedeki savaş sonrası gelişmelerle ilgiliydi. Bu dönemde, çoğu zaman DP'nin müdahalesiyle siyaset toplumsal kesimlerde gelişmeye başladı; ancak büyük ölçüde kentsel ve kırsal halkın aktif katılımıyla DP'ye rağmen de bunun yaşandığı zamanlar oldu. Tek parti döneminden farklı olarak çoğu insan bu dönemde siyaseti etkileyebileceklerinin, hatta siyasetin yönünü değiştirebileceklerinin farkına vardılar ve çoğu zaman da bunu uygulamaya çalıştılar. İlerleyen zamanlarda, özellikle köylüler bu dönemde kazandıkları siyasal bilinçle toplumsal hareketliliği daha da büyüteceklerdi.

Türkiye'de sosyal bilimler literatüründe genellikle tek parti döneminden 1960'lara bir "geçiş" olarak değerlendirilen 1945-1960 yılları arası dönem, birkaç çalışma dışında Türkiye'de sosyal bilimler alanında "eksik" veya "kayıp" halkayı oluşturur. Son dönemde yapılan birçok çalışmaya rağmen hâlâ bu döneme ilişkin çalışmaların başında olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu dönemin kapsamlı bir şekilde çalışılmamış olması, daha sonraki dönemlerin de doğru, detaylı ve derinlikli bir analizini yapmayı zorlaştırıyor.

1945-1960 yılları arası dönem, "algı kırılması" dışarıda bırakılarak, kendi iç dinamikleri ile yeniden değerlendirilmesi gereken bir dönemdir. Sadece köylüler açısından değil, bu döneme ilişkin her türlü toplumsal grup ve zihniyetin yeni bir bakış açısıyla yeni baştan analizini gerçekleştirmek, Türkiye Cumhuriyeti tarihyazımını geliştirecek önemli bir müdahale olacaktır.

Bu dönem, hem tek parti dönemi hem de sonraki dönemler için kullanılan tarihsel araçlar ve söylemlerle değerlendirilemez. Bu dönemin ayırt edici özellikleri ancak çeşitli sosyal bilim disiplinleri bir arada kullanılarak ve yeni sorular sorarak ortaya çıkarılabilir. Bu sorunsal ile ilgili yapılması gereken ilk şey, söz konusu dönemi ele alırken gerek 27 Mayıs 1960 darbesinin dönemi bütünüyle yargılayıcı söylemini gerekse DP geleneğinin siyasal takipçilerinin yüceltici söylemini ayıklamak ve dönemi kendi bütünlüğü içinde analiz ederek tanımlamaktır. Böylelikle belki bu dönemin olaylarının analizinde yeni bir bakış açısı geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA)

Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu, Katalog no. 030..10.0.0

Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu, Katalog no. 490..1.0.0

Gazeteler

Akşam (İstanbul), 1947-1948

Cumhuriyet (İstanbul), 1945-1960

Demokrat Afyon (Afyon), 1947-1948

Kara Dayı (İstanbul), 1948

Karagöz (İstanbul), 1953-1955

Kel Kâhya (İstanbul), 1947

Köroğlu (İstanbul), 1950-1951

Nuhun Gemisi (İstanbul), 1949-1950

Ulus (Ankara), 1947-1948

Vakit-Yeni Gazete (İstanbul), 1947-1948

Vatan (İstanbul), 1947-1948

Yeni Sabah (İstanbul), 1947-1948

Dergiler

Akis, 1954-1960

Ayın Tarihi, 1947-1957

Forum, 1954-1960

Sosyoloji Dergisi, 1942-1966

Sosyoloji Dünyası, 1951-1953
Sosyoloji Konferansları, 1960-1969
TBMM Tutanak Dergisi, 1945-1960
Yeditepe, 1951-1959
Yeni Ufuklar, 1952-1960

Kitaplar ve Makaleler

1945 Köyler İstatistiği, D.İ.E., Ankara, 1948.

Ağaoğlu, Adalet, *Ölmeye Yatmak*, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

—, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, New York ve Londra, 1993.

SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1978

Akgöz, Görkem, "İşçiler Greve Karşı: 1947 Sendikacılığının İlk Yıllarında Grev Tartışmaları", *Mülkiye Dergisi*, 38(4), 2014.

Akgül, L. Hilal, "The Transition from Industrial Plans to Development Planning in Turkey after the Second World War", *International Journal of Turcologia*, II, sayı 4, Güz 2007, s. 71-82.

Akşin, Sina, "DP'nin Karşı Devrimi", *Radikal İki*, 14 Mayıs 2000.

Akşit, Bahattin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler", Oya Baydar (der.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 173-186.

Aktan, Reşat, "Analysis and Assessment of Land Reform Activities in Turkey", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26(3), 1971, s. 85-136.

—, "Mechanization of Agriculture in Turkey", *Land Economics*, 33(4), Kasım 1957, s. 273-285.

—, "Türkiye Ziraatinde Produktivite", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1958, s. 1-49.

—, "Zirai Teknolojide İlerlemeler ve Arazi Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1956, s. 1-19.

Alangu, Tahir, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman 1919-1930*, cilt 1, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1959.

Alpay, Mehmet Nuri, *Köy Davamız ve Köyün İçyüzü*, Örnek Matbaası, Ankara, 1952.

Araghi, Farshad A., "Global Depeasantization: 1945-1990", *Sociological Quarterly*, 36(2), Bahar 1995, s. 337-368.

Aran, Sadri, *Evedik Köyü: Bir Köy Monoğrafisi*, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1938.

Arısoy, M. Sunullah, *Karapürçek*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972.

Armağan, Mustafa, "Seçim Sonuçlarını Açıklıyorum", *Zaman Pazar*, 22 Temmuz 2007, s. 6.

"Arslanköy Tarihçesi", http://www.arslankoy.com/8_tarihce.asp, 12 Şubat 2009.

Atalay, Mustafa, *Aslanköy Faciası*, Güven Basımevi, Ankara, 1954.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.

Aydın, Zülküf, "Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler I-II", *11. Tez*, sayı 3-4, 1986, s. 126-155 ve 71-216.

Baber, Zaheer, "Modernization Theory and the Cold War", *Journal of Contemporary Asia*, 31(1), 2001, s. 71-85.

Balıkçısı, Halikarnas, *Ötelerin Çocuğu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

Baloğlu, Burhan, "Carle Clark Zimmerman (1897-1983)", M. Çağatay Özdemir (der.), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 555-579.

Balta, Ecehan, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform Mu Karşı Reform mu?", *Praksis*, sayı 5, Kış 2002, s. 277-298.

Barkan, Ömer Lütfi, "'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 449-521.

Barkın, Rebii, Osman Okyar ve Doğan Avcıoğlu, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası*, C.H.P. Araştırma Bürosu, Ankara, 1959.

Barlas, Mehmet, "Turan Güneş Anlatıyor", *Milliyet*, 20 Ocak 1979.

Başaran, M., *Aç Harmanı: Çarığımı Yitirdiğim Tarla*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1973.

Başak, Suna, "İbrahim Yasa (1911-1993)", M. Çağatay Özdemir (der.), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008.

Başkut, Cevat Fehmi, *Göç*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1962.

Baydar, Oya, "1950 Sonrası Göç", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 406-410.

Baykurt, Fakir, *Çilli*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

—, *Köy Enstitülü Delikanlı: Özyaşam 2*, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1999.

—, *Yılanların Öcü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

Baykurt, Fakir, Kemal Tahir, Mahmut Makal, Orhan Kemal ve Talip Apaydın, *Beş Romancı Köy Romanı Üzerinde Tartışıyor*, Düşün Yayınevi, İstanbul, 1960.

Bayrak, Mehmet, *Köy Enstitülü Yazarlar Ozanlar, İnceleme-Antoloji*, Töb-Der Yayınları, Ankara, 1978.

Beeley, Brian W., "The Turkish Village Coffeehouse as a Social Institution", *The Geographical Review*, 60(4), Ekim 1970, s. 475-493.

Beğenç, Cahit, *Bizim Köy*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

Belli, Mihri, *İnsanlar Tanıdım 2: Mihri Belli'nin Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

—, *Milli Demokratik Devrim*, Aydınlık Yayınları, Ankara, 1970.

Berkes, Mediha, "Elvan Köyü Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 2(1), 1943.

Berkes, Niyazi, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, DTCF Yayınları, Ankara, 1942.

—, "Sociology in Turkey", *The American Journal of Sociology*, 42(2), Eylül 1936, s. 238-246.

Bernstein, Henry, "V. I. Lenin and A. V. Chayanov: looking back, looking forward", *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 2009, s. 55-81.

Beşikçi, İsmail, *Doğu Anadolu'nun Düzeni (Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temelleri)*, E Yayınları, İstanbul, 1970.

Beşirli, Hayati, "Nurettin Şazi Kösemihal (1909-1972)", M. Çağatay Özdemir (der.), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008.

Bloch, Ernst, Georg Lukacs, Bertolt Brecht, Walter Benjamin ve Theodor Adorno, *Estetik ve Politika*, çev. Ünsal Oskay, Eleştiri Yayınevi, İstanbul, 1985.

Bora, Tanıl, "Komplo Zihniyetinin Örnek Ülkesi Türkiye", *Birikim*, sayı 90, Ekim 1996.

Bora, Tanıl ve Necmi Erdoğan, "'Biz Anadolu'nun Bağrı Yanık Çocukları' Muhafazakâr Popülizm", Ahmet Çiğdem (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5, *Muhafazakârlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Boran, Behice, *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*, DTCF Yayınları, Ankara, 1945.

—, *Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, 1968.

Boratav, Korkut, "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Türkiye Tarihi*, cilt 4, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

—, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

—, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, İstanbul, 1998.

Boyacıoğlu, Aslıhan Öğün ve Levent Boyacıoğlu, "Prens/Sultanzâde Mehmed Sabahaddin Bey (1879-1948)", M. Çağatay Özdemir (der.), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 261-319.

Brass, Tom, *Peasants, Populism, and Postmodernism: The Return of the Agrarian Myth*, Frank Cass, Londra, 2000.

Brockett, Gavin D., "Betwixt and Between: Turkish Print Culture and the Emergence of a National Identity 1945-1954", Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Chicago, Chicago, 2003.

Bryceson, Deborah Fahy, "Peasant Theories and Smallholder Policies: Past and Present", Deborah Bryceson, Cristobal Kay ve Jos Mooij (der.), *Disappearing Peasantries? Rural Labour in Africa, Asia and Latin America*, Intermediate Technology Publications, Londra, 2000.

"Bulgaristan'dan Türkiye'ye Sivas'tan İstanbul'a... İki Kez Göçmen!.. (Akdeniz Sesleri Projesi Kapsamında Bir Sözlü Tarih Çalışması)", *Toplumsal Tarih*, sayı 140, Ağustos 2005, s. 82-91.

Burke, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Cantek, Levent, "Köy Manzaraları: Romantizm ve Gerçekçilik Düalizmleri", *Toplum ve Bilim*, sayı 88, Bahar 2001, s. 188-200.

—, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Chomsky, Noam ve Edward S. Herman, *Medyanın Kamuoyu İmalatı: Medyanın Tekelleşmesi, Kitlelerin Yönlendirilişi ve Zorunlu İtaat*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004.

Costa, Pietro, "The Rule of Law: A Historical Introduction", Pietro Costa ve Danilo Zolo (der.), *The Rule of Law: History, Theory and Criticism*, Springer, Dordrecht, 2007, s. 73-149.

Coşkun, Zeki, "Bireyi Iskalayan Roman", *Radikal*, http://www.radikal.com.tr/1999/10/11/kultur/01bir.html, 15 Mayıs 2006.

Crary, Douglas D., "The Villager", Sydney Nettleton Fisher (der.), *Social forces in the Middle East*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1955, s. 43-59.

Çelik, Aziz, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Çetinkaya, Doğan Y., "Sefaletten İhyaya: Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihi ve E.P. Thompson", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, sayı 17, 2014, s. 201-221.

D.İ.E., *1944-1965 Tarım İstatistikleri Özeti*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Dağlar, Yalçın, *Köylerimizden Örnekler*, Kader Basımevi, İstanbul, 1951.

Darkot, Besim, "Türkiye'nin Nüfus Hareketleri Üzerinde Yeni Gözlemler", *Türk Coğrafya Dergisi*, XVII(21), 1961, s. 1-12.

Demiray, Tahsin, "Modern Cemiyet İlmi'nin Kurucusu Le Play'in Hayatı", Türk Sosyoloji Cemiyeti (der.), *Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı: Dünyada ve Türkiye'de Tesirleri*, Türkiye Yayınevi ve Basımevi, İstanbul, 1958, s. 3-7.

—, "Science Sociale'in Türkiye'ye Gelişi ve Bizdeki Tesirleri", *Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı: Dünyada ve Türkiyede Tesirleri*, Türk Sosyoloji Cemiyeti (der.), Türkiye Yayınevi ve Basımevi, İstanbul, 1958, s. 20-34.

Demirel, Meral, *Tam Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali Bey*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Demirkan, Salâhattin, "Bağlum Köyünde Köylü İşletmesi Anketi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 7, 1952, s. 23-39.

—, *Celaliye Köyü Monografisi*, İstanbul, 1941.

—, *Küçükçekmece Köyü Monoğrafisi*, İstanbul, 1941.

Descamps, Paul, *Deneysel Sosyoloji*, çev. Nurettin Şazi Kösemihal, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965.

Doğan, M. Görkem, "Türkiye'nin İlk Sendikalar Yasası Döneminde Grev Hakkı Tartışmaları", Mehmet Ö. Alkan ve Y. Doğan Çetinkaya (der.), *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Doğan, Mehmet, *Tarih ve Toplum: Türkiye'de Toprak Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977.

"Dr. Tahsin Tola", http://www.risale-inur.org/10.htm, 22 Ocak 2009.

Durukan, Kaan, "Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima-Türk Liberalizminin Kökenleri", Mehmet Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 1, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 143-155.

Duygulu, Behiç, "Forumcular ve 'Bizim Köy'lü", *Forum*, 4(48), 15 Mart 1956, s. 15-16.

Ecevit, Mehmet C., "İç Göçün Unutulan Kaynakları: Tarımsal Farklılaşma ve Dönüşüm Dinamikleri", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç (20-22 Kasım 1996, Mersin)*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 493-501.

Ege, Nezahet Nurettin, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmî Müdafaaları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977.

Elwitt, Sanford, "Social Science, Social Reform and Sociology", *Past and Present*, sayı 121, Kasım 1988, s. 209-214.

Enis, Reşat, *Toprak Kokusu*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

Er-Bil, Haşim Nahid, *Komünizmle Mücadele Rehberi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1951.

Ercan, Fuat, *Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

Erder, Sema, *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Erdinç, Fahri, *Alinin Biri*, Habora Kitabevi, İstanbul, 1979.

Erdoğan, Necmi, "Devleti 'İdare Etmek': Mâduniyet ve Düzenbazlık", *Toplum ve Bilim*, sayı 83, Kış 1999/2000, s. 8-31.

Erduran, Refik, *Yağmur Duası*, Çağlayan Yayınevi, İstanbul, 1954.

Ergun, Doğan, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

Erinç, Orhan, "250 Yıl Önce İstanbul'da Gecekondu Kaçak İnşaat Sahil Yağması Sorunları ve Çareleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 10, Temmuz 1968, s. 54-58.

Erkul, Ali, "Prens Sabahattin", Emre Kongar (der.), *Türk Toplumbilimcileri I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Erman, Tahire, "Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondulu Kurgulari", *European Journal of Turkish Studies*, sayı 1, Gecekondu Dosyası, 2004.

—, "Şehirli Olmak ya da Köylü Kalmak: Kentteki Kır Göçmenin Kendini Tanımlaması Olayı", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç (20-22 Kasım 1996, Mersin)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997, s. 303-307.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Ertürk, Recep, *Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1997.

Evliyaoğlu, Gökhan, *Su Uyur Komünist Uyumaz*, Toprak Dergisi Yayınları, İstanbul, 1962.

Fenik, Faruk, "Cumhur Başkanı Dün M. Makalı Kabul Etti", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1950.

Fındıkoğlu, Z. Fahri, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahaddin*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962.

"Filmcilik", *Akis*, 10(167), 20 Temmuz 1957, s. 30-31.

"Filmcilik - Bir Ümid", *Akis*, 9(143), 2 Şubat 1957, s. 33.

Frey, Frederick W., *The Mass Media and Rural Development in Turkey*, Center for International Studies, Cambridge, Massachusetts, 1966.

Fried, Richard M., *Nightmare in Red: The Mccarthy Era in Perspective*, Oxford University Press, New York, 1990.

Gelekçi, Cahit, "Cahit Tanyol (1914-)", M. Çağatay Özdemir (der.), *Türkiye'de Sosyoloji (Isimler-Eserler) I*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 985-1027.

Göknil, Nedim, "Garbî Anadolu Köy Monografileri", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 2, 1943, s. 312-357.

Gökşen, Enver Naci, "Kahvehaneler Nasıl Kuruldu ve Ne Oldu?", *Yeni Adam*, 12(460), 21 Ekim 1943, s. 8-9.

Gurvitch, Georges, "Sosyolojinin Bugünkü Temayülü (I)", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 4-5, 1949, s. 57-71.

Gümüşbaş, Yılmaz, *Toprak Ağrısı (Röportaj)*, ÇGD Yayınları, Ankara, 2001.

Güneş-Ayata, Ayşe, "Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik", *Toplum ve Bilim*, sayı 51-52, Güz 1990-Kış 1991, s. 89-101.

Gürkan, Nilgün, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Halberstam, David, *The Fifties*, Villard Books, New York, 1993.

Hançerlioğlu, Orhan, *Ekilmemiş Topraklar*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1954.

Harootunian, Harry, *İmparatorluğun Yeni Kılığı: Kaybedilen ve Tekrar Ele Geçirilen Paradigma*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Hattox, Ralph S., *Kahve ve Kahvehane: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Heise, Ulla, *Kahve ve Kahvehane*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

Helling, Barbara ve George Helling, *Rural Turkey: A New Socio-Statistical Appraisal*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1958.

Hershlag, Zvi Yehuda, *Turkey: The Challenge of Growth*, E. J. Brill, Leiden, 1968.

Hilts, H. E., *The Highway Situation in Turkey: A Report of the United States Public Roads Mission to Turkey to the Minister of Public Works of Turkey*, Ankara, 1948.

Hobsbawm, Eric, *Kısa Yirminci Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Heaven ve Londra, 1968.

International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), *The Economy of Turkey: An Analysis and Recommendations for a Development Program*, Report of a Mission Sponsored by the International Bank for Reconstruction and Development in Collaboration with the Government of the Turkish Republic, International Bank for Reconstruction and Development Publication, Washington, D.C., 1951.

Irmak, Erkan, *Eski Köye Yeni Roman: Köy Romanının Tarihi, Kökeni ve Sonu (1950-1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydıngün, "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi", *Türkiye'de İçgöç*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 205-244.

İloğlu, Asım Süreyya, "Ziraî Sosyolojiye Bir Giriş", *1962-1963 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1964, s. 31-59.

İnan, Süleyman, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", *Journal of Historical Studies*, sayı 3, 2005, s. 45-57.

İncioğlu, Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği (der.), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 69-86.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, "Türkiye'de Sosyoloji Çalışmaları 1950-1960 Dönemi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. dizi 1993-1995, sayı 4, 1997, s. 131-190.

Kanbolat, Yahya, *Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği*, A.Ü., SBF Maliye Enstitüsü, Ankara, 1963.

Kandiyoti, Deniz, "Some Social-Psychological Dimensions of Social Change in a Turkish Village", *The British Journal of Sociology*, 25(1), 1974, s. 47-62.

Kansu, Aykut, "Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı-Muhafazakâr Düşüncenin İthali", Mehmet Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 1, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 156-165.

Kaplan, Ramazan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Kara, Nihal, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Kararının Nedenleri", *Yapıt*, sayı 8, Aralık-Ocak 1984-1985, s. 64-75.

Karaömerlioğlu, Asım, "Bir Tepeden Reform Denemesi: 'Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun' Hikâyesi", *Birikim*, sayı 107, Mart 1998, s. 31-47.

—, "Turkey's 'Return' to Multi-Party Politics: A Social Interpretation", *East European Quarterly*, 40(1), 2006, s. 89-107.

—, *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Karpat, Kemal H., "Recent Political Developments in Turkey and Their Social Background", *Studies on Turkish Politics and Society*, Brill, Leiden-Boston, 2004, s. 148-171.

—, "Social Effects of Farm Mechanization in Turkish Village", *Social Research*, 27(1), Bahar 1960, s. 83-103.

—, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1962.

—, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, New Jersey, 1959.

—, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

—, "The Genesis of the Gecekondu: Rural Migration and Urbanization (1976)", *European Journal of Turkish Studies*, sayı 1, Gecekondu Dosyası, 2004.

Kaynar, Mete Kaan (der.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Kazgan, Gülten, "Şehirlere Akın ve İktisadî Değişme", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19(1-4), Ekim 1957-Temmuz 1958, s. 375-394.

Keleş, Ruşen, *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1972.

Kemal, Yaşar, *Bu Diyar Baştan Başa*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973.

—, *İnce Memed*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1967.

—, *Ortadirek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1960.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

Keseroğlu, Hasan S., *Köy Enstitülerinde Kitap, Kitaplık ve Okuma*, Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul, 1995.

Kessler, Gerhard, "İstanbul'da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı", *Arkitekt*, 18(5-6), 1949, s. 131-134.

Keyder, Çağlar, "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi", Şevket Pamuk ve Zafer Toprak (der.), *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 163-173.

—, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 38-75.

—, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Keyder, Çağlar ve Şevket Pamuk, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt*, sayı 8, Aralık/Ocak 1984/1985, s. 52-63.

Keyder, Nur, "Türkiye'de Tarımsal Reel Gelir ve Köylünün Refah Seviyesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, sayı 1, Güz 1970, s. 33-57.

Kıray, Mübeccel, "Değişen Patronaj Kalıpları: Yapısal Değişme Üzerine Bir Çalışma", *Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 272-302.

—, "Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 1972, s. 561-573.

Kırlı, Cengiz, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim*, sayı 83, Kış 1999/2000, s. 58-79.

Knöbl, Wolfgang, "Theories That Won't Pass Away: The Never-ending Story of Modernization Theory", Gerard Delanty ve Engin F. Isin (der.), *Handbook of Historical Sociology*, SAGE, Londra ve Thousand Oaks, California, 2003.

Kocagöz, Samim, "Allah, Devlet ve Toprak", *Sam Amca*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1951.

—, "Şehirli Romancı, Köylü Romancı", *Yeni Ufuklar*, sayı 8(93), Şubat 1960, s. 270-272.

—, *Ahmet'in Kuzuları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1958.

—, *Yılan Hikâyesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1954.

Koçak, Hakan, "50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak", *Çalışma ve Toplum*, sayı 18, 2008, s. 69-85.

Kolars, John F., "Community Studies in Rural Turkey", *Annals of the Associations of American Geographers*, 52(4), 1962, s. 476-489.

M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, *Köy Kahvesinde 27 Mayıs*, DSİ Matbaası, Ankara, 1961.

Konyar, Hürriyet, "Çok Partili Hayata Geçiş ve Yeni Siyasi Yapılanmanın Toplumsal Hareketlilikte Meydana Getirdiği Değişim", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi-Toplum ve Göç 20-21-22 Kasım 1996 Mersin*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997, s. 679-687.

Korkud, Refik, *Açıklıyoruz*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1966.

Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Köprülü, Fuad, *Demokrasi Yolunda*, T. Halasi-Kun (der.), Mouton & Co., Lahey, 1964.

Köroğlu, Erol, "Edebiyatla Tarihin Flörtü", *Milliyet Sanat*, Haziran 2006, s. 84-87.

Kösemihal, Nureddin Şazi, "Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 6, 1950, s. 117-133.

Köyler İstatistiği: 1960 Anket Sonuçları, D.İ.E., Ankara, 1963.

Köymen, Oya, "Bazı İçgöç Verileri (1950-1980)", Oya Baydar (der.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 260-263.

Demokratlar Kulübü, *14 Mayıs 1950 Seçimlerinin 40. Yılı Sempozyumu*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1990.

Kurhan, Yusuf, "Eskitaşlı Köyü Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956, s. 44-59.

—, "Yenibedir Köyü Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956, s. 60-71.

Lerner, Daniel, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Free Press, Glencoe, III, 1958.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

Leys, Colin, *The Rise & Fall of Development Theory*, Indiana University Press, Nairobi; Bloomington: EAEP, 1996.

Lobao, Linda, "Rural Sociology", Clifton D. Bryant ve Dennis L. Peck (der.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, Sage Publications, Thousand Oaks, California, 2007.

Makal, Mahmut, "İstanbuldan Ayrılırken", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1950.

—, *Anımsı Acımsı*, Güldikeni Yayınları, Ankara, 1996.

—, *Bizim Köy: Bir Köy Öğretmeninin Notları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1950.

—, *Köyümden: Köy Öğretmeninin Notları: II*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1952.

"Maksad", *Sosyoloji Dünyası*, sayı 1, 1951, s. 4.

Margulies, Ronnie ve Ergin Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim: 1923-1970", Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

McMichael, Philip, *Development and Social Change: A Global Perspective*, Sociology for a New Century, Pine Forge Press, Thousand Oaks, California, 2. baskı, 2000.

Miliband, Ralph ve Marcel Liebman, "Reflections on Anti-Communism", *Socialist Register*, sayı 21, 1984.

Miller, Paul A. ve Arthur F. Raper, "Rural Sociologists and Foreign Assignments", *Rural Sociology*, 18(3), 1953, s. 264-266.

Morley, Ian, "Democracy", Rodney P. Carlisle (der.), *Encyclopedia of Politics: The Left and the Right;* cilt 1, *The Left*, Sage Publications, Thousand Oaks, California, Londra ve Yeni Delhi, 2005, s. 123-124.

Moscovici, Serge, "Yabancı Parmağı-Komplo Zihniyeti", *Birikim*, sayı 90, Ekim 1996.

Mutluay, Rauf, *100 Soruda Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

Müftüoğlu, Berna Güler ve Elif Hacısalihoğlu, "Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: 'Bereketli Topraklar Üzerinde' ile 40'lı ve 50'li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış", *Çalışma ve Toplum*, sayı 3, 2008, s. 43-67.

Naci, Fethi, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981.

—, *60 Türk Romanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1998.

Nalbantoğlu, Gülsüm Baydar, "Sessiz Direnişler ya da Kırsal Türkiye ile Mimari Yüzleşmeler", Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 153-167.

Nâzım, Nâbîzâde, *Karabibik*, çev. M. Fatih Andı, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006.

Nicholls, William H., "Investment in Agriculture in Underdeveloped Countries", *The American Economic Review*, 45(2), Mayıs 1955, s. 58-73.

Oktay, Ahmet, "Sartre ve 1950 Kuşağı", *Birgün Kitap*, sayı 21, 25 Temmuz 2006, s. 3.

—, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, Ankara, 1986.

Okur, Enver, "Çok Partili Demokrasi Dönemi Türk Romanı", *Hece (Türk Romanı Özel Sayısı)* 6(65/66/67), Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, s. 67-81.

Ozankaya, Özer, "Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür", *Amme İdaresi Dergisi*, 4(1), Mart 1971.

Öngör, Sami, "Türkiye'de Dahili Muhaceret Hakkında", *Türk Coğrafya Dergisi*, XIV-XV(18-19), 1958-1959, s. 101-111.

Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

Özcan, Feridun Cemil, "U.S. Aid and Turkish Macroeconomic Policy: A Narration of the Aid Bargain Process in the 1946-1958 Period", *Turkish Yearbook*, sayı 34, 2003, s. 119-136.

Özden, Barış Alp, "Health, Morality and Housing: The Politics of Working Class Housing in Turkey, 1945-1960", *New Perspectives on Turkey*, sayı 49, Güz 2013.

Özkırımlı, Atilla, "Anahatlarıyla Edebiyat", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 580-606.

Özkiraz, Ahmet, *Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003.

Öztan, Güven Gürkan, "Anti-communism in Turkish Education and Childhood in 1950s", Ateş Uslu ve E. Zeynep Suda (der.), *Faces of Republican Turkey: Beyond the Modernization Hypothesis*, Istanbul University Press, İstanbul, 2020, s. 101-127.

Öztürk, Serdar, *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006.

Painter, David S., *The Cold War: An International History*, The Making of the Contemporary World, Routledge, Londra ve New York, 1999.

Pilavoğlu, Kemal, *Komünizme Hücum!..*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1949.

Pincus, Steve, "'Coffee Politicians Does Create': Coffeehouses and Restoration Political Culture", *Journal of Modern History*, 67(4), Aralık 1995, s. 807-834.

Ranulf, Svend, "Scholarly Forerunners of Fascism", *Ethics*, 50(1), Ekim 1939, s. 16-34.

Reyhan, Cenk, "Prens Sabahaddin", Mehmet Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,* cilt 1, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 146-151.

Robin, Corey, *Fear: The History of a Political Idea*, Oxford University Press, Oxford ve New York, 2004.

Robinson, Richard D., "38-Communism in the Villages (September 25, 1949)", *Letters from Turkey*, Reprinted for the Peace Corp by Permission of The Institute for Current World Affairs, Robert College, 1965.

S.B.F., *Türkiye'de Ziraî Makinalaşma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954.

Sabahaddin, Prens, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne: Bütün Eserleri*, Mehmet Ö. Alkan (der.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Sağ, Vahap, "Nurettin Şazi Kösemihal", Emre Kongar (der.), *Türk Toplumbilimcileri I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 291-350.

Sançar, Nejdet, *Türk, Moskof, Komünist*, Toprak Dergisi Yayınları, İstanbul, 1959.

Saran, Nephan, "Squatter Settlement (Gecekondu) Problems in İstanbul", Peter Benedict, Erol Tümertekin ve Fatma Mansur (der.), *Turkey, Geographic and Social Perspectives*, E.J. Brill, Leiden, 1974, s. 327-361.

Savran, Sungur, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri:* cilt I *(1919-1980)*, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1992.

Schrecker, Ellen, *The Age of McCarthyism: A Brief History with Documents*, The Bedford Series in History and Culture, Bedford Books of St. Martin's Press, Boston, 1994.

Schuurman, Frans J., "Paradigms lost, paradigms regained? Development studies in the twenty-first century", *Third World Quarterly*, 21(1), 2000, s. 7-20.

Seddon, David ve Ronnie Margulies, "The Politics of The Agrarian Question in Turkey: Review of a Debate", *The Journal of Peasant Studies*, 11(3), 1984, s. 28-59.

Sencer, Yakut, *Türkiye'de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Seren, Şefik, *Senirkent Faciası*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1947.

Serper, Özer, "1950-1960 Devresinde Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 24(1-2), Ekim-Mart 1964, s. 155-181.

Seyda, Mehmed, "Köy Edebiyatı-Şehir Edebiyatı", *Sanat Dünyası*, 6(143), 1962, s. 10-11.

"Sinema", *Akis*, 16(274), 27 Ekim 1959, s. 21-26.

Simmons, William Paul, "Gurvitch, Georges", Christopher John Murray (der.), *Encyclopedia of Modern French Thought*, Fitzroy Dearborn, New York, 2004, s. 282-284.

Singer, Morris, *The Economic Advance of Turkey*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977.

Stirling, Paul, *Turkish Village*, Weindenfeld and Nicolson, Londra, 1965.

Summers, Gene F. ve Frederich H. Buttle, "Rural Sociology", Edgar F. Borgatta ve Rhonda J. V. Montgomery (der.), *Encyclopedia of Sociology*, Macmillan Reference USA, New York, 2000, s. 2425-2436.

Suzuki, Peter, "Encounters with Istanbul: Urban Peasants and Village Peasants", *International Journal of Comparative Sociology*, sayı 5, 1964, s. 208-216.

—, "Peasants without Plows: Some Anatolians in Istanbul", *Rural Sociology*, 31(4), Aralık 1966, s. 428-438.

Şenelt, Selahattin, *Bu Da Bizim Şehir*, Gün Basımevi, İstanbul, 1950.

Şengül, H. Tarık, *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar*, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, İstanbul, 2001.

Şenyapılı, Tansı, *"Baraka"dan Gecekonduya: Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

T.İ.İ.K.P. Davası-Savunma, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

Tahir, Kemal, *Körduman*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

—, *Köyün Kamburu*, Düşün Yayınevi, İstanbul, 1959.

—, *Rahmet Yolları Kesti*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

Tansuğ, Sezer, "Köylüye, Şehirliye ve Çevreye Dair", *Yeni Ufuklar*, 8(87), Ağustos 1959, s. 88-89.

Tanyol, Cahit, "Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 9, 1954, s. 67-102.

—, "Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 8, 1953, s. 126-135.

—, "Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 7, 1952, s. 71-108.

—, "Elifoğlu Köyü", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 17-18, 1962-1963, s. 171-222.

—, "Peşke Binamlısı Köyü", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 16, 1961, s. 17-58.

—, "Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İçtimaî Değişmelerin Kontrolü", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 13-14, 1958-1959, s. 198-218.

Tas, Halil I. ve Dale R. Lightfoot, "Gecekondu Settlements in Turkey: Rural-Urban Migration in the Developing European Periphery", *The Journal of Geography*, sayı 104, Kasım/Aralık 2005, s. 263-271.

Taşçıoğlu, Rahmi, "Manisa İli Mütevelli Köyü Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956, s. 28-35.

Tatarlı, İbrahim ve Rıza Mollof, *Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a Marksist Açıdan Türk Romanı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969.

Tekeli, İlhan, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 136-152.

—, "Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreçleri", İlhan Tekeli ve Leila Erder (der.), *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 301-329.

—, "Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi", *Türkiye'de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı 6-8 Haziran 1997 Bolu-Gerede*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998.

—, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler", Ayhan Kaya ve Bahar Şahin (der.), *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 447-473.

Tekeli, İlhan ve Yiğit Gülöksüz, "Kentleşme, Kentlileşme ve Türkiye Deneyimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Thapa, Shanker, "Conceptual Framework to Study Peasant Society and Economy", *Voice of History*, 17-20(1), 2005, s. 29-50.

Thornburg, Max Weston, *Turkey: An Economic Appraisal*, The Twentieth Century Fund, New York, 1949.

Timur, Taner, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Tipps, Dean C., "Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective", *Comparative Studies in Society and History*, 15(2), Mart 1973, s. 199-226.

Toprak, Zafer, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977, s. 13-38.

—, "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan,* Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

—, "Sosyal Tarihin Alanı ve Türkiye Gerçeği", *Tarih ve Toplum*, sayı 54-55, s. 77-88.

—, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950", Şevket Pamuk ve Zafer Toprak (der.), *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 19-35.

Tökin, İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Kadro Mecmuası, İstanbul, 1934.

Tören, Tolga, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2007.

Tunçay, Mete, Zafer Toprak, Erol Tümertekin ve Uğur Tanyeli, "Cumhuriyet İstanbul'u", *İstanbul'un Dört Çağı-İstanbul Panelleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 67-87.

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1951.

TÜİK, *Demografi İstatistikleri*, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=202, 13 Haziran 2007.

Tümertekin, Erol, *Türkiye'de İç Göçler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1968.

Türkdoğan, Orhan, *Türkiye'de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1970.

Türkeş, A. Ömer, "Taşra İktidarı!", *Toplum ve Bilim*, sayı 88, 2001, s. 201-234.

Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu, *Komünistlerin Orta Şark Yayılma Plânı?*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966.

Tütengil, Cavit Orhan, "İhsaniye Köyü İncelemesi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 9, 1954, s. 37-58.

—, "Keçiller Köyü İncelemesi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956, s. 36-43.

—, "Köyden Şehre Göçün Sebepleri ve Neticeleri", *1961-1962 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962, s. 88-99.

—, "Türkiye'de İçtimaî Değişmeler ve Yol", *1960-1961 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962, s. 22-39.

—, *İçtimaî ve İktisadî Bakımdan Türkiyenin Karayolları*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1961.

—, *Prens Sabahattin*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1954.

—, "Prens Sabahaddin", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 4-5, 1949, s. 176-220.

Unbehaun, Hans, *Türkiye Kırsalında Kliyentalizm ve Siyasal Katılım-Datça Örneği: (1923-1992)*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005.

Uslu, Ateş, "Hür Dünyanın Saflarında", Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (der.), *Osmanlı'dan Günümüze Siyasal Hayat*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2019.

Ülken, Hilmi Ziya, "Dünyada Science Sociale", Türk Sosyoloji Cemiyeti (der.), *Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı: Dünyada ve Türkiye'de Tesirleri*, Türkiye Yayınevi ve Basımevi, İstanbul, 1958, s. 19-20.

—, "İçtimaî Araştırmalar", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 1, 1942, s. 271-289.

—, "Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Makamına", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 9, 1954, s. 59-66.

—, "Türkiye'de Köy Sosyolojisi", *Sosyoloji Dünyası*, 1(1), 1951, s. 22-27.

Ülken, Hilmi Ziya ve Ayda N. Tanyeli, "Gönen Bölge Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956, s. 113-154.

Ülken, Hilmi Ziya, Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol, "Karataş Köyü Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 6, 1950, s. 85-103.

Ünüvar, Kerem, "Osmanlı'da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler", *Doğu Batı*, 2(5), Kasım-Aralık-Ocak 1998-1999, s. 186-196.

Ünver, Süheyl, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Türk Etnografya Dergisi*, sayı 5, 1962, s. 39-84.

Üstel, Füsun, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Üyepazarcı, Erol, "Uzun Soluklu Bir Halk Gazetesi Karagöz ve Kurucusu Ali Fuad Bey", *Müteferrika*, sayı 19, Yaz 2001, s. 17-33.

Waterbury, John, "Peasants Defy Categorization (as Well as Landlords and the State)", Ferhad Kazemi ve John Waterbury (der.), *Peasants & Politics in the Modern Middle East*, Florida International University Press, Miami, 1991, s. 1-23.

Wolf, Eric R., *Peasants*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1966.

Yalçın, Durmuş, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

Yaman, Talat Mümtaz, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Karacadağ (Diyarbakır Halkevi Mecmuası)*, 5(53), Eylül 1945, s. 667-672.

Yasa, İbrahim, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1970.

—, "Köylerin Sosyolojik Bakımdan İncelenmesinde Bazı Esaslar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIV(1), Mart 1959, s. 146-172.

—, *Hasanoğlan Köyü'nün İçtimaî-İktisadî Yapısı*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1955.

—, *Sindel Köyü'nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1960.

—, *Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü: Karşılaştırmalı Bir Toplumbilimsel Araştırma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

Yaşa, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.

Yerasimos, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye: Kitap 3, Dünya Savaşından 1971'e*, Belge Yayınları, İstanbul, 1989.

Yıldıran, Kenan, "Gecekondular ve Mücadeleleri", *Forum*, 17(253), Ekim 1964, s. 13.

Yıldırmaz, Sinan, "Bir Seçimden Daha Fazlası: Arslanköy Olayı ve Davası", *Toplumsal Tarih*, sayı 303, 2019, s. 72-76.

—, "İşçilerin Kütüphanesi: Türkiye'de Sendikalı İşçilerin Entelektüel Kaynakları (1946-1961)", *Çalışma ve Toplum*, sayı 59, 2018, s. 2083-2128.

—, "Kente Yönelen Köylüler: Kırsal Yapının Dönüşümü, Göç ve Gecekondu", Besime Şen ve Ali Ekber Doğan (der.), *Tarih, Sınıflar ve Kent*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 398-464.

—, "Köylüler ve Kentliler: Ellili Yılların Dönüşen Yeni Sosyo-ekonomik ve Kültürel Coğrafyası", Mete Kaan Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 555-559.

—, "Nefretin ve Korkunun Rengi 'Kızıl': İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Anti-Komünizm", İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (der.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 47-73.

Yılmaz, İhsan, "Fakir Baykurt: Yılanların Öcü Bir Çığlık Edebiyatıdır", *Hürriyet Gösteri*, sayı 197-198, Nisan-Mayıs 1997, s. 24-29.

Yörükân, Turhan ve Turgut Cebe, "Çatak Köyü Araştırması", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 10-11, 1956, s. 1-27.

Yurdoğlu, İhsan, *C.H.P.'nin Oyunları ve Demokrat Parti*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1948.

Yurduseven, Mehmet, "Antalya İhsaniye Köyü İncelemesi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı 15, 1960, s. 99-104.

Yücel, Hasan Âli, "Türk Edebiyatına Kendi Giren Köylü", *Yeditepe*, sayı 161, 15 Ağustos 1958, s. 1-3.

Zâdil, Ekmel, "İstanbul'da Mesken Mes'eleleri ve Gecekondular", *İçtimai Siyaset Konferansları, İkinci Kitap*, İ.Ü. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1949, s. 65-87.

Zimmerman, Carle C. ve Pitirim Sorokin, *Principles of Rural-Urban Sociology*, H. Holt, New York, 1929.

Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History*, I.B. Tauris, Londra ve New York, 1993 [Türkçesi: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi: Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Basım*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018].

DİZİN

ağa 17, 91, 103, 105, 148, 151, 155-157, 186, 201, 203, 206, 242, 244, 248, 252, 253, 258, 262, 267, 289
algı kırılması 15, 16, 145, 147, 151, 299, 305
antikomünist söylem 26, 211-213, 226
antikomünizm 26, 32, 41, 83, 142, 194, 211-220, 225-227, 229, 230, 233, 235, 236, 279, 283, 284, 286, 289
Apaydın, Talip 242, 245, 253, 254
Arslanköy davası/olayı 26, 142, 162, 163, 165, 166, 169, 170, 173-181, 186, 236, 303
ayaklanma/isyan155-157, 165-170, 176, 200, 249, 255, 256, 268, 269
az gelişmişlik 27

Baladız Davası/olayı 156, 157
barınma sorunları 137
Bayar, Celal 76, 121, 146, 153, 154, 175, 177, 178, 277
Baykurt, Fakir 157, 242, 245, 253, 257, 259, 260, 271, 281, 283, 291, 294-296
Belli, Mihri 233, 234
Berkes, Mediha 19
Berkes, Niyazi 19, 52, 53, 59-62, 65
Bernstein, Henry 34
Bizim Köy 27, 244, 251, 262, 263, 267, 270, 271, 273-275, 281, 282, 284, 285, 290, 292, 293, 296, 297
Boran, Behice 19, 59-62, 65, 160, 177
Boratav, Korkut 33, 82, 91, 102
Brass, Tom 31, 36, 37
burjuvazi 74, 79, 290

Cemaat (*Gemeinschaft*) ve Cemiyet (*Gesellschaft*) 39, 40
Chayanov, A.V. 33, 35-37

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) 71, 83-89, 95, 104-106, 110, 112, 119, 136, 190, 191, 253
çok partili sistem 13-15, 144, 154, 172, 181, 301, 303

Descamps, Paul 55
devrim 22, 34, 42, 51, 54, 62, 146, 147, 149, 154, 156, 158, 214, 216, 221, 255-257, 288, 298
Durkheimcı dayanışmacılık 19, 20

ekilebilir arazi/toprak 90, 95, 97, 100, 136

ekonomik kriz 187
entelektüeller 51, 217

feodal ilişkiler 103, 104
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri 49, 53, 63

gazeteler 116, 142, 154, 158, 165, 166, 211, 222-225, 230, 232, 233, 236, 285
gecekondu 25, 82, 107, 120, 123-139, 303
gerçekçilik 28, 39, 270, 271, 273, 274, 285, 288, 289
Gökalp, Ziya 55, 62
Gurvitch, Georges 62

Habermas, Jürgen 45
Halkevleri 19, 57, 273
Harootunian, Harry 39, 41, 42
Hasanoğlan Köyü 59, 60, 65, 222, 280
hava parası 127
Helling, Barbara 63, 94, 118
Helling, George 63, 94, 118
Hobsbawm, Eric 29
hukukun üstünlüğü 26, 170-173, 175, 180

iletişim 138, 198-200, 206, 221, 258, 290
işçi sınıfı 34, 51, 88, 121, 122, 295-297

jandarma 129-131, 151, 156, 157, 162-168, 173-175, 177, 178, 185, 209, 243, 244, 256, 269, 273

kaçış eğilimi 288
kahvehaneler 26, 129, 142, 148, 185, 195-206, 208-211, 264
kalkınma ekonomisi 77
kalkınma planı 20, 73, 86
kalkınmacılık 39, 42, 44, 56, 66, 71, 72, 137, 255, 270
Kansu, Aykut 51
kapitalist kalkınma 71
kapitalist üretim tarzı/ilişkileri 35, 80, 301
kapitalizm 20, 30, 32-36, 41, 49, 50, 74, 79-82, 87, 88, 120, 138, 156, 243, 288, 289, 298, 301
Karaömerlioğlu, Asım 9, 13, 20, 80, 84, 190, 271
karayolları 24, 77, 87, 113, 115, 116, 137, 258
Karpat, Kemal H. 13, 92, 99, 108, 123, 125, 128, 135, 138, 144, 161, 194, 240, 280
karşıdevrim 51, 146, 147
Kautsky, Karl 34, 35
Kemal, Orhan 169, 242, 245, 256, 272, 288, 295
Kemal, Yaşar 104, 242, 245, 249, 250, 253, 256, 265, 267, 288, 292-294
Kemalist 81, 280
kent edebiyatı 289, 292, 297
kentleşme 30, 42, 71, 79, 80, 82, 86, 124, 127, 128, 134, 135, 137
Kessler, Gerhard 125, 127, 129
Kıray, Mübeccel 123, 132, 148, 166
kırdan göç 120
kırdan kopma/kopuş 23, 29, 30, 35, 117
Kocagöz, Samim 253, 254, 257, 261, 267, 268, 291, 292
komünist tehlike 216
komünizm 26, 32, 37-39, 41, 42, 44, 83, 86, 142, 194, 211-220, 225-230, 232-236, 273, 274, 279-281, 284, 286, 289, 290
Köprülü, Fuad 146, 228, 232
köy edebiyatı 9, 18, 21, 27, 28, 99, 182, 241-250, 253, 255-257, 259, 261, 265, 269-271, 273, 274, 279-281, 284-290, 292-298, 304
köy gerçekliği 271, 277, 297
köy monografileri 19, 56, 58
köy odası/odaları 64, 189, 202-204, 273
köy romanları 244, 248, 270
köy sosyolojisi 18, 23, 30, 40, 46-50, 52-55, 57-60, 63-66, 244, 297
köycülük 18-21, 24, 26, 27, 36, 57, 85, 86, 190, 193-195, 271, 273, 276

köylüler 15-19, 21, 24-34, 36, 41, 45, 46, 56, 57, 67, 70, 78, 79, 83-87, 89, 91, 98, 99, 101-107, 109-114, 116, 122, 128, 129, 131-170, 173-177, 179-191, 194-197, 206, 208, 210-212, 220-222, 224, 226-228, 230, 231, 233-237, 246, 248-265, 267, 268, 272, 275, 279-282, 295, 298, 300-305
küçük toprak sahibi köylü(ler) 89, 104, 106, 109, 111

Le Play Okulu/Ekolü 49-56, 58, 63, 64
Le Play-Sabahaddin Okulu/Ekolü 54, 55, 57, 58, 60-63, 65-67
Lukács, Georg 270, 288

Makal etkisi 27, 290, 297
Makal, Mahmut 27, 242, 244, 245, 251, 258, 262-264, 267, 270-278, 280, 282-288, 290-293, 296, 297
Marshall Planı 74-76, 84-87, 111, 114, 119, 136
Menderes, Adnan 76, 131, 146, 178, 186
Milli Mücadele 146, 163, 168, 219, 248
milliyetçilik 43, 44, 62, 212, 219, 220, 226-228, 234
modernleşme süreci 43, 77, 79, 80, 143
modernleşme teorisi 33, 37, 38, 41-43, 45, 47, 50, 55, 56, 212, 220, 232
muhalefet 25-27, 43, 85, 142, 143, 152, 154, 160, 161, 173, 176, 178-181, 186, 188, 191, 195, 197, 205, 206, 208, 210, 236, 241, 257, 267, 301

Naci, Fethi 247, 248, 288
Nadi, Nadir 183, 272, 292
nüfus 22, 30, 37, 47, 56, 87, 91, 103, 107-111, 123, 124, 127, 131, 133, 163, 180, 189-192, 301, 302

Oktay, Ahmet 270
ortakçı 17, 85, 91, 92, 94, 96, 103-106, 111-113, 117, 155
patronaj 98, 135, 138, 139, 147, 148, 200, 217, 267, 268
proleterleşme 35, 287

radyo 116, 193, 194, 200, 210, 227, 258, 294
Robinson, Richard D. 63, 226, 227, 234

Sabahaddin, Prens 53-58, 60-62, 65-67
seçimler 25, 73, 76, 129, 145, 148, 149, 151, 154, 155, 158-160, 162-165, 172, 173, 175, 182, 183, 186, 187, 189, 207-209, 262, 263, 268
Senirkent davası/olayı 173, 174, 178, 179
sınıf mücadelesi 88, 288
sınıfsal farklılaşma 21, 254
siyasal bilinçlenme 149, 305
siyasi alan 181, 303
siyasi elitler 154
siyasi haklar 26, 167, 168, 170, 232
siyasi katılım 175
Soğuk Savaş 24, 26, 27, 42, 301
Sorokin, Pitirim 49, 50
Sovyetler Birliği 41, 71, 74, 86, 219, 225, 270, 301
sömürü 128, 242, 263, 273, 274, 279, 281, 289-291, 297, 298, 304

Tahir, Kemal 239, 242, 244, 245, 247-250, 254, 256, 288, 291
tampon mekanizma 148
Tanyol, Cahit 58, 65, 66, 103, 109
tarım işçileri 93, 96, 106
tarımda makineleşme 87, 91, 92, 97, 107, 251, 254
tarımsal mit 31, 36, 37
tarımsal üretim 24, 75-78, 82, 86, 87, 91, 97, 101, 112-114, 136-138, 185, 252, 303
taşımacılık 101, 115
tek parti rejimi/dönemi 15, 18-22, 24, 36, 55, 57, 121, 137, 144, 147, 149,

151, 154, 158, 161, 164, 172, 179, 184, 190-192, 194, 1995, 201, 210, 241, 265, 268, 271, 272, 274, 285, 288, 301, 305, 306
Tekeli, İlhan 19, 79, 81, 83, 95, 102, 110, 117, 120, 124
Thornburg, Max Weston 56, 75, 76
Toprak, Zafer 10, 20, 80
topraksız köylü 110, 112, 113, 116, 220, 253, 291
Tönnies, Ferdinand 39, 40, 50
traktör(ler) 87, 91-101, 103, 104, 107, 118, 121, 253, 254, 294
traktörleşme 87, 91, 92, 99, 100, 104
Tütengil, Cavit Orhan 53, 56, 58, 64, 66
Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD - International Bank for Reconstruction and Development) 72, 76
Uluslararası Para Fonu (IMF) 72, 74

Ülken, Hilmi Ziya 49, 56-58, 60, 61

yarıcı 17, 85, 91, 92, 94, 103-106, 112, 113, 117, 252
Yasa, İbrahim 59, 60, 65, 149, 184, 221, 222
Yücel, Hasan Âli 279-281, 293

Zâdil, Ekmel 126, 127, 129
Zimmerman, Carle Clark 49, 50
Zürcher, Erik J. 91

"Siyasi alan söz konusu olduğunda, köylüler siyasette pasif unsurlar olmaktan ziyade, siyasetin daha aktif bileşenlerine dönüştüler. Köylüler, çok partili sistemin ortaya çıkardığı yeni araçları kullanarak açıkça siyasallaştılar. Buna göre, hem siyasette hem de toplumsal hayatta, köylülerin sesi giderek daha fazla duyulabilir hale geldi. Daha önce büyük ölçüde görmezden gelinen köylüler ve diğer alt sınıflar, siyasetin kendi çıkarları için dönüştürücü bir güç olabileceğini fark ettiler ve böylece seslerini giderek yükselttiler."

Geçiş diye tanımlanan dönemlere genellikle güçlü bir belirleyicilik atfedilir ve bir toplumun tarihi, ağırlıkla, söz konusu "geçiş" dönemlerine referansla düşünülür. 1945-1960 yılları arası da -çok partili siyasal hayata geçiş, Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve 1960 Darbesi- Türkiye tarihi için böyle bir dönemi ifade eder.

Bazen "geçiş" momentlerinin belirgin nitelikleri, dönemin birtakım kritik gelişmelerini görmeyi zorlaştırabilir. Sinan Yıldırmaz, *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi*'nde "köylülük" üzerinden bu zorluğun üzerine gidiyor. Köylülerin siyasi bir güç haline gelmesini, siyasal alanda artan görünürlüklerini, siyasi tartışmalarda "hesaba katılmalarını" köy edebiyatından, köylülerin "karıştığı" olaylardan, kırsal alanın dönüşümü, kente göç, gecekondulaşma gibi gelişmelerden hareketle anlamaya çalışıyor.

İhmal edilmiş bir alanı doldurmakla birlikte müstakbel çalışmalara da davet ediyor.

THG
0471745
TLF

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3238-2
9 789750 532382
KDV'DEN MUAFTIR